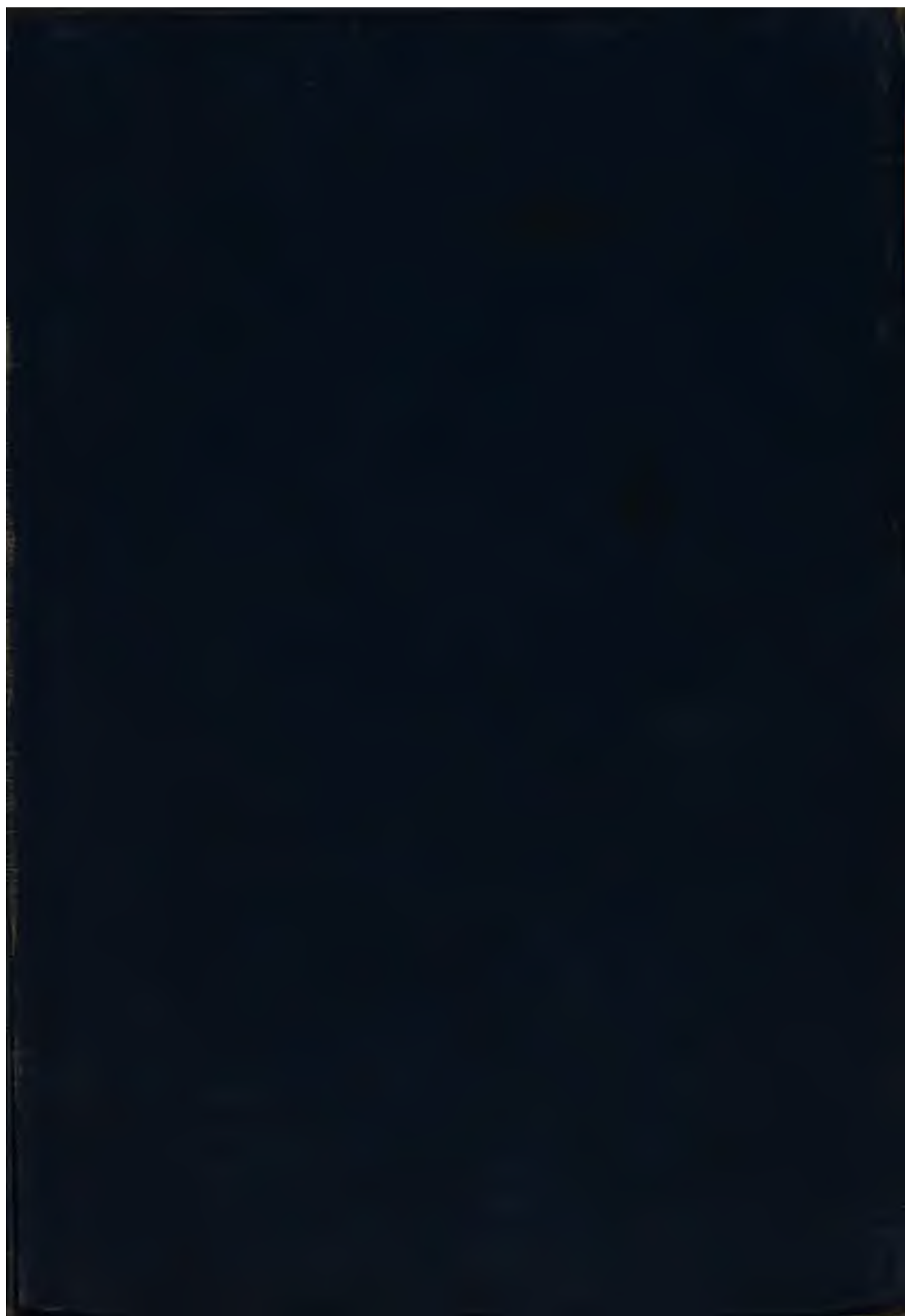

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

НА ПѪТЬ ЗА АВДЕЛА.

(стр. 128).

Д-ръ ГУСТАВЪ ВАЙГАНДЪ.

АРОМѪНЕ

ЕТНОГРАФИЧЕСКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКО-ИСТОРИЧЕСКО ИЗДИРВАНИЯ НА ТЪЙ НАРЕЧЕНИЯ НАРОДЪ МАКЕДОНО-РОМѪНЕ ИЛИ ЦИНЦАРЕ.

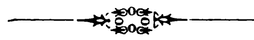

Прѣвелъ отъ нѣмски

Д-ръ Ср. Дановъ.

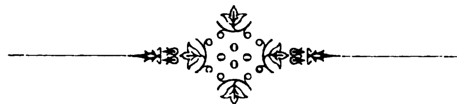

ВАРНА.
издание на П. Хр. Генковъ.
1899.

DR27
A8W416

Варна, скоро-печатница „ЗОРА" на П. Н. Икономовъ.
№ 18.

ПРѢДИСЛОВИЕ.

—o—

Както се изказахъ миналата година, въ излѣзлия втори томъ, името „Аромѫне“ се отнася къмъ влашкия народъ, който живѣе въ юго-западната часть на Македония и който се именува съ имената: Македоно-влахенъ, южни ромѫне, пиндуски власи, отвъдъ дунавски власи, куцовласи, цинцаре и пр. Всичкитѣ тѣзи имена не сѫ на мѣстото си относително произхождението и разширението на народа, както не сѫ на мѣстото си тъй сѫщо и послѣднитѣ два прѣкори. Но понеже трѣбва да имаме едно общо име, азъ прѣдпочетохъ това именно, което самъ народа си присвоява — името „Аромѫне,“ което е нѣмското прѣдавание вмѣсто „Аръмѫни.“ Това име азъ не съмъ го измислилъ, нито пъкъ съмъ се придържалъ къмъ Миклошовичовата форма „Румуненъ,“ както ми приписва Густафъ Майеръ въ своята критика. За Дако-Ромѫнетѣ имаме едно общо употрѣбително име: Ромѫне, затова, въ този случай, Миклошичевото „Румуне“ е било излишно, но за аромѫнетѣ нѣмаме такова име, та затова е нуждно едно такова общеупотрѣбително име. Най-естественно е да се остави името, съ което се именува самия народъ, но въ нѣмската му форма, защото ний нѣмаме ромѫнскитѣ полугласни ă и î, та затова писането на Aramâni или Armâni е невъзможно. Защо пъкъ не трѣбва да се взема названието южни ромѫне, дадено отъ Хюго Шухардъ, азъ съмъ указалъ на една послѣдующа страница; съ това име могатъ да се именуватъ живущитѣ на югъ отъ Дунава Дако-Ромѫне, които и безъ ромѫнетѣ отъ Добруджа сѫ повече, отколкото аромѫнетѣ. Ако другъ нѣкой бѣше прѣдложилъ нѣкое по приемливо име, щѣхъ да го приема на драго сърце, но понеже това не е направено, азъ ще остана съ това, което не е измислено отъ мене, а е общо за цѣлия народъ.

Настоящия първи томъ отъ съчинението ми върху аромѫнския народъ съдържа извѣстия по пѫтуванието, което направихъ отъ 30 априлий 1889 г. до 24 май 1890 г. въ Македония, Албания, Епиръ и Гърция. Съ прибиването си слѣдъ това въ Сърбия, Унгария и Истрия нѣщо осо-

бенно не научихъ, та затова и не заслужва да се изложи. Цѣльта ми е да опиша въ проста и обективна форма пѫтнитѣ си приключения, страната и особенно хората, на първо мѣсто аромѫнетѣ, а слѣдъ това и другитѣ народи, които сѫ въ сношение съ тѣхъ. Нарочно съмъ избѣгвалъ научнитѣ си разсѫждения, а тамъ, дѣто не можахъ да притисна филологическата си наклонность, относително нѣкои криви обяснения, които не причиняватъ затруднение, тѣхъ съмъ ги изказвалъ подъ забѣлѣжки, а чисто етнографическия и географическия материалъ съмъ изказалъ въ три притурки.

Придаденитѣ къмъ съчинението ми образи и снимки сѫ мои съ исключение на VIII-я образъ, който заехъ отъ фотографическитѣ снимки на Голъ Панахаги. На този господинъ и безъ това съмъ длъженъ за нѣкои скѫпоцѣнни съобщения.

Азъ не мисля ни най-малко, че съчинението или приложената карта сѫ непогрѣшни; съзнавамъ, че е възможно да има грѣшки, но мога да увѣря, че всичко, косто публикувамъ, е изработено най-добросъвѣстно.

Разбира се, че по-голѣмо внимание съмъ обръщалъ на аромѫнетѣ, отколкото на другитѣ народи. Особно внимание съмъ обръщалъ върху социалното, културното и политическото положение на жителитѣ; а какъ живѣятъ тѣ, какво мислятъ и кои сѫ тѣхнитѣ борби и стрѣмления — всичко туй съмъ го изложилъ тъй, както го намѣрихъ при тѣхъ. Борбата въ духовно отношение, както и съ дѣйствително орѫжие, борбата за политическо, културно и религиозно надмощие, борбата за животъ и имотъ въ онѣзи мѣстности се води най-безпощадно, отколкото въ коя и да е друга страна въ Европа и само оскѫднитѣ съобщения въ вѣстницитѣ, както и строгия надзоръ на турскитѣ чиновници сѫ причината, дѣто само отъ врѣме на врѣме се открива завѣсата и Европа хвърля задъ нея съ ужасъ единъ погледъ върху бойното поле.

Сега, като се намирамъ пакъ въ културна страна, съ трѣпетъ си спомнямъ за онази нещастна страна, липсуватъ ми думи да опиша моето възмущение върху лошото състояние на работитѣ тамъ, както, за срамъ на Европа, сѫ и днесъ още въ Албания и въ вѫтрѣшностьта на Македония — страни, дѣто тържествуватъ произвола и фанатизма върху естественното право; дѣто робството и суровостьта съсипватъ всѣко свободно движение; дѣто затварянията и заточванията на невинни хора сѫ най-обикновенни нѣща; дѣто всекидневно се извършватъ убийства; дѣто никой не е си-

горенъ за живота си, — обстоятелства, за които трѣбва да обвиняваме не само турцитѣ, а цѣлата развалена и подкуплива правителственна система и нетърпимия мухамедански фанатизмъ, както на турцитѣ, тъй сѫщо и още по-лошия на албанцитѣ.

За да се не каже, че прѣувеличавамъ, азъ описвамъ само таквизъ случаи, които видѣхъ самъ или пъкъ ми сѫ съобщени отъ съвсѣмъ вѣрни хора, а каквото чухъ случайно отъ българскитѣ и албанскитѣ селени, отъ аромѫнскитѣ кираджии и овчари — всичко това съмъ испусналъ, даже съмъ се старалъ да дамъ на първо мѣсто всичко благоприятно за владеющия народъ, но пъкъ своето възмущение върху мухамеданската жестокость искамъ да прѣдамъ поне въ прѣдговора си и изказвамъ сѫщеврѣменно своето искренно съчувствие къмъ робското християнско население. Навѣрно, ще настѫпи единъ день врѣмето, когато ще се тури край на това срамно турско владичество. Макаръ че измежду турското население има доста благородни хора, но, изобщо, по-голѣмата маса е фанатична и неприятелски настроена спрямо християнитѣ и тамъ само, дѣто сѫ прѣнудени отъ Европа, се показватъ търпеливи, но тѣ самички не сѫ направили никога нѣкакво улекчение на подчиненитѣ си.

Остава ми да искажа още моята благодарность спрямо кралското саксонско общество на наукитѣ въ Лайпцигъ за достатъчното подпомагание, което улесняваше пѫтуванието ми, къмъ кралската академия въ Берлинъ, а сѫщо и спрямо кралското пруско правителство.

Третия томъ, етимологически рѣчникъ на аромѫнски езикъ, ще излѣзе слѣдъ 2 или 3 години.

Лайпцигъ, 10 юний 1895 год.

Д-ръ Густавъ Вайгандъ.

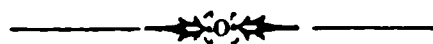

Глава I.

ПРОЛѢТЬ 1889.

1. Пѫтуване къмъ Битоля. (30 априлъ — 3 май).

Градско, моята послѣдня станция отъ линията Бѣлградъ — Солунъ, бѣ вече достигнато слѣдъ 40 часово пѫтуване отъ Лайпцигъ. Понеже бѣше 4 часа слѣдъ обѣдъ, искахъ още сѫщия день да продължа пѫтуването и да се доближа до цѣльта си. И въ двата хана не се намѣри удобна кола, затова трѣбваше да взема, съ съкрушено сърце, една неудобна талига, въ която можаше да се сѣдѝ само лежишкомъ или пъкъ съ протегнати крака. Около 5 часа колата, впрѣгната съ два слаби коня, потегли. Въ начало пѫтувахме въ умѣренъ тръсть по полския пѫть, но, когато достигнахме шосето, почувствувахъ неудобностьта. Положенъ между моитѣ осемь парчета багажъ, бѣхъ тласканъ ту въ лѣво, ту въ дѣсно, а кога се доближавахме до нѣкоя трапчинкаископана отъ водата прѣко пѫтя, което се случваше често, тогава удържахъ тѣлото си на рѫцѣ, за да отслабя удара. Това никакъ не смущаваше каруцарина. Той удряше постоянно конетѣ и правѣше само тогава пауза, когато искаше да си увие цигара; на камшика даваше едно оригинално мѣсто, като го забадаше задъ врата си по голо. Около 10 часа ний пристигнахме на хана Ракле. Тукъ имаше малко стаи, които бѣха и завзети. Азъ щѣхъ да спя въ прѣдверието, между каруцаретѣ, ако не бѣше се научилъ за дохаждането ми единъ турски офицеръ, който имà любезностьта да ми отстѫпи своята стая. Около 3 часа сутриньта азъ продължихъ пѫтуването си съ двама власи, търговци отъ Невеска, които идѣха отъ Романия. Съ тѣхъ се запознахъ още на пограничната

станция и затова на радо сърце се присъединихъ къмъ тѣхъ. И понеже пѫтьтъ бѣше стръменъ, ние тръгнахме пѣшкомъ.

Врѣмето бѣше ясно, въздухътъ приятенъ, а отъ околния храсталакъ се чуваха пѣснитѣ на стотина славеи.

Въ противоположность на другитѣ южно-европейски страни тука се дава голѣма закрила на птицитѣ, а пъкъ хващанието на пойнитѣ птици, за да се наслаждаватъ отъ тѣхъ, не се срѣща никакъ. Чужденецътъ сѫщо бива очудванъ и въ градоветѣ отъ голѣмото число на гълѫбитѣ, които спокойно си хвъркатъ и виятъ гнѣздата си по кѫщитѣ. Примѣрътъ на турцитѣ е подѣйствувалъ ублагородително и върху християнетѣ.

Но да се повърнемъ върху пѫтуванието ми. Слѣдъ многократно прѣкъсвание, причинено отъ счупванието на едното колело, което много пѫти бѣше свързвано съ вѫже, стигнахме въ часа около 11 въ градеца Прилепъ. Тукъ се бавихме 3 часа и азъ се въсползувахъ да посѣтя влашкото училище, издигнато за влашката колония по между голѣмото болшинство на населението, което е българско. По нататъшното пѫтувание, прѣзъ монотонната равнина, мина бързо. Около 6 часа вечерьта стигнахме въ Битоля, дѣто се раздѣлихъ съ съпѫтницитѣ си. Зарадвахъ се, че най-послѣ се освободихъ отъ мѫчителната каруца; но, при все това, многото сини пѣтна ми напомнюваха съ дни неудобното пѫтувание. Азъ бѣхъ приетъ съ радость отъ моя приятель Периклъ Робе, когото познавахъ още отъ Лайпцигъ и когото бѣхъ посѣтилъ въ пѫтуванието си прѣзъ 1887 год. Нему длъжа много за новия съвѣтъ и узнавание на тамошнитѣ обстоятелства и, може би, щѣхъ ди пропусна много нѣщо безъ съдѣйствието му.

2. Битоля. (3—17 май).

Града Битоля бѣше най-удобното мѣсто, отъ дѣто можахъ да прѣдприемамъ пѫтуванията си по влашкитѣ села на западна Македония. Тукъ се връщахъ всѣкога

кѫдѣ есеньта, до дѣто най-послѣ заминахъ за Епиръ и Гърция и отъ дѣто се върнахъ пакъ на сѣверъ, за да изслѣдвамъ само источна Македония. Каквото научихъ за Битоля, въ врѣме на честото ми прибивание въ града, искамъ тукъ и да го прѣдамъ.

Монастиръ или по турски Манастирь, а отъ българскитѣ селени нареченъ Битоля, е главния градъ на вилаета. Като такъвъ, той е сѣдалище на турскитѣ чиновници и главно военно срѣдище. Тукъ се намиратъ и консулствата на Гърция, Руссия, Англия, Австро-Унгария, тази послѣднята се застѫпа и за германскитѣ интереси; Сърбия има по нѣкога консулство, а не отдавна е открито и ромѫнско консулато. Населението расте постоянно, особенно чрѣзъ придохождането на мохамеданци отъ Босна и България, които се и наричатъ мохаджири (бѣглеци). Числото на жителитѣ надминава 50,000. Тѣ принадлежатъ на разни националности. Да се дадатъ точни числа е невъзможно.

Главната маса отъ населението образуватъ Българетѣ, 20,000 на брой. Азъ ще прѣдамъ тукъ и сѫщеврѣменно, *че ще наричамъ българе жителитѣ на Македония, а не сърбе*, защото тѣ сами се наричатъ тъй и защото езика имъ е български диалектъ; ще забѣлѣжа при това, че тѣзи западни българе, македонцитѣ, се различаватъ въ говора отъ источнитѣ българе само по акцента, но въ граматическо отношение (прибавянето на члена, мѣстоимението „язъ," сравнението, образуването на бѫдѫщето, изоставянието на инфинита и пр.) говора имъ е съвсемъ на българска страна, че по-нататъкъ въ нѣкои точки македонския говоръ има свои особенности, когато сърбското и источно-българското нарѣчия се съгласяватъ. Въпросътъ за националностьта на македонцитѣ не трѣбва така въобще да се поставя и да се пита: сърбе ли сѫ македонцитѣ или българе? но: кой народъ има повече право за тѣхъ? Този въпросъ трѣбва да се разрѣши чрѣзъ славиститѣ, въ съдружие съ етнографитѣ и историцитѣ, а най-малко може да се рѣши тъй повърх-

ностно, както е направилъ Гопчевичъ въ своята „Македония и Стара Сърбия.“

Колкото се отнася до празднуванието на „Славата,“ на което Гопчевичъ безъ право много се основава, ще кажемъ, че такова празнуване се срѣща и въ източна България, даже и въ Бесарабия, отъ друга страна пъкъ и такова празднуване не става на всѣкждѣ и отъ всички, както е напр. въ Битоля, дѣто само нѣкои фамилии извършватъ празднуванието за „Светеца“ или „Службата.“ Сжщо и власитѣ отъ Мегленско празднуватъ единъ подобенъ праздникъ, въ което празднуване взема участие цѣлото село. За мене лично не сжществува никакво съмнѣние относително този въпросъ, т. е., че тѣ, македонцитѣ, сж българе и че като такива, трѣбва да се придадлтъ на българетѣ.

Слѣдъ българетѣ въ Битоля по число идатъ турцитѣ, които сж 18,000 (безъ гарнизона), състоящи се отъ турци, мохаджири и албанци.

Власитѣ сж нѣщо около 8,000 души, споредъ изброяванието на австрийския консулъ господинъ Погачеръ, който се е занимавалъ доста сериозно съ статистиката. Власитѣ сж надошли тука главно отъ развалетитѣ градове: Мускополье, Николица и Линотопе, въ послѣдньо врѣме придохаждатъ сжщо и отъ Крушево. Моето уцѣнение, което произлиза отъ влашки източникъ, е 13,000 души, но е, дѣйствително, твърдѣ увеличено. За едно погърчване на тѣзи власи, както ни прѣдава Гопчевичъ, не може да става и дума; на всѣкждѣ изъ влашкитѣ фамилии се говори влашки, а не гръцки, а даже въ Атина, дѣто се срѣщнахъ съ едно множество студенти отъ Битоля, тѣзи послѣднитѣ си служеха съ влашкия езикъ по между си, макаръ да бѣха проникнати съ гръцки идеи. Ако става смѣсване между българе и власи, което често се срѣща въ Битоля, тогава ще се говори непрѣмѣнно само български, който езикъ обикновенно се употрѣбява въ Битоля, и той ще има първенството, все едно да ли бащата е българинъ или пъкъ майката е бъл-

гарка. Едвамъ сега въ най-ново врѣме гръцкия езикъ подкача да си пробива пѫть въ влашкитѣ и албански фамилии и то благодарение на училищата и забавачницитѣ. Гръцкия елементъ се прѣдставлява отъ малко фамилии, но гръцката партия е доста силна и се прѣдставлява на първо мѣсто отъ власи, послѣ идатъ българетѣ и едно малко число албанци. Тази партия е по-силна и отъ българската, когато пъкъ ромѫнската пропаганда не е направила още никакъвъ успѣхъ.

Числото на испанскитѣ евреи възлиза на 4,000 души. Тѣ сѫ повечето бѣдни занаятчии, работници и хамали; само малко фамилии сѫ богати. Азъ се запознахъ съ единъ испански евреинъ, който е билъ испратенъ въ Германия отъ турското правителство, за да слѣдва по земледѣлието, и който отдавна се бѣше настанилъ въ Битоля, за да образува единъ земледѣлчески чифликъ, но за която цѣль не сѫ му отпуснали нужднитѣ срѣдства. Той ми каза, относително тамкашнитѣ евреи, че сѫществува голѣма разлика между тѣхъ и солунскитѣ евреи. Солунскитѣ били интелигентни, работни, отлични търговци, когато евреитѣ въ Битоля били лениви, невѣжи и потънали въ каль и бѣдность. Менѣ ми се струва, че тази присѫда е твърдѣ остра, защото евреитѣ занаятчии сѫ хора прилежни и се задоволяватъ съ твърдѣ малко.

И числото на циганетѣ не е незначително; но поради постоянното имъ придохаждание и излизание изъ града не може да се опрѣдѣли точно. Тѣ сѫ прѣди всичко музиканти, кошничари, ковачи и матрапази или посрѣдници при продаванието.

Циганинътъ умѣе съ голѣмо изкуство да подмлади едно старо добиче, а пъкъ на едно полукуцо прикрива недостатъка и го язди въ галопъ при неравенъ калдаръмъ. Куповача забѣлѣзва твърдѣ късно недостатъцитѣ му и отсетнѣ само съ бой може да го накара да върви.

Най-голѣма бѣдность владѣе между циганетѣ. Ужасно е да се гледа какъ кучетата и циганетѣ ласкаво се

приближаватъ и в113 земат участие въ дѣлбата на ястието, когато войницитѣ излизатъ отъ казармата съ останкитѣ.

Това, що съобщава Гопчевичъ на страница 119 на горѣпоменатото си съчинение за войницитѣ, че тѣ, за да заглушатъ своя гладъ, викали всѣка вечеръ „падиша чокъ яша“ е една груба лъжа. Че войницитѣ се хранятъ добрѣ, това се вижда; често пѫти не имъ се плаща, но отъ къмъ храна никакъ не страдатъ; сѫщото е и въ малкитѣ гарнизони.

Ясно е, че въ такъвъ градъ, населенъ отъ разни националности, и говора ще бѫде различенъ; турския и българския езици сѫ почти еднакво распространени. Власитѣ, особенно мѫжетѣ, могатъ да говорятъ освѣнъ майчиния си езикъ, но още български и гръцки, повечето отъ тѣхъ говорятъ сѫщо турски и албански, а мнозина разбиратъ, па даже и добрѣ знаятъ еврейски, защото иматъ много общи или подобни думи. Твърдѣ обикновенно нѣщо е въ дружествата да се употрѣбяватъ сѫщевремѣнно много езици. Сѣдахъ ли напр. у приятеля си на обѣдъ, съ него говорѣхъ нѣмски, съ майка му гръцки, съ сестритѣ му влашки, съ брата му, който е посѣщавалъ английското училище въ Цариградъ, английски. Заповѣдитѣ къмъ прислугата се даватъ всѣкога на български езикъ; при посѣщение се придържатъ повече къмъ гръцкия езикъ, който езикъ се продава като такъвъ на образовани хора. Въ Битоля се говори добрѣ гръцки, по-добрѣ отколкото въ повече градове въ Гърция, или по-добрѣ да кажа съгласно литературното нарѣчие. За добрия езикъ се грижи прѣди всичко училището. Гръцката гимназия се посѣщава отъ много ученици и има добри учители, сѫщото е и съ дѣвическото училище, чието здание сѫ го подарили братя Пиника; тази фамилия живѣе въ Египетъ. Друга една влашка фамилия въ Букорещъ, именно Мушико, е дала 20,000 дукати за мѫжкото училище въ Битоля и 8,000 дукати за едно женско училище въ Плаца.

Въ Битоля най-добрия крѫгъ власи и българе пра-

щатъ дѣцата си въ тѣзи училища. Въ послѣднитѣ години българетѣ положиха голѣми усилия, но затова пъкъ постигнаха и голѣми успѣхи, така щото съ врѣме тѣ ще падминатъ грѫцкото училище. Ромѫнската гимназия се посѣщава отъ дѣца, идещи исключително отъ вънъ, отъ Битоля сѫ съвсѣмъ малко, когато пъкъ дѣвическото училище напрѣдва. Сѫщо и турцитѣ иматъ своя гимназия, а евреитѣ иматъ само основно училище, което се намира въ лошо положение. Дѣцата на богатитѣ еврейски фамилии посѣщаватъ грѫцкото училище, а нѣкои отъ тѣхъ посѣщаватъ и ромѫнското дѣвическо училище.

Освѣнъ националната пропаганда училищата гонятъ и религиозна. Тукъ има една американска мисия, която притежава една хубава кѫща, дѣто се възпитаватъ и учатъ нѣкои български и албански момичета въ протестанската вѣра, къмъ работа и кѫщовность; послѣ има лазаристи, които иматъ особенно влияние върху ромѫнското училище, което е едно сѫщественно припятствие за развитието на училището, тъй като на православния християнинъ нищо не е толкозъ ненавистно, колкото католика.

Въ града владѣе живость въ търговията и съобщението, причинено отъ доброто му разположение на края на голѣмата плодородна пелагонийска равнина, и той е като свръзка на много важни пѫтища. Единъ пощенски пѫть води прѣзъ Керча къмъ Янина въ Епиръ, другъ прѣзъ Кайлари къмъ Тесалия, трети къмъ Солунъ, четвърти къмъ Градско и се свързва съ европейската поща, и пети пощенски пѫть, който още не е довършенъ, минава прѣзъ Охрида, отива въ сърдцето на Албания и достига до Адриатическо море. Прѣди малко откритата желѣзна линия, идеща отъ Солунъ, ще повдигне още повече значението на града, като търговски центръ за западна Македония и источна Албания. Особенно забѣлѣжителни сѫ: житния, говеждия и конския пазари. Цѣната на една овца на пролѣть е 10 лева, а есень спада до 5 лева; едно магаре струва отъ 25—100 лева; малки туземни коне струватъ 125—200 лева; голѣми туземни коне се

продаватъ 185—200 лева; унгарски коне струватъ 600 —1000 лева.

Занаятчиитѣ сѫ разпрѣдѣлени споредъ занаята въ отдѣлни улици и работятъ въ отворени дюкяни, дѣто сѫ накачени тѣхнитѣ стоки. Въ добро врѣме прѣзъ годината човѣкъ може да види нощѣ тѣхнитѣ жители налѣгали по улицитѣ въ редъ; тукъ тѣхното спокойствие по се не смущава, отколкото вѫтрѣ въ дюкянитѣ.

Една особенно пъстра картина прѣдставляватъ недѣлнитѣ пазари, дѣто българскитѣ селяни и селянки, облечени въ разни носии, донасятъ своитѣ произведения на малки, но много натоварени магарета. Кромитътъ, бѣлиятъ лукъ и пиперкитѣ намиратъ най много обожатели. Тукашнитѣ жители се задоволяватъ съ едно парче царевиченъ хлѣбъ и нѣколко пиперки и, при все това, женитѣ отъ Букова изглеждатъ дебели и зачервени!

Въ Битоля може да се живѣе ефтено, ако човѣкъ не е много придирчивъ къмъ приготовлението на ястиетата. Който иска да се побави тукъ повечко врѣме, той трѣбва да навикне на бѣлия лукъ и дървеното масло. Овче и козе месо може да се намѣри всѣкога, но рѣдко говеждо и телешко; на пролѣть се намира агнешко, а прѣзъ зимата свинско. Тукъ има различни зеленчуци, даже и таквизъ, каквито менѣ сѫ биле непознати. Нѣма недостатъкъ и относително плодоветѣ, като смокини, грозде, любеници, пъпеши и др., но главната храна на бѣдната класа е царевичния хлѣбъ. Картофитѣ не сѫ си пробили още пѫть.

Въ климатическо отношение града не стои много добрѣ: пролѣть и есень владѣе malaria, а лѣтѣ — трѣска. Причинитѣ на голѣмата смъртность сѫ главно слѣдующитѣ: лошата вода, блатата на юго-западната страна, наводненията на нискитѣ мѣста отъ Черна рѣка, и непрѣдпазливия животъ на долнята класа. Градското управление се е завзело чрѣзъ канализацията и отчасти чрѣзъ водата да поправи злото и за тази си работа не се стрѣска прѣдъ голѣмитѣ разноски.

Изгледътъ на улицитѣ е такъвъ, какъвто въобще е и въ всичкитѣ турски градове: тѣ сѫ кални и нечисти, въ дъждовно врѣме човѣкъ испада въ недоумѣние какъ да прѣмине отъ едно мѣсто на друго, а пъкъ въ добро врѣме трѣбва да внимава да не би да настѫпи опашката на нѣкое краставо куче или пъкъ да не бѫде закаченъ отъ товара на хамалитѣ или нѣкое животно. При това пазаря е пъленъ съ хора, праздноскитающи войници, увити туркини, кални цигани, жени, дѣца, просяци съ всевъзможни болѣсти, окѫсани евреи, влашки кираджии, облѣчени въ тѣхната бѣла носия, които каратъ съ високъ гласъ конетѣ си, търговци въ европейско облѣкло, — всичко се тласка и прѣминава безъ да измѣнява бързината си.

Въ една оживена улица азъ се опитахъ да направя една фотографическа снимка, но се случи такава навалица, че единъ полицейски агентъ ме помоли да се откажа отъ намѣрението си.

Азъ направихъ и нѣкои запознанства въ града прѣзъ врѣме на прѣбиванието си тукъ. На първо мѣсто трѣбва да благодаря на австрийския консулъ господина Погачеръ, който ми съдѣйствуваше всѣкога, когато се сношавахъ съ властьта; при него прѣкарахъ нѣкои приятни часове. Послѣ сѫ ми помагали, при изслѣдването на езика и етнографията на власитѣ, господа Апостолъ Маргарати и неговия синъ Таки, професоритѣ, също и нѣкои ученици отъ горнитѣ класове на ромѫнската гимназия. Сѫщо и на господина Ерасимосъ Кириасъ длъжа моята благодарность относително албанския езикъ.

3. Росна-Чифликъ. (17—23 май).

За да не бѫда въ зависимость отъ разнитѣ кираджии по врѣме пѫтуванието си, азъ си купихъ единъ доста едъръ и силенъ конь; но, за съжеление, азъ можахъ да пѫтувамъ съ него само по равнитѣ мѣста, но не и по планинскитѣ. Дългитѣ му крака бѣха причината за

неудобностьта му по планинитѣ. На 17 май тръгнахъ съ приятеля си Периклъ за Росна. Покрай добрѣ обработената равнина на рѣката Черна единъ добъръ пжть водѣше на югъ. Въ това врѣме избухна буря и ний потърсихме прибѣжище въ близкия Негушъ ханъ, който се държеше отъ единъ цинцаринъ. Въ тази часть на Македония е почти обикновенно само цинцари да държатъ ханищата. Съдържательтъ на такива ханища си върши работата съ едно или двѣ момчета, а фамилията му живѣе въ родното му планинско село, дѣто той се връща слѣдъ неопрѣдѣлено врѣме. Ханджията често пжти притежава и дюкянъ, отъ който продава на селенитѣ всичко, каквото имъ е нуждно. Неговата печала е умѣрена, а пъкъ и нуждитѣ на фамилията му сж скромни и затова почти у всичкитѣ слѣдъ врѣме се набира една спестена сума, а слѣдъ 50 годишната си възрасть тѣ се оттеглюватъ отъ работа и оставатъ да живѣятъ въ родното си мѣсто. Ханищата тукъ въобще не сж особенно чисти, но при все това цинцарскитѣ сж по-чисти отъ българскитѣ и албанскитѣ. Слѣдъ прѣминаване на бурята ний продължихме по-нататъшния си пжть. При Сакулево прѣминахме рѣката съ сжщото име, която бѣше много придошла, а задъ Върбени прѣминахме по единъ мостъ, който току що само не се е сгромолясалъ. Каменната му джга се бѣше срутила, а само една ивица, широка нѣщо около 30 см., се държеше въ срѣдата. Хората пригазватъ обикновенно рѣката, но сега това бѣ невъзможно. Прѣди да стигнемъ въ Росна, ний се отбихме отъ пжтя си и тръгнахме по другъ единъ полски пжть, който минаваше прѣзъ раскошни мисирлици и водѣше право въ Росна.

Кучешкия лай прѣдизвѣсти селенитѣ и тѣ излѣзоха да посрѣщнжтъ своя господарь. Азъ ще се въсползувамъ отъ случая да опиша състоянието на турскитѣ чифлици, които тукъ изобилватъ и които сж уредени почти по сжщия начинъ, както този въ Росна. Макаръ нѣкждѣ и да се случватъ изключения, но въобще отноше-

нието между господаря и селенитѣ е почти на всѣкждѣ еднакво.

Единъ чифликъ се различава още отъ далечъ отъ едно село. Посрѣдата на много колиби се издига едно здраво и съградено въ видъ на кула здание, измазано съ варъ и покрито съ киримиди; това е жилището, въ което живѣе господаря, когато дойде въ чифлика. Много рѣдко се случва да бжде и фамилията му съ него; за богатитѣ хора живота въ чифлика е опасенъ, затова и малко ги привлича. Това се познава и по самото здание, защото на долната му часть не правятъ почти никакви прозорци, а горнята е снабдена съ дупки за стрѣляние въ случай на нужда. Освѣнъ това кжщата се намира въ дворъ, ограденъ съ високи стѣни. Въ Росна покрай главната врата забѣлѣжихъ и една кула за пазене.

Въ всѣки чифликъ има и много пазачи, всѣкога почти арнаути, които се прѣдпочитатъ поради вѣрностьта и храбростьта си. Промѣнявайки се тѣ обикалятъ денѣ и нощѣ цѣлата область, принадлежаща на чифлика, първо, за да се отстранятъ загубитѣ въ полето и второ, което е по-важно, да съобщаватъ всѣка опасность отъ страна на разбойницитѣ. Тѣзи послѣднитѣ сж толкозъ нахални, че много пжти нападатъ въ селата, откарватъ съ себе си богаташитѣ и послѣ ги отпущатъ само срѣщу една извѣстна сума. Тѣ сж се опитвали много пжти и въ Росна, но всѣкога сж бивали отблъсвани. Една вечерь се забавлявахме приятно, но изведнъжъ нашето наслаждение се прѣкрати отъ едно изгърмяване на пушка, която пукна прѣдъ самото село. Периклъ и неговия братовчедъ скокнаха веднага уплашени и изгасиха лампата. „Разбойници!“ извикаха тѣ къмъ мене въ страха си. Слѣдъ това се приготвихме да ги посрѣщнемъ, очистихме мазгалитѣ и всѣки зае опрѣдѣлено мѣсто. Ний чакахме съ напрѣгнато внимание и въ това врѣме чувахме отдалечни гърмежи. Слѣдъ половинъ часъ дойдоха албанцитѣ и съобщиха, че разбойницитѣ сж се биле опитали да навлѣзатъ въ едно близко село, но сж биле от-

блъснати. Менѣ ми се струва, че всичкия шумъ е билъ напраздно, но, при все това, явно показва като въ какъвъ страхъ сѫ хората отъ страна на разбойницитѣ.

Бѣднитѣ селени нѣма отъ що да се страхуватъ, защото нѣматъ нищо за открадване, а особенно пъкъ тѣзи, които работятъ въ единъ чифликъ.

Имуществата, кѫщитѣ и пр. сѫ притежание на господаря и той обработва чрѣзъ слугитѣ колкото земя иска и които ниви пожелай. Останалата земя се раздава на селенитѣ за обработване. Семето получаватъ отъ господаря. Слѣдъ като приберать всичко, турското правителство си получава десятъка, отъ останалата часть се вади семето и слѣдъ това се раздѣля между селенитѣ и чифликчията на двѣ равни части. Въ нѣкои чифлици не се взема въ смѣтка семето. Освѣнъ това, селенина се счита задълженъ да си дава добитъка на разположението на господаря, когато той има нужда отъ него. Когато той е въ чифлика, селенитѣ сѫ длъжни да му поднасятъ разни подаръци, като: яица, кокошки, млѣко, хлѣбъ и т. н. Пазачитѣ се хранятъ отъ селенитѣ, при това получаватъ и земя, която се обработва пакъ отъ селенитѣ, а тѣ само получаватъ плода. Като отплата за полученитѣ подаръци, чифликчията отпуща на селенитѣ свободна паша и дърва. Лозята се обработватъ само отъ селенитѣ, а полученото се дѣли по между имъ; тукашното вино е малко стипкаво, но това е, защото не умѣятъ да го приготовляватъ. При всичко, че лозята се обработватъ не особенно, но многото плодъ, що се получава, е за очудване.

Имуществото е толкозъ много, че не е възможно да се обработва само отъ 50 фамилии, живущи тука, а се дава и на нѣкои селени отъ околнитѣ села, които донасятъ прѣзъ есеньта една четвъртъ отъ дохода. И при все това една часть отъ всичкитѣ ниви остава на угаръ прѣзъ годината. „Съ нѣмски селени и по-добри срѣдства ще се получи петь пѫти повече доходъ, отколкото сега,“ ме увѣряваше моя приятель Периклъ. При все това,

миналата година се е заплатило на спахиитѣ 26,000 гроша, слѣдователно, цѣлия доходъ е възлизалъ на 260,000 гроша. Истинскиятъ доходъ е въ дѣйствителность повече, защото една часть се укрива отъ самитѣ спахии. Обикновенно, спахии ставатъ турскитѣ бейове, защото тѣ считатъ това като свое право и защото иматъ много по-голѣмъ доходъ, отколкото отъ единъ чифликъ.

Повечето отъ чифлицитѣ принадлежатъ на турцитѣ, но при все това има и такива, които сѫ притежание на християни, а нѣкои се намиратъ и въ еврейски рѫцѣ. Селенитѣ, които работятъ, сѫ изключително българи-християни, въ Албания — арнаути отъ християнско или мухамеданско вѣроизповѣдание, а въ Епиръ — гърци; цинцаретѣ, напротивъ, живѣятъ свободно по планинитѣ. Въ областьта Музакие се срѣщатъ и цинцаре, които работятъ по чифлицитѣ и тѣ сѫ отъ потеклото фарсериоти. Освѣнъ това се срѣщатъ и цинцаре, които работятъ или като слуги, или пъкъ сѫ се заселили и работятъ както и българетѣ — това се срѣща особенно въ срѣдня Албания.

Климатътъ въ Росна е твърдѣ добъръ и здравъ. Трѣска не се срѣща както въ Битоля. Тукъ духа почти постоянно единъ умѣренъ вѣтъръ, така щото лѣтната горѣщина може да се понася. И дъждъ пада начесто, тъй щото и въ това отношение нѣма недостатъкъ.

Селенитѣ сѫ лениви, кални и лъжци. Тѣ израстватъ почти безъ образование, само твърдѣ малко отъ тѣхъ могатъ да четатъ; за обучение не може да стане и дума. Тѣ не се интересуватъ да придобиватъ знания. Работятъ само толкозъ, колкото е нужно за прѣпитанието имъ, защото цѣлия трудъ е за въ полза на господаря.

На 20 май е праздника на евангелиста Иоана, въ който день всичкитѣ момичета се събиратъ и правятъ подници (*черепни*) отъ глина, които имъ служатъ послѣ за печение на пити. Тѣзи подници иматъ крѫгла форма съ деаметръ нѣщо около 50 см. и по края съ една издигнатость около 6 см. Тѣ се сгорещяватъ най-напрѣдъ сил-

но, дори до червено, и слѣдъ това се слага въ тѣхъ погачата и се покрива съ меденъ връшникъ. Слѣдъ това всичко се покрива съ силна жерава и се оставя до като се опече. Азъ се доближихъ до тази група съ цѣль да ги фотографирамъ, но повечето отъ тѣхъ избѣгаха прѣди да приготвя апарата. Само малко останаха на мѣстото и то съ сила. Вечерьта се научихъ отъ падарина за причината на избѣгването имъ: тѣ сж мислили, че азъ имамъ такъвъ французски вълшебенъ апаратъ, чрѣзъ който ще мога да ги видя тъй, както сж създадени.

Слѣдующия день бѣше опрѣдѣленъ за стрижение на овцетѣ и бѣхме поканени отъ единъ селенинъ. Тамъ бѣха се събрали роднини и познати, за да помагатъ. За тази цѣль се заколва едно агне и слѣдъ свършването на работата става гощавание, въ врѣме на което се пие и доста ракия. При пиенето се употрѣбяватъ благословии, които ми направиха особенно впечатление, затова и ще ги спомѣна тукъ. Когато ний се доближихме до кжщата на селенина, той ни посрѣщна съ „добрѣ дошли,“ а слѣдъ него вървѣше и жена му. Като влѣзохме въ кжщи поздравиха ни втори пжть съ сжщитѣ думи, а слѣдъ като сѣднахме на мендеря — трети пжть пакъ съ сжщитѣ думи. Слѣдъ това селенина подава на господаря павурчето съ ракия и казва: на твое расположение, чорбаджи. (Така се титулиратъ знатнитѣ).

Чорбаджията: Нека върви добрѣ съ тебе и нека Господъ ти подари щастие.

Селенина: Аминъ. (Всички присжтствующи, така сжщо и турцитѣ казватъ сжщото, а нѣкои правятъ кръстъ).

Чорбаджията: Нека даде Господъ и плодородие по полето.

Селенина: Аминъ.

Чорбаджията: Нека живѣятъ хората въ кжщата ти, сж живи и животнитѣ.

Селенина: Аминъ.

Чорбаджията: Нека сж живи овцетѣ и да се пло-

дятъ, отъ една да станатъ хиляда; а който нѣма да получи сто.

Селенина: Аминъ.

Чорбаджията: Нека благослови Господъ благотията (Онова, що се получава отъ овцетѣ, като: млѣко, масло, сирене) и да се яде съ здравие.

Селенина: Аминъ.

Чорбаджията: за твое здравие.

Селенина: Благодаря.

Чорбаджията, слѣдъ като пие, подава павурчето на селянина, който сжщо тъй благославя, а ако чорбаджията е неженепъ, пожелава му добра и богата жена съ много и здрави дѣца. Павурчето се подава така нататъкъ чакъ до края. Слѣдъ това се поднасятъ студени ястия и никакъ не се стесняватъ при ядението. Тукъ въ чифлика прѣкарахъ врѣмето много бързо.

Расходка къмъ Невеска. (23—29 май).

На 23 май въ 8 часа сутриньта напуснахъ Росна. За съпжтници имахъ приятеля си Перикла и единъ арнаутинъ. Ний прѣминахме равнината на юго-западно направление и завихме на югъ въ една долинка, която ни водѣше покрай селото Лесковецъ, прочуто по разбойничеството си, и се отправихме за селото Негованъ. То имаше 150 кжщи, всички почти арнаутски, заселени тукъ изъ Епиръ (Аргирокастро). Това хубаво селце е отдалечено 2 часа нѣщо отъ Росна. Тукъ има и 20 влашки кжщи. Селото сжществува отъ 30 години насамъ. Повечето отъ жителитѣ му работятъ въ Ромжния дюлгерликъ. Единъ пратенникъ отива въ Ромжния единъ пжть въ годината, събира пари за останалитѣ тука фамилии и се връща.

Свещенника на селото ни прие много ласкаво и ни нагости съ яйца и млѣко. Когато мислѣхъ вече да тръгна, единъ заптия се испрече прѣдъ мене и ми поиска паспорта. Азъ изпаднахъ въ недоумение, защото не си бѣхъ набавилъ такъвъ турски паспортъ, какъвто е нуженъ за вжтрѣшностьта. Той, съгласно инструкциитѣ си,

но, дори д
гачата и
всичко се
се опече.
фотогра
приготв
съ сил
та на
такъв
мога

овц
ха
та
н
и

има $5^3/_4$ °R. Студенината на водата се обяснява съ това, че селото е расположено по наклоностьта на планината Вичъ, която на нѣкои мѣста е покрита съ снѣгъ и прѣзъ лѣтото.

Ако човѣкъ излѣзе отъ селото и тръгне къмъ югъ, то склоностьта става изведнажъ много стръвна прѣдъ една долина, въ която се намиратъ селата Зелениче и Стреберне. Отъ къмъ источната страна тази висока долина се разграничава съ единъ продълговатъ гребенъ. Отъ тукъ се вижда прѣкрасната и плодородна долина на Кайларъ, пълна съ села, а сѫщо и съ нѣколко езера.

Невеска има нѣщо 500 кѫщи, всички почти двуетажни, съградени отъ камъкъ и покрити съ плочи.

Човѣкъ може да забѣлѣжи веднага, че жителитѣ не сѫ бѣдни. Това впечатление се осилва още повече, когато се прѣстѫпи вѫтрѣ въ кѫщитѣ. Като се изкачи човѣкъ по стълбата излиза на единъ чардакъ, дѣто има четире врати, за четиртѣхъ стаи, а въ дъното на чардака има друга стълба, която води на горния етажъ, който е распрѣдѣленъ тъй сѫщо, както и долния. Чардакътъ е обикновеното мѣсто за фамилията, дѣто нѣкой пѫть се приематъ посѣщенията, ако нѣма особенна стая затова; но въ повечето кѫщи има приемна стая.

Изобщо, спорѣдъ нашитѣ понятия, стаитѣ сѫ слабо наредени. Всичкитѣ почти сѫ послани съ черги, на които се обръща голѣмо внимание, а покрай стѣнитѣ сѫ послани мендерлици. Стѣнитѣ сѫ нашарени, таванътъ е варосанъ, а потонътъ чисто изтърканъ. На всѣкѫдѣ се забѣлѣзва голѣма чистота и по-добра не може да се желае. Тука и почти въ всичкитѣ влашки села не забѣлѣжихъ никакви гадости и то, може би, е затова, че мѣстото е много високо.

Жителитѣ сѫ повече търговци въ Египетъ и Влашко и се завръщатъ въ селото само прѣзъ лѣтнитѣ мѣсеци, за да прѣкаратъ въ хладния и здравъ климатъ. Расположени въ нѣкое хубаво мѣсто на ливадата или покрай нѣкой изворъ, тѣ прѣкарватъ врѣмето си повече

въ игране на карти. Земледѣлие нѣматъ, а само скотоводство. Почти всѣка кѫща си има по една крава, а нѣкои иматъ цѣли стада овце.

Продукти за хранене се докарватъ въ недѣлнитѣ дни отъ българетѣ. Не се забѣлѣзва недостатъкъ въ нищо и се увѣрихъ въ това отъ многото покани, каквито ми бѣха направени за обѣдъ и вечеря. За поздравление на гоститѣ се явява жената и тя пакъ се грижи за яденето, а момичетата, щомъ сѫ достигнали дванайста година, не се явяватъ. Около тази си възрасть повечето отъ тѣхъ се и згодяватъ.

Всячески се стараеха да ми угодятъ и услужатъ. Прѣди да си тръгна отъ селото устроиха едно увеселение въ гората. Въ околностьта на единъ изворъ, тѣ построиха единъ павилионъ отъ дървета и опекоха два овна на шишъ. Освѣнъ мѣсото, изяде се много баница, и се испи голѣмо количество вино. Наконецъ, ударихме му и едно хоро въ ливадата. Влахътъ е умѣренъ, но сѫщеврѣменно е и много веселъ щомъ му се удаде случай. Менѣ ми се струва, че той пó може да яде, отколкото да пие.

Въ вторникъ, на 28 май, си взехъ сбогома. За да се завърна нѣкога пакъ тукъ, трѣбваше да направя слѣдующето: прѣдъ мене гудиха единъ дървенъ сѫдъ, пъленъ съ вода, а въ него една искривена монета. Трѣбваше да ритна сѫдътъ и да взема монетата у мене и да я пазя. Направихъ имъ волята и извършихъ, споредъ обичая, онова, което искаха.

До Негованъ ме придружиха двама войници, но не минахме по сѫщия пѫть, прѣзъ който дойдохъ, а по мостето, което едвамъ що бѣше довършено. Въ Негованъ [illegible]ко при попа. Отъ тукъ до Лесковецъ ме [illegible] коненъ стражарь, а отъ тамъ до Росна [illegible]но твърдѣ бързо прѣзъ полето. Моя прия[illegible]е очакваше съ голѣмо нетърпѣние и се [illegible]ъ, за дѣто се забавихъ. На слѣдующия [illegible]ахъ за Битоля, за да се снабдя съ нуж[illegible]ргъ.

5. **Заслугитѣ на Халилъ Рифатъ паша** (Битоля, 30 май — 1 юний).

Праздника на турцитѣ, Байрама, даде ми случай да посѣтя тогавашния валия Халилъ Рифатъ паша. Той ме прие доста приятелски и ми обѣща да ми помогне въ всѣко отношение, но нѣколко дни слѣдъ това, за съжаление, той бидѣ смѣненъ. Три години управлява той битолския вилаетъ и спечели благодарностьта на християнското население. Въ негово врѣме вилаета бѣ най-сигоренъ отъ къмъ разбойници и можеше да се пѫтува съвсѣмъ свободно. Той пращаше потеря въ всѣко врѣме противъ разбойницитѣ и избиваше хванатитѣ, а за страхъ на другитѣ излагаше публично главитѣ имъ. Чрѣзъ това той введе спокойствие и порядъкъ въ цѣлия вилаетъ, а чрѣзъ устрояванието на фахри-заптие, т. е. въоржжени хора, даде на християнското население възможность да се брани не само отъ разбойницитѣ, но и отъ турцитѣ. Въ негово врѣме се наказваха всички злосторници безъ да се гледа на религията имъ. Случвало се е, че той е наказвалъ богати турци да работятъ по шосето, а пъкъ бѣднитѣ сѫ се откупвали съ пари. Чрѣзъ тази си дѣятелность той спечели любовьта на християнитѣ, но и умразата на турцитѣ. Най-послѣ влиятелнитѣ турци сполучиха да го смѣнатъ и докараха другъ па негово мѣсто, при когото пакъ подкачиха да вършатъ прѣдишнитѣ си золумлуци. Веднага слѣдъ това се унищожиха фахри-заптиитѣ, носението на орѫжие се запрѣти и се явиха моментално разбойницитѣ, които, както се говори, сѫ ятаци съ нѣкои бейове. Рифатъ паша биде испратенъ въ Смирна, но съвсѣмъ обезкураженъ той остави работитѣ да си текатъ тъй както си бѣха и по-рано, защото въ Турция тъй сѫ навикнали да гледатъ на тѣхъ. Слѣдъ това Рифатъ паша биде назначенъ за министеръ на вѫтрѣшнитѣ работи. Вѣроятно, той позналъ, че е напразно да се бори противъ сѫществующия рѣдъ, та затова и оставилъ да се тъпче християнина и да се счита като

робъ на мухамеданеца. Въ прибрѣжнитѣ градове този взгледъ не бие много на очи, но въ вѫтрѣшностьта господарь е само турчина.

На 1 юний, слѣдъ като си извадихъ турски паспортъ и взехъ прѣпорѫка, върнахъ се назадъ въ Росна.

Едвамъ на 3 юний пристигна единъ конenъ стражарь отъ Флорина, за да ме придружава. Това стана късно, защото Рифатъ паша бидѣ смѣненъ, а каймакамина се извиняваше, че нѣма заповѣдь. За да може да се испълни това, причината е енергическото застѫпване на Австрийския консулъ въ Битоля, господинъ Погачеръ, комуто и благодаря.

Цѣльта на тази ми разходка бѣше да изслѣдвамъ власитѣ въ Караджова планина. Казаха ми, че тѣ сѫ мухамедани и че говоряли единъ езикъ, подобенъ на Дако-ромѫнския [1]).

6. Разходка къмъ Влахо-Мегленъ и завръщание въ Битоля. (4—25 юний).

На 4 юний, въ 6 часа сутриньта, при ясно врѣме, ний тръгнахме. Азъ бѣхъ взелъ едни дисаги и една покривка, тъй като мислѣхъ скоро да се пакъ завърна. Ний тръгнахме въ бързъ ходъ къмъ Баница, расположено при политѣ на планината, а отъ тука по добрия пѫть, който много криволичи и все нагорѣ, влѣзохме въ прохода при Горничево. Слѣдъ едно двучасово пѫтувание направихме тукъ една малка почивка, за да пиемъ кафе. Когато заминахме кулата (караулно здание, въ което сѣдатъ войници да пазятъ пѫтьтъ) потеглихме по единъ страниченъ пѫть, за да достигнемъ по-скоро въ долината. Отъ тукъ се изглеждаше малкото езерце отъ Петреско. Слѣзохме надолѣ въ пѫтьтъ пѣши и слѣдъ малко достигнахме една втора кула. Отъ тукъ нататъкъ пѫтьтъ е толкозъ лошъ, че човѣкъ се чуди, какъ минаватъ кола. Той е каменистъ, а при дъждовно врѣме издълбанитѣ

---

[1]) Повече нѣщо върху народъ и езикъ се намѣрва въ моята книга Влахо-Мегленъ, Лавйцигъ — 1892 г.

мѣста се обрѫщатъ на цѣла рѣкичка. Ний оставихме скоро пѫтьтъ и часа около 10 бѣхме на сѣверо-западния брѣгъ на Островското езеро. По пѣсъчливата почва, която се растила къмъ сѣверния брѣгъ, прѣминахме въ галопъ на острова, отдалеченъ нѣщо 100 м. отъ брѣга, който, както слушамъ, вслѣдствие на малкото вода въ езерото, сега се е прѣобърналъ въ полуостровъ, а слѣдъ половинъ часъ стигнахме въ Острово, дѣто и обѣдвахме.

Рибата и сладкото, приготвено отъ яйца, ни се усладихѫ много. Азъ попитахъ ханджията върху населението, а той ми отговори: imis ksevrome roméïka (ний знайме гръцки); но се пакъ да не каже направо, че сѫ българи, нито пъкъ че сѫ гърци. Селото има 100 български и 50 мухамедански кѫщи.

Въ единъ часа продължихме пѫтьтъ си възъ планината и стигнахме на отвъдната страна на шосето, което, поради една височина отъ къмъ сѣверъ, заобихожда Острово. Въ туй врѣме избухна ненадѣйно буря, дъждъ плисна като изъ рѫкавъ и ме умокри, докато извадя покривката си да се увия. Пѫтувахме прѣзъ една долина, дѣто водата се втичаше отъ странитѣ като водопадъ. За кратко врѣме пѫтьтъ плувна до колѣнѣ, а пъкъ наблизо нѣмаше никакво здание, та трѣбваше да продължимъ пѫтуването си. Менѣ ми бѣше твърдѣ неприятно, защото бѣхъ въ кожани панталони и въ ботуши. Разбира се, че за късо врѣме ботушитѣ се напълниха съ вода, а панталонитѣ се намокриха. Лошото врѣме прѣмина, но азъ не можахъ да се избавя отъ неприятностьта. Около часа $3^1/_4$ пристигнахме въ Владово. Ний бързахме да пристигнемъ въ Воденъ колкото е възможно по-скоро, защото азъ истинахъ въ мокритѣ дрехи. Прѣкрасната долина, която се оросяваше отъ Кремо и която чрѣзъ своята раскошна растителность ни приготовляваше за райската околность на Воденъ, въ това положение ме трогваше съвсѣмъ малко. Около часътъ $4^1/_4$ минахме прѣзъ тѣснитѣ и кални улици на Воденъ.

Слѣдъ като малко потърсихъ, азъ намѣрихъ кѫща-

та на богатия влахъ по име Жорги Димитри Чоко, адресътъ на когото научихъ, когато бѣхъ въ Невеска. Той ме прие много гостолюбиво. Първата ми грижа бѣ да се прѣоблика. Съ помощьта на хазяина азъ се скоро прѣоблѣкохъ и то съ такива дрехи, каквито носятъ българскитѣ селени. Слѣдъ това излѣзохме навънъ, посѣтихме изъ прочутата тераса на Воденъ нѣкои отъ кафенетата, отъ които се вижда една прѣкрасна гледка въ широката и раскошно обраснала долу равнина. Ний пихме всѣкакви ракии, но, благодарение на това, че бѣхъ истиналъ, не ми стана нищо.

Цѣлия градъ е прошаренъ отъ р. Кремо съ канали, които шумливо се спущатъ отъ терасата на долу въ голѣми или малки водопади. Климатътъ на Воденъ не е здравъ. Това се забѣлѣзва и по жълтитѣ лица на жителитѣ, които страдатъ много отъ трѣска. Главното имъ занятие е копринарството. Ежегодно се получаватъ 200,000 оки пашкули. Човѣкъ прѣминава съ мжка по тѣснитѣ улици отъ товаритѣ съ черничеви пръчки.

Гръцката партия въ Воденъ, който е сѣдалище на владика, е привързала къмъ себе си голѣма часть отъ българетѣ, но не отъ любовь къмъ гърцитѣ, а отъ турски и владишки страхъ. Въ послѣдньо врѣме българската национална партия е спечелила Воденъ. Числото на населението се възкачва на 14,000 души; турцитѣ съставляватъ $^1/_3$ часть отъ населението.

На другата сутринь посѣтихъ каймакамина, за да му прѣдамъ прѣпоржката си и да издѣйствувамъ отъ него едно друго писмо и единъ конни стражарь, който да ме придружава изъ мѣстностьта на Мегленъ. Той ми даде едното и другото, но не отъ сърце. Тѣ съглеждали въ мене, както се научихъ слѣдъ връщанието си, единъ австрийски офицеръ, който е дошелъ да узнае „дѣ могатъ да се поставятъ топове.“ А пъкъ отиванието ми изъ Караджова заради власитѣ тѣ не можаха да си прѣдставятъ. Едвамъ слѣдъ много кратенъ натискъ кждѣ часътъ дванайсеть се яви единъ стражарь, за да ме придружава.

Ний потеглихме къмъ сѣверъ, по между градини и черници, прѣминахме много пѫти една рѣкичка и тогава възвихме къмъ сѣверо-изтокъ възъ една планина покрай селото Луковецъ къмъ Драгоманци, въ което пристигнахме въ часа два и четвъртъ. Тукъ се начева така нареченната равнина Българо-мегленъ. Продълговатата ость на тази равнина отъ Драгоманци отива по сѣверо-източно направление до Фустани и е нѣщо 25 километра дълга, а широчината ѝ е между 5 и 10 км. Тя е затворена отъ стръмни планински височини, отъ които изтичатъ множество рѣки и барички като Слатина, Голѣма рѣка, Бѣлица, които напояватъ прѣбогато равнината и които, съединени подъ името Мегленица, се изтичатъ на югъ. Западното положение, добрата почва и изобилната вода издѣйствуватъ една богата растителность и голѣмо плодородие. Три пѫти прѣзъ годината може да се поженва. Снѣгъ пада много рѣдко. По-голѣмата часть отъ жителитѣ сѫ помаци, т. е., мохамедане-българе, извѣстни като добри и прилѣжни земледѣлци.

Прѣзъ тази равнина минахме въ бързъ ходъ, при селото Костуриянъ, прѣвалихме едничкия високичъкъ хълмъ, върху който нѣкога е имало дворецъ, прѣгазихме прѣдошлата Бѣлица и около часа шесть пристигнахме главното село Субочко, съ 200 кѫщи, повечето мухамедански. Азъ слѣзохъ при влаха Тодоръ Мизолъ, продавачъ на срѣбърни работи, а коня си намѣстихъ въ хана. Почти въ всѣко по-голѣмо село може да се намѣрятъ единъ или нѣколко власи златари, ханджии или гребенари. Тукъ имаше петь души отъ Крушево и Мегарово. Тѣ завземаха общо една стая за спане, въ която се намѣри едно мѣстенце и за мене; то бѣ доволно голѣмо, за да се простря и го прѣдпочетохъ прѣдъ гнуснавия ханъ.

Мюдюрина ме задържа толкозъ, че едвамъ въ часа 9 на слѣдующата сутринь, придруженъ отъ единъ войникъ, можахъ да тръгна. Ний прѣгазихме много рѣки и се придържахме се повече къмъ сѣверния край на равнината, дѣто минахме прѣзъ малкитѣ села Сервиянъ, Из-

воръ и Кастанки, а около часа 12 пристигнахме въ Фустани. Когато се отдѣляхъ отъ моя съпѫтникъ, единъ помакъ, случи се нѣщо нечуго: той не взе бакшиша, който му прѣдлагахъ, както обикновенно правяхъ. Въ дългото ми пѫтувание изъ Турция този бѣше първи и остана единственъ случай.

Въ Фустани посѣтихъ мюдюрина и му поискахъ войници. Едвамъ туку що бѣ растворилъ паспорта ми, той остана очуденъ и си изплеви езика. Азъ се почудихъ, но разбрахъ какво искаше той. Въ паспорта ми титлата докторъ бѣше прѣведена съ турската дума хекимъ (лѣкарь) — това му даде поводъ да ме счита за такъвъ и се нуждаеше отъ моя съвѣтъ. Азъ не можахъ да се откажа, защото щѣхъ да възбудя въ него подозрението, че притежавамъ чуждъ паспортъ, при това виждахъ, че нищо не му липсува при ленивия животъ, освѣнъ повече движение. Азъ го посъвѣтвахъ да прави студени истривания, да се искачва всѣка вечерь на блиско шуртящия тамъ изворъ и по-малко да пуши. Тѣзи бѣха съвѣтитѣ, които прѣпорѫчахъ на снажния турчинъ, таквизъ съвѣти съмъ давалъ често, когато сѫ се отнасяли къмъ мене.

Подиръ обѣдъ продължихъ пѫтуванието си къмъ Влахо-Мегленъ, придруженъ отъ двама войника. Трѣбваше да се искачваме нѣколко стотини крачки все нагорѣ, за да стигнемъ една втора равнина. И тази равнина е заградена отъ планинскитѣ клонове на Караджова и има само два изхода, единия къмъ сѣверо-истокъ, другия къмъ юго-западъ. Тази равнина е много по-малка отъ колкото българо-мегленската, дълга е нѣщо два часа и е по-малко плодородна. Тукъ копринарството се обработва още, а пиперътъ имъ се продава много надалечъ.

Главното мѣсто е Ноите, съ 450 кѫщи и е отдалечено нѣщо $1^1/_2$ часа отъ Фустани. Това село се нарича отъ турцитѣ Ноти, но се твърдѣ съмнявамъ, че то е именно спомѣнатото Ενώπια отъ Kedrenos ed. Bonn II, 462 стр. или пъкъ както Г-нъ Иречекъ прѣдполага, че съотвѣтствува на българското **Нѫте**, отъ което про-

излиза и турското име съ малко едно измѣнение. Съмнявамъ се върху това, защото неговото положение е въ политѣ на стръмна и висока планина и като такова е неудобно за замъкъ. Това мѣсто, споредъ мене, трѣбва да се търси въ спомѣнатитѣ по-прѣди височини при Кустурнакъ или около Фустани въ планината, лѣжаща на сѣверъ отъ него.

Жителитѣ сж власи-мухамедани и се занимаватъ съ земледѣлие и грънчарство. Съ своитѣ ефтени издѣлия тѣ отиватъ много на дълекь.

Това село е било по-прѣди християнско, въ което се увѣряваме отъ вдлъбнатинитѣ въ стѣнитѣ, прѣдназначено за светитѣ икони; сжщо и устройството на по-старитѣ кжщи е съвсѣмъ християнско. Развалинитѣ на единъ манастиръ и на една църква още стоятъ. Даже праздника за освещението на църквата още се празднува, а пъкъ християнски имена е нѣщо обикновено. За потурчването на жителитѣ отъ Нжте се разказва въ III т. стр. 198 на българския сборникъ, че е станало по слѣдующия начинъ:

На дéнут на Велигдин владѝката литургѝсал у цжрквата; нé знам зашчó, ка си биле льу(д)іту на цжркви, бѝле заградéни ут турцки аскéр. Владѝката пушчѝл да му чѝнжтъ абер на бимбашѝіата, да и оставе да си нж дусвжршжт литургѝіата. Пушчѝла цжрква и владѝката излизéл надвур; ама на мéсто да му каже на сильàните „Ристос анѐсте,“ както е адéтут да сж вéле прис тѝіа дни, он му ричéл: „сильàм альаким!“ Сильаните, заплашени ут по нàприт, а сéга насжрчени ут владиката, удгувурѝле заіну су аскéрут: алъакѝм сильамъ. — „Е, брáтьа, рéкжл владиката, кое ки ви бѝде по àрну, турци да сж чѝните и да си ѝмате и жéните, и дéцата и сжту имаіне или да си устàните каури, а пжк да вж искольат? Мéне аку мж пѝтате, іàс ви давам ум да гу напрáвите пржвнуту, и іàс сàм сжм су вас!“ Сильàните приставàли пу владѝката — негу сега гу направѝле пàша — и без да чекат пó вике сж потурчѝле; а тѝіа, що

ниікьале да гу напрàвжт тòа нешчу, сж разбигàле пу друдзите ристенски сéла.

У тѣхъ се е запазилъ само езика.

Когато стигнахме въ селото, отведоха ни въ единъ тъменъ оборъ, който трѣбваше да подѣляме съ конетѣ. Азъ се бѣхъ вече помирилъ и мислѣхъ да прѣкарамъ тукъ нощьта, когато хазяина, Мустафа бей, едъръ единъ старецъ, до когото бѣше адресирано писмото отъ воденския каймакаминъ, се яви и ме покани да отида въ кжщата му, дѣто бѣше приготвена една стая и се погрижи доста за мене.

Тукъ чухъ за пръвъ пжть диалекта, който за краткость ще означавамъ съ думата „мегленски.“ Хората наричатъ своя езикъ, „влашки,“ сжщо тъй, както и власитѣ въ Истрия, когато другитѣ власи на Балкански П-въ говорятъ аромжнеште.“ За да пе смущавамъ повече мухамеданската кжща азъ на слѣдующата утринь потеглихъ къмъ Бориславъ, отдалечено нѣщо единъ часъ и находяще се въ източния край на равнината. За по голѣма сигорность придружаваха ме петима поляци.

Селцето брои 45 кжщи и е Нонски чифликъ. Азъ слѣзохъ при разпоредителя Дучу. Той ми расправи за теглилата имъ, какъ господаритѣ имъ отъ Ноите ги скубятъ, какъ ги скубятъ сжщо правителството, поляцитѣ и проходящитѣ войници и какъ съвсѣмъ безсилни трѣбва да си свиватъ ржцѣтѣ въ джебоветѣ. Въ селото владѣе най-голѣма бѣдность, кжщитѣ сж само едноетажни и двѣтри фамилии живѣятъ въ една почти тъмна стая. Храната имъ е царевиченъ хлѣбъ, кромидъ, чесанъ, сирене и млѣко. Мѣсо ядатъ само въ особенни случаи.

Подиръ обѣдъ посѣтихъ близкия чифликъ Лугунци (Лунци), а на другия день високо расположения чифликъ Ошинъ. Отъ Ошинъ отидохъ въ близкия манастиръ, който е разположенъ много разкошно. Тукъ се навъртатъ трима калугери. Друго интересно не намѣрихъ.

Надвечерь се върнахъ въ Бориславъ и втората нощь прѣкарахъ въ една тѣсна прѣградка, покритъ съ моята

завивка и съ едно овче руно, за да не може да ме безпокои силниятъ вѣтъръ. Поляцитѣ спятъ навънъ при 8° *R* безъ да имъ стане нѣкаква поврѣда.

На 9 юний, петдесятница, потеглихъ назадъ. Азъ се убѣдихъ, че трѣбва да дойда още единъ пѫть тукъ и да се побавя повече врѣме, за да изуча тукашния интересенъ диалектъ.

На въпроса ми, относително пѣсни и приказки, казаха ми да се обърна къмъ влашкия учитель при грѫцкото училище въ българското село Пушинъ. Върнахъ се обратно въ Ноте, обѣдвахъ съ Мустафа бей и за единъ часъ отъ тукъ стигнахъ въ Пушинъ. Това е единственното българско село въ Влахо-Меглени. Намѣрихъ учителя и той, дѣйствително, прѣдстави ми едно дълго стихотворение, което научилъ отъ баба си. То прѣдаваше въ фантастична форма дохождането на Римлянитѣ въ Дакия и Турция. Езикътъ му бѣше смѣсь отъ дако-ромѫнски съ тамошния диалектъ. Учительтъ скоро се призна, че самъ той е съчинителя на това стихотворение. Той билъ дълго врѣме въ единъ ромѫнски манастиръ въ Атонъ и тамъ се запозналъ съ ромѫнския езикъ и история.

Слѣдъ кратко почивание отпѫтувахъ за Фустани, дѣто намѣрихъ мюдюрина, че се разхожда; той ми съобщи съ радость благоприятното влияние на истриването. Отъ тукъ отпуснахъ петимата поляци, за да си отидатъ обратно, а азъ продължихъ пѫтуването си до Суботско, дѣто, слѣдъ четиредневенъ постъ, се нахранихъ съ овнешко мѣсо. Аромѫнетѣ ме приеха пакъ, но много скѫпо заплатихъ тѣхното гостоприемство.

На другия день продължихъ пѫтьтъ. Придружаваше ме единъ войникъ-пѣхотинецъ, който, за да си не намокри краката, повика единъ селенинъ отъ нивата и той го прѣнесе прѣзъ рѣката. По обѣдъ стигнахме въ Воденъ, дѣто се научихъ, че сѫщата заранъ билъ убитъ отъ разбойници единъ човѣкъ.

На слѣдующия день се въсползувахъ отъ случая и направихъ разходка къмъ водопадитѣ и манистиря, л

жащъ въ равнината. Той е богато награденъ отъ прѣкрасния изгледъ на природата.

На 12 юний, срѣда, тръгнахъ по сѫщия пѫть обратно за Росна. Въ околностьта на Маремовия ханъ чухъ гърмежи отъ едно сражение между войници и разбойници. Въ това сражение паднаха убити трима отъ разбойницитѣ. Сѫщата тази разбойническа шайка бѣше обрала и убила вчера вечерь близо до Росна двама аромѫнски кераджии.

На 17 юний напуснахъ Росна, прѣдруженъ отъ Тасо Робе, бащата на моя приятель, и единъ арнаутинъ, който дойде съ насъ до Негошанъ. Слѣдъ една малка почивка продължихме пѫтьтъ си. Когато приближихме селото, Тасо се сѣти за пищова си, който забрави въ хана. Понеже моя конь бѣше по-силенъ, върнахъ се назадъ азъ, за да взема пищова, а Тасо продължи полегка нататъкъ. Слѣдъ това азъ достигнахъ Тасо, като карахъ все въ галопъ, но, понеже се бѣхъ загледалъ въ него, не забѣлѣзахъ, че мостътъ прѣдъ селото бѣ падналъ. Видѣхъ това, когато бѣше вече късно и не можахъ да задържа коньтъ. Съ усиленъ скокъ прѣхвърлихъ пукнатината, но при прѣскачанието пищова, който бѣхъ гудилъ въ джеба на панталонитѣ си, защото не се събираше въ сѣдлото, се прѣтисна доста у страната ми, че отъ болки ми притъмнѣ. Прѣминахъ още нѣколко крачки нататъкъ, до дѣто пристигне Тасо, но послѣ трѣбваше да слѣза отъ коня. Изтегнахъ се нѣколко врѣме на ливадата и слѣдъ това се опитахъ да ездя пакъ, но при ездението болката се уголѣмяваше и останахъ почти безъ сила. Азъ останахъ на пѫтя, подъ палатката на единъ отъ пѫтнитѣ работници, а Тасо отиде съ моя конь въ Битоля, отдалеченъ нѣщо на 15 км., за да вземе кола. Лежахъ въ палатката 4 часа и постоянно туряхъ студени компреси. Тукъ ми прѣминаха прѣзъ главата и много тѫжни мисли и си казвахъ, че ако не мога вече да ездя, ще трѣбва да прѣкъсна пѫтуванието си. Най-сетнѣ многоочакваната кола пристигна и ме занесе въ града безъ голѣми

болки. Моитѣ приятели въ града се бѣха разтрѣвожили и загрижили, защото се бѣше распрьсналъ слухъ за нѣкакво нападение.

Лѣкаря ме утѣши, че болката скоро ще прѣмине. Трѣбваше да пазя нѣколко дни лѣглото. На 26-й юний можахъ да направя една обиколка съ кола, а на 3 юлий за прьвъ пѫть пакъ се въскачихъ на коня: Тази болка бѣше толкова голѣма, че съ мѣсеци не можахъ да прѣскачамъ, нито пъкъ да тичамъ. На 21 юлий си условихъ единъ слуга. Той бѣше Влохо-Клисурски аромѫнинъ по име Наки Вучу, единъ способенъ чехларинъ, който знаеше да чете и пише и освѣнъ майчиния си езикъ още знаеше турски, български и грьцки.

Макаръ че що бѣше пуснатъ отъ затвора, въ който бѣ пролѣжалъ 11 мѣсеци за една политическа случка, азъ го взехъ при мене безъ да му мисля и не съмъ ималъ никога причини да се раскайвамъ за това.

Той бѣ дрѣбенъ, но дебелъ, съ бистръ погледъ и бѣ способенъ, прилеженъ и честенъ човѣкъ. Наки остави жената и дѣтето си въ Влахо-Клисура и ме придружаваше въ пѫтуванията ми.

7. Крушево. (26 юний — 3 юлий).

Въ 6 часа сутриньта съ една каруца потеглихъ отъ Битоля. Наки ездѣше покрай каруцата. Отначало вървѣхме по сѫщия пѫть, който води за Прилѣпъ, а послѣ завихме на лѣво и тръгнахме все по политѣ на планинския вѫзелъ. Движахме се лесно по полския пѫть напрѣдъ, макаръ и да срѣщнахме често трънчини и мучурливи мѣста. Слѣдъ петь часово пѫтуване стигнахме на единъ ханъ по новия пѫть, който води отъ Прилѣпъ за Крушево и постояхме доста, за да си отпочинемъ хубаво. За съжеление, тукъ не намѣрихме друго нѣщо за ядение освѣнъ яйца, а за пияние — ракия. Въ часа 3 потеглихме нататъкъ; пѫтьтъ бѣ направенъ много изкусно и чрѣзъ много извивания водѣше къмъ върха. Понеже пѫтуването съ колата ставаше бавно, азъ изпратихъ

Наки напрѣдъ да извѣсти за пристиганието ми. Край селото бѣха излѣзли учителитѣ и учителкитѣ, за да ме поздравятъ. При закривяването на улицата съгледахъ много ученици, които противъ, усвоения редъ, ме поздравиха съ сваляние на фесоветѣ си. Директора на училището, Г-нъ Щерю Иоанеску, ме прие въ кѫщата си. Тукъ се бавихъ осемь дни и прѣзъ всичкото това врѣме той и госпожата му се грижаха за мене; моята благодарность е неописуема. Сѫщо и други господа, Вангелъ Петреску и Таску Илиеску, които сѫ си спечелили име съ изданията си на аромѫнски, и господинъ Филипи ми помагаха при събирането и обяснението на материала по езика. Тукъ почти прѣзъ всичкото врѣме бѣхъ трѣскавъ, та не можахъ да работя много.

Крушево е разположено въ една висока котловина, испълнена съ амфитеатрално наредени кѫщи. Високия хребетъ отъ къмъ южната страна е обрасналъ съ прѣкрасенъ букакъ, а пъкъ погледътъ къмъ други страни не вижда друго освѣнъ голи скали. Котловината къмъ западъ е отворена, та се вижда прилѣпската равнина и лѣжащия не далечъ отъ града замъкъ, отъ който сѫ останали още слѣди.

Най-интересното нѣщо въ Крушево е дървената работа въ главната църква. Прѣстола и иконостаса сѫ изработени чудесно и съ вкусъ отъ единъ човѣкъ и то въ продължение на цѣли 20 години. Както въ рѫчната работа, така и въ срѣбърнитѣ издѣлия се срѣща сръчность, възприемчивость къмъ изнамѣрвания и устойчивость на аромѫнитѣ като работници, които, безъ всѣкакъвъ образецъ и безъ училище, сѫ изваждали на явѣ истински образци. Азъ намѣрихъ златари отъ Крушево въ различни мѣста на Турция и Гърция.

Прѣдъ селото, на една височина, е построена една църква отъ аромѫни, съ националенъ духъ; но, слѣдъ като се отворила, тѣ искали да се черкуватъ въ нея на аромѫнски езикъ, а не на гръцки, та затова владиката я затворилъ и до сега още е затворена. Борбата меж-

ду гръцката и аромжнската партия тукъ се води доста усилено, но за сега гръцката партия е по-силна.

На 28 юний около 10 часа вечерьта излѣзи силна буря. Небето бѣше много помръчено, гърмѣше се силно и падна много градъ. Когато се доближихъ до прозореца, прѣкрасенъ изгледъ се откри прѣдъ мене; всички прозорци бѣха осветени и правяха впечатлението като на една нарочно приготвена илюминация. Друга вечерь не бѣхъ виждалъ такъвъ изгледъ, защото тукъ, слѣдъ захождането на слънцето, хората се прѣбиратъ да спятъ безъ да палятъ свѣщи. На другия день ми показаха множество зърна отъ градушката, при които бѣ за забѣлѣзвание, че бѣха замръзнали все по двѣ: едното голѣмо колкото слива, а другото колкото грахъ. Загубата за Крушево бѣше голѣмо, защото повечето прозорци къмъ южната страна бѣха изпочупени; но още по-лошо бѣше това, че на една широка ивица жътвата на бѣднитѣ български селени бѣ унищожена.

На 3 юлий потеглихъ пакъ за Битоля, но не съ удобна талига, а като стигнахме на шосето, което води отъ Прилѣпъ къмъ Битоля — въскачихъ се на коня, съ това подкачвахъ пакъ езденето, макаръ и съ голѣма мжка, а пъкъ Наки се радваше, че се качва на колата, защото можеше да си отпочини отъ уморителното ездене.

8. Околностьта на Битоля. (5 — 11 юлий).

На 5 юлий, при вечерь, една компания познати потеглихме къмъ Търново и Мегарово, села на западъ отъ Битоля и нѣщо 6 км. отдалечени. И двѣтѣ сж почти чисто аромжнски села съ около 6500 души жители. Поради високото разположение на сѣверния наклонъ на Перистери и поради здравия климатъ тукъ сж се прѣселили и около 40 мухамедано-албански фамилии; тукъ посѣщаватъ и много хора, които сж страдали отъ трѣска. Тѣзи двѣ села сж раздѣлени чрѣзъ една рѣкичка и не правятъ такова впечатление, както Невеска и Кру-

шево, които, разбира се, сѫ несравненно по-хубаво разположени; но, при все това, тѣ сѫ доста хубави, иматъ послани улици, прѣкрасни кѫщи и хубави черкви. Въ Търново има и единъ манастиръ съ добъръ приютъ за болни. Въ мегаровската черква има сѫщата рѫчна работа, но е груба, макаръ и да се твърди, че била изработена отъ сѫщия майсторъ.

Учителя Буня и неговата жена сѫ хора любезни и много гостоприемни, тѣ ми помагаха даже и въ моята работа. Ний стояхме много късно прѣзъ вечерьта вънъ на улицата и въ кафенетата, за да видимъ хубаво празднуванието на праздника.

На слѣдующия день, привечерь, се завърнахъ въ Битоля.

Прѣзъ слѣдующата недѣля мислѣхъ да прѣдприема едно дълго пѫтувание прѣзъ срѣдня Албания, и понеже трѣбваше да взема повече багажъ, затова бѣхъ принуденъ да си набавя още единъ конь.

Съ помощьта на единъ опитенъ аромѫнинъ купихъ единъ твърдѣ силенъ конь за 9 лири. Слѣдъ като свършихме пазарлъка, продавача ми даде нѣколко косми отъ гривата и опашката и една малка монета, които азъ трѣбваше да пазя, за да върви добрѣ на коня.

За да опитамъ продължителностьта и ходътъ на коня по планинскитѣ пѫтеки, на слѣдующия день азъ прѣдприехъ една разходка по селата и манастиритѣ, разположени по височинитѣ около Битоля. Бѣхъ придружаванъ отъ Георги Робе, братъ на моя приятель Периклъ. Найнапрѣдъ пѫтувахме прѣзъ лозята на хубаво-разположения чифликъ Смилово, а отъ тукъ безъ пѫть и пѫтечки къмъ селото Буково, дѣто се спрѣхме при единъ ханджия, който можаше да говори малко нѣмски, който езикъ той научилъ, когато билъ въ Ромѫния. Слѣдъ това се обърнахме къмъ манастиря Сотири, дѣто има хубава вода и отъ тамъ къмъ манастиря Христофоръ, който манастиръ считатъ като прѣкрасно мѣсто за отпочивка на недъгави.

Отъ тукъ прѣзъ лошъ пѫть стигнахме при извора Екшису (кисела вода), при политѣ на планината.

Този изворъ има приятенъ вкусъ и сѫ се поопитали да го поукрасятъ. Тукъ има и гостилница, дѣто се продава и ракия. Това мѣсто се посѣщава доста отъ битолчани и то особенно въ праздничнѝ дни. Слѣдъ четире часово непрѣкъснато пѫтуване ний се върнахме въ Битоля и то прѣзъ лошъ пѫть. Отъ тази обиколка азъ останахъ много доволенъ, защото коньтъ ми не бѣше се уморилъ и излѣзе добъръ планински конь, на който можахъ спокойно да разчитамъ.

На 9 юний подиръ обѣдъ потеглихъ съ Таки Маргаритъ, съ моя слуга, и нѣколко албанци къмъ селото Низополе, въ което стигнахме слѣдъ $1^1/_2$ часа по-добъръ пѫть. Прѣзъ селото протича рѣкичката Драгоръ, която извира отъ близката планина Перистери. Това село има около 2000 души и почти по-голѣмата часть отъ тѣхъ произлизатъ отъ Грамости; има и доста фарсериоти и около 20 мухамедо-албански фамилии. Единъ отъ учителитѣ имаше само едно ухо, а другото бѣше отрѣзано отъ арамиитѣ, когато билъ изпадналъ въ рѫцѣтѣ имъ, защото не можалъ да исплати искания откупъ. Най-подиръ, като се увѣрили, че отъ единъ учитель не може да се получи нищо, понеже не притежава нищо, тѣ го пуснали. Разбойницитѣ сѫ биле негови сънотечественници — аромѫне, а не албанци.

Аромѫнскитѣ села около Битоля сѫ групирани около Перистери: къмъ сѣверъ Търново и Мегарово, къмъ западъ Маловица и къмъ изтокъ Низополе. Близкитѣ български села сѫ разположени по-нататъкъ, защото жителитѣ имъ сѫ изключително земледѣлци, когато пъкъ аромѫнитѣ се занимаватъ съ търговия въ Битоля, Македония или странство. Въ тукашнитѣ села има малцина овчари.

Глава II.
ПѪТУВАНИЕ ПРѢЗЪ СРѢДНЯ АЛБАНИЯ. ЛѢТО, 1889 г.

1. Пѫтувание къмъ Охрида прѣзъ Маловица. (11 и 12 юлий).

Бѣше четвъртъкъ, когато нашиятъ малъкъ керванъ потегли отъ Битоля. Георги Робе, брата на моя приятель, искаше да ме придруже до Охрида и да остане тамъ нѣколко врѣме. Моя слуга Наки и единъ кираджия вървѣха слѣдъ насъ. Голѣма часть отъ багажа ми бѣше съ мене, прибранъ и привързанъ о двѣтѣ страни на семера на Наковия конь, а на задната часть се намираше фотографическия апаратъ, така щото можахме да се ползуваме всѣко врѣме отъ него. Върху багажа имаше прѣмѣтнати покривки, така щото Наки сѣдѣше на доста високо. Азъ прѣдпочетохъ и се възкачихъ на новия конь, за който си бѣхъ набавилъ английско сѣдло. Върху задната по-височка часть на сѣдлото прѣкачихъ и кожанитѣ дисаги, въ които гудихъ всичко необходимо, като: спиртний апаратъ, пѫтни принадлежности, пѫтна аптека, карта, чай, провизия и други подобни. Кревата ми се състоеше отъ една покривка отъ камилска вълна и една възглавница — тѣ бѣха свити и притегнати къмъ сѣдлото.

Облѣклото ми се състоеше отъ куртка съ четире джобове, кожани панталони, английски пѫтнически шлемъ, който въ особенно опаснитѣ мѣстности замѣнявахъ съ фесъ, и високи за ездене чизми. Яки и ръкавели не употрѣбявахъ, а само въ градоветѣ. Даже при посѣщенията на чиновницитѣ въ вѫтрѣшностьта на страната параднитѣ дрехи бѣха излишни, а можаше да се посѣщаватъ тъй, както се пѫтува, безъ да се докача отъ това нѣкой.

Азъ носяхъ освѣнъ това още далекогледъ и револверъ, ремицитѣ на които се кръстосваха на гърдитѣ ми; компаса, часовника, термометра и бѣлѣжната книжка се намѣрваха въ джоборетѣ на палтото ми. Бапометра Ане-

роидъ бѣше станалъ негоденъ, може би, отъ постоянното блъскание при пѫтуването. Азъ прѣпорѫчвамъ за практично молива да се носи закаченъ на шията, защото така може да се употрѣбява всѣкога. Добрѣ е да се намира и една копринена кърпа въ джеба, за да може да се употрѣби въ случай на нужда, особенно при искачвание отъ ниско на високо.

Дървенитѣ бъклици, които се употрѣбяватъ доста на изтокъ, сѫ много за прѣпорѫчване, защото се закачатъ лесно у семера и въ тѣхъ може да се налѣе всѣкакво питие.

Слѣдъ едно двучасово пѫтувание по шосето, покрай високо разположенитѣ села Търново и Мегарово, ний си отпочинахме близо до селото Кожани подъ едни хубави дървета. Слѣдъ тази малка почивка потеглихме на югъ по една планинска долина и слѣдъ два часа стигнахме въ Маловица, чисто аромѫнско село съ повече отъ 2000 жители. Кѫщицитѣ му сѫ разположени на една височина и натъпкани една до друга, а отъ изгледътъ имъ може да се заключи, че жителитѣ сѫ бѣдни. Тѣ работятъ повече въ Романия и затова тукъ прѣвъсходва гръцката национална партия. Впечатлението отъ това село е по-малко привлекателно въ сравнение съ другитѣ села, които посѣтихъ. Езикътъ на жителитѣ има много особенности, които напразно ще търсите другадѣ. Вижда се, че много отъ жителитѣ по прѣди сѫ живѣли въ Кожани; тукъ сѫ се заселили даже и магленити, което се забѣлѣзва отъ езика имъ, а накратко може да се заключи, че населението се е измѣнило много чрѣзъ постоянното прѣдохождание, макаръ и положението на града и да е твърдѣ старо.

Азъ слѣзохъ у учителя и направихме съ него една разходка въ хубавата близка гора, която е доста висока, та се покатерихме по стръмната скала, лежаща срѣщу селото.

На другия день, въ 7 часа сутриньта, потеглихме нататъкъ. Азъ едвамъ можахъ да се отърва, защото тък-

мо въ този день правяха испитътъ на ученицитѣ и тѣмъ имъ се искаше да остана въ селото. Понеже се бѣхъ обѣщалъ на Г-на Погачера, австрийския консулъ въ Битоля, да се срѣщна съ него въ Охрида сѫщата вечерь, азъ трѣбваше да бързамъ, за да мога да устоя на обѣщанието си. Ето защо не можахъ да остана.

Въ началото тръгнахме пакъ по сѫщия пѫть, послѣ навлѣзохме въ единъ гѫстъ букакъ и взехме направление къмъ хана Дяватъ, най-високото мѣсто на пѫтя между Битоля и Ресна, дѣто стигнахме въ 8 часа. Ний слѣзохме отъ конетѣ и потеглихме по една пѫтечка, почти права линия, и за $1\,^1/_2$ часъ стигнахме въ Ресна, голѣмо българско село, което брои и около 150 аромѫнски фамилии. Тѣ произхождатъ изъ Вълтени въ грамоската планина. Наблизо тамъ къмъ севѣро-западъ се намира селцето Янковацъ съ 180 кѫщи, отъ които 50 сѫ аромѫнски.

Въ хана закусихме кисело млѣко, приготвено много хубаво, и продължихме пѫтьтъ, но прѣзъ планината. Слънцето печеше силно, пѫтьтъ бѣше лошъ и все повече се влошаваше. Конетѣ вървѣха много трудно, но благодарение на шпоритѣ и камшика. Чакъ на връхъ планината осѣтихме малко хладъ. Въ една планинска отлогость забѣлѣзахме двѣ аромѫнски лѣтни селца, наречени калива, които се състоятъ отъ малки сламени кѫщици, въ които скитающитѣ се овчарски колѣна намиратъ прибѣжище. Менѣ ми се искаше да посѣтя тѣзи колиби, но краткостьта на врѣмето и опасностьта отъ разбойницитѣ (този връхъ постоянно се посѣщава отъ тѣхъ) ме принудиха да усиля хода си. На слѣдующата пролѣть азъ намѣрихъ случайно хора отъ едната калива въ Тесалия, въ едно зимно село при политѣ на Осса и се запознахъ отъ близо съ тѣхъ. Ний си починахме подъ сѣнката на едни дървета, около единъ голѣмъ изворъ, и изѣдохме всичко, каквото носяхме, па и водата ми се хареса много. По напирането на страхливия кираджия ний продължихме скоро пѫтуването си. Като излѣзохме

отъ гората, пжтьтъ ставаше все по лошъ отъ многото камънаци, та трѣбваше да слѣземъ отъ конетѣ. Къмъ западъ една прѣкрасна панорама се откри внезапно прѣдъ насъ. Ний виждахме цѣлото Охридско езеро и покрититѣ съ гора възвишености въ срѣдня Албания до стръмния Таморъ при Бератъ. Града Охрида се простираше тъкмо прѣдъ насъ, но едвамъ се забѣлѣзваше, защото се закриваше отъ високата кула. Нашия пжть водѣше покрай една шумлива рѣкичка и съ много извивания слизаше долѣ. Когато слѣзохме тукъ, по-сигорно можахме да си отпочинемъ въ една градина и се наядохме добрѣ съ череши. Прѣминахме дългото и кално прѣградие и около часа петь навлѣзохме въ стария градъ, съ лошо послани, тѣсни и криви улици, и слѣзохме въ кжщата на моя приятель Периклъ, на когото фамилията произхожда отъ Охрида.

Понеже кжщата бѣше праздна, оставаше ни да направимъ изборъ между четиртѣхъ етажа. Ний избрахме третия етажъ, отъ дѣто можахме да се наслаждаваме на Охридското езеро, а високия чардакъ ни служаше като салонъ за ядение. Въ втория етажъ ни бѣше кухнята и самички трѣваше да се грижемъ за всичко, което ни трѣбваше. Наки се указа искусенъ готвачъ. Мѣсо, хлѣбъ и зеленчугъ тукъ имаме въ изобилие и всѣкой день имахме прѣсна риба. Най-много ми се хареса лѣтницата (единъ видъ риба, която се срѣща само въ Охридското езеро), безъ нея никога почти не сѣдахме на софрата, защото опържена, опечена или свърена — тя има все добъръ вкусъ. Конетѣ настаниха въ конюшнята, която бѣше задъ кжщата и, за да се иде до нея, трѣбва да се забикаля прѣзъ много улици.

2. Мухамеданската обноска къмъ християнитѣ въ Охрида.

Слѣдъ единъ часъ отъ пристиганието ни дойде и Г-нъ Погачеръ. Още сжщата вечерь по мѣсичината направихме разходка по езерото. Ний се чудѣхме на многобройнитѣ гърмежи и викове на хората, стоящи на брѣ-

та, додѣто най-послѣ разбрахме, че това ставало поради мѣсечното затмение. Мухамеданитѣ вѣрватъ, че мѣсецътъ се обхваща отъ нѣкое чудовище и гледатъ да го отсранятъ съ гърмежи. Тѣ считатъ такова едно затъмнение за лошо прѣдсказание и на слѣдующия день, като се научили за нашето дохождание, свързали го съ него и си отгатнали причината. Мене считали за ромѫнски консулъ и се страхували, че ний носимъ само зло, та затова Господъ ги е прѣдпазилъ съ мѣсечно затмение. Така че ний се наблюдавахме всѣкога отъ единъ прѣоблеченъ полицай. На слѣдующия день отидохме въ Сгруга и тѣ слѣдъ нашето заминаване затворили човѣка, който ни даде гостоприемство. За това нѣщо се научихъ слѣдъ нѣколко дена и веднага се застѫпихъ енергически за неговото освобождение. Въобще мухамеданитѣ сѫ настроени тукъ много по-лошо противъ християнитѣ, и особенно противъ чужденцитѣ, отколкото въ вѫтрѣшна Македония и покрай брѣжието. Тукашнитѣ мухамедане сѫ повечето арнаути, а съвсѣмъ малка часть помежду имъ има турци. Тѣзи арнаути сѫ сурови, снажни хора и си позволяватъ всѣкакви мръсни постѫпки надъ християнитѣ; а турското правителство, отъ слабость и страхъ да се не смрази съ влиятелнитѣ бейьове, остава да се извършватъ и най-възмутителнитѣ нѣща. За да уясна и илюстрирамъ обноскитѣ между мухамеданитѣ и християнитѣ, азъ ще наведа нѣколко примѣри. Тѣзи случаи азъ узнахъ въ врѣме на прибиванието ми тукъ и, за да се запозная по добрѣ съ тѣхъ, направихъ справка отъ различни страни:

Единъ аромѫнски търговецъ нѣмалъ право да продава тютюнъ, но при една ревизия единъ неговъ личенъ неприятель оставилъ въ дюкяна му тютюнъ и при всичко, че той можалъ да докаже това, но дюкяна му билъ затворенъ и то дълго врѣме.

На 19 юлий 1889 г. единъ мухамеданецъ уби единъ аромѫнинъ, който бѣше фахри-заптие въ Вишни. Убиецътъ бѣше извѣстенъ, но никой не искаше да засвидѣ-

телствува, защото всѣкой се боеше отъ отмъщението народнинитѣ му.

Дѣца и жени, когато сѫ хубаво прѣменени, турцитѣ ги цѣлуватъ или ги изцапватъ съ каль; случвало се е даже да скъсватъ забрадката на нѣкой жена. Християнски дѣца немогатъ да ходятъ сами по улицитѣ на прѣградието, защото турцитѣ злоупотрѣбяватъ съ тѣхъ!

Единъ пѫть и азъ изядохъ въ гърба единъ камъкъ, когато минавахъ отъ влашката махла за квартирата си. Азъ се веднага обърнахъ да накажа съ камшика си злодѣеца, единъ шеснайсеть годишенъ хайта, но турчулята наизкочиха наежени веднага отъ всички страни и оловиха коня ми за юздата. Азъ останахъ доволенъ, че поне излѣзохъ читавъ и че ме пустнаха да си отида и то благодарение на казванието ми, че съмъ гость на султана и че заслужвамъ повече тѣхната защита, отколкото псуванието имъ.

Единъ день се кѫпѣхъ при една скала на западната страна на града въ мухамеданската часть. Въ туй врѣме цопна при мене единъ камъкъ и азъ се подигнахъ да видя отъ дѣ дойде той. Надъ скалата се бѣха събрали много туркини и жестукулираха ужасно срѣщу ми. Веднага се изсипаха градушка камъни отъ една височина, нѣщо на 60—100 крачки близка, но, за щастие, никой ме не улучи. Изплувахъ бърже-бърже на брѣга, дѣто моя приятель Георги сѣдѣше на лодка подъ скалата. Азъ се оплакахъ на каймакамина, а той ми отговори, че за въ бѫдѫще трѣбва да се кѫпя другадѣ. Азъ не докачихъ ни най-малко нѣжното чувство на ханъмитѣ, защото не се кѫпѣхъ à la franka, а бѣхъ съ гащи. Кадънитѣ се възмущаваха най-много върху това, какъ смѣе единъ християнинъ да се кѫпи близо до квартала имъ.

Че богатитѣ бейьове, па даже и прѣдставителитѣ на правителството сѫ ортаци съ разбойницитѣ е всѣкиму извѣстно.

Управителя на Константинъ Робе, Александръ, бѣше обранъ отъ разбойници прѣзъ 1888 година. Нѣкол-

ко дни слѣдъ обира той познава кожуха си на гърба на единъ бей, който го носилъ безъ да се срамува. Управителя не смѣялъ да направи никакви постжпки за да си вземе назадъ кожуха. Малко слѣдъ това се пригогвилъ единъ капанъ за разбойницитѣ. Оставили да заминатъ всички, съ изключение на послѣдния, когото убиха, а пъкъ сж имали възможность да изтрѣбятъ всичкитѣ.

Най-възмутителния е този случай, който чухъ:

Единъ български шивачъ приготвилъ единъ катъ дрѣхи на единъ арнаутинъ и му ги занесълъ, като му казалъ да ги плати, че ще му ги даде тогава, защото направилъ по тѣхъ доста разноски, а пъкъ и самичъкъ е бѣденъ човѣкъ. Слѣдствие на това арнаутина се разядосалъ много и насочилъ пищова си срѣщу шивача, но, благодарение на врѣменното намѣсване на неговия придружвачъ, куршума отишелъ на високо. Шивачътъ избѣгалъ въ кжщата си. Слѣдъ два дни отъ това се женялъ единъ неговъ роднина, дѣто шивача отъ страхъ не отишелъ, но албанеца отишелъ съ пушката си. Поканили го приятелски да влѣзе вжтрѣ и да вземе участие въ угощението. Той отхвърлилъ студено поканата и само се разхождалъ напрѣдъ-назадъ изъ двора. По едно врѣме сѣдналъ при единъ прозорецъ, прѣзъ който е можалъ да вижда вжтрѣ въ стаята женитѣ и момитѣ, които сж играли. Изведнъжъ се гръмва и слѣдъ това арнаутина се отдалечилъ. Дъщерята на шивача и друга една невѣста биле убити, а трета тежко наранена. И днесъ този човѣкъ се разхожда ненаказано изъ Охридскитѣ улици, безъ да смѣе нѣкой да го прѣдаде. Турскитѣ чиновници знаятъ този случай много добрѣ, но си мълчатъ. Подобни на обстоятелствата въ Охрида, сж сжщо и въ Дебъръ, а въ околностьта на Елбасанъ владѣе сжщата несигорность и произволъ. Слѣдствие на тѣзи обстоятелства много християни, особенно аромжни, се изселили въ България и Романия.

Разходка към Струга и Св. Наум. (13 — 15 юлий).

На сутриньта слѣдъ нашето пристигание направихъ една малка разходка до Струга съ господинъ Погачеръ, придруженъ отъ драгоманина си, и Георги Робе. Тѣ се качиха на една кола, а азъ и единъ коненъ стражарь ездѣхме отъ страна на колата. Пѫтя води все покрай езерния брѣгъ, който е доста плосъкъ. Слѣдъ 1 ½ часа бързо пѫтувание стигнахме въ Струга. Бѣше случайно пазаренъ день и се бѣха стѣкли много хора. Градътъ е само български, но и албанския елементъ е силно застѫпенъ поради обстоятелството, че въ околностьта се намиратъ много чисто арнаутски села. Ханътъ бѣше толкозъ припълненъ, че не можахме да намѣримъ въ него мѣсто, та единъ господинъ ни покани въ кѫщата си, дѣто можахме да се разположимъ доста удобно. Ний приехме на радо сърце поканата му, безъ да подозираме, че той ще влѣзе въ затвора само заради тази покана. Слѣдъ като похапнахме малко кисело млѣко, взехме една лодка и се разходихме по рѣка Дринъ, която се втича въ езерото. Водата е бистра като кристалъ, протича бързо и е дълбока до два метра. При изтичанието си отъ езерото става все по пѣсачливо, защото тука се навлича отъ езерото пѣсъкъ и кремъкъ, та вслѣдствие на това почвата постоянно се издига, а сѫщо и водата въ послѣднитѣ десетилѣтия се е издигнала до толкова, че улицата, която водѣше отъ града за езерото вече се не вижда.

Подиръ това се обърнахме по течението на рѣката, прѣминахме подъ единъ покритъ мость и стигнахме до едно мѣсто, дѣто цѣлата рѣка бѣше прѣградена съ лѣса отъ върбови пръчки, така че само съвсѣмъ дрѣбни рибички можаха да прѣминаватъ прѣзъ нея. Въ нѣкои мѣста лѣсата бѣше така разширочена и направени извити проходи, щото рибитѣ можаха да влизатъ вѫтрѣ, но не и да излизатъ.

Въ трастикови колиби рибаря пази тамъ наблизо и

събира уловената риба съ ржцѣ или съ особенъ приборъ. Когато духа особенно южния вѣтъръ, тогава се лови много риба, защото излизатъ отъ рѣката Дрина на голѣми маси и то най-много змиорки, които, усолени или опушени, се разнасятъ изъ цѣла Турция. Случва се по нѣкой пжть, че въ една вечерь се улавятъ съ хиляди оки. До колко е голѣма ловидбата на риба се вижда отъ данъка, който се плаща на правителството за правото на ловене риба. Този данъкъ за двѣ години възлиза на 125,000 лева.

Езерото е богато съ отлични видове риба. Най-добрата, безъ съмнение, е спомѣнатата по-горѣ лѣтница, оката на която се продава отъ 7—10 гр. — цѣна доста висока за тѣзи мѣста. Нейното мѣсо е съвсѣмъ бѣло и при това толкозъ тлъсто, че се не нуждае отъ никакво масло при пържението. Много подобни на лѣтницата, както ми се струва, споредъ рода и сезона на ловидбата, сж именуватъ различно, като: коранъ, чиста и кресница. Шарана достига една извънредна величина и то ромбоидална. Отъ главата и хайвера му се прави много вкусна супа, а сжщо и отъ дрѣбната бѣлвица; скобуста, мрѣната, старфа и клена сж риби отъ срѣдна голѣмини; писа е много широка риба; дрѣбни риби сж: галуница, скобале, моранецъ, плашица и грунецъ. Послѣдната се соли, слѣдъ това се суши на слънце и се продава нанизана на дълги връвки.

Слѣдъ като се върнахме въ нашата квартира, нахранихме се богато и пихме едно прѣкрасно вино, така че останахме много доволни и бѣхме доста весели.

Виното около Охридското езеро е изобщо много хубаво и извънредно ефтено. За една ока се плаща 12—25 ст. Въ плодородни години се получава толкозъ много вино, че хората, които рѣдко иматъ зимници и достатъчни бъчви, изливатъ старото вино, за да направятъ мѣсто на новото. Прѣзъ 1888 год. 100 оки грозде сж стрували 15 гроша, така щото една ока е струвала само 6 пари.

Двойно прѣварена ракия е струвала отъ 8—12 гр. оката, а простата отъ 2—3 гроша.

На връщане къмъ Охрида се отбихме въ една малка черквица, съградена въ една скала, но нищо забѣлѣжително не намѣрихме. Привечерь се окжпахме въ езерото и слѣдъ това сѣднахме въ градината на крайбрѣжния ханъ, дѣто бѣше се установилъ консулътъ. Бѣше вече 11 часа прѣзъ нощьта, когато той прѣдложи да отидемъ още прѣзъ нощьта въ манастиря Св. Наумъ, който се намира тъкмо на срѣщуположната страна на продълговатото Охридско езеро. Азъ бѣхъ много уморенъ, но, понеже другитѣ господа приеха съ възхищение прѣдложението му, затова и азъ склонихъ на драго сърце. Около срѣдъ нощь бѣхме готови да отпжтуваме.

Ний се възползувахме отъ една голѣмичка и безформенна лодка, каквито тукъ обикновенно се употрѣбяватъ. Дъното на лодката бѣше съвсѣмъ плоско и отдолѣ безъ ржбъ. Отстранитѣ ѝ се намираха по една ягка, издълбана греда и прѣкрѣпена съ издълбностьта си отъ къмъ вжтрѣшна страна. Една подобна греда струва 5—10 лири. Дърветата, отъ които се приготовляватъ гредитѣ, идатъ отъ височинитѣ на Поградецъ. Консулътъ Ханъ говори за гимийни мачти, които тоже отъ тамъ се добивали. Но това е, вѣроятно, едно замѣстване на мачтитѣ съ страничнитѣ части, защото въ езерото не сж се употрѣбявали мачтитѣ; азъ запитахъ и се увѣрихъ въ това, защото тукъ никога не пжтуватъ съ платна. Чрѣзъ страничнитѣ греди ладията плува по-спокойно, може да противостои и на най-силнитѣ вълни и получава по-голѣма здравина. Прѣдната часть на ладията е много извита на горѣ. Тукъ сѣдатъ трима лодкаджии и всѣки има по една здрава лопата. Лопатитѣ сж прикрѣпени на колове чрѣзъ вжжа отъ върбови лика. Задната часть на ладията е по-низка отъ прѣдната, тукъ сѣда кормчията съ една голѣма лопата, на противоположната страна, и помага на пжтуването. Въ срѣдата на лодката се гужда едно дъсчено дъно отъ голѣмина 4 □ метра, което

стърчи отъ двѣтѣ страни на лодката, около крайщата на това дъно се намиратъ прѣчки, които сж твърдѣ важни, защото прѣдпазватъ пасажеритѣ, които се намиратъ на него, отъ падане. Когато рибаритѣ отиватъ за риба, изваждатъ това дъно. Ний бѣхме петима души, понеже консулътъ взе съ себе си и гавазина, а азъ оставихъ Наки да гледа конетѣ.

Нощьта бѣше прѣкрасна, температурата твърдѣ приятна. Звѣздитѣ блѣщукаха въ водата, а освѣтения отъ луната високъ брѣгъ се виждаше доста добрѣ. Азъ бѣхъ толкозъ много уморенъ, че се увихъ въ покривката си, простряхъ се колкото бѣ възможно и веднага заспахъ тъй дълбото, щото се не събудихъ до зазоряванието, даже не ме събудилъ и гърмежа на гавазина върху единъ пеликанъ. Малко прѣди да пристигнемъ се събудихъ отъ утренната хладина. Лодкаджиитѣ караха непрѣстанно 4 ½ часа, отпочиваха си ту единъ, ту други, само когато си правяха цигара.

Св. Наумъ, този старъ манастиръ, е въздигнатъ на една стръмна къмъ езерото скала, която е нѣщо 15 м. висока. Манастира се състои отъ една голѣма сграда и много други малки, които служатъ за прислугата и за душевно болнитѣ, които никога не липсуватъ тукъ.

Въ срѣдата на оградата се намира черквата, която се състои отъ три части. Източната часть е отдѣлна черкова, която брои началото си отъ 8-то столѣтие. Задъ олтаря намѣрихъ една урна, издѣлана отъ камъкъ, която, чини ми се, е отъ римско произхождение. Западната часть е едно по-ново здание, дѣто е гробътъ на светаго Наума и дѣто въ деня на светеца се стичатъ много хора отъ всички страни. Тука дохаждатъ даже и мухамедане. Много прославутото масло, което капи отъ стѣната, не е нищо друго освѣнъ попотяване, което лесно се образува отъ паритѣ по мряморния камъкъ. На едно килимче, до самия гробъ, сѣдѣха двѣ слабоумни жени, които и тамъ спѣха.

Слѣдъ като прѣгледахме сградитѣ, окжпахме се на

пѣсъчливия брѣгъ на езерото и потеглихме съ една лодка къмъ изворитѣ на Дринъ. Тѣзи извори сж толкозъ многобройни и извиратъ съ такава сила, щото каратъ веднага една воденица и макаръ че рѣката, която образуватъ, е дълга само нѣколко стотини метра, но менѣ ми се струва, че тя е по-многоводна, отколкото изтичанието на езерото при Струга. Рибаритѣ поддържатъ, че едно студено течение вода отъ тука отива прѣзъ езерото до Струга, та вслѣдствие на това тѣ сж прави, като считатъ онѣзи за извори на Дринъ, а не тѣзи.

Водата на рѣката е бистра като кристалъ, дълбока е 2—4 метра и има температура 9° *R*. Казватъ, че водата иде по единъ подземенъ пжть отъ Прѣспанското езеро, но това не е вѣрно и не трѣбва да го приемаме. Високия гористъ планински гребенъ между двѣтѣ езера се състои отъ варовитъ камъкъ и има твърдѣ малки извори и невъзможно е да приемемъ така, че водата се събира и тъкмо тука излиза въ едно кжсо пространство. Най вече можемъ да приемемъ, че Прѣспанското езеро е въ свръзка съ Деволъ, но не и съ Охридското езеро. При варовити планини е всѣкога тъй, че съвсѣмъ малки извори се срѣщатъ на високо или пъкъ никакъ; но пъкъ затова при политѣ на такива планини извира много повече вода.

Ний се побавихме доста на изворитѣ, но, като се върнахме въ манастиря, намѣрихме богатъ обѣдъ, приготвенъ отъ калугеритѣ. Имахме на разположение не помалко отъ петь различни ястията и ни дадоха отлично манастирско вино. Слѣдъ като си отпочинахме доста дълго врѣме послѣ обѣда — окжпахме се пакъ и забѣлѣзахъ не далече отъ мене, между каманацитѣ, една рѣчна видра. Тукъ забѣлѣзахъ сжщо и една червеникава змия, доста далечъ отъ брѣга, съ вдигната надъ водата глава и се движаше полегка.

Слѣдъ това се разходихме изъ манастирската градина и се учудихме на разкошната растителность. Почвата е отлична, климата твърдѣ мегкъ и се е достигнала

таквазъ градинска култура, каквато другадѣ се не срѣща. Смокинитѣ и бадемитѣ вирѣятъ отлично, а кипариситѣ и чинаритѣ растатъ гигански.

Слѣдъ вечерята азъ се разположихъ върху една постлана скамейка и чакахъ до 2 часа срѣдъ нощь, когато си тръгна консулътъ. Той искаше да прѣмине съ конь височината и да се върне направо въ Битоля. Около часа 4 и азъ си взехъ сбогома отъ калугеритѣ и имъ дадохъ споредъ обичая париченъ подаръкъ. Като се завърнахъ въ лодката останахъ зачуденъ, защото намѣрихъ тамъ единъ полицейски комисаръ, прѣоблеченъ цивилно. Той е билъ изпратенъ да ни наблюдава. Той ме помоли учтиво да го взема съ себе си, което азъ трѣбваше да допусна.

4. Стоянето ми въ Охрида. (15 юлий — 12 августъ).

Азъ накратко ще се изкажа за Охрида, понеже този градъ е описанъ доста добрѣ отъ консула Фонъ Ханъ. Мене не ме е интерисувалъ толкозъ града съ своитѣ стари паметници и черкви, колкото аромѫнския елементъ въ този градъ и за него именно се спрѣхъ тука.

Главната маса отъ населението се състои отъ българе, които населяватъ сѫщо и околностьта, послѣ отъ албанци, отъ които голѣма часть сѫ мухамедане. Освѣнъ чиновницитѣ други турци нѣма, сѫщо тъй нѣма и гърци, които по прѣди работѣха заедно съ българетѣ, а сега сѫ отслабнали толкозъ много, че гръцкото училище има само 20 ученика.

Аромѫнетѣ живѣятъ въ двѣ части на града — горня и долня, а и двѣтѣ сѫ въ източната часть на града и иматъ не здраво положение. По между тѣхъ живѣятъ и нѣколко мухамедански фамилии, поради което християнетѣ сѫ принудени да си държатъ затворени прозорцитѣ или пъкъ да издигатъ дъсчени стѣни къмъ тази страна, дѣто се простиратъ градинитѣ имъ. Описанитѣ по-горѣ обстоятелства принуждаватъ аромѫнетѣ да се исел-

вать постоянно, когато тѣ се бѣха заселили тука само за по-голѣма сигорность, каквато нѣмаха въ своитѣ по прѣдишни малки селца. Повечето отъ тукашнитѣ аромѫне произхождатъ отъ Лунга, Николица, Линотопи, а съвсемъ малко отъ Мускололе. Всичкитѣ броятъ тукъ около 150 фамилии, много измежду тѣхъ сѫ фарсериоти и споредъ тѣхното указание тѣ сѫ дошли тукъ отъ Грабово, находяще се въ околностьта на Лунга. Азъ намѣрихъ между тѣхъ и такива отъ Тирана и Кавала.

Тукъ за пръвъ пѫть ми се удаде удобенъ случай да започна изслѣдването на езика имъ съ помощьта на учителя. Самичъкъ нѣмаше да свърша нищо, защото тѣ отговаряха бързо и нетърпѣливо на въпроситѣ ми и не искаха да ми прѣдаватъ никакви пѣсни. Съ мѫка можахъ да убѣда нѣкои стари жени да ги фотографирамъ.

Азъ нѣма да збъркамъ, като обръщамъ вниманието, че у господинъ Янче Робе се намиратъ нѣкои документи и завѣщания, написани на дако-ромѫнски езикъ отъ миналото столѣтие и че у господинъ Анастасъ Бодли се намира една библиотека, която съдържа нѣколко хубаво написани пергаментови рѫкописи отъ евангелието; но всички, както ми се чини, сѫ нови. Тука намѣрихъ и една печатана въ Мускололе книга, каквито видѣхъ тоже въ ромѫнската цървква, въ Св. Климентъ и Св. Наумъ. Въ Св. Климентъ е имало прѣди една богата библиотека, която, съ изключение на една малка часть, се е съвсѣмъ разпръснала. По-голѣмата часть е изкрадена отъ единъ вѫтрѣшенъ човѣкъ и изпродадена въ Атина и Парижъ. Тукъ въ църквата забѣлѣжихъ и една алабастрова плоча, а не мряморна както казва Ханъ.

За забѣлѣзване е и единъ римски гробъ, който Ханъ, види се, не можалъ да узнае. Този гробъ е откритъ въ кѫщата на господина Никола Карагюла прѣди 40 години. Отъ зимника на тази кѫща прѣзъ една дупка се достига до едно коридорче, което води въ нѣкогашната улица, която минава покрай езерото. По-послѣ тази улица се закрила и се съградили надъ нея кѫщи. Една вра-

та, направени отъ пѣсъчливъ камъкъ, води отъ галерията, която е $1^1/_2$ м. висока, къмъ гроба. Стѣнитѣ на гроба сѫ бѣлосани и нашарени съ помпеянска червена боя, които нашарвания сѫ се запазили добрѣ. Гробницата е висока 3 м., широка 2 м. и дълга $3^1/_2$ м. Стѣнитѣ ѝ сѫ гладки и безъ рисунки или надписи, а само на задната стѣна се забѣлѣзватъ нарисувани нѣкои орнаменти. При откритието на гроба сѫ се намѣрили три ковчега, и при всичко, че искахъ да узная какво е станало съ тѣхъ, но, за жалость, не можахъ нищо да науча.

Въ 6 часа сутриньта, на 23 юли, отидохъ съ Георги Робе и Наки въ влашката махала, за да поканемъ учителитѣ да отидемъ на разходка въ селото Козелъ, дѣто нѣкога се е копало сѣра. Тука около селото има едно доста голѣмо пространство, което е съвсѣмъ голо и покрито съ една кора отъ сѣра и още отдалече се осѣща миризмата на газа, който извира доста силно отъ земята и на 10 м. растояние се чува шумолението му. Ако се тури пѣсъкъ или камачета на малкото отверстие на кратера, тѣ се изблъскватъ нагорѣ. Дългото стоене тукъ е непоносимо, защото веднага се получава главоболие. Опитахъ се да запаля газа посрѣдствомъ единъ дългъ фитилъ, но не сполучихъ, защото фитиля изгорѣ до самото отвърстие и угасна. Подиръ това се опитахъ да го подпаля посрѣдствомъ книга и главни, но и тѣхнитѣ пламъци щомъ се доближаваха до извиращия газъ, който имаше температура 10° R., изгасваха. Четире метра подъ този газовъ кратеръ се намира единъ изворъ, изъ който излизатъ мѣхурчета. Водата му има горчивъ вкусъ, като има при това и миризма на развалени яйца. Бездѣткинитѣ жени дохождатъ на извора и пиятъ лошата му вода, като силно вѣрватъ въ нейното дѣйствие, че ще добиятъ дѣца. Сѫщото поддържаше жената на аромѫнския попъ, която нѣмала дѣца цѣли 11 години, а слѣдъ употрѣбението на тази вода добила единственното си дѣте.

Слѣдъ това се върнахме бързо назадъ въ влашка-

та махала и късно подиръ обѣдъ отидохме въ Горица, покрай езерето и се окъпахме. Прѣди да се върнемъ въ кѫщи посѣтихме изворитѣ „Студена вода.“ И тука водата извира изъ скалата като нѣкоя вада, но не тъй силно, както бѣше случая при Св. Наумъ. Мѣстото около извора е засадено съ дървета, подъ сѣнкитѣ на които се разполагатъ посѣтителитѣ и пиятъ изобилно хубавата и чиста 10 градосова вода. Когато дойдохъ тукъ втори пѫть, азъ забѣлѣзахъ, че турцитѣ обичатъ да ядатъ зелени краставици, което, както се вижда, имъ понася доста. Това хубаво мѣсто рѣдко се посѣщава отъ християнетѣ, защото се страхуватъ отъ мухамеданетѣ. Тукъ прѣди нѣколко години е стреляно върху руския консулъ, който е билъ дошелъ отъ Битоля и посѣтилъ този изворъ. Това е извършено отъ единъ фанатикъ турчинъ. На 1-й августъ подиръ обѣдъ отидахъ съ Георги Робе къмъ църквата Св. Илия, дѣто се празднуваше деньтъ на светията. Пѫтьтъ къмъ църквата минава покрай хубаво разположения манастиръ Св. Петка. Църквата Св. Илия е разположена доста високо въ пѫтя къмъ Петрина и на такова мѣсто, дѣто извира единъ голѣмъ изворъ отъ планината, а пъкъ сѣнчаститѣ корийки канятъ приходящитѣ на почивка. Числото на посѣтителитѣ отъ Охрида и българскитѣ села брояха съ стотини, тѣ се бѣха разположили подъ богатитѣ сѣнки и прѣкарваха врѣмето си въ ядене, пиене и разговоръ. Придохождаха постоянно хора съ своитѣ добрѣ натоварени магарета и коне съ припаси за ядене, пияне и дѣца. Животнитѣ, които изкачваха съ мѫка стръвната пѫтека, носяха по двѣ и даже по три възсѣднали помѫжски и шарено облечени жени. Изгледътъ на тази весело разположена маса отъ хора, съ своитѣ ясно цвѣтни носии и гиздавитѣ жени, прѣдставляваше една пленителна картина. Привечеръ слѣзохме пѣши долу въ долината и отъ тамъ ездишкомъ се върнахме въ Охрида, като изминахме по пѫтя много групи пѣшаци, които се клатучкаха и си пѣяха весело и високо.

Стоенето ми въ Охрида се продължи нѣщо 4 недѣли и останахъ доволенъ съ придобивката въ езиковно отношение.

Азъ прѣкарахъ тукъ много весели часове посрѣдъ общество отъ любезни хора и по край хубавото езеро, но при все това не съжелявамъ, задѣто се отдалечавамъ отъ тука, дѣто тиранията и варварската жестокость иматъ първенство, дѣто не се зачита правото, дѣто робътъ-християнинъ живѣе постоянно въ страхъ и бива онеправданъ отъ владствующия мухамеданецъ.

Пѫтувание къмъ Лѫнга (ар. Лунга) 8 и 9 августъ.

На 8 августъ въ 4 часа сутриньта оставихъ Охрида. Придружаванъ бѣхъ само отъ Наки, защото каймакамина не искаше да ми даде солдатинъ и съ това да земе върху си отговорностьта на такова едно опасно пѫтуване въ планинитѣ около разбойническото село Лѫнга. Не се опитахъ да го убѣдя, а потеглихъ безъ да си зема сбогома съ него и безъ да си визирамъ пашапорта. Азъ взехъ една препорѫка отъ единъ приятель аромѫнинъ до попа въ Лѫнга.

Ний пѫтувахме въ добро разположение покрай брѣга на езерото, покрай Горица и за два часа стигнахме въ Пѣсчани. Жителитѣ на това село се занимаватъ съ риболовство или съ правяне на разни сладки пражатури и тѣ като такива майстори се срѣщатъ не само въ Ориентъ, но даже прѣпѫтуватъ и Германия. На край селото закусихме подъ една група величественни брѣстове. Отъ тукъ нататъкъ гората се спуща до самото езеро и вслѣдствие на това пѫтьтъ се издига съ криволичания на високо. Слънцето печеше силно, а пѫтьтъ ставаше все по-лошъ и по нѣкой пѫть се принуждавахме да слизаме отъ конетѣ и да ги водимъ за юздитѣ подирѣ си.

Ний бѣхме вече достигнали юго-източната часть на езерото и слизахме стѫпка по стѫпка долу къмъ брѣга и въ това врѣме идѣше на срѣща ни по тѣсния пѫть

една крава. За отбиване или връщане съ натоварените коне не можаше и да се мисли, затова Наки изкочи напрѣдъ съ протегнати ръцѣ и викъ за да я повърне. Животното, като искаше да се повърне, хлъзна се и падна въ езерото, но можà да се избави на близкия юженъ брѣгъ на езерото, дѣто пристигнахме и ний. Първата ни грижа бѣше да си утолимъ жаждата съ бистрата езерна вода и слѣдъ това потеглихме по малката величествена равнина на близкия гостоприеменъ манастиръ Св. Наумъ, дѣто стигнахме въ 10 часа съвсѣмъ уморени. Въ часа 11 измѣрихъ температурата и намѣрихъ 30°R на сѣнка.

Добритѣ калугери отъ манастиря ме приеха много радостно, като старъ познатъ. Привечеръ се прибрахъ въ стаята си, която ми бѣше указана и се наслаждавахъ на хубавата гледка — езерото и прибрѣжната ивица. Срѣщу си, на другия край на езерото, виждахъ прозорцитѣ отъ къщитѣ въ Охрида, освѣтени отъ заходящето слънце. Въ сѫщото врѣме се прѣнесохъ въ моето прѣдстояще пѫтуване и се замислихъ да ли направихъ добрѣ, като тръгнахъ безъ войнишка закрила къмъ това разбойническо село. Тъкмо когато си туй разсѫждавахъ, чухъ единъ гърмежъ, който дойде откъмъ езерото. Взехъ далекогледа и забѣлѣзахъ една лодка, идеща отъ къмъ Поградецъ, натоварена съ войници и въ срѣдата единъ едъръ човѣкъ, съ хубава брада и съ европейско облѣкло. Единъ калугеръ дойде при мене и ми обади, че това е каймакамина отъ Поградецъ, който, може би, отива къмъ Охрида, но, прѣди да отиде тамъ, ще се отбие тукъ въ манастира, за да се наяде и напие както трѣбва.

Щомъ пристигна въ манастиря, той се яви при мене въ стаята ми и се помъчи да се покаже като образованъ човѣкъ. Азъ му обадихъ безъ забикалки цѣльта си, а той искаше да ме убѣди да се оставя отъ пѫтуването си. Но като разбра, че азъ съмъ рѣшенъ непрѣменно да отида тамъ, тогава той продиктува на единъ калугеръ едно писмо на гръцки езикъ до чаушина (нѣщо като фелдфебелъ) въ Поградецъ, за да ми даде хора за-

познати съ пѫтя, които да ми помагатъ въ всичко и да не ме утекчаватъ съ каквито и да било въпроси, защото не разбиратъ, нито пъкъ ще разбератъ нѣщо.

Но дали и той разбра цѣльта на пѫтуванието ми, азъ се съмнявамъ. При все туй азъ съмъ му благодаренъ, защото по такъвъ начинъ бивахъ запазенъ отъ сѫдбата да бѫда повърнатъ пакъ назадъ въ Охрида и се освобождавахъ отъ утекчителнитѣ запитвания на полицията. Единъ изслѣдвачъ на езикъ е много мѫчно да се обяснява съ такива хора, защото тѣ нѣматъ никакво понятие за изслѣдванието; азъ си помагахъ обикновенно съ бръмбаритѣ, сѣмената и каманитѣ, като се показвахъ за естествоизпитатель. Тѣ вѣрваха, че бръмбаритѣ се употрѣбяватъ у насъ за лѣкарства и за това ги събираме.

Късно прѣзъ нощьта си взехъ сбогома отъ почтения турчинъ, който се бѣше доста понарязалъ съ прѣкрасното манастирско вино. Той искаше съ пукванието на зората да стигне въ Охрида.

На другия день въ 5 часа сутриньта потеглихме къмъ Поградецъ, голѣмичъкъ албански градецъ и стигнахме за $1^1/_4$ часъ. Първото посѣщение направихъ на Устрой бей, до когото имахъ прѣпоржка, но, за жалость, току що той бѣ отпѫтувалъ. Слѣдъ това отидохъ при чаушина, комуто прѣдадохъ писмото отъ каймакамина. Той ми даде единъ заптия (стражарь) да ми показва пѫтя, и не намярваше за нуждно да ми даде повече хора, защото, ако ни нападнатъ разбойници, пакъ нѣма да ни помогнатъ. Въ часа 8 можахме да продължимъ пѫтуванието си. По възможность трѣбваше по-скоро и не забѣлѣзано да стигнемъ въ Лънга; щомъ стигняхме тамъ, ний ще бѫдемъ въ безопасность.

Нашия водачъ бѣше единъ юнакъ арнаутинъ, който вървѣше много бързо напрѣдъ, та нашитѣ коне неможаха да го достигнатъ, а особено пъкъ коня на Наки съ голѣмо напрѣгание можаше да изкачва стръвнитѣ височини. Ний вървѣхме изъ гората тукъ-тамѣ по равни мѣста. Гребеньтъ на планината се състои отъ пѣсъч-

ливъ камъкъ, а пѫтьтъ е вдлъбнатъ въ тази пѣсъчлива почва и образува една тѣсна пѫтека. На другата страна на гребена ний си отпочинахме при единъ изворъ. Въ това врѣме видѣхме единъ човѣкъ, който, щомъ ни забѣлѣза, скри се въ гората и се чу едно силно изсвиркване. Ний се приготвихме да се защищаваме. Но не излѣзе нищо подозрително, защото, може би, ний бѣхме взети за разбойници. Слѣдъ това слѣзохме въ долината на източния Шкумпъ и прѣгазихме при селото Каливацъ.

Долината отъ тукъ къмъ югъ постоянно се разширява и е добрѣ обработена. Жителитѣ сѫ арнаути и не искатъ да се казватъ нито тоски, нито геги, а чисти шкипитаре. Тѣхния езикъ и носия въ главнитѣ си чърти сѫ като на тоскитѣ. Тази страна тукъ е носила напрѣдъ славянското название Мокра и е била населена съ славяне, но, като сѫ биле притискани отъ арнаутитѣ, тѣ сѫ се изселили въ селото Мокренъ, което се намира въ Костурско. Може би и царь Шишманъ Мокрий да произлиза отъ тази страна. Въ грамотитѣ сѫщо тъй често се споменава и единъ владика Мокрий. Сегашнитѣ жители сѫ мохамедане, но женитѣ имъ не се закриватъ. При нашето прѣминаване тѣ се скриваха задъ вратитѣ или пъкъ се обръщаха съ лицето си на друга страна, додѣто заминяхме.

Отъ Каливацъ тръгнахме около планината Колица, прѣзъ единъ лѣшниковъ храсталакъ, къмъ селото Дуница, дѣто ни почерпиха съ много добра вода. Събраха се нѣколко души около насъ и ме поканиха да отидемъ въ платото на планината Колица, която се спущаше стръмно, за да вдигнемъ богатството, което се крие тамъ. Азъ се отървахъ отъ тѣхъ съ забѣлѣжката, че такова прѣдприятие може да се извърши само при пълна мѣсечина.

Отъ Дуница тръгнахме по една висока равнина, послѣ прѣзъ една хубава долина и слѣдъ двучасово пѫтуване стигнахме въ 7 часа вечерьта въ Лънга [1]). Попътъ,

---

[1]) Тази дума арომѫнетѣ я произнасятъ Лунга и произлиза не отъ латинската longus, а отъ славянската *лѫгъ*.

папа Константинъ, комуто прѣдадохъ прѣпоржката си, прие ме много добрѣ и се радваше, дѣтоималъ честьта да ме приеме като първъ европеецъ въ селото имъ. Той ми помагаше и ме гощаваше най-добрѣ. На слѣдующия день пратихъ назадъ заптието къмъ Поградецъ.

6. Лънга. (8—13 августъ).

Лънга е чисто аромжнско село съ 45 разпръснати кжщи, въ които живѣятъ по нѣколко фамилии. Че нѣкогажъ това село е било голѣмо, свидѣтелствуватъ многото купове развалини въ подножието на планината. Казватъ, че прѣди е имало 1000 кжщи, това е, навѣрно, прѣувеличено, но при все това, като доказателство, че е било голѣмо село, показватъ двѣтѣ голѣми църкви, които за сега сж извънъ селото. Долнята църква е съградена подъ сѣнката на една вѣковна липа и три бѣли елхи. Тази църква е съградена въ края на 17-то столѣтие. Тя е окрасена богато съ много маслени картини. Колкото търговци и занаятчии сж се намѣрвали тукъ, за сега сж се прѣселили повечето въ Охрида и Романия. Сжщо така е станало и съ съсѣднитѣ села Ница (20 кжщи) и Грабово (58 кжщи), които се намиратъ три часа надалечъ къмъ югъ или по-право къмъ юго-западъ.

Хората отъ тѣзи села се занимаватъ прѣди всичко съ скотовъдство, съ сѣчене на дърва, а твърдѣ малко съ земледѣлие. Тукъ се добива добра пшеница и царевица, при всичко, че мѣстото е доста високо.

Попътъ на това село е уменъ и сериозенъ човѣкъ, който сжщеврѣменно изпълнява освѣнъ своята длъжность, но още учителска и кметска. Той ме увѣри, че по прѣди, дѣйствително, мнозина отъ съселенитѣ му сж се занимавали съ разбойничество, но само противъ мухамеданетѣ. Слѣдствието е било, че селото се нападало често отъ войници и се разсипвало, но и много пжти турцитѣ сж се връщали въ дома си съ кървави глави. Той самъ се е поставялъ на чело на общината и съ пушка въ рж-

ка е защищавалъ огнището си. Мѣстоположението на селото е такова, че служи за убѣжище и скривалище на разбойницитѣ.

То е разположено въ едно котловидно разширение на Шкумпъ, която рѣка тукъ приема единъ малъкъ притокъ. Шкумпъ иде отъ една дива и мжчно проходима долина, въ която жителитѣ отъ селото при всѣка опасность могатъ да се оттеглятъ назадъ и сж сигурни, че нѣма да ги прѣслѣдватъ. Изтичанието на рѣката отъ котловината става чрѣзъ една нѣколко метра широка пропасть, стѣнитѣ на която се спущатъ перпендикулярно 200—300 метра. Всѣка година духа студенъ вѣтръ прѣзъ тази клисура. Излѣзе ли човѣкъ отъ клисурата на друга страна, той ще има прѣдъ себе си единъ прѣкрасенъ изгледъ. Водата пада на водопади отъ голѣма височина и на длъжъ и на ширъ не се вижда нищо друго освѣнъ гъсто обрасли височини. Само на дѣсната страна въ планината се намира манастирътъ Св. Мария, който, за жалость, не можахъ да посѣтя. Едно неприятелско нападение отъ къмъ тази страна е съвсѣмъ невъзможно, даже ако пазятъ изхода на клисурата съвсѣмъ малко хора. Жителитѣ се опасяватъ само отъ къмъ сѣверната страна било отъ войници, било отъ разбойници. При все това жителитѣ отъ Лънга така сж се поставили прѣдъ арнаутитѣ съ своята храбрость, че отъ много години не е ставало никакво нападение. Напротивъ, арнаутитѣ иматъ такъвъ респектъ прѣдъ разбойническия войвода Жоржи Кукунесъ, нареченъ съ прѣкора Рапъ, че даже се радватъ, щомъ той ги остави на мира. Попътъ ме запозна съ него още на другия день и ме остави подъ неговата закрила. Азъ ядохъ и пихъ съ него и се заклехме въ братство единъ другиму, споредъ тукашния обичай. Обикновенно, тукашнитѣ извършватъ такова братство, като раздѣлятъ причастието или само нафората. Азъ като не православенъ, неможахъ да изпълня тази церемония; сжщо я не изпълняватъ и мухамеданетѣ, ако направятъ сжщото братство съ християне, кое-

то често се срѣща. Аромжнина счита за братъ оногова, съ когото е направилъ братство и пази обѣщанието си.

Попътъ ме попита още на първия день сутриньта да ли обичамъ да ямъ риба. Азъ му отговорихъ въ утвърдителна смисъль и затова тръгнахме да си наловимъ като взехме съ насъ Наки и нѣколко момчета. Отидохме въ тѣсната долина на Шкумпъ, слѣдъ това тръгнахме по коритото на рѣката къмъ изворитѣ ѝ, като скачахме отъ камъкъ на камъкъ. При всичко, че на попа му бъркаше расото, ала той се указа изкусенъ и ловакъ риболовецъ, но, при все това, менѣ ми дотегна този ловъ, та излѣзохъ вънъ отъ водата и вървяхъ по крайчица, като си пробивахъ мъчно пжть между върбитѣ и другитѣ храсталаци. Наки пъкъ напротивъ искаше да покаже куражъ и постоянство, та слѣдваше попа, до като най-сетнѣ, намѣсто да стжпи върху единъ камъкъ, цопна въ водата до коремъ и ний се покъсахме отъ смѣхъ. Папа Константинъ продължаваше да хвърля мрѣжата си въ познатитѣ нему вирове и за половинъ часъ наловихме дванайсеть отъ най-добритѣ пъстърви.

Рибитѣ опекохме въ кжщи и насѣдахме турски около синията. Женитѣ донасяха само ястиетата и не взеха участие на софрата, защото тѣ не смѣятъ да сѣднатъ, додѣто има гости въ стаята. Попътъ си бѣше измокрилъ дрехитѣ, та затова обу едни панталони, ошити по модата, които той бѣше си купилъ въ Романия. Той е видѣлъ тамъ, че се употрѣбяватъ кърпи при ядене и затова ми донесе една такава, прилична на отрепкитѣ, които се употрѣбяватъ въ кухнята. Тази кърпа имаше слѣди, че е била употрѣбявана и бѣше много не чиста. За себе си пъкъ той си създаде самъ една, като си извади безъ стѣснение ризата отъ прозореца на панталонитѣ си, прострѣ я върху колѣнѣтѣ си и се триеше безъ да счита това за неприлично. Никой не обърна внимание на това, само Наки, който бѣше разбралъ нѣщо повечко отъ свѣта, като ме погледна, даде ми да разбера чрѣзъ една ироническа усмивка мислитѣ му.

Яденето бѣше много вкусно, па и виното не липсваше. Въобще, до като стояхъ тукъ, не ми липсуваше нищо, защото имаше изобилие както на птици, тъй и на дивечъ. Тукъ се намирали елени и мечки, па даже и диви кози — това можахъ да разбера отъ описанията имъ, а рога, каквито очаквахъ да видя, не ми се показаха.

Отъ особенна важность е това, че тукъ научихъ аромѫнскитѣ названия на различни дървета, които названия другадѣ сѫ се забравили или пъкъ сѫ се замѣстили съ чужди. На четвъртий день трѣбваше да продълѫа пѫтуванието си, при всичко, че попа и населението много съжеляваха за това, па и мени домъчне. Макаръ че хората сѫ сурови и невѣжи, макаръ че сѫ диви и разбойничествуватъ, но азъ се чувствувахъ добрѣ по между имъ, защото въ душата си тѣ сѫ добри, откровенни, честни, гостоприемни и вѣрни.

При този си простъ животъ, но здравъ климатъ, хората тукъ достигатъ изобщо дълбока старость. Въ селото има една жена, която брои 120 години, а друга една повече отъ 110 години; тѣхната старость може да се прѣдаде точно само отъ малцина старци. Дългия животъ на аромѫнетѣ по планинскитѣ села бие много на очи. Само въ Влахо-клисурската община долу отбѣлѣзанитѣ хора сѫ имали слѣдующата възрасть: Мария Гика Гога 113 години, Коста Пикъ 100 год., неговата сестра около 100 г, папа Янъ 115 г., Андрея Станка 110 г., Димитри Сима 115 години.

Болѣсти се срѣщатъ твърдѣ малко, най-много върлува трѣската прѣзъ лѣтото и завлича по нѣколко жертви, но никога не употрѣбяватъ лѣкарства.

До колко не разумно се гледатъ болнитѣ се увѣрихъ още сѫщата вечерь, когато пристигнахъ. Попътъ ме помоли да го послѣдвамъ въ една стая, дѣто лѣжеше тежко боленъ братъ му. Той се бѣше завърналъ трѣскавъ прѣди нѣколко дни. Щомъ влѣзохъ въ стаята, забѣлѣзахъ една твърдѣ неприятна миризма, която ме правѣше безсиленъ. Бѣха го заобиколили плачущи и скръбни жени,

роднини и познати. Тѣ стояха около му, а той съ изгаснали очи бѣше прострянъ на пода, покритъ съ много черги и едвамъ даваше признакъ на животъ.

Азъ се възмутихъ отъ гледката, изгонихъ женитѣ навънъ, отворихъ закованитѣ съ дъски малки прозорци

Попъ и момци отъ Лънга.

и отмахнахъ нѣкои отъ чергитѣ и съ това улекна малко товарътъ, който лѣжеше върху болниятъ. Слѣдъ това поискахъ студена вода, намокрихъ единъ лененъ платъ и го обвихъ. Веднага слѣдъ това болниятъ захвана да диша. Една понататъшна постжпка съ болния, спорѣдъ нуждата, намали му още повече болкитѣ. Той страдаше отъ Malaria, която болѣсть познавахъ отъ собственъ опитъ. При заминаванието ми той бѣше оздравялъ и попътъ ми каза, че принадлежи мени.

Чувалъ съмъ, че вмѣсто хининъ употрѣбяватъ от-

варъ отъ върбови кори и то съ успѣхъ. Азъ оставихъ Лънга въ понедѣлникъ на 12 августъ, а прѣзъ нощьта срѣщу този день бѣха излѣзли младежитѣ и завзели най опаснитѣ мѣста на пѫтя, до дѣто се простираше гората, за да бѫдемъ въ безопастность.

7. Пѫтуване къмъ Елбасанъ. (12 и 13 августъ).

Подъ водителството на Жоржи Кукунесъ, нѣкогашния разбойнически главатаръ Рапъ, потеглихме въ 5 часа сутриньта. Признавамъ се, че се чувствувахъ много посигоренъ, като бѣхъ подъ закрилата му, отколкото да бѣхъ ималъ цѣло отдѣление войници, на които въ случай на нужда пакъ не можаше тъй да се разчита. Бѣхъ увѣренъ, че, въ случай на нужда, той ще положи своя животъ въ опасность, но мене нѣмаше да остави. Азъ щѣхъ да го фотографирамъ, но той се не съгласяваше, а пъкъ да го прѣсилвамъ считахъ за не учтиво.

Той е човѣкъ съ срѣденъ ръстъ, повече сухъ отколкото пъленъ и никакъ не се забѣлѣзва, че носи на гърба си 63 годинки. Неговата стѫпка е още жива, движенията му бързи и сигурни, само кривогледитѣ му очи придаваха на изгореното му и набръчканото лице нѣщо страшно, което даже и при смѣха му не се скриваше. Когато се изкачвахме полегка по сѣверното направление на голата планина, той вървѣше близко до коня ми и по моя молба разказваше ми нѣща изъ своя миналъ животъ. Той бѣше най-стария отъ седемтѣхъ си братя; изгубилъ бѣ въ борбата срѣщу турскитѣ войници баща си и четирма отъ братята си. Двамата по-млади отъ него, Наумъ и Анастасъ, живѣятъ съ фамилиитѣ си въ една кѫща общо съ него. Той е билъ много години главатаръ на една разбойническа шайка, която била сформирована отъ хора отчасти отъ Лънга и мухамедане-арнаути, а пъкъ за шпиони имъ сѫ служали изключително само аромѫне. Прѣзъ цѣлия си животъ не билъ убилъ повече отъ 30 души и то изключително войници, но никога, не е

убивалъ заробени. Четата му се състояла отъ 20 души, а по нѣкога и отъ 50. Три пѫти е ималъ случай да се срѣща съ голѣма часть войска и най-послѣ е билъ хванатъ робъ съ едного отъ своитѣ братя и откаранъ на заточение въ Халепъ (Сирия), отъ дѣто сполучилъ да избѣга.

Тѣ сѫ прѣпѫтували Мала-Азия повечето нощно врѣме, прѣминали Дарданелитѣ близо при Галиполи съ една лодка, безъ да знаятъ какъ се кара. Тука щѣли да изпаднатъ безъ малко въ рѫцѣтѣ на турцитѣ. Слѣдъ много лутания попаднали най-послѣ въ една извѣстна мѣсность около Солунъ. Звѣздитѣ и слънцето имъ сѫ служили като пѫтеводители, полскитѣ плодове и по нѣкой пѫть нѣкое кѫсче хлѣбъ, дадено имъ отъ милостиви селени, е било храната имъ. Прѣди всичко трѣбвало сега да се сдобиятъ и съ орѫжие. На край града Солунъ е така наречената бѣла кула (извѣстна подъ името Кѫнликуле), която служи за затворъ. Тази часть не е била тъй оживена отъ хора по онова врѣме (навѣрно е било въ 1860 г.) и тѣ сполучили да убиятъ стоящия на поста си войникъ, — отрѣзали му вратътъ съ единъ ножъ безъ да издаде нѣкакъвъ гласъ. Взели пушката и патрондаша му и слѣдъ това „азъ нѣмахъ никакъвъ страхъ, макаръ и десеть души турци да бѣха се явили на срѣща ни,“ каза Рапъ.

Възвръщанието имъ въ родното мѣсто — Албания отъ тукъ нататъкъ за тѣхъ било твърдѣ лесно. Слѣдъ това тѣ подкачили изново разбойническия животъ. Отъ нѣколко години тѣ сѫ се помирили съ турското правителство посрѣдствомъ попа и, макаръ да сѫ водили такъвъ лошъ животъ, сега живѣятъ мирно и съвсѣмъ свободно въ своитѣ диви гори.

Ако се повѣрватъ разказитѣ на хора изъ Охридъ и другадѣ, тѣ и сега водили такъвъ животъ, само че разбойничествували повече къмъ Епиръ, а не тадѣзъ — тѣ сѫ измѣнили само мѣстностьта. Трѣбва да призная, съ съжеление, че аромѫнетѣ обичатъ да скриватъ истината спрямо чужденцитѣ, а когато сѫ сами, даже се гордѣятъ,

че даватъ толкозъ много хайдути изъ помежду си, че отъ тѣхъ сѫ излѣзли най-прочутитѣ войводи и че сѫ дали най-дѣятелнитѣ борци по освобождението на Гърция. За това, когато ми се удаде по-нататъкъ случай, ще наведа доста примѣри.

Щомъ като навлѣзохме въ дѫбовата гора, нашиятъ разговоръ прѣстана. Рапъ излѣзе прѣдъ насъ двадесеть крачки съ приготвена пушка за стрѣление и ни даде знакъ да почакаме, слѣдъ това другъ пъкъ знакъ да го застигнемъ. Той се направляваше по знакове, които бѣха непознати намъ, и не видѣхме никого отъ хората, които бѣха заловили по-рано тѣзи мѣста. Бързото пѫтуване е по-сигорно срѣдство за запазване, отколкото да се пѫтува подъ прикритие. Раннитѣ прѣдставления, добити отъ разнитѣ четива, ми припомнюваха това нѣщо. Нѣма нужда да отива човѣкъ да странствува въ Америка и да се движи по бойното поле, за да си прѣдстави тази картина при пѫтуването ни прѣзъ тѣзи мѣсности.

Слѣдъ два часа пристигнахме въ долината на идящия отъ Лънга западенъ Шкумпъ; тукъ трѣбваше да почакаме подъ гѫстия храсталакъ, до дѣто се яви нашия водачъ и ни обади, че пѫтьтъ е сигоренъ. Изкачихме се бързо на високо по пѫтя, на една гола и наведена планинска стѣна, и отъ най-високото завивание видѣхъ долу въ долината какъ се съединяватъ източния и западния Шкумпъ; Рѫкава, който идѣше отъ Лънга, е по-многоводенъ, по-дългъ и слѣдва направлението на източния рѫкавъ. Изворитѣ на първия сѫ въ планината Ления, а на втория въ Камна планина.

Пѫтьтъ минаваше прѣзъ низка дѫбова гора къмъ селото Слабинье; не се спрѣхме тукъ, а продължихме пѫтуването, до дѣто ни спрѣ една беда, отъ която се страхувахъ отъ дълго врѣме. Азъ чухъ изведнажъ задъ мене силенъ викъ и, като се обърнахъ, видѣхъ само главата на Наки, който пропадаше въ една пропасть. Ний скочихме отъ конетѣ, притекохме се на помощь и видѣхме, че коньтъ му бѣше притиснатъ въ една пропасть, а

Наки се бѣше отървалъ много оплашенъ. Съ голѣмо напрѣгание можахме да извадимъ коньтъ отъ лошото положение; той бѣше окървавенъ на много мѣста. Голѣмитѣ човали, прѣвързани отъ страни, сж го прѣдпазили отъ голѣма беда, така че той макаръ и да бѣ пострадалъ, пакъ можеше да продължи пжтьтъ си. Причината на паданието бѣ, че той имаше дълги крака и това нѣщо се случваше често, макаръ че Наки бѣ станалъ още попрѣдпазливъ и въ по-опаснитѣ мѣста да го водѣше за юздата. Азъ нѣмахъ такива прѣчки съ моя силенъ и дребенъ конь. Бѣхъ навикналъ толкозъ, че прѣминавахъ съ най-голѣмо хладнокръвие и най-опаснитѣ пропасти, безъ да слизамъ да го водя за юздата.

Безъ да се спираме продължихме пжтуванието си прѣзъ селата Проптищи и Слатина. Близо при послѣдното село прѣгазихме рѣката Шкумпъ на едно мѣсто, дѣто имаше дълбочина единъ метръ, за да стигнемъ на срѣщуположната височина лежащето село Голикъ. Тукъ си отпочинахме при единъ аромжнинъ-мухомеданецъ, нѣкогашенъ другаръ на Рапъ. Бѣше 11 часа. Ний прѣминахме 22 км. пжть и бѣхме доста огладнѣли, затова съ голѣма благодарность приехме прѣдложения ни обѣдъ.

Ний се разположихме добрѣ и събрахме сили за слѣдующия день, а моитѣ другари заспаха наскоро доста дълбоко. И азъ слѣдъ малко си турихъ на лицето една тънка кърпа, за да се запазя отъ мухитѣ и, така покритъ, имахъ възможность да видя различни жени и моми, които съ голѣмо любопитство отвориха скоро затворената врата и се очудваха на облѣклото ми. Тѣ не бѣха виждали европеецъ и за тѣхъ това бѣ цѣло събитие.

Слѣдъ като се пригърнахме съ домакина, споредъ тукашния обичай, пожелахме му всички добрини и въ часа три продължихме пжтуванието си. При втичанието на Стравай въ Шкумпъ навлѣзохме въ една долина, дѣто се намираше единъ ханъ, който се държеше отъ аромжнинъ. По гладкия пжть вървѣхме лесно напрѣдъ. Паралелно съ пжтя върви и една конгломератна скалиста стѣна, по вър-

ховетѣ на която има много дупки и пукнатини, които сж обиталище на много птици. Слѣдъ това видѣхме много разпрѫснати кжщи, които образуватъ означеното въ нашата карта Зедлемъ; на срѣщуположната височина се намира селото Бржеща и часътъ около $5^1/_2$ бѣхме при завиванието на рѣката Шкумпъ къмъ западъ, отдѣто нататъкъ вървѣхме по единъ добъръ пжть, който води отъ Охрида къмъ Елбасанъ.

Спрѣхме се за малко врѣме въ селото Кукешъ и слѣдъ това прибързахме да отидемъ въ хана Джура. Ний вървѣхме отъ врѣме на врѣме по пжтя, който се прави, но му липсватъ още мостове. Когато се бѣше стъмнило хубаво, ний стигнахме въ хана. Тукъ се намѣри храна за конетѣ, но за насъ не можахме да намѣримъ нищо и за това пратихме да ни набавятъ отъ близкото село хлѣбъ и яйца.

Тъкмо когата се храняхме, единъ човѣкъ пристжпи къмъ мене и ми заговори нѣмски. Той бѣше нѣмецъ отъ Цариградъ и управитель на новостроящия се пжть, неговитѣ хора спѣха подъ една палатка, не далеко отъ хана. Той бѣше тукъ на работа отъ двѣ години и би напусналъ работата веднага щомъ му заплатяха длъжимата сума; но затова тѣ пъкъ не му плащаха и го задържваха нарочно.

Разноскитѣ по пжтя, както ми разказа той, се плащатъ не отъ държавата, а отъ всичкитѣ общини на вилаета, прѣзъ които прѣминава пжтьтъ. На всѣка община се опрѣдѣля едно пространство, съразмѣрно съ голѣмината й, тя трѣбва да го изработи и го прѣдаде готово. Бѣднитѣ хора се явяватъ сами на работа, а богатитѣ плащатъ и тѣхната часть се изработва отъ бѣднитѣ. По-голѣмата часть отъ паритѣ, които се събиратъ, влизатъ въ джобоветѣ на главнитѣ чиновници. Споредъ увѣрението на единъ инжинеринъ отъ Битоля, съ събранитѣ пари отъ бѣдното население би могло да се направи желѣзна линия, вмѣсто направения до сега пжть.

Много късно прѣзъ нощьта отидохъ съ Наки и лѣг-

нахъ въ обора; стая не се намираше тука, а пъкъ вънъ ни бѣше студено. Рапъ се разположи прѣдъ вратата на обора, като се облегна съ гърба си у единъ стълбъ, а пушката тури между краката си. Въ това положение той прѣкара цѣлата нощь, защото се опасяваше отъ неговитѣ лични неприятели, както ни той разправи, и които не биле малко. Стария човѣкъ вървѣ 11 часа доста бързо и не бѣше ялъ нищо друго освѣнъ хлѣбъ и маслини, защото бѣха тъкмо пости, които строго се пазятъ и отъ разбойницитѣ; той изглеждаше, че е по-малко уморенъ отъ насъ, при всичко, че ний повечето врѣме бѣхме ездили на коне и се бѣхме нахранили достатъчно.

Ний спахме лошо, защото бѣхме убезпокоявани отъ комари и други насѣкоми и се събудихме въ 5 часа утриньта. Щомъ станахме, подковахме конетѣ и продължихме пѫтьтъ си неумити и бодри. Въ началото вървѣхме по добъръ пѫть, но послѣ се изкачихме малко въ една планина и слѣдъ 3 часа стигнахме въ хана Баби, дѣто се наядохме доста сладко съ яйца и кисели съ оцетъ зелени пиперки. Слѣдъ това продължихме пѫтуването си и подиръ 2 часа бѣхме прѣдъ окрѫжния мостъ. На брѣга на рѣката Шкумпъ ни лъхна на срѣща горѣщъ вѣтъръ и азъ не можахъ да се въздържа да се не окъпя въ бързотечната рѣка, макаръ че Рапъ силно настояваше да се върви, тъй като тази мѣстность била не сигорна и ставали обири. Примѣра ми послѣдва и Наки. Ний се окъпахме въ студенитѣ вълни на Шкумпъ и се доста освѣжихме; а нашия вѣренъ пазачъ се разположи въ една вдлъбнатина на моста и ни пазяше отъ всѣкаква случайность. Конетѣ бѣхме поставили въ едно мѣсто, дѣто храсталака ги закриваше.

Слѣдъ това прѣгазихме близо при моста направо рѣката, водата на която въ най-дълбокитѣ мѣста е малко повече отъ единъ метръ. Рапъ се възкачи на развaления мостъ посрѣдствомъ една стълба и скокна прѣдъ насъ на пѫтя, който отъ тукъ нататъкъ бѣше равенъ и широкъ. Изъ пѫтя ни показа мѣстото, дѣто е билъ убитъ

баща му и дѣто самичъкъ той билъ раненъ. Слѣдъ това ний направихме една малка почивка при политѣ на планината, която стои на 1 $^{1}/_{2}$ часа разтояние отъ Елбасанъ. Тукъ сж многоводнитѣ извори, отъ дѣто е прѣкарана водата въ града. Прѣди захождание на слънцето ний прѣминахме тѣснитѣ улици на Елбасанъ.

Азъ поискахъ да ме заведатъ при господина Христофоридисъ, който е прѣвелъ библията на албански езикъ и съ своята граматика си е спечелилъ извѣстно реноме. Той живѣе доста бѣдно и затова прѣдпочетохъ да отида въ хана и прѣкарахъ тамъ доста сносно. Ний взѣхме една стая и турихме вжтрѣ багажа си, а за спане избрахме едната страна на чардака, защото другата се завземаше отъ много други хора. Спахме доста сладко. Църтението на врабчетата, събрани на една голѣма черница прѣдъ хана, ме събуди веднага слѣдъ изгрѣване на слънцето.

8. Елбасанъ и дупката въ Бидцула. (13—17 августъ).

Елбасанъ е интересенъ само поради жителитѣ си. Добрѣ е ако се песѣти голѣмото пространство, което е обиколено съ нѣколко реда голѣми и хубави кипариси, каквито никога не съмъ виждалъ. Улицитѣ сж послани и доста чисти, съобщението е живо, а особено въ пазарната часть. Друго нищо се не вижда освѣнъ високи и бѣлосани стѣни, а кжщитѣ сж вжтрѣ въ дворовете̇. Тукъ болшинството е мухамеданско, та затова още повече, отколкото въ Охрида, християнитѣ сж въ зависимость отъ мухамеданетѣ. Християнитѣ не сж много и сж арнаути, а има нѣщо около 100 фамилии аромжне, които живѣятъ отдѣлно въ двѣ махли на града. Хората тукъ се страхуваха толкозъ отъ властьта, че не смѣеха да ходятъ съ мене. Твърдѣ характеристично е обстоятелството, че тукъ и християнскитѣ жени ходятъ закрити като мухамеданскитѣ; а пъкъ онѣзи, които идатъ отъ селата, даже и мухамеданкитѣ, ходятъ открити. Тукъ нѣ-

ма никакви евреи, нѣкои отъ тѣхъ сѫ се опитали да се заселятъ, но сѫ бивали избивани веднага [1].

Съ изключение на нѣколко знатни албански фамилии всички други сѫ бѣдни; християни и мухамедане ходятъ изпокъсани и се задоволяватъ съ твърдѣ малко. Слушалъ съмъ, че мухамеданетѣ употрѣбяватъ много кафето, но пъкъ да се пие кафе прѣди да си умиятъ очитѣ, това бѣше за мене нѣщо ново. Тука се употрѣбява доста много ракия и то отъ мухамеданетѣ.

На слѣдующата сутринь отъ пристиганието ми трѣбваше да се раздѣля съ вѣрния си Рапъ. Полицията се яви, научи се за цѣльта на пѫтуването ми и други подобни работи, макаръ азъ и да показахъ паспорта си и прѣпоржка отъ валията. Очудваха се, какъ можахъ да дойда безъ войници, а въ полицията се възбуди подозрѣние. Азъ направихъ посѣщение на мутесарифина и сполучихъ да распръсна мислитѣ му, но Рапъ, за когото казахъ, че ми е билъ водачъ, остана за тѣхъ загадаченъ. Тѣ искаха да го затворатъ, затова той прѣдпочете да се оттегли незабѣлѣзано. Искахъ да му заплатя, алâ той не прие нищо друго освѣнъ една ока тютюнъ и едни царвули. Ний се пригърнахме и цалунахме, слѣдъ това той се отдалечи, като взе единъ по-кѫсъ пѫть прѣзъ планината за своето родно село.

Отъ господина Христофоридисъ се научихъ, че наблизо до Елбасанъ имало една дупка, която се продължавала 4 часа подъ планината и стигала близо при Тирана. Въ младинитѣ си той самъ билъ посѣтилъ тази дупка; тя имала много второстепени входове, водни канали, а въ нѣкои мѣста извирали газове. Бѣхъ слушалъ много такива разкази, но никога не давахъ вѣра, сега, като ми разказваше Христофоридисъ, рѣшихъ се да посѣтя тази „съкровищна дупка“ (brima e hazmes), както я той

---

[1]) Гопчевичъ разказва, че въ околностьта на града имало славянски села. Това не е вѣрно, а е истина, че тукъ прѣди болшинството е имало славянския елементъ. Поздравлението по новата година и сега още е „Сара година“ безъ да си хората помислятъ, че употрѣбяватъ едно славянско изражение.

наричаше. Отначало Христофоридисъ казваше, че ще дойде съ мене до дупката, но като видѣ, че азъ говоря сериозно, прѣстори се, че има работа. Слѣдъ това намѣрихъ единъ младежъ на име Ефремъ Гинисъ, студентъ въ Атина, който се рѣши да ме придружи и за по-голѣма сигорность прѣоблече се въ селски дрехи. Освѣнъ него взехъ съ себе си единъ кераджия, който знаеше селото, въ околностьта на което бѣше дупката, и единъ стражаринъ, за да се прѣдставямъ съ по-голѣмъ авторитетъ прѣдъ селенитѣ.

На 15 августъ, късно подиръ обѣдъ, нашата малка група, състояща се отъ петима човѣци, напусна Елбасанъ. Натоварили бѣхме единъ конь съ мѣсо, хлѣбъ и вино и, приготвени така, можахме да прѣдприемемъ пѫтуване по долния свѣтъ. Азъ бѣхъ взелъ освѣнъ това свѣщи и фенери. Тръгнахме въ сѣверно направление нагорѣ, по една странична долина на рѣката Шкумпъ, по двѣтѣ страни на която имаше маслинени дървета, които нѣмаха привлекателенъ изгледъ съ своята тъмна зеленина. Тукъ маслинитѣ узрѣватъ, защото сѫ запазени отъ сѣверния студенъ вѣтъръ, и сѫ доста прочути. Пѫтувахме нѣщо единъ часъ по безводното лѣгло на рѣката, слѣдъ това се обърнахме къмъ възвишенностьта, дѣто е разположено селото Бидцула, и стигнахме слѣдъ единъ часъ. Ходжата отъ селото ни заведе въ най-добрата кѫща, но ний влѣзохме вѫтрѣ, когато женитѣ се скриха. Стаята, въ която влѣзохме, бѣше доста голѣма и имаше двѣ малки прозорчета безъ джамове, подътъ бѣше посланъ съ рогозка, стѣнитѣ бѣха измазани, а керамидния покривъ служаше сѫщеврѣменно за таванъ на стаята. Въ нея нѣмаше никакви мебели, а въ едното кюше имаше единъ голѣмъ купъ царевица. Като се стъмни, домакинътъ ни донесе една цѣпеничка борина и я тури на стѣната, а трѣптящата ѝ свѣтлина освѣтляваше нашето весело общество. За вечеря си приготвихме прѣкрасно ядене отъ това, що си носяхме.

Наскоро се явиха при насъ нѣколко жители отъ се-

лото, които ни разказаха чудесии за дупката: че я забикалялъ духъ, който издишалъ огненъ въздухъ и пазялъ имането; че нейдѣ си стоялъ човѣкъ съ издигнатъ мечъ и съсичалъ всички, които минаватъ покрай него и др. подобни. Всички искаха да ни придружаватъ на другия день, но при това искаха да имъ обѣщая една часть отъ имането, което, разбира се, азъ обѣщахъ. По съвѣта на стражарина казахъ, че съмъ изпратенъ отъ Цариградъ, за да посѣтя тѣхната дупка.

На другия день, когато щѣхме да тръгнемъ, никакъвъ селенинъ не се яви, а нашия хазяинъ каза, че не знае кѫдѣ се намира дупката. Пратихъ стражарина да докара единъ старикъ, който вечерьта разправѣше, че е билъ тъкмо 12 часа въ нея дупка. Този старикъ, както и другитѣ, бѣха се скрили, и само заплашването на стражарина, че ще запали кѫщитѣ имъ, ако се не явятъ, ги принуди да се явятъ при насъ. Тръгнахме по сѣверозападно направление и вървѣхме между нивитѣ. Малко по малко се събраха около насъ и други, така че станахме 12 души, когато се спряхме въ една ливада при единъ изворъ. Тукъ си похапнахме малко супа, която бѣхме приготвили вечерьта, оставихме конетѣ на единъ селенинъ, а ний тръгнахме нататъкъ и стигнахме до една много дълбока пропасть. Стареца се покатери бързо по скалистата страна, и слѣдъ това послѣдвахме го и ний твърдѣ прѣдпазливо.

Най-послѣ той се спрѣ прѣдъ една грамада камъни и ний пропълзяхме отъ всички страни. Прѣдъ насъ дѣйствително имаше една дупка, висока колкото човѣшки ръстъ, отъ дѣто за страха на хората излизаше една пепелянка, която азъ убихъ съ единъ камъкъ. Трима отъ селенитѣ се обърнаха назадъ, толкозъ голѣмъ бѣше тѣхния страхъ, а водача не искаше да върви напрѣдъ. Азъ слѣдъ това взехъ въ едната си рѫка фенера, а въ другата една тояга и поведохъ другитѣ навѫтрѣ. Слѣдъ мене вървѣше Наки съ малко храна, слѣдъ него студента, диръ него селенитѣ и най-послѣ стражара, за да мо-

же да дѣйствува въ случай на измѣна. Възлизахме отначало по доста стръвно, слѣдъ това входътъ се раздѣли и тръгнахме по лѣвия проходъ, който бѣше по-голѣмъ. Голѣми камъни бѣха нападали отъ горнята часть, та трѣбваше да се катеримъ по тѣхъ, а понѣкогажъ прѣдпочитахме пълзенето. По нѣкой пѫть вървѣхме доста бързо и слѣдъ половинъ часъ достигнахме края и не бѣше възможно да се върви по нататъкъ. Воденъ каналъ, отровенъ въздухъ и др. подобни работи не срѣщнахме. Въ срѣдата на дупката имаше единъ сталактитъ и тѣхната фантазия е вземала него за човѣкъ.

Дължината на дупката е около 400—500 метра, широчината ѝ между 1—2 м., а височината въ нѣкои мѣста е доста голѣма отъ 12—15 метра. Стареца каза, че сме тръгнали погрѣшно, та затова послѣ тръгнахме и по другия проходъ и стигнахме една дълбочина. Азъ се вързахъ съ едно въже и го прѣдадохъ да го държатъ Наки и студентътъ, и по този начинъ можахъ да слѣза полегка, като се допирахъ по стѣнитѣ, много низко и стана толкозъ тѣсно, че можахъ да позная дъното. Издърпаха ме слѣдъ това горѣ и, разчаровани, тръгнахме назадъ. Живи сѫщества намѣрихме само единъ скорпионъ при входа и дългокраки комари. Не можахме да намѣримъ поне бръмбари. Като указахъ на стареца, че всичко казано е лъжа, той ми отговори, че прѣди е било другояче. Когато се хванатъ нѣкои хора, че лъжатъ, тѣ намиратъ другъ изходъ и се смѣятъ, че сѫ ги повѣрвали.

Като се завърнахме въ нашия лагеръ, приготвихме си обѣдъ и всички взеха участие при яденето. Отъ провизията ни не остана нищо. Когато се готвяхме да потеглимъ, коньтъ на стражарина избѣга и той се разгнѣви толкозъ, че би селенитѣ съ плесници, а кираджията, комуто бѣ повѣрилъ коня, искаше да убие съ револвера си. Азъ се мѫчихъ да укротя този побѣснялъ човѣкъ и сполучихъ само тогазъ, когато му докараха коньтъ, а селенитѣ бѣха съвсѣмъ капнали отъ умора. Азъ видѣхъ при този случай, че не само християнетѣ трепе-

рятъ прѣдъ господаритѣ турци, а и мухамеданетѣ селени се измжчватъ. Отъ тука е лесно да се разбере, защо именно албанцитѣ мразятъ своитѣ господари турци. При туй трѣбва да прибавимъ, че и туземнитѣ бейове не се отнасятъ добрѣ спрямо турцитѣ, макаръ че турцитѣ се обхождатъ много ласкаво съ тѣхъ, макаръ че тѣ безнаказано могатъ да извършватъ всѣкакви злодѣйства и насилия надъ християнетѣ, защото тѣ не могатъ да забравятъ, че тази земя сж я владѣли нѣкога и че и сега населението поддържа още тѣхъ. Интереситѣ сж общи и тѣ държатъ още тѣзи два различни елементи: *islямството*, на което албанскитѣ бейове сж прѣдадени много и *изсмукванието на християнитѣ*, — гешефтъ, който още много бейове упражняватъ по-безсрамно и по-свирепо, отколкото турцитѣ. Между послѣднитѣ, особенно между виситѣ чиновници, намѣрихъ много добросърдечни и справедливи хора. Въобще, турчинътъ е великодушенъ, добродушенъ, па даже рицаръ, но до дѣто има пари, ще прибавя азъ.

Вечерьта около 6 часа бѣхме пакъ въ Елбасанъ. Господинъ Христофоридисъ се яви веднага при насъ, щомъ се завърнахме, и мислѣше, че сме отишли въ друга дупка погрѣшно, истинската голѣма дупка се намирала въ долината Арсенъ, близо при селото Пулумбасъ. Господинъ Кириасъ въ Битоля ми съобщи, че е посѣтилъ една дупка недалеко отъ Тирана, близо при селото Петраила. Може би, отъ това ще се възползува другъ нѣкой пжтникъ и ще опита и той щастието си.

Още сжщата вечерь се окъпахме въ Шкумпъ, който е отдалеченъ нѣщо 10 минути отъ града. Слѣдъ кжпането придружихъ господина Христофоридиса до дома му, за да видя ржкописа на пространния му рѣчникъ на албанския езикъ. Върху този рѣчникъ той е работилъ 16 години и постоянно го усъвършенствува. До колкото можахъ да го разгледамъ въ кжсо врѣме, той е изработенъ съ прилежание, но съдържа много изковани отъ него думи, каквито има и въ прѣвода на библията му. При все

това съчинението е много скжпоцѣнно и никой не познава богатството на албанския езикъ по-добрѣ отъ него. Ще бжде много хубаво, ако се заеме съ това нѣкоя академия.

9. Бератъ. (18—21 августъ).

Бератъ е отдалеченъ отъ Елбасанъ нѣщо 50 км. и можахъ да стигна тамъ за единъ день; но понеже бѣхъ поканенъ отъ единъ знатенъ албански бей Юсу въ неговия чифликъ Белмакъ, затова и азъ приехъ поканата на драго сърдце. Тази покана бѣ слѣдствие на една услуга съ лѣкарски съвѣтъ. Той ми даде едно писмо до единъ неговъ роднина въ Бератъ и отпусна двама негови слуги, за да ме придружатъ до Белмакъ. Освѣнъ тия лица азъ взехъ и единъ стражаринъ, за да ми показва пжтьтъ отъ Белмакъ до Бератъ.

Въ часа четире слѣдъ обѣдъ напуснахме Елбасанъ и се опжтихме къмъ Белмакъ въ юго-западно направление; слѣдъ единъ часъ пжтуване прѣгазихме рѣката Шкумпъ, която тукъ бѣше доста широка, но дълбока само половинъ метъръ и слѣдъ половинъ часъ още бѣхме въ Белмакъ. Дѣцата на живущитѣ тукъ цигане, викащецъ, се разбѣгаха; малкитѣ бѣха съвсѣмъ голи, а по-голѣмичкитѣ само съ по една ризка. Всѣки чифликъ въ тази областъ си има своитѣ цигане, които работятъ не само съ надница, но между тѣхъ има и такива, които сж заселени като селени. Между прѣселяющитѣ се цигане, като кошничари, ковачи и мечкари, има мнозина отъ Романия и говорятъ като матеренъ езикъ романския. Тукашнитѣ пъкъ освѣнъ циганския езикъ владѣятъ почти всичкитѣ балкански езици.

Ний бѣхме приети много добрѣ въ чифлика, спахме прѣкрасно и на другия день въ 5 часа сутриньта продължихте пжтуването си. Тази страна е съвсѣмъ равна, само водораздѣлната линия между Шкумпъ и Деволъ образува една незначителна издигнатость. При Деволъ стигнахме въ 6 часа. Въ срѣдата на рѣката се виждатъ още нѣколко стълба отъ каменъ мостъ. Ний

потърсихме за прѣгазване таквозъ мѣсто, дѣто водата да има дълбочина по малка отъ единъ метръ. Широчината на леглото й е доста голѣма, защото се раздѣля на много отдѣлни ржкави и достига до единъ километръ. Пжтьтъ минава прѣзъ мѣстность, добрѣ обработена, покрай сѣнчасти липи, тополи и явори, израснали по дължината на рѣчния брѣгъ, и въ часа деветь достигнахме възвишението, което Деволъ прѣсича и излиза на музакиевата равнина. Около часа 10 се спрѣхме при една рѣкичка, изядохме готовата провизия и си отпочинахме нѣколко часа подъ сѣнката на храсталака. Слѣдъ това потеглихме къмъ селото Пенерони, отдалечено 1 ½ часъ отъ мѣстото, дѣто си отпочинахме, и тръгнахме надолу по единъ прашенъ пжть при голѣмъ слънчевъ пекъ.

Отъ тукъ пжтьтъ минаваше прѣзъ равнината, която бѣше прошарена съ голѣми и малки водни трапове. Слѣдвахме да вървимъ по единъ тѣсенъ и дълбокъ воденъ каналъ и, безъ да забѣлѣжимъ, изпаднахме прѣдъ единъ пожаръ, който лесно можаше да ни повреди. Тукъ иматъ обичай, щомъ като се приберать всичкитѣ произведения отъ полето, да запалвать трѣвата, която бива съвсемъ изсъхнала отъ голѣмата горѣщина; но пъкъ въ такъвъ случай вѣтърътъ е господарь и той дава често пжти съвсѣмъ противното направление на онова, което се е искало. Ний още отъ далечъ видѣхме високо издигнати черни димящи облаци, но не се грижахме, защото вѣтърътъ ги разнасяше въ друга страна; изведнъжъ той измѣни направлението си и пламакътъ тръгна срѣщу насъ. Азъ и стражарина можахме да прѣминемъ съ бързъ галопъ прѣзъ пламацитѣ и излѣзохме щастливо на сигурно мѣсто, но Наки не можаше да ни слѣдва бързо, защото коньтъ му бѣше доста натоваренъ и когато ни застигна, коньтъ бѣше съвсѣмъ уморенъ. Наки слѣзе отъ него и съ голѣма мжка го откарахме до близкия вече Бератъ.

Слѣзохме въ много посѣщавания, но каленъ ханъ, построенъ покрай рѣката. Тукъ нѣмаше чардакъ, та трѣбваше да потърся една по-чиста стая за спане; но при

все това нощьта прѣкарахъ по-добрѣ, отколкото си прѣдставлявахъ, благодарение на практическото изнамярвание, което за пръвъ пѫть приспособихъ. Въ срѣдата на стаята имаше единъ дървенъ патъ, четиртѣхъ крака на който бѣха поставени въ четире тенекийни паничкп, пълни съ вода. По този начинъ се освобождавахъ отъ тахтабитѣ; оставаше още да се отстранятъ и покривкитѣ.

Бератъ има различни градски махали, които сѫ съвсемъ раздѣлени една отъ друга. Най-старата махала, наречена Кастронъ, е била нѣкогашна стара крѣпость, вратитѣ на която затварятъ всѣка вечерь. Въ крѣпостьта се намиратъ нѣколко топовни ствола и много желѣзни гюлета. На най-голѣмия стволъ е написана съ римски букви годината 1684 и подъ нея TW. Въ Кастронъ е сѣдалището на владиката отъ Белградъ — послѣдното название е славянска дума, която при албанцитѣ сѫ измѣнила на Бератъ, а при аромѫнетѣ на Воралда — който ми се показа за много интелигентенъ, но не особенно образованъ човѣкъ. Той е аромѫнинъ отъ Плаца, макаръ че се преструваше, че не разбира аромѫнския езикъ. Той ми показа единъ малъкъ и хубавъ мряморенъ саркофагъ съ надписъ ΛΥΣΙΜΑΧΟΣ ΧΑΙΡΗ и една фигура съ птица, прѣдставляюще до нея нѣщо като кръстъ. Въ долния десенъ ѫгълъ се виждаше едно голѣмо А. Другитѣ страни нѣмаха никакъвъ надписъ или рисунка. Сѫщия владика притежава и една хубаво изработена глава отъ мряморъ. Но най-забѣлѣжителното, което може да се види при него сѫ два стари рѫкописа; по-стария съдържа евангелията на Матея и Марка, написани съ срѣбърни букви, а пергамента отъ старость е craналъ тъмно-синъ. По-новия рѫкописъ съдържа напълно четиртѣхъ евангелия и е написанъ много чисто съ златни букви. Въ църквата св. Мария, която се намира въ подножието на планината, има сѫщо единъ рѫкописъ съ много хубави инициали, но този пергаментенъ рѫкописъ е отъ ново врѣме.

Въ долнята си часть градътъ е продълженъ покрай политѣ на Осумъ и се простира въ нѣколко долини. Та-

зи часть отъ града, която лежи на югъ отъ рѣката, се нарича Горица и е населена изключително отъ аромѫне. Общото число на аромѫнетѣ е 500 фамилии, съ около 3,000 души (въ полицията ми казаха, че сѫ 9,000 души). Останалото население е албанско и се състои отъ 3000 фамилии, отъ които приблизително едната половина изповѣдва християнската религия, а другата половина — мухамеданската. Тукъ други турци нѣма, освѣнъ нѣколко чиновници, а сѫщо нѣма и гърци.

Въ Бератъ азъ се запознахъ, чрѣзъ прѣпорѫката на Юсу бей отъ Елбасанъ, съ нѣколко знатни бейове, като съ Сали бей, съ когото излизахъ да се разхождамъ много пѫти и при която разходка забѣлѣзахъ, че народа се отнася съ голѣмо страхопочитание къмъ благороднитѣ. Който ни срѣщаше, поздравляваше ни съ почитание и се спираше, додѣто изминемъ, а тѣзи които сѣдѣха, ставаха ни на крака. И тука разположението на албанцитѣ къмъ тѣхнитѣ господари-турци е сѫщото, каквото и въ Елбасанъ.

Климатътъ въ Бератъ е приятенъ и температурата прѣзъ лѣтото се възкачва толкозъ много, особенно въ долнята часть на града, че надминава 46°R. Нощѣ, даже и прѣзъ лѣтото, става доста хладно. Прѣзъ зимата понѣкой пѫть пада снѣгъ, но не трае за дълго врѣме. Грозде, смокини, нарове (калинки) и дули се добиватъ твърдѣ много по склоноветѣ на планината, а любеници, пъпеши и жито отъ долината. Но на града липсува добра вода за пиене. Жителитѣ се ползуватъ отъ рѣчната вода, която взематъ надъ града, наливатъ я въ глинени сѫдове, за да изтине и се избистри отъ кальта. Въ крѣпостьта пъкъ иматъ щерни.

10. Музаке и жителитѣ му. (21—24 августъ).

Пѫтьтъ ми минаваше прѣзъ равнина, затова и не взехъ военни съпѫтници, понеже не се страхувахъ отъ разбойници; но за показване на пѫтя взехъ съ себе си единъ ляпидъ (така наричатъ тукъ арнаутитѣ). Той прие да върви съ насъ съ заплата по единъ левъ на день

и безъ да се храни както трѣбва, защото бѣше рамазанъ, той ни прѣдружава четире дни, като вървѣше все прѣдъ насъ, макаръ ний и да вървѣхме доста силно съ конетѣ. Той бѣ човѣкъ съ слабо тѣлосложение и ни очуди, дѣйствително, съ устойчивостьта си.

Ний вървѣхме по пѫтя за Авлона, покрай единъ дълбокъ воденъ каналъ, водата на който движеше много зѫбчести долапи, посрѣдствомъ които се издигаше на високо и напояваше околностьта, безъ да се правятъ много разноски освѣнъ първоначалнитѣ. Къмъ сѣвероизтокъ отъ първия мостъ, слѣдъ четвъртъ часъ, видѣхме аромѫнското село Душникъ, което е построено по склона на една планина. Слѣдъ два часа достигнахме до голѣмия мостъ на рѣката Осумъ. Малко по-долу отъ моста се съединяватъ Осумъ съ Деволъ; съединената рѣка носи името Семани и раздѣля областьта на южна и сѣверна — малко и голѣмо Музаке. Ний напуснахме пѫтя въ южно направление и посѣтихме Конисбалте, отдалечено нѣщо 40 минути и е разположено на югъ покрай едно малко езеро. Тукъ при езерото направихме първата почивка. Единъ аромѫнинъ ни донесе млѣко отъ селото и ни расправи, че отъ това езеро никога не се е ловило риба, защото липсвали лодки и срѣдства. Брѣгътъ е обраслалъ гѫсто съ тръстика, а многочисленни стада отъ водни птици покриватъ повърхностьта на езерото.

Ний обиколихме южния му брѣгъ, прѣминахме единъ високъ каменистъ рѫтъ, на който въ източния наклонъ лежи селото Халваджиасъ и слѣдъ това прѣминахме Воgoполе. Отъ тукъ нататъкъ почвата е друга, вмѣсто варовитъ камъкъ изпъква пѣсъчливо-глинеста почва, която образува нѣколко пластове и се изгубва постепенно въ равнината. Страната е добрѣ обработена съ лозя. Азъ помолихъ една жена да ми даде малко грозде, а тя ни даде всичкото, което носѣше въ прѣстилката си, безъ да вземе нито пара, макаръ и да й давахъ. Ляпидътъ ни разказа, че у тѣхъ било обичай да се не плаща нищо,

щомъ притежателя се завари въ лозето и че посетителя можелъ да яде колкото обича.

Ний видѣхме нѣщо на $^{3}/_{4}$ часъ растояние, на сѣверъ отъ нашия пжть, аромжнското селце Шкепуръ, слѣдъ това минахме покрай селото Побратъ и около обѣдъ стигнахме въ хана Ресковецъ, наречено още и Фрашери, дѣто останахме до часа три. Този ханъ има всѣкога посѣтители, защото тукъ се спиратъ пжтницитѣ, които отиватъ отъ Авлона за Бератъ. Тукъ понѣкога става и голѣмъ пазаръ, макаръ че въ околностьта се виждатъ само нѣколко колиби.

Нашиятъ водачъ искаше да съкрати пжтьтъ за Фери, но се изгубихме изъ полето, засѣто съ царевица и можахме да се оправимъ едвамъ чрѣзъ много питане, като излѣзохме на брѣга на Семани. Рѣката си е издълбала едно корито около 6 метра дълбоко, защото почвата е глинеста. Водата е нечиста и горѣща, но при все това употрѣбяватъ я за пиене. Дѣто е удобно, изкопаватъ единъ трапъ въ пѣсъка и получаватъ вода, която прѣдпочитатъ прѣдъ добрата кладенчева вода. Тѣ вѣрватъ, че тази вода е по-добра за тѣлото, защото е „бита“ и нищо не може да научи хората на нѣщо по-добро, макаръ че трѣската вързлува доста.

Когато пристигнахме до устието на рѣкичката Яница, потеглихме нагорѣ по нея и въ часа $6^{1}/_{2}$ стигнахме въ Фери, наречено по аромжнски Ферика (папратъ), което е главното мѣсто на малко Музаке. Това село брои 200 кжщи, всичкитѣ почти аромжнски. Жителитѣ му сж дошле тука въ миналото столѣтие отъ Мускополе и имъ се дало прибѣжище отъ единъ прадѣдо на сегашния Емиръ бей Ферионъ отъ Бератъ. Емиръ бей е построилъ не отдавна нѣколко хубави магазии, които сж наети отъ аромжне и тѣ държатъ въ ржцѣтѣ си търговията на цѣлата тази область. Всичкитѣ почти кжщи сж построени навжтрѣ въ градинитѣ, подъ голѣми дървета, и човѣкъ обива впечатление, като че се намира въ нѣкое лѣчебно мѣсто.

На слѣдующата сутринь направихъ една разходка съ единъ аромжнски куюмджия. Посѣтихме църквата, по стѣнитѣ на която имаше много антични релефи, между които и двама борящи се войници, но почти всичко е поврѣдено. Задъ църквата има една сѣнчеста градина, дѣто се намира и кафене. Слѣдъ това посѣтихме и нѣколко грамчарници. Тѣхнитѣ притежатели и работници не сж аромжне, но албанци.

Въ 2 часа и 20 минути оставихме хубавото мѣсто и въ часа три стигнахме въ Радостина, което е наполвина аромжнско село, и тука стжпихме на една могилеста мѣсность, която е обраснала съ низки шубраци. Наскоро слѣдъ това видѣхме манастирътъ Пояни, расположенъ прѣкрасно въ една гориста мѣстность, изкачихме се по стръмния пжть и въ часа четире пристигнахме тамъ, посрѣщнаха ни и ни нагостиха твърдѣ добрѣ, както това става обикновенно изъ манастиритѣ.

Височината, въ която е разположенъ манастирътъ, върви паралелно съ морския брѣгъ и е отдалечена нѣщо 10 километра, но неможе да се отиде направо до брѣга, защото мѣстото е блатисто. Азъ направихъ една обиколка изъ манастира съ единъ отъ калугеритѣ, за да видя сжществующитѣ надписи и статуи, които сж намѣрени изъ околностьта му, защото на сжщата тази височина и въ снишенностьта къмъ морския брѣгъ е била построена нѣкога старата Аполония. До сега сж направени съвсѣмъ малко разкопки, макаръ тѣ и да възнаграждаватъ трудътъ. Мряморнитѣ камъни, които се намиратъ въ Фери, въ манастирътъ Колкондаси, произлизатъ всички отъ тука.

На слѣдующия день, въ седемъ часа сутриньта, слѣзохме къмъ селото Пояни (аромжнско село), разположено при подножието на планината, минахме прѣзъ Харалеазъ, прѣзъ една еднообразна равнина, и взехме направление къмъ манастира Колкондаси. Наоколо не се забѣлѣзва нищо друго, освѣнъ прѣгоряла трѣва, бодили съ кафяно зеленъ цвѣтъ и тукъ-тамѣ пасяха коне, които

иматъ добра цѣна въ Италия. Върху всичкото това пространство се простира сгъстенъ отъ пари въздухъ, който отъ горѣщината е въ постоянно трѣптение. Селата сѫ много отдалечени едно отъ друго, обработенитѣ мѣста сѫ рѣдки и освѣнъ окъсанитѣ коняри не може да се види другъ нѣкой. Слънцето печеше така силно, че ако си допирахъ по нѣкога случайно рѫката у коженитѣ си панталони, отмахвахъ я съвсѣмъ уплашено. Жаждата ни мѫчеше доста, а при това трѣбваше да ходимъ пѣши, защото глинената почва се бѣше попукала много вслѣдствие на горѣщината, а пъкъ това бѣше опасно за конетѣ. Въ часа 11 стигнахме съвсѣмъ отпаднали въ Колкондаси, дѣто най-напрѣдъ се потрудихъ да си направя чай, който, изпитъ безъ захарь, е най-доброто срѣдство да се угаси жаждата.

Манастирътъ се намира тъкмо при едно лѫкатушение на рѣката Семани, която тукъ е отъ 2—3 метра по-низка отъ равнината. Прѣзъ зимата е била излизала изъ коритото си, навлизала и въ самия манастиръ и напълнила низко построената църква съ единъ глиненъ пластъ до единъ метръ височина, който още не бѣ очистенъ. На запитванието ми дали не притежаватъ стари книги, единъ калугеръ ми отговори, че иматъ и ми донеси една книга, обвита въ платно. Това бѣха стихотворенията на Blomfields, забравени отъ нѣкой пѫтникъ, може би отъ Теасе.

Въ три часа потеглихме нататъкъ, прѣминахме рѣката съ единъ възтежичакъ чамъ, нѣщо половинъ часъ подъ манастира. Водата на рѣката имаше 24°R. Ний се изкачихме на височината, дѣто се намира манастирътъ Арденица. Единъ хубавъ пѫть, посаденъ наоколо съ кипариси, ни водѣше къмъ западната страна на манастира, слѣдъ това завихме по единъ тѣсенъ пѫть къмъ източната му часть, дѣто се намираше входътъ. Влѣзохме въ манастирския дворъ по единъ старъ и тъменъ пѫть.

Егумена на манастира бѣше се изтегналъ на чардака подъ сѣнка и четѣше светото писание, обстоятел-

ство, което ме очуди доста, защото повечето калугери, съ които се бѣхъ запозналъ, бѣха невежи, можаха да прочитатъ и пишатъ съвсѣмъ малко или пъкъ никакъ и сжщеврѣменно нѣмаха никакъвъ интересъ за духовна храна. Моето очудване порасна още повече, когато влѣзохъ въ разговоръ съ него. Той бѣше запознатъ съ политическитѣ отношения въ Европа и съ много теологически въпроси. Той искаше, както нѣкога светия Августинъ, да изслѣдва троеличностьта на Бога и ме обсипваше съ въпроси, на които не можахъ да му отговоря. Азъ му казахъ напослѣдъкъ, че подобни нѣща той знае повече, отколкото мене като мирянинъ.

Манастирътъ се наричаше Света Мария и се посѣщава отъ християне и мухамедане, особенно отъ женитѣ, за да бждатъ изцѣрени отъ болести, което се постигало като се омиятъ съ осветена тамъ вода. Чрѣзъ имуществото на манастира и чрѣзъ подараци е събрано доста голѣмо богатство и това се забѣлѣзва веднага щомъ се влѣзе въ него.

На слѣдующата сутринь се събудихъ много рано, жегата и комаритѣ не ме оставиха да спя. Като хвърлихъ единъ погледъ къмъ равнината прѣзъ отворения прозорецъ, видѣхъ едно забѣлѣжително явление: цѣлата повръхнина ми се видѣ покрита съ снѣгъ, отъ който се показваха само върховетѣ на дърветата. Това бѣше гъста мъгла, която обхващаше цѣлата повърхность и бѣ огрѣта отъ слънцето. Сега ми стана ясно, като какъ е било възможно въ такава почва, каквато е около Фери, да вирѣе царевицата, която, по нѣмание на вода и голѣмата горѣщина, трѣбваше да изсъхва. Прѣзъ зимнитѣ тихи и ясни нощи се образува върху мѣсностьта единъ нѣколко метра високъ и гъстъ пласть мъгла, а по обѣдъ обикновенно духа отъ морето къмъ Таморъ планина единъ влаженъ вѣтъръ. Когато се спуснахме въ равнината, около часа шесть, отъ дърветата падаха роснитѣ капки, както слѣдъ единъ силенъ дъждъ. Това е тайната на плодородието въ Музаке.

Въ източнитѣ поли на планината се намира ароманското село Колоня съ 20 колиби, повечето отъ тѣхъ сѫ построени отъ тръстика, прѣплетена съ върби, а нѣкои иматъ глинени стѣни. Жителитѣ принадлѣжатъ, както повечето аромѫне въ Музаке, къмъ поколението фарсериоти и водятъ единъ животъ, много приличенъ на циганския. Тѣ сѫ много бѣдни, затова сѫ принудени да работятъ по чифлицитѣ, което нѣщо се мрази и избѣгва отъ аромѫнетѣ. Въ цѣлото Музаке азъ намѣрихъ 38 аромѫнски села, всички почти, съ изключение на Фери, сѫ малки и безъ значение. Тѣ броятъ отъ 5000—8000 жители. Прѣзъ есеньта, когато стадата се завръщатъ отъ албанскитѣ планини, за да прѣзимуватъ тукъ въ равнината, тѣхното число се възкачва до 10,000. Тукъ понѣкогажъ прѣзимуватъ и български овчари отъ околностьта на Дебъръ.

Въ часа 7 прѣминахме продълговатото албанско село Бубулимъ и прѣминахме съ единъ чамъ при Илища рѣката Семани; въ 9 часа бѣхме въ Сукъ, а въ часа 11 се разположихме въ околностьта на Кутали, дѣто намѣрихме добра вода. Покрай насъ минаха много нагиздени, мухамеданки съ тежко натоварени магарета и мулета — тѣ отиваха за Арденища. Наскоро потеглихме нататъкъ и, като прѣминахме мостътъ на Семани, излѣзохме на пѫтя, по който тръгнахме по-прѣди при излѣзването ни и привечерь стигнахме пакъ въ Бератъ, като се радвахме, че горѣщата равнина остана задъ насъ.

11. Прѣзъ Томорица и Опара. (26—27 августъ).

На 25 августъ си отпочинахъ и посѣтихъ мутесарифина, като го помолихъ да ми даде стражари за охранение прѣзъ страшната планинска мѣсность, което той ...ълни безъ уговаряние. Въ два часа прѣзъ нощьта се ...удихме, къмъ часа четире повикахме двамата стража... потеглихме по продълговатото прѣградие, вървѣхме ... горѣ по течението на Осумъ и завихме въ третата

отстрани долина къмъ сѣверо-изтокъ, като сжщеврѣменно и ходътъ ни стана по-бавенъ.

Тукъ срѣщнахме първитѣ магартари, които носѣха снѣгъ отъ високия Томоръ къмъ Бератъ и крайбрѣжието. Тѣзи хора бѣха боси, лошо облѣчени, съ открити гърди и изглеждаха, като че никакъ не ги докосваше хладния въздухъ, температурата на който тукъ бѣше 6°R, а по височината, безъ съмнение, още по-низка. Тѣ пжтуватъ само нощемъ, за да не изгубватъ много отъ товара си прѣзъ голѣмата слънчева топлина. Снѣгътъ се прави на голѣми топки, отъ около 40 оки, горѣ на планинския върхъ, слѣдъ това се завива съ папратъ и се туря въ човали. Всѣко магаре се натоварва съ два човала снѣгъ. Една ока снѣгъ се продава въ Бератъ за 12 пари, а въ крайбрѣжието двойно или тройно повече. Употрѣблението му е твърдѣ голѣмо, както за правяне на ледено, така и за изтудяване на рѣчната и щерненна вода.

Въ часа 5½ напоихме конетѣ при единъ изворъ; слѣдъ това потеглихме по стръмния пжть съвсѣмъ полека. Покрай мене ездѣше единъ отъ стражаритѣ, който бѣше албанецъ отъ Елбасанъ и ми разказа едно хубаво прѣдавие за Томоръ, което не искамъ да прѣмълча.

Прѣди много, много години въ Албания сж живѣли двама великани: Томоръ на сѣверъ и Тобалтъ на югъ. Шкумпъ е трѣбвало да бжде тѣхна граница. Веднажъ Томоръ прѣминалъ границата, когато Тобалтъ се кжпялъ въ морето. Тобалтъ се връща разяренъ и хвърля върху своя противникъ отдалече камъни и голѣми плочи и му нанася нѣколко дълбоки рани, прѣди да се хубаво скопчатъ. Но и Томоръ не останалъ съ скръстени ржцѣ, той грабналъ своятъ дългъ мечъ и убилъ противникъ си, като му нанесълъ много удари съ меча си по цѣлото му тѣло отъ главата до краката, до като вече не трѣпкалъ. Слѣдъ това той сѣдналъ, напълнилъ своитѣ рани съ снѣгъ, но напразно, защото и той трѣбвало да умрѣ.

По този начинъ народътъ си тълкува снѣжнитѣ дупки въ Томоръ и особититѣ дълбоки брѣзди по Тобалтъ,

които въ дѣйствителность изглеждатъ като да сж причинени отъ силни удари.

Полека-лека и разговорътъ ни се прѣкъсна, защото трѣбваше да обръщаме и на пжтя внимание. Изкачвахме се като по сжщински стълби, безъ да слизаме. Почвата се състои отъ глина, смѣсена съ слюда, и се лесно разпада.

Станало бѣше много горѣщо, а слънчевитѣ лжчи се отблъскваха назадъ отъ синьо-пепеливитѣ варовити камъни, посрѣдъ които се намирахме, затова бѣхъ принуденъ да туря очилата си, за да си запазя очитѣ. На драго сърдце щѣхъ да се спра при единъ изворъ въ сѣверо-източния кжтъ, въ околностьта на селото Дарда, но стражаритѣ не се съгласяваха, защото мѣсностьта не била чиста отъ разбойници. По тази причина не носяхъ шлемътъ, а непрактичниятъ фесъ, макаръ че бѣше много горѣщо.

Мълчаливо пжтувахме по сѣверната страна на стръмния, а негдѣ и отвѣсно спущающия се Томоръ, който съ една височина отъ 2500 метра владѣе цѣлата срѣдня Албания и се вижда даже отвъдъ Елбасанъ и Охрида. На високо къмъ сѣверъ склоноветѣ му сж обраснали много осждно съ боръ.

Въ околностьта на селото Кардица пжтьтъ се спуща на долу въ долината на Томорица, като прави много извивания, което ни кара да прѣдполагаме, че тука нѣкога е имало шосе. Въ долината баричката е много незначителна и се губи по нѣкога съвършено, но при все това по нѣкога обхваща цѣлата долина, която е напълнила съ малки и голѣми камъни и плочи, по бѣлѣзитѣ на които може да се познае до дѣ е допирала водата, ...то сж валѣли проливни дъждове прѣзъ пролѣтьта или ... прѣзъ лѣтото. Водата въ баричката се издига мно...сно, но пъкъ и много лесно спада, така щото единъ ...пъ нѣма нужда да чака повече отъ 3 часа слѣдъ ...ъ проливенъ дъждъ, за да я прѣмине.

Ний вървѣхме нагорѣ по коритото на рѣката, ос-

тавихме селото Добрени на лѣвата страна и въ часа $1^{1}/_{2}$ стигнахме съвсѣмъ уморени и гладни въ с. Томорица, което макаръ и да е сѣдалище на каймакаминъ, едвамъ брои една дузина кѫщи. Тука става пазарь за цѣлата долина, въ която се намиратъ нѣколко селца.

Веднага съ спирането ни въ Томорица се яви и каймакамина и ме покани на кафе. Той ми се оплака отъ тукашния животъ, като го сравни съ оня въ Катерина, при подножието на планината Олимпъ, дѣто бѣхъ се запозналъ съ него прѣди нѣколко години. Той бѣше истински турчинъ отъ Анатолия, хубавецъ, достоенъ да възбуди довѣрие, любезенъ и учтивъ. Той ме посъвѣтва да продълѫа пѫтьтъ, защото тука въ Томорица нѣмало нищо особено. Освѣнъ хлѣбъ, нѣколко яйца и грозде не можаше да се намѣри друго и затова въ часа 5 продължихме пѫтьтъ си, като ми даде една прѣпорѫка до бея въ Грева. Едного отъ стражаритѣ оставихъ тукъ, а вмѣсто него получихъ нѣколко пѣши войници. Вървѣхъ нѣщо единъ часъ по долината, слѣдъ това се обърнахме въ една странична долина на истокъ и въ часа 7 стигнахме въ високо лежащата Грева.

Благодарение на каймакамското писмо тукъ намѣрихъ единъ любезенъ приемъ. Дадоха ни една стая надъ обора. До дѣто се приготовляваше вечерята, азъ разпитвахъ за живота въ околностьта. Жителитѣ сѫ бѣдни, съ голѣма мѫка обработватъ по склоноветѣ на планината царевица, лукъ, пиперъ, а въ нѣкои мѣста и лозя. По каменистата тукъ височина обработватъ и овесъ, който прибавятъ къмъ царевицата, за да стане хлѣбътъ по-сладъкъ. На всѣкѫдѣ изъ Турция даватъ на конегѣ ечемикъ а не овесъ. Слѣдъ дългия разговоръ донесоха ни найпослѣ многоочакваната вечеря, която пъкъ затова бѣше доста богата. Птици, цѣло агне, пилафъ, разни баклави, а млѣкото ни служаше за питие. Ножъ и вилица не се употрѣбиха отъ никого, па и азъ не употрѣбихъ, макаръ и да имахъ съ себе си цѣлъ такъмъ, защото се възпол-

зувахъ отъ мухамеданския обичай „защо е далъ Господь пръститѣ на човѣка?“

Най-стария синъ на бея ни донасяше ястието и не биваше да сѣдне, до дѣто ний ядѣхме. Въ врѣме на яденето никакъ не говорихме. Щомъ се наядохме, донесоха да си омиемъ ржцѣтѣ и азъ, безъ да промѣна мѣстото си, изтегнахъ се и веднага заспахъ на голитѣ дъски.

На другата сутринь въ часа петь бѣхме готови за пжть. Раздѣлихме се съ гостоприемния домакинъ съ благодарность и пригръщане, дадохъ на слугата бакшишъ и послѣдвахъ колкото можахъ бързо излѣзлитѣ прѣди мене войници. Слѣдъ два часа бѣхме на височината, отъ дѣто изгледахъ селата Грева, Страфитска, Барджа, разположени на източната страна на томорската долина, а селата Гесъ, Цалоши, Периняси бѣха на западъ. Това послѣдното е отбѣлѣзано въ нашата харта и има само 6 кжщи, останалитѣ иматъ отъ 60—120.

Ний вървѣхме полека по високата равнина, която бѣше обраснала съ трѣва и тукъ-тамѣ бѣше мочорлива. Нашето намѣрение бѣ да обходимъ отъ къмъ югъ планината Бофния, когато пъкъ пжтьтъ ни водѣше прѣзъ селата Добрени, Думари и то отъ къмъ сѣверната страна. Слѣдъ единъ часъ отъ нашето достигание при края на планината, дѣто пжтьтъ завива къмъ изтокъ, бѣхъ изненаданъ отъ изгледа. Планинския склонъ се спуща изведнажъ въ неизмѣрима дълбочина, на срѣща единъ високъ хребетъ обхваща горнята томорска долина, като сжщеврѣменно този хребетъ свързва Томоръ съ планината Островица и образува водораздѣла между Деволъ и Осумъ. Въ едната страна очитѣ изпадатъ въ безплодни и ясно освѣтени варовити скали, вслѣдствие на което човѣкъ отмахва погледътъ си и се обръща съ приятность къмъ другата страна, къмъ елховата гора. До колкото може вижда окото нищо се не съглежда, никакъвъ човѣкъ, акво човѣшко жилище. Грабливитѣ птици правяха надъ ь своитѣ кржгове. Тишина, мъртва тишина владѣеше планината и долината и добрѣ се чувствувахме, че

се не нарушаваше. Тѣсна и мъчно проходима пѫтечка ни водѣше ту тукъ, ту тамъ покрай пукнатината и понеже куповетѣ скали служеха като естествена пусия, затова изпратихме двама войника нѣщо 100 метра прѣди насъ, до дѣто изминемъ опасното мѣсто. Като слѣзохме въ мацерековата долина нападнаха ни нѣколко голѣми и рунтави овчарски кучета и, за да се отбранимъ, бѣхме принудени да стрѣляме, и се избавихме отъ тѣхъ, когато ги разгониха овчаритѣ.

Въ срѣдъ селото Мацерека направихме около часа десеть една почивка подъ нѣколко дървета. Войницитѣ бѣха много уморени, понеже не бѣха яли нищо по причина на рамазана; стражаринътъ не искаше да пие и вода, макаръ и да бѣше много ожеднѣлъ. Единъ селенинъ донесе сѣно за конетѣ ни и едно гърне каймакъ, за което не искаше никакво възнаграждение, а едно късче хлѣбъ си раздѣлихъ съ Наки.

Слѣдъ единъ часъ потеглихме нататъкъ и стигнахме въ Процводецъ за $1^1/_2$ часъ, отдѣто съ голѣма мѫка се изкачихме на височината. Пѫтьтъ бѣше много лошъ, водѣше покрай голи скали, въ които тукъ тамъ имаше направени стѫпала, които животнитѣ трѣбваше да прѣминаватъ съ скокове. Накивия конь бѣше много натоваренъ, та въ такива мѣста трѣбваше да го теглимъ и да го бутаме. Този пѫть стана по-добъръ едвамъ тогава, когато достигнахме края и завоя къмъ изтокъ, отдѣто се добива и единъ прѣкрасенъ изгледъ въ долината. Вървѣхме доста врѣме прѣзъ една низка гора и слѣдъ това излѣзохме въ добрия и многоработния кервански пѫть, който води отъ Бератъ за Корча.

Въ часа единъ и 45 минути бѣхме въ Лавдари, дѣто, за щастие, промѣнихъ моята съвсѣмъ отпаднала стража.

Мюдюра, единъ младъ и симпатиченъ човѣкъ, даде ми свѣдѣния за селата въ Опара и тѣхното растояние; азъ съмъ внесълъ въ хартата само тѣзи, които съмъ видѣлъ. Ний прѣстояхме тукъ до 4 часа; азъ се надѣвахъ да стигнемъ въ Мусконоле прѣди да се смръчи добр

тъй като ми се каза, че растоянието е точно 4 часа, а пъкъ и придружвачитѣ ни албанци вървѣха доста бързо.

Слѣдъ 20 минути минахме покрай една черква, отдѣто пжтеката се спущаше веднага въ една дълбока долина, така щото бѣхме принудени да слѣземъ отъ конетѣ си. Прѣминахме долината въ мѣстото, дѣто една малка баричка шумливо пада върху серпентинови камъни въ главната долина, която пъкъ оттука се разширочава и се губи въ планината. Селата Тудасъ, Гуро, Покещирасъ на западната страна, а Шкоцани и Лейкасъ на източната свидѣтелствуватъ, че тука мѣстностьта е добрѣ обработена.

За да се изкачимъ на височината, трѣбваше да прѣминемъ една стръмна скалиста стѣна, вървейки по единъ добъръ зикъ-закообразенъ пжть. Тука ни се случи една неприятность. Коньтъ на моя слуга не можаше да върви по-нататъкъ и затова разтоварихме му товарьтъ и се възкачихъ азъ на него, за да го подкарамъ, но щѣхъ насмалко скжпо да заплатя за това, понеже щѣхъ да падна въ пропастьта. Незнаяхме какво да правимъ. Въ това врѣме отъ планината слизаше единъ аромжнски керванъ съ праздни коне, помолихъ ги да ми натоварятъ багажътъ и го откарахъ въ Мускополе; но нито увѣщание, нито пари помогнаха. Тѣ ни оставиха много бързо.

Най-послѣ натоварихме всичко върху моя конь и го поведохъ за юздата. Единъ отъ албанцитѣ дойде съ мене, а другия, макаръ и не отъ желание, остана да чака съ Наки или пъкъ ако имъ е възможно да се изкачатъ до селото Пелемире, разположено на самата височина. При тази неприятность азъ не забѣлѣзахъ ни наймалко негудование отъ страна на Наки.

Съ настжпванието ни въ боровата гора смрьчи се, а слѣдъ половинъ часъ стана съвсѣмъ тъмно. Слѣдъ това бѣхъ принуденъ да дамъ поводътъ на коня въ ржцѣтѣ на моя водачъ, защото не забѣлѣзвахъ вече пжтьтъ. Ний ...рвѣхме ту нагорѣ, ту надолѣ и най-послѣ излѣзохме ...ь гората, но нашето положение не се подобри. Сега ...ьгнахме по тѣсенъ и камъняивъ пжть и покрай про-

пасти. Моето положение бѣше много критическо и едвамъ забѣлѣзвахъ вървящия прѣдъ мене конь и затова намѣрихъ за нуждно да се хвана за опашката му, та въ случай на хлъзвание да имамъ една подържка. Моя водачъ напротивъ ходѣше бързо и сигурно, като че бѣше ясенъ день. Стори ми се, че пѫтуванието бѣ безкрайно, но понеже бѣхъ доста напрѣгнатъ, затова и не осѣтихъ никаква умора. По едно врѣме зачухме кучешки лай и веднага като че падна голѣмъ товаръ отъ мене. Ний забързахме радостно напрѣдъ и прѣди да влѣземъ въ селото при прѣминуванието една баричка азъ паднахъ въ водата и съвсѣмъ се измокрихъ.

Бѣше срѣдъ нощь, когато стигнахме прѣдъ хана. Ний потропахме и нощната стража се яви, а слѣдъ малко врѣме дойде и ханджията, когото повикаха отъ една ближна кѫща. Влѣзохме въ една малка стая, послѣдвани отъ стражата войници, които бѣха познати съ моя водачъ. Стаята се напълни веднага съ гъсти облаци отъ тютюня.

На моето запитване, какво има за ядене, ханджията ми отговори, какво собствено искамъ и азъ на присмѣхъ му казахъ „една порция хайверъ.“ „Ще получите,“ бѣ неговия гордъ отговоръ и ми донесе единъ твърдъ като камъкъ суджукъ, напълненъ съ червенъ хайверъ, но той не бѣ по моя вкусъ, затова той ми донесе друго топло ястие и се нахранихъ много добрѣ. Слѣдъ това се разположихъ на голитѣ дъски, като на най-добрия креватъ, съ мокритѣ си дрехи и обуща и заспахъ много сладко, макаръ че войницитѣ говорѣха на високо.

Мускополе и Шиписка. (28 августъ до 5 септември).

На слѣдующия день по обѣдъ се завърна Наки съ коня си и придружвача. Тѣ успѣли да се дотътрятъ до Полемире и тукъ дали коньтъ на единъ врачъ-овчаръ, който го изцѣрилъ. Коремътъ му билъ надутъ. Той го цѣрилъ, като пусналъ три пѫти кръвь отъ него и най-

слѣ заобиколилъ мѣстото съ единъ червенъ камъкъ, направилъ кръстъ върху раната, плювналъ три пѫти върху камъка и го закопалъ. Слѣдъ една недѣля раната бѣше зараснала и коньтъ бѣше съвсѣмъ здравъ.

Най-голѣмата ми грижа бѣше да намѣря негдѣ прибѣжище, което и сполучихъ при бакалина и ханджията Янаки Наци. Относително храната се грижахъ азъ или пъкъ Наки, но и това не бѣше мъчно, защото въ едно таквозъ мѣсто, дѣто се намира лесно месо, хлѣбъ и вино и всичко се лесно приготовлява. На слѣдующия день проводихъ Наки въ Корча, за да вземе кореспонденцията, която ми идѣше отъ отечеството, защото съвсѣмъ я бѣхъ изоставилъ слѣдъ излизанието си отъ Охрида.

Мускополе е разположено въ една равнина, дълга нѣщо 3 км. и широка 2 км., на която дългата ось отива отъ сѣверъ къмъ югъ. Високи и голи планини заобикалятъ тази равнина; най-високата отъ тѣхъ се казва Коста алъ Мандука и е съединителенъ пунктъ между планинитѣ Опара и Островица. На сѣверо-източния край равнината е отворена чрѣзъ една широка долина, а водата тече прѣдъ самата височина. Тази вода взема въ себе си три рѣкички, които текатъ прѣзъ равнината и се съединяватъ подиръ половинъ часъ по-надолу съ оназы, която иде отъ Шиписка и слѣдъ това се втичатъ въ Деволъ чрѣзъ една непроходима клисура, както ме увѣряваха нѣкои овчари.

По-голѣмата часть отъ сегашното село е построено между двѣтѣ срѣдни рѣкички. То брои 220 кѫщи, отъ които 120 сѫ аромѫнски, а останалитѣ албански. Отъ старитѣ фамилии едвамъ сѫ останали 50.

Новитѣ пришълци сѫ фарсериоти и албанци, отъ които послѣднитѣ постоянно нарасватъ. Жителитѣ сѫ овчари, кераджии и занаятчии и сѫ повечето бѣдни хора; съвсѣмъ малко отъ старитѣ фамилии, които иматъ занятието си въ странство, сѫ по-добрѣ и даже могатъ да се нарекатъ богати. Албанцитѣ се занимаватъ и съ землеѣлие и за да иматъ повече земя, очистили сѫ я отъ мно-

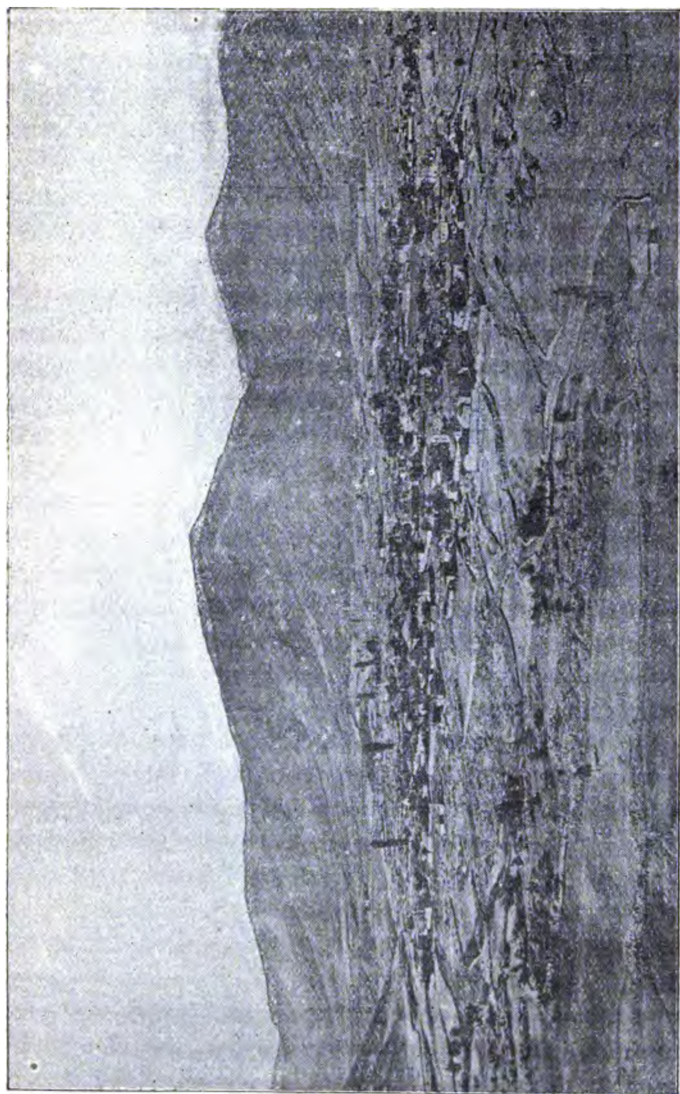

Мускополе въ Албания.

го камъни, които въ различнитѣ страни пълнятъ равнината, както се вижда ясно отъ придадената картина.

Аромѫнетѣ считатъ мускополкитѣ за най-хубави. Азъ бихъ могълъ само да констатирамъ, че тѣ вслѣдствие на климата, въ сравнение съ другитѣ, иматъ единъ забѣлѣжителенъ ясенъ цвѣтъ и по хубостьта си могатъ да се сравняватъ съ българкитѣ отъ Смилово, при Гопешъ.

Климатътъ тукъ е приятенъ, нито е горѣщъ прѣзъ лѣтото, нито пъкъ много студенъ прѣзъ зимата. Термометра на слънце показва 27—30°R, при все това въздуха на сѣнка е прѣсенъ всѣкога, а сутринь рано е твърдѣ хладенъ; и въ най-горѣщото врѣме се срѣща температура 7°R. Високата температура на открито ни дава да разберемъ, защо по южнитѣ склонове на манастира гроздето успѣва, отдѣто се добива и хубаво пивко вино. Дъждовнитѣ дни сѫ чести, а пъкъ прѣзъ зимата често пѫти пада снѣгъ до единъ метръ височина.

Тукъ е за забѣлѣзване, че има много черкви както въ Мускополе, тъй и въ развалинитѣ на равнината. Азъ наброихъ 20 такива, така че на 10 кѫщи се паде по една черква. Отъ тѣхъ работятъ само три, а другитѣ се отварятъ само въ деня на святията, на когото е посветена черквата. Тѣзи черкви иматъ началото си отъ 17—18 столѣтие. Най-старата отъ тѣхъ е „Св. Петка,“ съградена прѣзъ 1650 год. Черквата „Св. Възнесение“ е най-хубавата, тя има нѣколко стъклени полилеа отъ Венеция. Най-голѣми черкви сѫ: „св. Никола,“ „св. Атанасъ,“ „св. Илия,“ отъ 1763 г., „св. Арх. Гаврилъ,“ „св. Троица“ и „тайното откровение на Иоана-Теолога.“ Другитѣ сѫ повечето параклиси и всички почти сѫ малко или много на срутване.

Тукъ се намира и една библиотека, за която бѣхъ слушалъ доста много хвалби. Слѣдъ много молби най-послѣ ме допуснаха да я прѣгледамъ. Тя се намира въ една стая до черквата „св. Никола,“ въ която сѫ нахвърлени до 2000 тома на гръцки, латински и нѣмски, повечето отъ това столѣтие и печатани въ Виена

и Лайпцигъ, а нѣкои по-стари издания на гръцки и латински класици, печатани въ Венеция, но сѫ безъ никакво значение. Научихъ се още, че всичкитѣ тѣзи книги биле подарени прѣди 30 години отъ виенския баронъ ~~Сина, който билъ тукъ роденъ.~~

Въ ближната черква се пази и едно много хубаво евангелие, написано на пергаментъ и има голѣмо приличие съ онова, което намѣрихъ въ църквата „св. Мария“ въ Бератъ. И двѣтѣ сѫ отъ скорошна дата.

Отъ голѣмъ интересъ бѣха за мене книгитѣ, които сѫ се печатали тукъ въ миналото столѣтие. Печатницата се е намирала въ зданието на черквата „св. Иоанъ Теологътъ,“ което здание се е запазило и до сега. Тамъ ми се показаха 10 книги, оцѣлели твърдѣ добрѣ, а нѣкои даже и съвсѣмъ не употрѣбявани и съдържащи литургиитѣ, които се четатъ на праздницитѣ на светиитѣ*).

Главната дѣятелность на печатницата е била прѣзъ 1740—44 години. По-напрѣшни или по-послѣдни издания не ми сѫ извѣстни. Отъ печатарскитѣ принадлежности нищо не е запазено, мислило се е, че сѫ биле отнесени въ манастиря „св. Наумъ,“ но и тамъ не намѣрихъ нищо.

Не трѣбва да ни се вижда много чудно, дѣто е имало печатница въ срѣдата на Турция въ миналото столѣтие, като се знае колко голѣмъ и богатъ градъ е билъ тогазъ Мускополе и колко силно е била развита не само търговията, но сѫщеврѣменно сѫ цъвтѣли и наукитѣ особенно. Тукашното училище е било едно отъ най-про-

---

*) Намѣрихъ слѣдующитѣ книги, съставени отъ калугера Григорий:

I. въ Охрида: 1) Ἀκολουθία τῶν ἁγίων πέντε καὶ δέκα ἱερομαρτύρων διορθώσει δὲ τοῦ λογιοτάτου κυρίου Μιχαὴλ τοῦ Γκόρας ἐν Μοσχοπόλει 1741 παρὰ Γρηγορείῳ ἱερομονάχῳ τῷ Κωνσταντινίδῃ. (въ друго заглавие стои вмѣсто послѣдната дума ἐκ Μοσχοπόλεως) въ аромѫнската черква на св. Георгя. 2) Аколутията св. Серафимъ е отъ 1740 г. при Г-на Анастасъ Бодли. 3) онази на св. Климентъ 1742 въ черквата св. Климентъ.

II. Аколутиитѣ въ св. Наумъ: 1) на св. Наумъ. 2) на св. Климентъ. 3) на 15 мѫченици. 4) на св. Еразмъ. 5) на св. Иоанъ. 6) на св. Никодимъ. 7) на св. седмочисленици отъ годинитѣ 1740—42.

III. Въ Мускополе горѣпоменатитѣ книги и една отъ 1744 год. Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς Βησσαρίωνος ἡμῶν ἀρχιεπισκόπου Λαρίσσης.

чутитѣ въ цѣлия полуостровъ и е дало знаменити личности, като: ученията Халкиусъ, комуто е посветена печатаната въ 1695 г. въ Венеция аколутия на св. Наума, Данаилъ, авторътъ на извѣстната четиреезична айзагога, монаха Григорий, авторътъ на всички извѣстни печатани издания въ Мусксполе, Мандука, Костурскиятъ владика, Иоасафъ, Охридския патриархъ, комуто влашкитѣ богати търговци подарили една златна корона, направена въ Венеция и сега се пази въ черквата св. Климентъ въ Охрида, Кавалиотисъ, авторътъ на аромѫнското списъче на думи, запазено отъ Тунманнъ. Училището е било въ най-силния си цъвтежъ прѣзъ началото на миналото столѣтие; било е затворено, навѣрно, около 1745 г., но прѣзъ 1750 г. е открито пакъ наново, повдигнало се още веднажъ доста високо до първото разрушение въ 1769 г., слѣдъ което пакъ отпаднало въ едно жалко положение. Сегашнитѣ училища служатъ само за погърчване на жителитѣ; иматъ двама учители съ 80 ученика, една учителка съ 30 ученички и една забавачка. Пропагандата е обърнала всичкото си внимание върху малкитѣ дѣца, защото се надѣва да постигне най-лесно чрѣзъ тѣхъ цѣльта си. Сигорно може да се каже, че въ никоя културна държава не се грижатъ толкозъ за селскитѣ дѣца, колкото се грижe гръцката пропаганда изъ аромѫнскитѣ села.

Споредъ традицията градътъ е ималъ 12,000 кѫщи, но това считамъ за прѣувеличено, защото толкозъ кѫщи, прѣди всичко, не могатъ се събра въ такова пространство; но че градътъ е ималъ 40 и даже 60 хиляди жители, както ги прѣдава и Pouqueville, е твърдѣ за вѣрване, даже ако кѫщитѣ не сѫ били по-голѣми отъ сегашнитѣ. Тѣ сѫ повечето двуетажни, каменни и покрити съ плочи. Често се срѣщатъ и такива, които сѫ заградени съ една обща дворна стѣна. Вратитѣ и портитѣ сѫ повече закрѫглени отгорѣ. На по-старитѣ кѫщи се намира по една веранда (чердакъ) къмъ двора, която се крѣ-

пи на стълбове, както напр. въ кѫщата на моя хазяинъ Янаки Наци.

Че града е ималъ много жители, увѣряваме се и отъ многото водопроводи и чешми, една часть отъ които и сега сѫ въ употрѣбление. Въ юго-западната долина намѣрихъ чєтире канала отъ глинени трѫби, отъ които двата и сега сѫ въ употрѣбление. Както се вижда не е липсовало вода, макаръ числото на жителитѣ да е било 60,000 души.

Ний можемъ да прослѣдимъ като кѫдѣ сѫ се пръснали жителитѣ отъ Мусконоле. Мусконолчане ще намѣримъ въ Бератъ, Фери, Битоля, Крушево, Мегарево, Търново, Серезъ, Солунъ и числото имъ възлиза на повече отъ 20,000 души. Освѣнъ това потомци на аромѫнетѣ отъ Мусконоле намираме изъ всички по-голѣми градове на Турция и Гърция, въ Австро-Унгария и Романия, даже въ Росия и Египетъ.

Върху миналото на града не сме достатъчно увѣдомени, тъй като липсуватъ писменни източници и вслѣдствие на това принудени сме да се обръщаме къмъ традицията. Тя ни съобщава, че Мусконоле е основанъ въ началото на XVI столѣтие. Huhn (Drin und Vardar 292) се лъже, безсъмненно, като смѣта разваления, въ мѣсностьта голѣмъ Деволъ, градъ Воскопъ, нареченъ още Вусконоле, за Мусконоле. Градътъ Воскопъ сѫществува и днесъ още, както ще укажа това по-долу. Pouqueville (II, 392) ни разказва, че Мусконоле е основанъ отъ влашки овчаре върху единъ античенъ градъ „Мошесъ“ въ XI столѣтие и сѫ му дали името „Восконолисъ,“ което значи „овчарски градъ.“

Нѣма нужда отъ доказвание, за да се извади наявѣ, че горнето е измислица. Влашкитѣ овчари не градятъ никакви градове, а села, състоящи се отъ колиби, наречени „каливе.“ Освѣнъ това тѣмъ е неизвѣстна думата πόλις, тѣ би знали думата πολιτεία, и при това градътъ не се казва „Восконолисъ,“ а „Мусконолйе,“ тази дума е отъ славянско произхождение, както и много названия на мѣ-

стности въ тази околность, и означава „Мошакова равнина“ (мошаково поле). Това име е съвсѣмъ на мѣсто и произлиза още прѣди да е билъ построенъ градътъ. Както казахъ по-горѣ, градътъ е построенъ въ една равнина и прѣзъ пролѣтьта ~~се явява въ голѣма маса едно мно~~-го меризливо цвѣте, наречено „Моску.“ Когато тукъ въ миналото столѣтие училището се намирало на върха на своятъ цъвтежъ и се е занимавало усърдно съ старо-гръцкия езикъ, тогава се открила и гръцката форма Μοσχόπολις, а сѫ печатали Μοσχοπόλει.

Колкото се отнася до другата форма, която почва съ инециала „V,“ която тъй сѫщо се срѣща — азъ я чухъ напр. въ Крушево — тя е произлѣзла отъ горѣказания градъ Воскопъ, разположенъ въ политѣ на планината при корчанската равнина и населенъ днесъ отъ албанци, когато по-раннитѣ му жители сѫ биле аромѫне, които въ най-силния цъвтежъ на Мусکополе се приселили тамъ, при което тогазъ за пръвъ пѫть биле размѣнени думитѣ „Мускополеанъ“ и „Вускополеанъ“ и спорѣдъ което се е образувала една нова форма „Вускополисъ.“

При една разходка до манастиря и съседнята Шиписка азъ намѣрихъ разни нѣща, които сѫ отъ голѣмъ интересъ за миналото на града.

Около 20 минути на сѣверъ отъ Мусکополе, на половината височина на планината, лежи манастиря, нароченъ Св. Иоанъ Прѣдтеча. Въ него живѣятъ двама албанци калугери, които, както и почти всички тѣхни братя изъ вѫтрѣшна Турция, се отличаватъ съ баснословно невежество, мързелъ, лъжливость, нечистота и лукавство. Единственната добродѣтель на тѣзи „святии“ — така ги нарича народътъ — е тазъ, че тѣ услужватъ всѣкиму. Най-напрѣдъ влѣзохъ въ черквата, която спорѣдъ единъ надписъ е била свършена въ 1659 г. Тя не прѣдставлява никакъвъ интересъ, а така сѫщо и книгитѣ ѝ. Единиятъ отъ калугеритѣ ми показа въ своята стая единъ Cadex, въ който на добъръ старо-гръцки езикъ се намира една забѣлѣжка на единъ монахъ, която се от-

нася къмъ първото съсипване на града прѣзъ 1769 г. Ето тази забѣлѣжка:

„О Мусконолисъ, о Мусконолисъ! Дѣ е твоята хубость?“

„Дѣ е твоятъ хубавъ изгледъ, който си ималъ около 17 столѣтие?“

„Нечистиви смъртници направиха това съсипване!“

„Дано Всевишния ти даде пакъ първата хубость по ходатайството на Св. Иоана[1]).“

Желанието на този монахъ не се изпълнило. Слѣдъ това първо съсипване много богати хора се прѣселили въ Виена и Венеция и въ 1788 г. послѣдвало второто съсипване, а въ врѣмето на Али паша и послѣдния остатъкъ отъ благосъстоянието на града се оничтожилъ съвършено отъ ненаситнитѣ варварски орди.

Като какво въспоминание иматъ аромѫнетѣ за миналото врѣме се вижда въ II томъ 150 стр. Въ сѫщата стая намѣрихъ и едно много интересно скулптурно издѣлие, което желаяхъ да взема, но не ми го дадоха, макаръ и да имаха още единъ такъвъ екземпляръ. На слѣдующия день тѣ ми поискаха десеть лири, а послѣ петь; но азъ се задоволихъ само съ една фотографическа снимка, която ми принесе сѫщата услуга.

Както учи срѣдния доленъ надписъ, това произведение е дадено отъ Андрей Тирка за смъртьта и опрощение на грѣховетѣ му и посветено на св. Иоана прѣдтеча.

Това издѣлие е издалбано отъ Теодора Сина Круди, който непрѣменно е познавалъ Мускополе, иначе то не щѣше да бѫде вѣрно въ особеноститѣ на пейзажа на града. Името е аромѫнско, а сѫщо и онова на подарителя.

Въ срѣдата сѫ изобразени Мария и Иоанъ, а 17-тѣхъ окрашения въ тази скулптура съдържатъ сцени изъ живота на св. Иоана. Надѣсно отдолу виждаме „Мосхо-

---

[1]) ὦ Μοσχόπολις, ὦ Μοσχόπολις; ποῦ τὸ κάλλος σου; ποῦ ἡ μορφή σου ἣν περὶ τὸν ΙΖ αἰῶνα εἶχες; — Ἔχθιστοι μερόπων προυξένησάν μοι τὸν ὄλεθρον! — Δώη σοι ὁ κύριος τὴν προτέραν σου μορφὴν πρεσβείας τοῦ τιμίου Προδρόμου!

полисъ“ съ своитѣ черкви и двоетажни кѫщи, прорѣзани отъ три барички, които на лѣво се съединяватъ съ по-голѣмата. Единъ мостъ върху нея води къмъ Корча, който е означенъ съ нѣколко кѫщи и въ срѣдата на който стърчи едно минаре. Вторият мостъ е високъ около 8 метра, до който отлѣво се познава църквата „Св. Петка“ и води за манастиря Св. Иоанѣ, който образува единъ голѣмъ четверожгълникъ, въ срѣдата на който лежи църквата. Сѫщо и изворътъ на лѣво отъ манастиря бѣше

Албански калугеръ, аромжнинъ овчаръ и търговецъ отъ Мускополе.

тогава заличенъ съ една постройка; сега е направена върху него една стаичка, въ която се намира втори екземпляръ отъ скулптурата. Единъ трети мостъ, който е спазенъ още, се вижда малко по-долѣ при втичанието на рѣката Шиписка, която на сѣверъ води въ Шиписка, означена въ скулптурата съ „Сиписка.“ Ний виждаме, че

и Шиписка е било доста значително мѣсто и е лежало отъ двѣтѣ страни на рѣкичката, върху която е водилъ единъ мостъ, който за сега не сѫществува.

На лѣво отдолѣ се забѣлѣзватъ още манастирътъ Св. Наумъ, Охрида, Елбасанъ, Битоля и то на съотвѣтствующитѣ имъ мѣста. На дѣсния ѫгълъ отдолѣ се забѣлѣзватъ нѣколко кѫщи съ черква, надъ които стой „Елаградъ,“ писано, по всѣка вѣроятность, погрѣшно вмѣсто „Бѣлградъ,“ т. е. Бератъ.

Това скулптурно издѣлие ни дава пространството на града по това врѣме, сѫщо и голѣмината на Шиписка, която по-прѣди азъ не бѣхъ и чувалъ. Азъ посѣтихъ селото, придружаванъ отъ ромѫнина овчаръ въ отвъдния образъ, а сѫщо и отъ младото момче въ носия на аромѫнски търговецъ.

Ний минахме връхъ височината задъ манастира и стигнахме за три четвърти на мѣстото. Това село за сега брои трийсеть кѫщи. Жителитѣ сѫ всички почти аромѫне и повечето се отнасятъ къмъ рода на фарсериотитѣ и се занимаватъ съ овчарство. Женитѣ говорятъ само аромѫнски, когато мускополкитѣ знаятъ и албански, обстоятелство, което прави това село удобно за изслѣдване на езика.

Заведоха ме при единъ старецъ, който имаше повече отъ сто години, а неговия най-старъ синъ, както това обикновенно бива, не си знаеше точно годинитѣ, но изглеждаше да е прѣхвърлилъ 70-тѣхъ.

Азъ поздравихъ стареца съ „добъръ день, дѣдо!“ а той се разплака горчиво. Той прѣзъ сълзи ми разправи, че дълго врѣме не е чувалъ такъвъ поздравъ, че синовѣтѣ му се отнасяли много лошо съ него и не му давали достатъчно храна. Това се потвърди, но съ притурката, че и той тъй се отнасялъ спрямо своя старъ баща.

Азъ го попитахъ за миналото на Шиписка и той ми съобщи, че прѣди тука е имало 6,000 кѫщи и че отдалечената 20 минути черква е била въ срѣдата на гра
та, а на отвѫдната страна на рѣкичката е имало толк

ва кжщи, колкото и на отсамната. Когато Мускополе почнало да се увеличава, тогава Шиписка почнала да се намалява — така е слушалъ той отъ баба си, а тя видѣла това нѣщо.

Че Шиписка въ миналото столѣтие е била разположена дѣйствително на двата брѣга на рѣката, се вижда на картината отъ 1767 година, а сжщо и многото издигнатини по отвъдния склонъ, който сега е обраснал̃ъ съ лещаци, показватъ ясно, че подъ тѣхъ лежатъ развалини отъ кжщи; освѣнъ туй, виждатъ се нѣколко сѫборени воденици на рѣката; сжщо и широкия пжть, който води прѣзъ долината, както и здравия мостъ при изхода, доказватъ, че населението по-рано се е стичало къмъ едно мѣсто, което споредъ положението си е отговаряло на идеала на аромжнина; разположено на единъ стръменъ склонъ и обиколено отъ гора, ливади, изобилна студена вода, чистъ и прѣсенъ въздухъ. Aer bun schi ap-aratse (aer bonus et aqua recens) слави той на първо мѣсто отъ своето отечество.

Ний се върнахме назадъ по течението на долѣ прѣзъ хубаво залѣсената долина и при нейния свършекъ се обърнахме юго-източно къмъ Мускополе и стигнахме тамъ за $1\,^1/_2$ часъ.

Въ четвъртъкъ на 5 септември, въ 4 часа послѣ обѣдъ, напуснахъ това интересно мѣсто, придруженъ отъ единъ стражаринъ и Наки. Азъ останахъ много благодаренъ отъ придобитото тукъ. Слѣдъ единъ часъ отъ тръгването ни минахме покрай прѣкрасно разположеното албанско село Гитоматъ. Въ околностьта на селото пжтьтъ се раздѣля на двѣ: единия държи повече височината, а другия минава прѣзъ долината, но и двата водятъ за Корча. По първия стигнахме въ 5 часа и 45 минути въ горѣспоменатия Воскопъ, отъ дѣто навлѣзохме въ равнината. При Вайлеръ Турана прѣминахме рѣката Дунавица и въ $7\,^1/_2$ часа стигнахме въ Корча.

13. Корча. (5—10 септември).

Корча[1]) се издига значително прѣдъ другитѣ по-голѣми градове на Турция. Той лежи по politѣ на единъ хълмъ, посаденъ съ лозя и прѣсеченъ отъ рѣкичката Морава. Тази рѣкичка раздѣля градътъ на двѣ половини и се втича въ Дунавица. Тукъ има добра изворна вода, климатътъ е приятенъ и здравъ, само когато подуха подълго врѣме сѣверния вѣтъръ и донесе изпаренията на езорото Малики, тогава се появява трѣска. Термометарътъ не спада зимѣ по-долу отъ 8°R подъ нулата и се възкачва до 28°R на сѣнка прѣзъ най-горещото врѣме на годината. Горещината не е никакъ неприятна, защото въздухътъ е въ движение всѣкога. Ако да не бѣха кубетата на джамиитѣ и минаретата, които се издигатъ надъ червенитѣ керамидни покриви, то човѣкъ би помислилъ, че се намира въ нѣкой европейски градъ. Улицитѣ сж широки и повечето послани, фенери има въ достатъчно количество, дюкянитѣ и магазиитѣ на занаятчиитѣ и търговцитѣ изненадватъ съ своята чистота и наредa, кжщитѣ отчасти сж съвсемъ спрѣтнати и въ много отъ тѣхъ има красива наредба. Тукъ човѣкъ познава, че се намира въ единъ значителенъ търговски кжтъ; тукашния пазаръ се надминава само отъ Битолския. По-голѣма часть отъ срѣдня Албания се сдобива отъ тукъ съ жито. При това човѣкъ ще се излъже, ако мисли, че всичкото богатство е тука придобито. Случая не е такъвъ — повечето го придобиватъ като търговци въ Египетъ и въ търговскитѣ центрове на Срѣдиземното море. Въ тѣзи центрове тукашнитѣ албанци, както и аромжнетѣ отъ Невеска, Крушево и пр. минаватъ за гърци.

Отъ богатството на тѣзи търговци сж се образували и богати завѣщания и отъ тѣхъ се поддържатъ тукашнитѣ училища. Завѣщанието „Лассонъ“ дава единъ годишенъ чистъ приходъ отъ 17,500 лева, която сума се

[1]) Корча е Албанско, Корица е гръцко, Корчао е аромжнското назва-

плаща отъ гръцката банка и извънъ това се придобива доста доходъ отъ различни кѫщи. Най-много е подарилъ нѣкой си Георги Михаилъ Банга и такива завѣщания ставатъ често, та слѣдствие на това и сумата се увеличава. Училищата служатъ на гръцката пропаганда и гледатъ чрѣзъ тѣхъ да погърчатъ населението, като му дадатъ гръцки езикъ и образование. За тази цѣль служатъ: гимназията съ 7 учители и 80 ученици, градското мѫжско училище съ 7 учители и 320 ученика, градското женско училище съ 8 учителки и 150 ученички, основното училище съ 4 учители и 130 ученика и една забавачница съ 3 учителки и 300 дѣца. Мухамеданетѣ иматъ свое училище за момчета и момичета и една забавачница. Въ Корча има и едно национално училище за Албански езикъ, което е подъ рѫководителството на Пантели Сотири, интелигентенъ и патриотъ човѣкъ. Това училище е единственото въ Албания, до колкото азъ зная[1]). Успѣхътъ на това училище е твърдѣ незначителенъ. Християнитѣ-албанци виждатъ спасението си въ Гърция, нѣкои пъкъ се надѣватъ на Австрия, а знатнитѣ бейове искатъ да бѫдатъ независими. При това, християнитѣ, даже и тѣзи, които обичатъ своята националность, се страхуватъ, че тѣ и тогазъ ще бѫдатъ сѫщо тъй притискани отъ бейоветѣ, както и сега; че тѣзи бейове по никой начинъ нѣма да се съгласятъ да сложатъ властьта, която иматъ, на късо казано, че една равноправность между християнския и мухамеданския елементи би била невъзможна. Националната партия, разбира се, отрича, че албанскитѣ голѣмци би имали подобни мисли, но, при все това, този страхъ е толкозъ разпространенъ между народа, щото прѣчи за разширението на националнитѣ стрѣмежи. Не отдавна е открито училище въ Букурещъ, което има за цѣль да приготви добри учители, които послѣ да водятъ пропаганда въ отечеството си за развитието на националната идея. Това училище въ Букурещъ се

---

1) [illegible]

поддържа отъ нѣколко албански патриоти. Въ Корча, най-богатия и най-интелигентния градъ на Албания, почвата за това е твърдѣ неблагоприятна, но би успѣвала една такава пропаганда въ Елбасанъ и Бератъ, дѣто гръцкото влияние е незначително. При все това, въпрѣки дългогодишната работа на гръцкитѣ училища въ Корча, гръцкия езикъ не можалъ да си пробие пѫть въ фамилиитѣ, и до като е спазенъ майчиния езикъ, спазена е до тогазъ още и надеждата, че любовьта къмъ него, па заедно съ туй и националностьта нѣма да изгасне.

Най-голѣмото прѣпятствие за политическото обидинение на албанцитѣ е тѣхното различно вѣроизповедание. Въ южната часть имаме православни противъ мухамедане, а въ сѣверната — католици противъ мухамедане. Когато религията даже и въ културнитѣ държави прѣдизвиква борби и разцепления, то какво остава за една не култивирана страна като Албания, дѣто религията има съвършено друго значение. За единъ православенъ католика е папишташъ, както казватъ, сѫщински дяволъ. Фанатическата умраза противъ послѣдния е много по-голѣма, отколкото противъ мухамеданина и да ли ще се изравни тази умраза, нѣщо необходимо, за да стане политическото обидинение, е единъ голѣмъ въпросъ.

Населението въ Корча се възкачва на 12,000 души и е повечето християнско. Изпомежду тѣхъ има 130 аромѫнски фамилии, отъ които 50 произлизатъ отъ Мусколе и се занимаватъ съ търговия и занаятъ, останалитѣ сѫ овчари и кераджии, измежду тѣхъ се намиратъ и много фарсериоти, а богатитѣ, както на всѣкѫдѣ, сѫ прѣдадени на гърцизма.

Азъ намѣрихъ добъръ приемъ при учителя и попа Хараламби, синъ на челника Апостолъ Никола Буламатше отъ Пляса. Шестдесеть годишния Буламатше е единъ силенъ и едъръ човѣкъ и той ми даде най-добри свѣдения за аромѫнетѣ, защото бѣше проходилъ съ своитѣ стада страната въ разни направления: отъ Охридъ до Мисолонги и отъ Адриатическото море до Егейското. Той е

ималъ нѣколко пѫти и кървави борби съ грѫцкитѣ овчари зарадъ по-добри паши, но съ албанцитѣ е живѣлъ всѣкога въ съгласие. „Влахъ едхе шкипъ вла“ (влахъ и албанецъ сѫ братя) има стойность при аромѫнетѣ и албанцитѣ и затова гърцитѣ наричатъ аромѫнетѣ отъ Албания, особенно фарсериотитѣ, „Арванитовлахи.“

Отъ като Тесалия е отстѫпена на гърцитѣ, богатството на Буламатше постоянно отслабва. Той е прѣкарвалъ тамъ прѣзъ зимата. Данъкътъ, митото и разноскитѣ по пашпорта, които се вематъ на границата, сѫ толкозъ голѣми, че овчарството не може да извади разноскитѣ си. Отъ 10,000 овце, които е ималъ прѣди, едвамъ сѫ останали още 2,000. Отъ това обстоятелство можемъ да си обяснимъ, защо неговия синъ е станалъ попъ, което при овчаритѣ власи е рѣдкость, а при фарсериотитѣ никакъ не се срѣща. Послѣднитѣ прѣдпочитатъ да ги прѣдвожда единъ капитанинъ (разбойнически войвода), отколкото да станатъ попове.

На 8 септември заедно съ много аромѫне овчари направихъ една разходка къмъ селото Мбория, на изтокъ отъ Корча. Тукъ има една византийска черквица отъ 898 година, достойна за виждане, и намѣрихъ въ нея доста икони, печатани въ Бреслау. Близо тукъ при Мбория се копаятъ каменни вѫглища и се употрѣбяватъ отъ една парна воденица.

На отиванието ни къмъ село азъ удовлетворихъ тѣхъ, като отговаряхъ на разнитѣ имъ въпроси, за това пъкъ на връщане възползувахъ се и ги запитахъ върху живота имъ, обичаитѣ и пр., а единъ по-сабуденъ запитахъ и върху вѣрванието имъ за оня свѣтъ. До сега се бѣхъ опитвалъ, но ми се отговаряше: „това ний не знаемъ“ или: „като умре човѣкъ, умира,“ а понѣкога намирахъ да сѫ запознати съ небо и адъ. Тукъ ми се отговори, че всички хора, слѣдъ като умратъ, отиватъ въ рая и продължаватъ да живѣятъ като цвѣтя, съ тази само разлика, че добритѣ хора ставатъ добри цвѣтя, а лошитѣ — лоши цвѣтя, като напр. магарешки тръни, вонещи и

отровни растения. Азъ бѣхъ много изненаданъ и даже покъртенъ отъ такъвъ единъ наивенъ отговоръ, който се споделяше и отъ другитѣ съпжтници.

Тѣзи скитающе се овчари израстватъ безъ никаква религиозна поука, но постятъ не по-малко отъ другитѣ и зачитатъ днитѣ на светцитѣ, къмъ всичко друго се отнасятъ равнодушно или пъкъ имъ е непознато.

Корча е седалище на мутесарифинъ, когото и посѣтихъ. Но понеже бѣше не разположенъ, затова ме отведоха въ градината на неговия харемъ, дѣто се намираше. Той сѣдѣше въ една доста широка стая, обвитъ въ единъ халатъ и ме поздрави сърдечно, като въ сжщото врѣме каза, че му е много драго да поздрави въ града си поданикътъ на великата нѣмска пация и ми разказа съ въодушевление за императора Фридриха, когото билъ видѣлъ съ Цариградъ. Два дни слѣдъ това той ми върна визита, — честь, каквато азъ до сега не видѣхъ отъ никого отъ мутесарифитѣ. Азъ слушахъ тукъ да се хвалятъ съ него християнитѣ, па освѣнъ туй тукъ и самитѣ условия сж много различаватъ отъ ония въ Елбасанъ, дѣто мухамеданетѣ сж болшинството, па даже и отъ тѣзи въ Охрида, дѣто населението е размѣсено. Българитѣ, които тамъ сж болшинство, тукъ съвсѣмъ липсуватъ, едва ли се наброяватъ нѣколко фамилии, които сж се прѣселили отъ ближнитѣ села Бобощица и Дрѣново. Това научихъ отъ единъ учитель, когото го била пратила българската пропаганда, за да отвори българско училище, но не сполучилъ въ мисията си.

14. Завръщание въ Битоля и прѣстояванне тамъ. (10—19 септември).

Пжтьтъ за Битоля е добъръ и затова не срѣщнахме никакво прѣпятствие. Съ насъ пжтуваха и двама стражари, за да ни вардятъ. Отъ Корча тръгнахме въ 5 часа рано. Слѣдъ $1^1/_2$ часа пристигнахме въ мухамеданското Пляса, а надъ него се намира аромжнското Пляса, отъ което се виждатъ само черквата и нѣколко кж-

щи. Само въ тази черква, въ една Охридска и въ Периволи се служи на аромѫнски езикъ, а оттогазъ, както ми съобщаватъ писменно, служи се и въ още нѣколко черкви.

Ний минахме прѣзъ нѣколко моста блатистата нискость на Деволъ и въ $7\frac{1}{4}$ часа стигнахме въ хана Дзвѣзда, въ околностьта на селото съ сѫщото име, дѣто си и отпочинахме нѣщо единъ часъ. Отъ тука се вижда езерото Малики, а менѣ ми се струва, като че сѫ двѣ езера. Попитани хората и тѣ казватъ, че сѫ двѣ и то едното Малики, а другото Совиани. Зимѣ и па пролѣть водата на Деволъ като че се спира и въ това врѣме пространството между селата Совиани и Пояни се изпълва съ вода, а прѣзъ лѣтото голѣмо пространство остава сухо и служи за паша, а пъкъ въ нѣкои мѣста се образуватъ широки блата и тѣ като че раздѣлятъ езерото на двѣ части.

За да избѣгнемъ многото извивания на пѫтя, ний тръгнахме напрѣки по една керванска пѫтека и се изкачихме на височината за малко врѣме, вървѣхме подъ дѫбова сѣнка доста дълго врѣме, наслаждавахме се отъ хубавия и тихъ видъ на езерото и неговия островъ и слѣдъ четире часово ездене стигнахме въ хана Горица, дѣто освѣнъ сѣно нищо друго не можаше да се намѣри. Ядосани, продължихме пѫтьтъ си за стария ханъ; но и тука не получихме нищо, защото нѣмаше, па и ханджията лежеше на умиране. Ний трѣбваше да побързаме и стигнемъ въ хана Джура, дѣто при силенъ дъждъ стигнахме въ 5 часа, но бидохме възнаградени съ всичко, отъ каквото се нуждаехме. Азъ и Наки спахме въ една стая, а стражаритѣ — на чардака, като се насмукаха хубаво съ ракия.

Дъждътъ продължаваше да вали и затова тръгването ни на сутриньта се забави до 8 часа. Пѫтьтъ ни водѣше покрай езерото, слѣдъ това нагорѣ до хана Дяватъ, дѣто стигнахме слѣдъ $2\frac{1}{2}$ часа, но не се спрѣхме тука, а въ хана Кожани, дѣто стигнахме единъ часъ по-късно.

Аромънско семейство отъ Пийаза (отдѣсно една албанка).

Тукъ видѣхъ на една лавица нѣколко шишета бира и поискахъ да пия, тъй като отдавна бѣхъ лишенъ отъ нея. Попитахъ ханджията за цѣната на една бутилка и той ми отговори, че струва 10 гроша. „Щомъ като искашъ толкозъ скжпо, трѣбва и бирата ти да е много отдавнашна,“ казахъ му азъ. „Да,“ отвърна той, „азъ я имамъ отъ 5 години насамъ, па и оня, отъ когото я купихъ, я държалъ сжщо толкозъ врѣме.“ „Въ такъвъ случай можешъ самъ да си я пиешъ,“ бѣ моя отговоръ на слисания ханджия.

Отъ тука за Битоля стигнахме за $2^{1}/_{2}$ часа и моя приятель и домашнитѣ му слѣдъ двумѣсечното пжтуване ни приеха радосно.

Слѣдующата недѣля употрѣбихъ изключително за развитието на фотографическитѣ снимки, направени въ Албания. Азъ бѣхъ взелъ съ себе си 30 плочи, положени въ една кутия, която имаше два захлупака, отъ едната страна изваждахъ неупотрѣбенитѣ, а въ другата страна поставяхъ освѣтенитѣ. Азъ опитахъ това устройство като твърдѣ практично, но сжщеврѣменно сгрѣшихъ, дѣто не взехъ още съ себе си и една ржчна камара, съ която щѣхъ да мога да правя снимки. Въ такъвъ случай щѣхъ да снимамъ и лица, които не искаха да бждатъ фотографирани.

15. Разходка до Гопешъ. (19—23 септември).

Въ околностьта на Битоля ми оставаше да посѣтя още аромжнското село Гопешъ. Азъ приехъ поканата на тамошния учитель Иордаки, който по това врѣме се намираше въ Битоля и го придружихме двама съ Наки.

Ний вървѣхме отначало по познатия пжть отъ Охридъ нѣщо около 10 км., слѣдъ това се обърнахме на дѣсно прѣзъ Рамна, прѣзъ една низкость, въ която сж разположени нѣколко албански села: Църновицъ, Деленци, Лера, Рамна, Кажани, на които жителитѣ сж мухамедане. Слѣдъ това пжтьтъ се извива на високо по гориста планина и при едно негово завивание съгледахме

съвсѣмъ изненадани селото, разположено въ прѣкрасно мѣсто по планинския склонъ. Ний вървѣхме по равенъ и хубавъ пжть, прѣзъ прѣкрасни букови и джбови гори и слѣдъ 3½ часа стигнахме въ селото. Веднага слѣдъ пристиганието ми дойдоха учителитѣ: Димитру Пелица, Йорги Каракота и Наки Щерю.

И тука, както и въ другитѣ аромжнски села, се води ожесточена борба между аромжнетѣ гъркомани и онѣзи, които сж за народностьта си. Гопешъ принадлѣжи между малкото села, дѣто народната партия е взела върхъ и това се длъжи на обстоятелството, че единъ богаташъ аромжнинъ, Димитро Казаковицъ, е оставилъ значително богатство за тукашнитѣ училища и че жителитѣ отъ това село отиватъ повече въ България и Румания и вслѣдствие на това нѣматъ сношение съ Гърция.

Това село има 450 кжщи, но отъ развалинитѣ се вижда, че прѣди сж били повече. Живущитѣ наблизо албанци имъ правятъ много пакости, не сж почти никакъ сигорни и, вслѣдствие на тази несигорность, изселватъ се много въ България. Въ София трѣбва да има около 100 фамилии, въ Самоковъ 50, въ Дупница 20. Но откакъ почнаха тамъ да ги взематъ солдати, почна се едно бавно завръщание и то отъ младежитѣ. За сега и сигорностьта е по-добра. Общината нѣкога поддържала нѣколко стражари, които трѣбвало да пазятъ селото и пжтьтъ за Битоля и то по гориститѣ мѣста, а послѣ всички хора сж били вържжени и сж отблъсвали и цѣли разбойнически шайки отъ по 300 души.

Прѣзъ 1879 год. навлѣзла въ селото една тълпа отъ разбойници, състояща се повечето отъ аромжне, ограбила пари, храна, едно момиче и двѣ момчета. Тѣ влѣзли и въ цървката, дѣто се е намиралъ владиката, цалувнали му ржката и не направили никакво зло на онѣзи, които се гърчеятъ. По това врѣме страхътъ е билъ много голѣмъ и затова сж се изселили доста. Такива разбойнически шайки покрай грабежа иматъ и политическа цѣль. Тѣ искатъ да прѣдизвикатъ безпорядъкъ и небла-

годарность помежду населението, да го заставятъ да търси освобождението си отъ страна на Гърция и да се покаже на Европа, че Турция не е въ състояние да удържи редътъ.

Слѣдующия день, 20 септември, бѣ праздникътъ Малка Богородица. Посѣтихъ църквата, съградена отъ общината и то най-голѣма църква, която видѣхъ въ Турция и въ която всички надписи сж на романски езикъ, макаръ владиката да не искалъ това. Въ началото се е пѣло на аромжнски, но отпослѣ се запрѣтило. Вслѣдствие на това запрѣщение патриотитѣ аромжне сж се отказали да плащатъ владиштината 6 гроша годишно. Владиката се е оплакалъ, но нищо не е направилъ, защото жителитѣ поддържатъ, че ако не се пѣе на тѣхния езикъ, то и службата е безцѣлна и затова тѣ не сж длъжни да даватъ никакъвъ данъкъ.

На 21 септември послѣ обѣдъ опжтихъ се до развалината, която се намира горѣ въ планината, и стигнахме тамъ слѣдъ като се измъчихъ доста отъ лошия пжть и гжстата гора. Тукъ не видѣхме нищо друго освѣнъ основитѣ на стѣната, но пъкъ при това изгледътъ бѣше прѣкрасенъ. Къмъ западъ виждахме Респенската равнина и Прѣспанското езеро, къмъ изтокъ — Драгорската долина, Битоля и височинитѣ на Морихово, а къмъ сѣверъ и югъ не виждахме нищо друго освѣнъ планини.

Въ недѣля на 22 септември прѣдприехме една разходка съ много други още и за $^3/_4$ часа стигнахме въ българското село Метимеръ. Тука на олтарния камъкъ забѣлѣзахъ единъ срѣдне гръцки надписъ, но по причина на тъмнината и че надписа бѣ наопаки, не можахъ да го прочета. Отъ тука се възвихме къмъ западъ, изкачихме се по една стръмна височина и подъ нея бѣ разположено българското село Смилево, а на височината манастирътъ Св. Петръ. Мнозина отъ съпжтницитѣ, на които дотегна дългия пжть, се върнаха за Гопешъ, а ний слѣзохме надолѣ, за да посѣтимъ селото. То брои 400 кжщи, всички твърдѣ хубави и повечето двуетажни.

Изгледътъ на това село се различава отъ другитѣ български села въ равнината. Причината затова е тази, че жителитѣ на това село не се занимаватъ съ земледѣлие, а съ зидарство, — ходятъ всѣкждѣ и спечелватъ хубави пари. Каницъ ни разказва една басня, че само аромжнетѣ, цинцаретѣ, сж способни зидари и че само тѣ могатъ да издигнатъ една кжща безъ помощьта на дърводѣлци и желѣзари. Това може да е вѣрно за Сърбия, но за Македония сигорно не. (в. Аромжне II 65).

Добриятъ климатъ, заможностьта на хората и удобниятъ животъ въ Смилево сж спомогнали много за развитието на тѣлесната хубость. Азъ не съмъ виждалъ никога толкозъ хубави, прѣсни и пълни лица, както тука. Освѣнъ това, тука и носията е пълна съ вкусъ, даже и доста скжпа, а не груба, както на българкитѣ.

Тази носия тука се състои отъ ленена риза, долния край на която е подвезанъ и достига до глезенитѣ. Върху нея се носи една по дебела риза, която достига до колѣнѣ. Върху тѣхъ се носи едно кожухче, подшито съ бѣла агнешка кожа, а покрайщата обшито съ черни кожички. Това кожухче е най-блѣскавата часть на цѣлия костюмъ, защото цѣлата прѣдница е везана съ коприна, която работа изисква врѣме и умѣлость. Сжщото старание е положено и за прѣстилката и кърпата на главата. Отъ темето назадъ по гърба висятъ двѣ дълги, широки и оплетени сплитки, а кржглото и розово лице е забрадено съ много бѣла, като снѣгъ кърпа. За съжаление бѣ само това, че момичетата избѣгваха, щомъ се приближавахме. Ний успѣхме да изгледаме лица и дрехи само тогазъ, когато ни разведоха изъ много фамилии гостоприемни хора. Слѣдъ това се опжтихме назадъ за Гопешъ и стигнахме тамъ за единъ часъ.

На слѣдующия день си взехъ сбогома отъ моя домакинъ, който направи толкова разноски, до дѣто бѣхъ тамъ, че ми бѣше доста мжчно. Учителитѣ и ученицитѣ ме изпратиха $^1/_2$ часъ далече отъ селото. Деньтъ бѣше ясенъ, прѣсна есенна сутринь, гората бѣше изпълнена

отъ миризмата на алпийската теменуга, съ която почвата като че бѣ посипана. Обзетъ бѣхъ отъ онова благо, но пъкъ тъжно чувство, което човѣкъ осѣща при напущанието на едно мѣсто, дѣто е преживѣлъ само приятности и е сигоренъ, че това ще остави въ душата му добри спомени; момчетата изпѣха тогазъ нѣмската пѣсень: „Nun ade du mein lieb Heimatland“ — сбогомъ мое отечество, — разбира се, на романски езикъ. Трѣбва ли да се срамувамъ, ако се прѣзная, че бѣхъ съвсѣмъ развълнуванъ?

16. Росна. Българска свадба. (26 септември — 3 октомври).

Въ това врѣме Наки ми поиска разрѣшение, за да види домашнитѣ си въ своето село Влахо-Клисура, и азъ му дадохъ осемь дневенъ отпускъ, още повече, че ни прѣдстоеше едно дълго пжтуване. Азъ пъкъ отидохъ при приятеля си Перикла въ Росна.

Жътвата бѣ въ разгара си. Царевицата стоеше натрупана на голѣми купове прѣдъ селото, дѣто се очукваше, примѣрваше и раздѣляше подъ надзора на хора, назначени отъ колджията. При тази работа се изисква строго пазене, защото селенитѣ могатъ и тайно да принасятъ храна дома си. И сливитѣ бѣха узрѣли, а казанитѣ постоянно варяха миризливата сливовица. Само гроздобера не бѣ подкаченъ, защото става кждѣ половината на мѣсецъ октомври.

На 28 септември посѣтихъ съ Перикла селото Вртоломъ, което се намира 3 клм. на югъ и е населено отъ мухамедане албанци. [1]) Четирийсеть фамилии отъ това село работятъ подъ наемъ земя въ Росна и нѣкои отъ тѣхъ не сж си внесли още наема, който се изплаща въ натура. Ний се отбихме при Сулейманъ ага, който, поради своето гостоприемство, е прочутъ много. Който се отбие при него, бива гощаванъ до тогазъ, до дѣто иска. Той има особенна кжща и оборъ за конетѣ на посѣтителитѣ. Ний зава-

[1]) Гопчевичъ поставя това село 10 клм. на югъ и казва, че жителитѣ му сж турци.

рихме тамъ разни лица, между които и единъ боленъ отъ нѣколко недѣли, безъ да се бои, че ще бѫде изпѫденъ.

Въ околностьта на Вѫртоломъ сѫ намирали често мряморни камъни, нѣкои и съ надписи, слѣдъ проливни дъждове въ рѣкичката и повечето отъ тѣхъ сѫ се употрѣбили за градежи. Нѣкои таквизъ камъни сѫ били изпратени и въ Росна. Въ църковната кула е вграденъ единъ камъкъ съ образъ на „свиня.“ Заради това нечисто животно мухамеданетѣ сѫ искали да изкъртятъ камъка отъ тамъ. Сѫщо и въ прѣдишната църква се забѣлѣзватъ много камъни, но безъ надписи. Въ нейната околность се намира единъ камъкъ съ два много развалени надписи: латински и гръцки. Първиятъ е гробенъ надписъ, а вториятъ е отъ врѣмето на императора Валериана. Латинскиятъ надписъ е издълбанъ въ горната почти неодѣлана часть на камъка.

Прѣди да си замина бѣхъ свидѣтель на едно събитие, което позволява да се погледне по-дълбоко въ интимнитѣ отношения на чифликчийски селени, затова искамъ и да го опиша по-обширно.

По обѣдъ дойде една жена при Перикла и се оплака, че годеницата на сина ѝ не го искала. Тѣ сѫ опрѣдѣлили зарадъ нея 300 гроша, а единъ другъ е наддалъ малко повече на майка ѝ и тя придумала дъщеря си да напусне първия си годеникъ, макаръ да си бѣха размѣнили подаръци, което се счита за знакъ на годежъ.

Периклъ се разпорѣди да се явятъ вечерьта при него и двѣтѣ страни съ подаръцитѣ. Това и стана. Годеникътъ бѣше едно неразвито красиво момче на 15 години, а по-старата около петь години мома — едно красиво момиче. Тука е обикновенно нѣщо при българетѣ жената да бѫде 8—10 години по-стара отъ мѫжа, който обикновенно се жени въ младежката си възрасть. Поради туй и 34 годишни свекари не сѫ рѣдкость. Отъ страна на годеника се яви майката, а отъ момина страна нейнитѣ роднини, понеже майката отказала да се яви. На момата се каза, че, понеже тя е дала и приела пода-

ръци, длъжна е и да се ожени за първия си годеникъ. Тя започна да плачи и да казва, че обича другия повече и че той е по-хубавъ и по-силенъ и други подобни. Слѣдъ това нейнитѣ роднини я увѣщаваха да ги не срами и да измѣня, но тя не се съгласяваше и не можаше да се помири съ първия си годеникъ.

Периклъ прѣустанови прѣпирнята и шумътъ като каза, че довечера ще бжде свадбата, а момата искаше въ това врѣме да избѣга. Тя биде задържана на сила отъ нейнитѣ роднини. Азъ съжелихъ бѣдното момиче и, за да го успокоя, показахъ му една хубава гривна, като му казахъ, че ще му я дамъ, ако склони да се вѣнчае. Това ѝ направи впечатление и при все че продължаваше да плачи, но тя разглеждаше лъскавото украшение вече съ жаденъ погледъ. Отведоха я да се приготви за вѣнчаването.

Въ 10 часа всичко бѣше вече готово за церемонията. Ний отидохме въ кжщата на годеника и влѣзохме въ една доста широка стая. Отдолу бѣше измазана съ глина, по стѣнитѣ личаха камънитѣ, почернѣлитѣ отъ сажди греди на покрива се простираха на дължъ отъ една страна на друга, на керамидния покривъ свѣтяха нѣколко голѣми дупки и прѣзъ безджамнитѣ прозорци вѣтърътъ свободно влизаше. Въ срѣдата на стаята поставиха една висока и тѣсна винена бъчва вмѣсто алтаръ, на нея хлѣбъ, посипанъ съ соль и една чаша вино. Стаята бѣше слабо освѣтена отъ едно кандилце.

Младоженцитѣ застанаха ржка до ржка отъ едната страна на алтаря. Забулената младоженка бѣ изсушила вече сълзитѣ си, а младия зетъ стоеше опуйченъ и ако присжтствующитѣ се смѣяха, хиляше се и той. Задъ тѣхъ стоеше съ двѣ запалени свѣщи кумътъ (нунко), който споредъ обичая ги покровителствува и имъ кръщава дѣцата. Тасо, братовчеда на моя приятель, бѣше кумъ и, както се виждаше, това му правѣше удоволствие. На лѣво и дѣсно отъ младоженцитѣ стояха деверитѣ, двама роднини на младоженеца.

Попътъ, съ дълга рунтава брада и силно развити

вълнести вѣжди, облеченъ въ едно старо, пожълтѣло и кално расо, държеше въ ржка единъ молитвенникъ, изъ който прѣзъ носа си четѣше и мрънкаше нѣщо, което той никакъ не разбираше. Понѣкога приятельтъ ми Периклъ му помагаше, за да се свърши по скоро. Слѣдъ това послѣдва най-важната церемония: размяната на прѫстенитѣ и вѣнцитѣ. Поради късото врѣме послѣднитѣ бѣха направени за по-скоро отъ нѣколко сухи лозови пръчки. Слѣдъ това отрѣзаха едно късче хлѣбъ, натопиха го въ соль и дадоха на булката и зетя да си отхапятъ, а остатъка получи нункото; сжщо тъй общо се изпи виното изъ чашата. Слѣдъ това, водени отъ попа, тѣ обиколиха три пжти около импровизирания алтаръ, като ги посипваше едно момиче съ ечемикъ. Тасо, като нунко, трѣбваше да стжпчи едно ново гърне, а на свършъкъ присжствующитѣ се наредиха въ два реда, между които трѣбваше да минатъ деверитѣ и нункото; всѣки имъ изтърси по единъ юмрукъ въ гърба, при което много отъ юмруцитѣ бѣха доста юнашки. Съ това се свърши религиозния обрядъ, който нѣмаше нищо сериозно.

Подиръ това се разположиха на потона и се подкачи пиенето на ракия за здравието на младоженцитѣ. Колкото пжти това ставаше, толкозъ пжти младитѣ трѣбваше да направятъ по три голѣми поклони. Догдѣто се кланяха на едного, шишето съ ракията минаваше въ ржцѣтѣ на слѣдующия, който сжщо благославяше, и тѣ (младоженцитѣ) трѣбваше постоянно да се кланятъ, което изглеждаше много комично. Сериозностьта, която липсуваше при религиозния обрядъ, бидѣ спазена тукъ съ голѣма строгость.

Слѣдъ половинъ часъ се позволи на младоженцитѣ да се оттеглятъ въ ближната стая или оборътъ. Майката на младоженеца раздаде на присжтствующитѣ подаръци, като кърпи за вратъ и за джебъ, и въ замѣна получи пари. Тя събра значителна сума, а особенно отъ чифликчията. Прѣди да се разотидатъ гоститѣ, посѣтиха двойката, за да се увѣрятъ въ дѣвственностьта на невѣстата;

благоприятнитѣ резултати се извѣстяватъ чрѣзъ гърмежи, а тука се изоставиха, защото бѣше твърдѣ късно прѣзъ нощьта.

На другия день, тъкмо когато щѣхме да заминаваме за Битоля, явиха се при насъ младоженцитѣ много весели, направиха три елегантни поклони и ни цалувнаха ржка въ знакъ на благодарность за подаръцитѣ. Такива поклони се правятъ не само прѣдъ господаритѣ, а прѣдъ всички по-възрасни и до извѣстно врѣме.

Частъ III.

Юго-западна Македония, Епиръ и западна Тесалия. Есень 1889 год.

I. **Писодери.** (17 и 18 октомври).

На 17 октомври веднага слѣдъ изгрѣването на слънцето напуснахъ Битоля, който ми бѣше до сега като главна квартира, а пъкъ въ кжщата на приятеля ми Периклъ азъ се чувствувахъ като у дома си. Напущахъ тѣзи любезни хора, безъ да зная, кога ще се видя пакъ.

Пжтувахме мълчаливо съ Наки за Флорина покрай една планинска верига. Бѣше доста хладничко, а не отдавна падналия снѣгъ по Перистери напомнюваше за приближающата се зима.

Слѣдъ 5 часа стигнахме въ Флорина и обѣдвахме въ хана на аромжнина Наки Къне, отъ Невеска, който е водитель на българската партия. Болшинството отъ жителитѣ тукъ сж мухамедане, турцитѣ и албанцитѣ сж на брой 4000 души, българетѣ сж 2000 души, а числото на аромжнетѣ не е повече отъ 100 души. Подиръ обѣдъ потеглихме за Писодери, стигнахме за $3^1/_2$ часа и останахме да принощуваме тукъ.

Селото е разположено въ една висока долина отъ двѣтѣ страни на диво шумяща рѣкичка и е заобиколено съ гора. Това село е чисто аромжнско и брои 100 кжщи. Жителитѣ му сж надошли тука отъ Албания и се занимаватъ още и сега повечето съ ханджилъкъ въ Албания, вслѣдствие на това албанския езикъ се знае отъ всички, а гръцкия не се е промъкналъ още въ фамилиитѣ, макаръ и да сжществува гръцко училище.

Вечерьта се разговаряхъ на гръцки съ ханджията, другия день той ме чу да се разговарямъ съ хората на аромжнски и затова се безпокоеше, че съмъ аромжнски

учитель и че имамъ намѣрение да отварямъ аромжнско училище. Той се успокои, когато напуснахъ селото въ 11 часа.

Пжтьтъ слѣдва Дѣлово — така се нарича Бистрица въ своето горньо течение — пуща се надолу прѣзъ една добрѣ застроена долина, въ която сж разположени много български села. Не далече отъ селото Буля водата на рѣката се изгубва съвършенно отъ коритото си и се появява пакъ слѣдъ 3 клм. растояние. По едно врѣме оставихме долината и се възкачихме по низкия хребетъ между рѣката и Костурското езеро. Вървѣхме повечето по стария пжть, но на нѣкои мѣста той бѣше много развааленъ отъ проливнитѣ дъждове и затова бѣхме принудени да си пробиваме новъ по височината. Вървѣхме безъ водачъ и стражари и затова по едно врѣме изведнажъ дойдохме до една пропасть. Неможахме да забѣлѣжимъ никаква слѣда отъ пжтя и затова се върнахме малко назадъ и се спуснахме надолу въ равнината изъ по-малко стръвно мѣсто. Напослѣдъкъ намѣрихме единъ не дотамъ утъпканъ пжть, но не и безопасенъ.

Слѣзохме отъ конетѣ и азъ тръгнахъ напрѣдъ и поведохъ коня си за юздата. Като прѣминахъ почти половината отъ склона, викнахъ на Наки да ме слѣдва бавно. Едвамъ напусна равното шосе и се озова на една леска, която отъ слабия дъждецъ бѣше станала още по-гладка, коньтъ почна да се подхлъзва. Наки искаше да го удържи и ту падаше, ту ставаше, но не успѣ, а бидѣ повлеченъ и той надолу и паднаха въ коритото на една рѣкичка. Коньтъ остана неподвиженъ, а Наки веднага се подигна и ми извика, че е неповрѣденъ. При тази гледка азъ се уплашихъ и останахъ като вкамененъ. Като видѣхъ, че Наки се дигна, тръгнахъ и азъ надолу и слѣзохъ въ долината и си мислѣхъ, че Накивия конь се е умъртвилъ, Като разтоварихме човалитѣ и свалихме семерътъ, коньтъ се изправи. Той бѣ доста нараненъ и протече кръвь изъ устата му, но, при все това, слѣдъ полвинъ часъ можахме да продължимъ пжтуване-

то. Привързанитѣ у семера човали, върху които падна коня, запазиха го отъ по-голѣма повреда. Отъ багажа ми не се повреди нищо друго освѣнъ нѣколко фотографически снимки отъ Писодери и Костуръ.

Около 10 часа вечерьта бѣхме въ Костуръ и се прибрахме въ единъ много нечистъ ханъ.

2. Костуръ и Хрупища. (19—20 октомври).

Костуръ е разположенъ покрай езерото съ сѫщото име по една тѣсна висока ивица, която свързва доста обширенъ полуостровъ въ страната. Улицитѣ сѫ послани лошо, или никакъ и сѫ много кални. Изгледътъ на кѫщитѣ отъ къмъ езерото е доста живописенъ. Градътъ брои 1300 кѫщи, отъ които 350 сѫ мухамедански, 100 еврейски, — тѣ не смѣятъ да градятъ повече отъ сто кѫщи, защото ще ги подпалятъ, така ме увѣряваха доста сериозно, — а останалитѣ кѫщи сѫ български и гръцки; но всичкитѣ хора говорятъ гръцки. Благодарение на църковното влияние, на училището и на лѣкарската дѣятелность — жителитѣ сѫ почти погърчени, макаръ тѣ и да сѫ славяне. Българската пропаганда се доста сили, за да спечели изгубената почва, но, както се вижда, напразно.

Новоотвореното българско училище брои не повече отъ 30 ученика, отъ които половината сѫ отъ околнитѣ български села. На гръцки се говори и въ кѫщата на водителя на българската партия, а сѫщо и въ малкото аромѫнски фамилии, както напр. въ кѫщата на богатия търговецъ Джатасъ, дѣцата на когото не разбиратъ аромѫнски. Отъ гръцка страна се прави всичко, за да се задържи сегашното положение; училищата се посѣщаватъ отъ много ученици, иматъ хубави здания и добри учители. Гръцкия фанатизмъ отива толкозъ далече, че унищожаватъ всички български надписи изъ черквитѣ и ги замѣстятъ съ гръцки. При все туй въ височината на една черква намѣрихъ образитѣ на Св. Кирилъ и Методий, които сѫ запретени въ гръцкитѣ черкви.

Битолския консулъ, господинъ Погачеръ, се е на-

училъ, когато е билъ въ костуръ, че Костурския владика изгорилъ единъ сандъкъ съ български документи, които той намѣрилъ въ една часна кѫща. Славянскитѣ имена сѫ се запазили, пъкъ и въ гръцкия говоръ (диалектъ) се срѣщатъ доста славянски думи[1]).

Като се скитахъ изъ града, срѣщнахъ се съ хора, които сѫ посѣщавали Лайпцискин пазарь и доста добрѣ знаяха нѣмски езикъ. Единъ отъ тѣхъ, господинъ Кириопулосъ, който се е установилъ въ Лайпцигъ, покани ме въ кѫщата си и азъ приехъ на драго сърдце да се махна отъ мръсния ханъ. Ний прѣзъ нощьта се и разходихме съ лодка къмъ единъ манастиръ въ края на полуострова, дѣто ни прие единъ 90 годишенъ старецъ. Водата на Костурското езеро не е тъй чиста и студена, както онази на Охридското езеро. Сѫщо и рибитѣ сѫ по-малко.

Въ дъждовно врѣме по добъръ пѫть отпѫтувахме къмъ Хрупища и стигнахме тамъ за 1½ часъ. Тукъ населението, както и по околнитѣ села, не е погърчено. Това село брои 1000 аромѫне (повечето отъ тѣхъ произлизатъ отъ Грамости), 800 българе и 1000 мухамедане безъ гарнизона, който брои 600 души. Християнското население е съ гръцки духъ. Гръцкото училище има читире учители и една учителка, а романското — единъ учитель съ 30 ученика; толкозъ има и българското училище.

Азъ живѣехъ при аромѫнския учитель и той ме запозна съ тамошнитѣ отношения. Аромѫнетѣ сѫ събрали една сума и искатъ да си съградятъ черква, за което сѫ получили ферманъ отъ правителството, но нѣкои албански бейове не позволявали да се сѫгражда, а искатъ 80 лири бакшишъ, че тогазъ да се подкачи строението ѝ, въ противенъ случай заплашвали водителитѣ, че ще ги застрелятъ. Между това, съобщено ми е, че черква-

[1]) Напримѣръ: татка — баща, ветерасъ — вѣтъръ, оча — око, голиа — голъ, гушоглавъ — недовършенъ и много други.

та е съградена, като сѫ били примахнати прѣчкитѣ, а сѫщо и онѣзи отъ страна на костурския владика.

Тука се запознахъ съ хора отъ Грамости и тѣ ми съобщиха, че рѣкичката Бѣлица има началото си отъ тѣхното село, протича прѣзъ албанското село Линотопе (по прѣди е било аромѫнско), Хамовско (първото българско село отъ къмъ западъ), Чукасъ, ~~Забърденъ, Зелигости,~~ Зелени и се влива надъ Хрупища въ Бистрица, а не както е указано въ австрийската карта отъ генералния щабъ, че изтича отъ Грамости и се влива въ Деволъ.

3. Лапсища. (21 октомври).

Подиръ обѣдъ се опѫтихме къмъ Лапсища. Изначало вървѣхме по добъръ пѫть, но отпослѣ по една пѫтека. Бистрица я прѣминахме по единъ тѣсенъ мостъ и не безъ страхъ при Смикси. Това мѣсто служи и за езиковна граница. Първото село, въ което се говори само на гръцки, е Бубуща. Тукашнитѣ жители се наричатъ валахадесъ; тѣ сѫ повечето мохамедане, но говорятъ изключително гръцки. Названието си сѫ получили отъ това, че знаятъ само една турска дума „евала." Тѣхния типъ е повечето гръцки, отколкото славянски: черна коса и очи, и изкривенъ носъ се срѣщатъ най-много [1]).

Въ Източната страна на Бистрица се намира единъ планински гребенъ, който се спуща стръмно отъ къмъ истокъ, а западната му страна е равна и къмъ нея се придава една втора по-висока равнина, която се простира до Гребена и се повдига съвсѣмъ полека къмъ Грамосъ и Смолика планини. Ходенето по тѣзи високи равнини не е приятно, защото рѣкитѣ, които се вливатъ въ Бистрица образуватъ доста голѣми пространства съ пѣсъкъ.

Слѣдъ $4^{1}/_{2}$ часа стигнахме въ Ласпища, главното мѣсто за окрѫжието Анаселица и сѣдалище на каймакаминъ.

---

[1]) Именно зарадъ тия чърти неможе да се мисли, че тѣ иматъ нѣщо общо съ „Влахи."

И тука населението е мухамеданско, но при все туй официалния езикъ е гръцки. Въ хана Венети, дѣто бѣхъ слѣзълъ, се запознахъ съ единъ старъ господинъ отъ близкото село Шатиста (Сачиста), което по-напрѣдъ бѣше чисто аромѫнско село. Този господинъ ми потвърди онова, което бѣхъ чулъ по-прѣди, че тамошното население е почти погърчено и че само старитѣ хора знаятъ още майчиния си езикъ. Но много названия сѫ се запазили още на аромѫнски езикъ.

Аромѫнското население отъ Шатиста, както съобщава Pouqueville, произлиза отъ Сисанионъ, което отъ аромѫнетѣ се нарича Шайнли и, като малко селце, е разположено подъ Блаца. Жителитѣ на този голѣмъ нѣкога градъ сѫ се прѣселили въ Блаца, Кожани и Шатиста и се отличаватъ, че се подаватъ на гърцитѣ, което се обяснява съ това, че Самнионъ е билъ сѣдалище на владика. Владиката въ Шатиста и сега още се нарича Самнионски.

Азъ бѣхъ миналъ още въ първото си пѫтуване прѣзъ Лапсища. Тогава прѣгазихъ рѣката Бистрица, която е отдалечена нѣщо $^1/_2$ часъ и навлѣзохъ въ една долина, по която стигнахъ въ селото Лоловицъ (Лошница), и отъ тука заминахъ за Влахо-Клисура, едно голѣмо аромѫнско село съ 600 кѫщи. Близо до Влахо-Клисура се намира и друго аромѫнско село Пипилище и не далеко отъ него се установяватъ прѣзъ лѣтото аромѫнскитѣ овчари.

4. Гребена. (22 и 23 октомври).

Азъ мислѣхъ да пѫтувамъ безъ охранение, понеже не ми се случи нищо прѣзъ пѫтуването ми, но полицията въ Лапсища не ми позволи и затова на слѣдующия день взехъ съ себе си цѣлъ ескадронъ войници, които ни забавиха и не малко ми костуваха. За 6 часа стигнахме въ Гребена и се установихъ у лѣкаря Зиси Папанастасъ, когото познавахъ отъ по-прѣдишното си пѫтуване.

Гребена има 80 турски кѫщи, 120 гръцки и 20 аромѫнски. Прѣзъ зимата числото на аромѫнскитѣ фамилии се възкачва на 200, които се прибиратъ отъ околнитѣ лѣтни села: Самарина, Смикси и Фурка. Освѣнъ това въ Гребена има гарнизонъ отъ 600 души. Околията брои 15,000 гърци, 12,500 аромѫне и 10,000 турци (турци и албанци).

На слѣдующия день посѣтихъ каймакамина и ме покани да присѫтствувамъ на концерта, даванъ отъ военната музика, което приехъ. Музиката си изпълни твърдѣ добрѣ програмата, съ което ме изненада.

Бѣхъ почулъ, че единъ богатъ турчинъ на име Ислямъ ага билъ събиралъ разни монети и др. подобни. Отидохъ при него съ нѣколко познати и дѣйствително видѣхъ множество антични монети отъ голѣмо значение. Освѣнъ това, той имаше нѣколко камъне съ разни изрѣзки и като се очудвахъ върху единъ на аромѫнски езикъ, изказахъ и желанието да го имамъ. Ислямъ ага ме разбра веднага, а това азъ не подозирахъ, и ми го подари. Найдобро отъ всички бѣ една медна часть съ хубаво изображение на слънцето и планетитѣ около него. Азъ не можахъ да я взема, затова снѣхъ една снимка и я показахъ на много специалисти, отъ които едни казваха, че е антика, а други, че е отъ врѣмето на Ренесанса (възраждането) — въ всѣкой случай тя е изкусна работа.

5. Авдела. (24 октомври).

Двама стражари и осемь войника трѣбваше да ме придружаватъ изъ планината. Вървѣйки къмъ юго-западъ стигнахме за два часа въ Мавронай, дѣто и си от-

[1]) Аромѫнитѣ се наричатъ отъ гърцитѣ „Копачаръ.“ Тѣ сѫ си запазили носията и обичаитѣ, но езика сѫ изоставили и употрѣбяватъ гръцкия. Областьта на копачаритѣ се простира отъ Самарина прѣзъ гребенската околия до сѣверната граница на Тесалия и отъ Шатиста къмъ Краня. Името Копачаръ е отъ славянско произхождение и значи „копачъ, землedѣлецъ,“ въ противоположность на скитающитѣ се овчари и занаятчии, които, по причина на странствуванието имъ се освобождаватъ отъ влиянието на черквата и училището и запазватъ езикътъ си.

починахме малко. Слѣдъ това слѣзохме въ долината на една рѣкичка, която иде отъ Василица планина и се влива въ Венетикосъ. На отвъдната страна се издига единъ стръменъ планински гребенъ между селата Снилионъ и Тища. Въ послѣднйото село си отпочинахме и обѣдвахме въ кѫщата на попа.

Прѣди да тръгнемъ направихъ една снимка, която е приложена въ началото на настоящето съчинение (3 албанци, 3 турци, единъ арапинъ и двама негри). Като прѣминахме скалистия гребенъ, отъ който се виждаше прѣкрасенъ изгледъ назадъ, навлѣзохме въ една хубава борова гора. Изгледътъ на страната се измѣнява. Рѣчнитѣ долини сѫ тѣсни и дълбоки, а за земледѣлие мѣстото е твърдѣ малко. Гѫста гора покриваше планинитѣ, до дѣ ти очи виждатъ; а тукъ-тамѣ се срѣщатъ хубави пазбища, които даватъ добра храна на овцетѣ. Ний се намираме въ страната на аромѫнетѣ, която се простира отъ Грамосъ и Смолика планина по височинитѣ на Пиндъ, до срѣднйото течение на Аспропотамосъ. Друга нация не е можала да се вмъкне между тѣхъ.

Разположенитѣ по височината села иматъ само прѣзъ лѣтото жители, а ниско разположенитѣ села сѫ населени всѣкога, макаръ че не твърдѣ много, защото овчаритѣ съ своитѣ фамилии и стада отиватъ къмъ края на мѣсецъ октомри изъ равнината и се отдалечаватъ по нѣколко дни отъ лѣтнитѣ паши. Ний срѣщнахме тука първия керванъ отъ аромѫне, които се отдалечаваха отъ лѣтнитѣ жилища. По нѣкой пѫть се присъединяватъ къмъ тѣзи кервани и други фамилии, за да прѣкаратъ по-безопасно пѫтуването. Ако околностьта е неочистена и прѣзъ туй врѣме отъ разбойници, което се случва твърдѣ рѣдко, защото заедно съ аромѫнетѣ изчезватъ и тѣ, то прѣселцитѣ се прѣдвождатъ отъ нѣколко ягки и добѣ въоржжени хора, които иматъ за цѣль да очистватъ ѫтя отъ прѣчки. Слѣдъ тѣхъ вървятъ въ дълъкъ редъ атоваренитѣ коне и мулета съ покривки, сѫдове, жени и дѣца. Животнитѣ сѫ изоставени сами на себе си да

избиратъ по-добро мѣсто за прѣминаване. На края на кервана вървятъ пакъ нѣколко въоржжени аромжне, за да пазятъ отъ нападение или пъкъ да внимаватъ да се не изгуби нѣщо отъ кервана.

Отъ день на день керванътъ се намалява, защото нѣкои фамилии се установяватъ въ зимнитѣ си квартири, така щото въ най-отдалеченото мѣсто стигатъ най-малко. Често пжти се случва, че нѣкой заболѣва изъ пжтя, но това не прѣчи на вървежа на кервана — той си върви безъ да се спира. Керванътъ не се спира даже и когато нѣкоя жена добие изъ пжтя. Слѣдъ ражданието, на което не се гледа като на нѣкоя секретна случка, понеже не отдалечаватъ даже и дѣцата, лахусата заедно съ новороденото се натоварва на едно муле и така слѣдва пжтя. За да се избѣгнатъ разноскитѣ при пжтуването, тѣ прѣнощуватъ всѣкога на открито, щомъ немогатъ да намѣрятъ гостоприемство при съотечественници. Понеже аромжнетѣ правятъ прѣзъ годината два пжти дълго пжтуване, то затова тѣ сж и по-развити, по-мждри, лукави и побече опитни, отколкото привързанитѣ селени къмъ своята колиба.

Ний вървѣхме все изъ гора и съгледахме отдалече Авдела, което е отдалечено 8 часа отъ Гребена. Рѣдко се намиратъ ханища изъ тѣзи села, затова трѣбваше да се усланямъ все на гостоприемство, което намирахъ всѣкога. Тукъ се установихъ при челника Агности. Пристигнахъ тъкмо на врѣме, защото на слѣдующия день тѣ искаха да напуснатъ селото. Обикновенно нѣкои отъ мжжетѣ оставатъ да пазятъ селото, но се прибиратъ при черквата, дѣто си натрупватъ храна и дърва. Додѣто врѣмето е добро, тѣ ходятъ на ловъ, а щомъ като падне снѣгъ, запиратъ се като затворници много недѣли; другитѣ почватъ да се завръщатъ прѣзъ априлъ.

Неоспоримъ фактъ е, че, откато се е отстжпила Тесалия на Гърцитѣ, тѣзи лѣтни села отъ година на година все се намаляватъ по численностьта на жителитѣ си. Прѣзъ септември 1886 година въ Самарина намѣ-

рихъ само 3,000 жители, а по-прѣди биле 10,000. Много кѫщи сѫ праздни, други сѫ вече срутени и никой не мисли да поднови тѣзи кѫщи; сѫщото е и съ Авдела, което брои 200 кѫщи съ 300 фамилии, а прѣди е имало повече отъ 400. Въ Периволи е още по-лошо: отъ 500 фамилии сѫ останали само 200.

Коя е причината затова намаление? Моя домакинъ Агнести ми даде слѣдующето обяснение: общината имъ има 12,000 овце, които принадлѣжатъ не само на хора овчари, но и на занаятчии, и всичкитѣ се закарватъ на паша отъ овчаритѣ. Общината е плащала прѣди само 400 лири данъкъ за мѫжетѣ и кѫщитѣ и по $4^1/_2$ гроша на всѣка овца; но понеже нѣмаше строгъ контролъ, често пѫти правителството губѣше, защото за една малка сума чиновницитѣ се подкупуваха и по този начинъ много отъ овцетѣ се укриваха. Сега пъкъ, като се минава гръцката граница, прави се едно точно прѣброяване и се изисква на овца по 2 гроша, а отъ турцитѣ по $3^1/_2$ гроша; така щото на овца се пада всичко $5^1/_2$ гроша. Значи, сега се плаща по единъ грошъ повече на овца, па при това и пограничнитѣ пазачи не могатъ да се подкупятъ.

Това не е всичкото. Сега трѣбва да се плаща за паспорти, мито за изработенитѣ покривки, келими и разнитѣ материи, което по-прѣди не сѫществуваше. Тѣзи женски домашни произведения замѣняватъ въ Трикала, Лариса и Воло за памукъ и жито. Готовитѣ пари, които получаватъ, се употрѣбяватъ изключително за данацитѣ, така щото тѣмъ нищо не остава и вслѣдствие на това повечето отъ тѣхъ полека-лека продаватъ овцетѣ. Богатството постоянно се изгубва и мнозина сѫ принудени да се оставятъ отъ овчарството и подкачатъ да се занимаватъ съ земледѣлие, както напр. изъ селата Шеску, Батсе и Алимерия, въ околностьта на Воло. Но понеже земледѣлието не е по вкуса на аромѫнина, затова мнозина сѫ се поселили въ прибрѣжнитѣ голѣми градове или пъкъ въ странство и се занимаватъ съ занаяти и

бакалство или държатъ хотели и слѣдъ малко врѣме изгубватъ националностьта си — това съмъ наблюдавалъ на много мѣста.

Но и онѣзи, които оставатъ въ родното си мѣсто, не сѫ по-добрѣ, отколкото прѣди. Общината плаща сѫщия или по-голѣмъ данъкъ, макаръ числото на жителитѣ да са е намалило. Напримѣръ, Авделската община е платила при горнята сума още 180 лири за пѫтища и то за такива, които не минаватъ прѣзъ общината и не принасятъ никаква полза на самата нея.

6. Периволи. (25 октомври).

Периволи е отдалечено отъ Авдела не повече отъ 3 клм. въ права линия, но за да отидемъ въ него упо-

Хора отъ Периволи.

трѣбихме единъ добъръ часъ пѫтуване, защото пѫтьтъ

бѣ мжчно проходимъ. Това село лежи още по-високо отъ Авдела и постройкитѣ му сж пръснати. Когато пристигнахъ на пазаря съ войницитѣ, събраха се доста хора около насъ и изникна истинска припирня между тѣхъ (селенитѣ) кой да ме приеме въ кжщата си. Азъ имъ бѣхъ познатъ само отъ слушане. И тукъ, както и въ Авдела, националната партия е по-силна отъ гръцката, па и по-заможнитѣ сж проникнати отъ цъвтящето национално чувство. Тѣ искаха да ми покажатъ своята рѣвность, като ми прѣдложиха гостоприемството си.

Колкото и да ги оборвахъ, все пакъ вѣрваха, че съмъ пратенъ отъ романското правителство, макаръ и нѣмецъ, съ тайната мисия да водя нѣкаква пропаганда. Най-послѣ рѣшихъ да отида у попа, а на другитѣ обѣщахъ, че ще ги посѣтя. Още сжщата вечерь посѣтихъ нѣкои, до колкото ми бѣше възможно, и се запознахъ не само съ пѣсни и тѣмъ подобни, но и други интересни работи отъ миналото.

Перволиатитѣ (жителитѣ отъ Периволи) сж хора калени и се занимаватъ главно съ овчарство. За да иматъ повече планини съ паша, разтурили сж много околни малки аромжнски села, които лежаха по съсѣднитѣ височини, и прогонили жителитѣ имъ. По тозъ начинъ общината, която стана много голѣма, достигна не само едно добро благосъстояние, но спечели и едно добро име, което даже и самитѣ мухамедане твърдѣ почитаха. Тя бѣше освѣнъ туй свободна съвършенно и отъ данъци, както повечето аромжнски капитанати изъ Пиндъ планина. Па не стига туй, но ако единъ мухамеданецъ искаше да мине прѣзъ селото, пжтувайки отъ Македония по лѣтния пжть къмъ Янина за Епиръ, той трѣбваше да свали подковитѣ на коня си. Единъ пжть е билъ спрѣнъ и прочутия Али-паша да се подчини на обичая, но затова пъкъ той се заклелъ да си отмъсти. Той се върналъ назадъ съ много войска, съсипалъ селото, поради което много жители се видѣли принудени да се изселятъ въ Тесалия, на общината билъ наложенъ и данъкъ, но твърдѣ незна-

Периволи.

чителенъ. За сега данъка е доста значителенъ, 700 лири годишно, а пъкъ както спомѣнахъ по-горѣ, числото на жителитѣ не е повече отъ 200 фамилии.

Щомъ подкачи да се разширява кржгътъ на националното движение измежду аромжнетѣ, попътъ, при когото бѣхъ слѣзълъ, поиска да пѣе въ църквата на аромжнски, но понеже владиката му забрани, то той се прѣсели въ лоното на католическата църква, отъ която имаше вече мисия въ Битоля, дѣто и той самъ се прѣсели. Като се завърна въ Периволи бидѣ повиканъ въ Гребена да даде отчетъ прѣдъ сжда. Той се яви тамъ безъ страхъ, но го хванаха и прѣдадоха на владиката. Този послѣдния го е изпратилъ въ манастиря св. Дионисий, при Забърда на Бистрица, и тукъ е стоялъ три мѣсеца като затворникъ, извършвалъ най-долни работи като слуга и получавалъ най-лоша храна. Заплашвали сж го даже и съ смърть (билъ е държанъ три дни въ една щерня), ако не припознае авторитета на патриарха. Най-послѣ сполучилъ да изпрати едно писмо до папата въ Сервия и посрѣдствомъ неговото съдѣйствие и онова на австрийския консулъ въ Битоля, той билъ освободенъ. Върналъ се безъ страхъ въ селото си и челъ евангелието на аромжнски езикъ, безъ да се бои отъ владиката, но само малка часть отъ съселенитѣ му сж го послѣдвали. Тази е единственната отъ аромжнскитѣ общини, която признава папата, а въ Охрида аромжнската община е единственната, която признава за свой духовенъ глава българския екзархъ, а не патриарха.

На слѣдующия день се изкачихъ съ нѣколко силни момчета въ планината, разходихъ се и потърсихъ удобно мѣсто да снема отъ тамъ селото Периволи. Изкачихме се съ голѣмо напрягание и доста се измжчихме, додѣто най-послѣ се установихме въ една скала, отдѣто виждахме добрѣ селото. Планината, по склоноветѣ на която е разположено селото, се нарича Оу и то по туй, че върха ѝ приличалъ на легнала овца. Азъ мисля, че това название иде отъ античното име на рѣката Aous, коя-

то се нарича Вовуса и извира отъ южната страна на сжщата планина. Освѣнъ туй овца не се нарича „Оу,“ а „Оаие.“ Водитѣ отъ Периволи и Авдела, като се съединятъ, наричатъ се Прусианъ, а по-надолу Венетикосъ. Васица планина се свързва съ Оу планина посрѣдствомъ планината Кулео, въ която се намира и едно езеро, наречено „Лакъ.“

7. Вовуса (аромжнски Бъяса). 26 октомври.

На слѣдующия день послѣ обѣдъ потеглихме на западъ, а нашитѣ гостоприемни приятели се опжтиха на изтокъ къмъ Тесалия въ зимнитѣ си квартири.

Каза ни се, че войницитѣ, които трѣбваше да ни придружаватъ, сж напрѣдъ и затова побързахме да ги достигнемъ, но слѣдъ единъ часъ нѣщо случайно се обърнахме назадъ и ги видѣхме да слизатъ отъ една височина подиръ насъ. Ний слѣзохме заедно съ тѣхъ надолу по планината Оу, която е водораздѣла между рѣкитѣ Вовжа и Бистрица, или пъкъ въ широка смисълъ на думата водораздѣлъ между Адриатическото и Егейското морета. Минахме прѣзъ една висока борова гора, която имаше много печаленъ изгледъ, защото имаше много отсечени дървета, които лежаха разпръснати наврѣдъ изъ нея. Въ селото Вовуса, което лежи въ долината, има много бичкийници, които си донасятъ материала отъ горитѣ. Тѣ не обръщатъ внимание на бждящето на гората, а я сѣкатъ както завърнатъ. Ако падне нѣкое дърво тъй, че имъ е невъзможно да го отнесатъ, то тамъ си го и оставятъ. Или пъкъ изсичатъ една часть отъ гората съвършенно, както голѣмитѣ, тъй и малкитѣ дървета и тогазъ вематъ само туй, което имъ влиза въ работа. Отъ силнитѣ дъждове земята се измива и скалата се явява на бѣлъ свѣтъ. Дърветата ги влѣкатъ низъ стръмнината, нарѣзватъ ги на дъски и ги разпращатъ изъ цѣлия Епиръ. Слѣдъ $2^1/_2$ часа стигнахме въ Вовуса и се установихъ въ кжщата на господинъ Казана.

Селото е разположено отъ двѣтѣ страни на рѣката

Вовуса, която всѣкога е многоводна. Тукъ се намира и единъ каменъ мостъ, съ голѣмъ сводъ, който е единственъ въ горнето ѝ течение и затова прѣзъ лѣтото прѣминаватъ много хора прѣзъ селото. Населението се състои отъ 120 аромѫнски фамилии и се занимава съ дърводѣлство, платнарство и скотовъдство. Послѣднйото не е тъй развито, както въ селото Периволи, а тѣсната рѣчна долина не дава мѣсто за земледѣлие. Въ срѣдата на селото на една скална издаднина се намира казармата, въ която живѣятъ войници и се поддържатъ отъ общината, защото често пѫти селото е нападано отъ разбойници и откарвали съ себе си по-богатитѣ хора, които пущали срѣщу откупъ.

7. Лаища (аромѫнски Лака). 27 и 28 октомври.

Изкачихме се съ нѣколко войници въ западна посока по планината на горѣ, за да посѣтимъ една мѣсность, която въ Кипертовата карта е указана като още неизслѣдвана. При все туй, това, което азъ намѣрихъ тукъ, се отличава сѫществено отъ онова, означено въ нашитѣ карти.

Азъ се очудвахъ, че трѣбваше да минаваме единъ високъ гребенъ, за да отидемъ въ Лаища, когато въ картата е указано, че селото лежи близо до рѣката. Като се изкачихме на гребена, слѣзохме послѣ по една камениста пѫтека въ една долина, която съ своето затишие носяше една украса отъ разноцвѣтнитѣ дървета, като: дѫбове, осени, кестени, череши и даваше на очитѣ една величествена гледка. Най-послѣ достигнахме до една стълба отъ 150 стѫпала и слѣзохме на самото подножие. Сега можахъ да си обясня защо именно горѣ пѫтеката бѣше камениста. Тукъ е сѫществувала очевидно една стълба отъ стотини, ако не и хиляди стѫпала, които сѫ водели отъ тази отдѣлена отъ свѣта долина, населена съ аромѫне.

Слѣдвайки надолу по рѣкичката Рашинитъ, минахме покрай едно разширение на долината, покрито съ разва-

лини отъ кжщи, а само единъ кладенецъ бѣше се задържалъ още. Изкачихме се малко на високо и при едно внезапно извивание на пжтя изгледахме цѣлото село Лаища, което е $3^1/_2$ часа отдалечено отъ Вовуса.

Азъ имахъ едно прѣпоржчително писмо до единъ лѣкарь, но той пъкъ отсжтствуваше по туй врѣме. Поразходихъ се изъ селото съ башъ чаушина, но никой не си направи устата да ме покани. Близо до черквата намѣрихъ множество хора, облечени по европейски, които, види се, бѣха заможни търговци и които азъ запитахъ направо за подслонъ, но тѣ съ присмѣхъ се отвърнаха отъ мене. Азъ забѣлѣзахъ коя бѣше причината на туй: тѣ мислѣха, че азъ съмъ аромжнски учитель и понеже тази община е съ гръцки духъ, то затова и не искаха да ме приематъ. Най-послѣ имъ казахъ, че ще остана въ селото, па макаръ и да спя на открито. Отправихъ се къмъ празното мѣсто около училището и заповѣдахъ на слугата си да растовари коньтъ подъ едно дърво — тамъ искахъ да принощувамъ. Ний бѣхме се разположили, когато се яви кметътъ и ни заведе при единъ бакалинъ, който тъкмо що бѣ приготвилъ една стая, въ която можахме да останемъ. Бакалинътъ не ми се хареса никакъ съ своитѣ черни и остри очи, сжщо и влажната стая, но все пакъ я прѣдпочетохъ прѣдъ откритото небе. На другия день като се научиха, че не съмъ учитель, подкачиха да ме гледатъ по приятелски, но все пакъ съ недовѣрие.

Това село брои 450 кжщи. Повечето отъ мжжетѣ се занимаватъ съ търговия въ странство и то въ южна Македония, въ Кавала, Драма, Алистрате и други мѣста. Мнозина иматъ българска носия, а нѣкои и европейска. Сжщинско аромжнско облѣкло тукъ се не съглежда, па и женитѣ се носятъ другояче, а не както съмъ виждалъ (вижъ картината). Странно е това, че тѣ носятъ фесъ на главата си и увиватъ около него косата си. Прѣстилката имъ е ясно портокалена, а нагръдницитѣ и шигунитѣ имъ сж закопчени съ два чифта малки срѣбърни че-

Хора отъ Лаища (Лака).

прази, когато инакъ женитѣ носятъ само единъ чифтъ по-голѣми и то на пояса.

Общината поддържа сама гръцкото училище, което има 4 души учители. Тѣзи хора тука се възмущаватъ отъ романската пропаганда. Тѣ се казватъ, че сж гърци и такива искатъ да си останатъ, макаръ че болшинството на жителитѣ, а особенно женитѣ, освѣнъ „калимерасъ„ никаква друга гръцка дума не разбиратъ. Уединеното мѣстоположение, както и обстоятелството, че женитѣ оставатъ въ селото, спомогнали сж да се запази езикътъ по-чистъ отколкото другадѣ. Лаища е единственното село, въ което се е запазила думата „негру“ (черъ), но при все туй съ нея означаватъ само „черно кафе.“ По други мѣста се замѣнява съ думата „лай.“

9. Добриново и Лешница. (29 октомври).

Оставихъ багажа си въ селото Лаища, а съ трима войници и Наки се разходихъ и по другитѣ околни аромжнски села. Прѣминахме широкото и обикновенно безводното корито на рѣкичката, която иде отъ планината Фламбурари, въ южния склонъ на която се намира селото. Тази рѣкичка се прѣпълва съ вода, даже нѣколко метра на високо, но само слѣдъ проливни дъждове. Нѣщо 14 дни прѣди нашето дохождане тукъ е имало силенъ дъждъ и рѣката отнесла три дѣца, които си играли на пѣсъка.

Пжтечката ни водяше прѣзъ лозята и толкозъ се стѣсни напослѣдъкъ, че конетѣ едвамъ стжпаха; улеснихме се, когато стигнахме въ долината на Рашинитъ. Изкачихме се по височината и слѣдъ 1¹/₄ часа стигнахме въ Добриново, което има 175 кжщи.

Тукъ си отпочинахме подъ единъ голѣмъ яворъ на пазаря, дѣто линивитѣ хора прѣкарватъ врѣмето си въ бръщолевене, въ игране на карти и въ пушене. Тукъ намѣрихъ лѣкаря отъ Лешница, но понеже ми каза, че има още работа, за това азъ потеглихъ нататъкъ и стигнахъ за единъ часъ въ Лешница. Това село брои 230 кжщи.

Селото е построено доста на широко. И тука се обработватъ лозя, но изваждатъ вина, колкото за свои нужди. Най-главното занятие е скотовъдството, както и въ Добриново, освѣнъ това има и много хора, които търгуватъ въ странство. Шефътъ на търговската кѫща Пердики въ Воло, Пиреусъ и Триесъ произхожда отъ Добриново.

Заедно съ гръцкия учитель, който ме и нахрани, се възкачихме на една височина и отъ тукъ имахъ случай да направя една топографическа снимка отъ тази непозната околность. Къмъ сѣверъ изгледътъ се простира до Смолика планина. Въ нейнитѣ южни склонове е построено селото Грижбанъ, единственното гръцко село въ тази страна, и послѣ къмъ изтокъ въ единъ редъ съ горнето село се намиратъ аромѫнскитѣ села: Пальосели, Пъдцъ, Армата, Бреаца — всичкитѣ тѣзи села не сѫ отдалечени много отъ Вовуса. Лаища, Добриново, Лешница и Пальохори, което лежи единъ часъ на западъ отъ Лешница, принадлѣжатъ къмъ долината на Рашинитъ, която е отдѣлена отъ главната долина чрѣзъ една висока планина, наречена Фламбурари. Отъ къмъ западъ тази страна се отдѣля чрѣзъ снѣжната Папинго. Една тѣснина прѣзъ планинитѣ води къмъ Коница. Водитѣ отъ Самарина, значи отъ източната страна на Смолика, не текатъ на изтокъ, но на югъ и, слѣдъ като обикалятъ дъгообразно планината, втичатъ се въ Вовуса.

Още прѣзъ сѫщата вечерь отпѫтувахме назадъ въ Лаища. Въ врѣме на яденето поканихъ и домакина заедно съ фамилията си да яде съ мене, но той, безъ да обръща внимание на това, взе ми десеть пѫти по-скѫпо за приготвеното.

10. Фламбурари (аромѫнски Флоро). 30 октомври.

Въ 8 часа подчачихме пакъ странствуванието си къмъ южното Загори. Придружваха ни петима войници. Минахме прѣзъ долината на Рашинидъ и се възкачихме по една височина въ юго-източно направление. Пѫтьтъ минава повече прѣзъ гора и е мѫчно да се намѣри, за-

това взехъ съ себе си и единъ водачъ. Сношението между сѣверното и южното Загори е твърдѣ слабо, защото помежду имъ има единъ високъ гребенъ, който служи за водораздѣлъ между Вовуса и Арта. Трѣбваше да вървимъ повечето пѣши и да водимъ конетѣ за юздитѣ, което ни бѣше твърдѣ мѫчно, — това трая додѣто се изкачихме чакъ на гребена. Отъ тукъ повърнахъ назадъ двама войника, защото отъ умора не можаха да продължаватъ по-нататъкъ, върнахъ сѫщо и водачътъ, понеже щѣхме да слизаме въ една гола долина.

Планинитѣ сѫ образувани отъ мекъ земенъ шифръ, който съдържа много желѣзо, но отъ проливнитѣ дъждове е изгубилъ флората си, па даже на много мѣста планинскитѣ склонове сѫ се срутили.

Единъ тѣсенъ пѫть се извиваше надолу изъ долината. Припомнихъ си оня страшенъ случай прѣзъ Костуръ и тръгнахъ пакъ напрѣдъ. Наки бѣше станалъ по-мѫдръ, затова слѣзна отъ коня. Отъ което се страхувахъ, това и стана. Зачухъ по едно врѣме викъ, обърнахъ се назадъ и Накивия конь се изгуби. Ний се притекохме на помощь. Бѣдното животно бѣше притиснато нѣколко метра подъ пѫтя въ една тѣснина и още малко оставаше да се одуши. Съ голѣмо усилие сполучихме най-послѣ да го освободимъ отъ товара и го извадихме на пѫтя и този пѫть безъ поврѣда. Въ часа единъ стигнахме въ аромѫнското село Чернеши, което брои 150 кѫщи. Щомъ ни видѣха женитѣ и дѣцата избѣгахѫ въ кѫщи, причината на което, както ми разказа бакалина, билъ страха отъ войницитѣ, които щомъ се явятъ тукъ изискватъ ядене и пиене и не плащатъ нищо. Вслѣдствие на това и общинитѣ правятъ доста голѣми разноски. За забѣлѣзвание е, че тукъ не се виждатъ други мѫже, освѣнъ попа, учителя и нѣколко старци — всички други сѫ заняти покрай брѣжнитѣ градове като търговци или ханджии. Мнозина отъ тѣхъ сѫ повикали и фамилиитѣ си при тѣхъ само и само да не биватъ измъчвани отъ вой-

ницитѣ или пъкъ отвлечени отъ разбойницитѣ. Въ цѣлото Загори владѣе разбойничеството.

Нѣколко дни прѣди нашето пристигане четирма разбойници влѣзли въ едно полупогърчено село Ласковицъ, убили единъ човѣкъ и извлѣкли отъ кѫщата му готови пари и скѫпи прѣдмети около за 100 лири. Макаръ разбойницитѣ да сѫ биле малко, но жителитѣ не посмѣяли да ги нападнатъ, защото се страхуватъ отъ отмѫщението на другаритѣ имъ.

Прѣди цѣлото Загори е било аромѫнско. Но вслѣдствие влиянието на духовенството, особенно на фанатика Козма, за сега грѫцкия езикъ се е промъкналъ и въ фамилиитѣ. Гърцитѣ сѫ казвали на хората, че тѣ трѣбва да се молятъ само на грѫцки и че Господъ употрѣбява аромѫнския езикъ само тогазъ, когато говори на дявола. За разширение на гърцизма работятъ и лѣкаритѣ, и учителитѣ.

Тритѣ села: Чернеши, Фламбурари и Гребенити, по източния склонъ на долината, сѫ си запазили майчиния езикъ; насрѣща разположенитѣ села Макрини, Драгори и Долиани сѫ полупогърчени, а останалото Загори е съвсемъ погърчено. Въ Чупелово, Скамнелъ и Шупуцелъ само нѣкои стари хора разбиратъ още аромѫнския езикъ. Горнитѣ села поддържатъ сами грѫцки училища.

Въ селото Фламбурари (аромѫнски Флоро) ме приеха много добрѣ въ кѫщата на господинъ Яни Шкамбели, макаръ че тукъ духа е грѫцки и макаръ че азъ не скривахъ цѣльта на пѫтуванието си.

11. Прѣзъ Гребенити за Мецово. (31 октомври).

Братътъ на моя домакинъ, търговецъ въ Катерина, който съ години не бѣше се връщалъ въ родното си мѣсто Загори, се възползува отъ случая и тръгна съ мене за Мецово, за да пристигне тамъ по-безопасно подъ военната защита. Понеже приятели и роднини, споредъ тукашния обичай, го изпратихъ доста далечъ отъ селото, то съ заминаванието си закъснехме чакъ до кѫдѣ 8 ча-

са. Трѣбваше да вървимъ нѣщо два часа, за да стигнемъ въ хубаво разположеното село Гресенити, което има 200 аромжнски кжщи. Тукъ женитѣ се носятъ не тъй, както онѣзи, които видѣхъ до сега. По своята носия тѣ се приближаватъ къмъ българкитѣ въ Македония. Тѣ ходятъ доста нечисто. При все че говорятъ аромжнски, но забѣлѣзахъ, че помежду имъ се е вмъкналъ и много славянски елементъ.

Войницитѣ не искаха повече да ме придружаватъ, а само съ заплашването, че нѣма да имъ дамъ никакъвъ бакшишъ, ме придружиха до слѣдующата военна станция.

Ний се повърнахме малко назадъ по пжтя, по който бѣхме дошле, завихме се тогазъ сѣверо-източно въ долината, прѣзъ която води пжтьтъ отъ Вовуса за Янина и по който пжть ний вървѣхме до това мѣсто, дѣто се отцѣпва една долина къмъ изтокъ. Слѣдъ това трѣбваше да вървимъ нагорѣ по една планина и слѣдъ два часа стигнахме въ кулата Панталони, отдѣто повърнахъ назадъ уморенитѣ или по-право лѣнивитѣ войници и понеже не намѣрихъ тукъ нищо за ядене, то, придруженъ отъ единъ стражарь, продължихъ пжтуването си нататъкъ безъ да се спирамъ. Ний вървѣхме по една доста тѣсна и продълговата висока равнина, която носи славянско название Полица и се прорѣзва отъ Вовуса. Заобикалятъ я високи равнини, но рѣчни долини оттукъ отиватъ къмъ всички направления. Планинскиятъ върхъ при Мецово служи като свързвателенъ пунктъ на много планини, а равнината при политѣ на сжщата служи като кръстопжть отъ Македония за Епиръ и отъ Албания за Тесалия.

Въ срѣдата почти на равнината, въ околностьта на развалинитѣ отъ Бератория (произлиза отъ Императория) се намира единъ ханъ, който се посѣщава доста много. Този ханъ е отдалеченъ $1\frac{1}{4}$ часъ отъ Панталони, а не далече отъ Панталони има една кула съ доста много войници.

Слѣдъ като обѣдвахъ и си отпочинахъ, пратихъ да

повикатъ командующия гарнизона и го помолихъ да ми даде войници до Мецово, което е оттукъ два часа отдалечено. Той не искаше да ми даде войници, защото нѣмалъ никаква заповѣдь, а пъкъ и нему били потрѣбни за запазвание на тамошнитѣ стада, които постоянно се нападатъ отъ разбойницитѣ. Нито молби, нито заплашвания помогнаха и ний трѣбваше да вървимъ безъ защита, макаръ мѣсностьта и да бѣ много опасна.

Пжтьтъ се намира лесно. Прѣминахме равнината въ юго-източно направление и достигнахме края ѝ при една кула и слѣдъ това по единъ стръменъ надолу пжть и съ много извивания стигнахме въ Мецово, безъ да се случи нѣщо съ насъ.

12. Мецово (аромжнски Минчу [1]) и пжтуване за Янина. (1—3 ноември).

Азъ намѣрихъ добъръ подслонъ при ханджията Агриву. Веднага слѣдъ пристиганието ми яви се полицията и се научи отъ дѣ ида, съ каква цѣль ходя и пр. Бѣше имъ много чудно, че пристигнахъ безъ солдати и понеже гръцката граница е много близо, то затова се отнасятъ твърдѣ придирчиво къмъ чужденцитѣ, а още повече и за туй, че Мецово съ своята крѣпость служи като единъ главенъ пограниченъ пунктъ.

Каймакамина, най-вишия тукъ граждански чиновникъ, искаше още сжщата вечерь да го посѣтя, но азъ отхвърлихъ това, като се извинихъ, че съмъ твърдѣ уморенъ. Изпратеникътъ се върна пакъ скоро при мене и ми поиска паспорта, който слѣдъ малко пакъ повърна.

На другата сутринь се явиха при мене много рано началника на крѣпостьта съ нѣколко офицери. Тѣ се извиняваха за дѣто дохождатъ толкозъ рано, но ми прѣгле-

---

[1]) Аромжнското име на мѣстото не трѣбва да се сравнява съ италианското име на рѣката Минчио, това име е произлѣзло, навѣрно, отъ славянското Мжчово — мечи градъ, защото ѧ се чете като *ин* (гринда), а Ж като *ун* ср. Нонте, Нунте (както се говори въ нѣкои влахомегленски села. Сегашния начинъ на писане при гърцитѣ Μεσσοβων = „μεσ'σ'τα βουνὰ = всрѣдъ планинитѣ е смѣшенъ.

даха паспорта и прѣпоржката ми до янинския валия. Слѣдъ това казаха да напусна веднага мѣстото и да отида въ Янина и слѣдъ като взема позволение да се върна тогазъ пакъ тукъ. Азъ отговорихъ, че не мога да напусна мѣстото, защото книжата ми сж редовни и мога да се бавя навсѣкждѣ, а тука искамъ да се побавя два до три дни, до като си довърша работитѣ, инакъ ще отстжпя само на силата. Слѣдъ това той постави единъ чаушинъ при мене, за да ме пази, като ми запрѣти да правя каквито и да е снимки. Сжщо и полицията ме слѣдѣше строго.

По-послѣ направихъ посѣщение на каймакамина, който ме прие много любезно и слѣдъ като му обяснихъ работата, позволи ми да правя даже и снимки, а чаушина ме замоли да се оставя отъ това, защото той ще изгуби службата си. Както тука, така и другадѣ забѣлѣзахъ, че гражданскитѣ и военнитѣ чиновници бѣха въ неприятелски или пъкъ въ обтегнати отношения единъ спрямо други.

Посѣтихъ отъ учтивость и коменданта на крѣпостьта и той ме прие любезно, но позволение за снимки не можахъ да получа. Врѣмето бѣше лошо — утриньта маглива, а послѣ и дъждъ, така щото освѣнъ нѣколко посѣщения при знатни търговци и архимандрита (той се избира отъ общината и се подчинява направо на патриарха, а не на янинския владика) другото врѣме стояхъ въ кжщи и се занимавахъ съ записване на събрания материалъ по фолклората.

Мецово, или както аромжнетѣ го наричатъ Минчу, е градъ съ 700 кжщи (сжщото число дава и Leake), което число по причина на помѣнатитѣ вече причини, постоянно намалява. Неговото положение е живописно и въ една отъ скалитѣ се издига крѣпостьта. Главната улица се простира по равнината, а за да се отиде по другитѣ кжщи отстранитѣ ѝ, трѣбва да се прѣскача и катери.

Изгледътъ къмъ срѣщуположния високъ гребенъ, дѣто е и турско-гръцката погранична станция, е величес-

твенъ. Оттукъ нататъкъ пѫтьтъ води въ долината. Срѣщу Мецово, но по-низко отъ него, се намира аромѫнското село Анилионъ, а по аромѫнски наречено Кяре, което значи мѣсто на сѣнка. То има 80 кѫщи. Жителитѣ се занимаватъ главно съ скотовъдство, малцина съ земледѣлие (ечемикъ и жито) и съ кераджилъкъ между Епиръ и Тесалия. Женитѣ приготовляватъ черги и други вълнени материи. Голѣма часть отъ мѫжетѣ сѫ въ странство. Нѣкои отъ тѣхъ сѫ достигнали и голѣмо богатство, напр. Аверовъ, който е спестилъ милиони въ Русия, Стурнара и Тошица, които сѫ основали и благодѣтелнитѣ фондове и които сѫ отъ твърдѣ голѣма полза за тѣхния роденъ градъ, тъй напр. единъ приютъ за старци и недъгави, а сѫщо и бѣднитѣ получаватъ безплатно лѣкарства. Нуждающитѣ се момичета получаватъ зестра, а сѫщо учителитѣ и училищата се поддържатъ изключително отъ тѣхъ. Тукъ трѣбваше да се основе и една политехника, но турското правителство не позволило отъ недовѣрчивость и затова сега тя е съградена въ Атина и принадлѣжи къмъ най-хубавитѣ здания на града. Тукъ хората сѫ прѣдадени на еленизма и работятъ за него. Макаръ че училищата сѫществуватъ отдавна, но гръцкия езикъ не е проникналъ навсѣкѫдѣ. Повечето отъ населението, не изключая и богатитѣ, говорятъ аромѫнски, а нѣкои по-стари жени не знаятъ никакъ гръцки езикъ.

Очакваше се да се построи въ скоро врѣме и едно аромѫнско училище, но азъ се съмнявамъ да ли ще намѣри здрава почва.

Въ недѣля на 3 ноември напуснахъ мѣстото, слѣдъ като изгладихъ распрата между моя слуга и домакиня, който искаше безсрамни цѣни. Азъ му заплатихъ охотно това, което искаше, защото той жертвува доста врѣме подиръ мене, но го посъвѣтвахъ да промѣни на табелата си името „Агриву“ съ „Акривосъ,“ което значи скѫпо.

Комендантина ми даде петима силни албанци за стража и освѣнъ това къмъ мене се присъедини и единъ

бей съ слугата си, който се връщаше отъ своя чифликъ въ Тесалия и отиваше за Янина.

Ний слѣзохме въ долината пѣши, защото бѣше много кално вслѣдствие на двудневния дъждъ. На срѣщуположната височина се виждаше малкото аромжнско селце Вутоноси. Сега си обяснихъ, защо сж служили прорѣзитѣ отъ страни въ долния край на ямурлуцитѣ на аромжнетѣ. Азъ мислѣхъ, че тѣ сж за украшение, а то за да се втикватъ пешоветѣ въ тѣхъ и безпрѣпятствено да слизатъ въ кално врѣме отъ планината. По пжтя вървѣха и доста жени, натоварени съ дрехи за пране.

Гжста мъгла се бѣше прострѣла и не ни позволяваше да гледаме надалече. Можахъ да виждамъ само вечно зеленитѣ дървета покрай пжтя, листитѣ на които бѣха бодливи и по тѣхъ се забѣлѣзваха жълади. Малко понататъкъ се показаха явори. Минахме нѣщо 40—50 пжти много придошлата рѣкичка и вървѣхме доста врѣме въ лѣглото ѝ. Изначало войницитѣ вървѣха покрай брѣга, но послѣ вслѣдствие на обиколкитѣ, които бѣха принудени да правятъ, закъснѣха и затова нагазиха изъ студената вода.

Слѣдъ $2^1/_2$ часа стигнахме въ Триахания, дѣто чакахме да се сберемъ всички. Врѣмето се изясни и слънцето угрѣ.

Минахме покрай единъ керванъ, който носѣше вино въ кози толуми, натоварени по два на конь, отъ Шатиста за Янина. Слѣдъ $3^1/_2$ часа стигнахме въ хана Балдуни, който е близо при мѣстото, дѣто се съединяватъ рѣкитѣ отъ Мецово и Загори и подъ името Арта текатъ на югъ. Тукъ нѣкога се намѣрвалъ и мостъ, но за сега отъ него не сжществуватъ освѣнъ малки слѣди. Освѣнъ този пжть, по който вървѣхме ний, има другъ прѣзъ планината, но по него вървятъ само въ лошо врѣме прѣзъ зимата или пъкъ когато придохажда много водата. Този пжть е въ много лошо състояние и се увѣрихме въ това, когато тръгнахме отъ Балдуни, дѣто не получихме нищо за ядене, за хана Дриско, който е отдалеченъ отъ пър-

вия единъ часъ и лежи на една височина. Много пѫти трѣбваше да слизаме отъ конетѣ за да улеснимъ възкачването си по лошия пѫть. Слѣдъ голѣмо напрѣгание стигнахме най-послѣ въ хана, но изглеждахме просто смѣшни. Бѣхме измокрени и изкалени отъ петитѣ до главата. Тукъ, слѣдъ едно седемь часово пѫтуване, си отпочинахме доста врѣме. И войницитѣ пристигнаха не по-добрѣ отъ насъ, но бакшиша и яденето скоро ги прѣдразположиха. Тукъ азъ се раздѣлихъ отъ тѣхъ, защото пѫтьтъ ни не бѣше лошъ — имахме да слизаме по една гола височина и да обикаляме около едно езеро.

Изгледътъ отъ височината къмъ Янина и езерото бѣ прѣкрасенъ. Въ южната часть на езерото минахме покрай едно мѣсто, дѣто се изтича водата на езерото, пада върху колелата на една низко лежаща воденица, изчезва бучаща въ дълбочината и достига по подземенъ пѫть въ Арта. Азъ останахъ много зачуденъ, като намѣрихъ много пролѣтни цвѣтя и чухъ да цвъртятъ весели птички въ сочно зеленитѣ ливади покрай брѣга на езерото. По височинитѣ, отъ които додохме, листата на повечето дървета бѣха упадали, когато тукъ долу тѣ още радваха пѫтника съ своята есенна украса. Тази мѣстность се е харесала и на аромѫнскитѣ разбойници и на тѣхния таенъ езикъ носи името „градина маре“ (голѣма градина). Въ градинитѣ видѣхъ цъвнали олиандъръ, теменуга и трандафилъ, но врѣмето не е всѣкогажъ таквозъ: по нѣкога става и доста студено, та и водата въ езерото замръзва. Нѣколко дни слѣдъ пристиганието ми стана студено и се принудихъ да употрѣбя мангалъ. Бързо прѣминахме равнината и влѣзохме въ града, дѣто се установихъ въ единъ ханъ, прѣпорѫчанъ ми отъ бея.

13. Янина. (4—17 ноември).

И тукъ, както и въ Мецово, имахъ доста неприятности съ полицията. Върху Епиръ владѣе обсадно положение, затова къмъ чужденцитѣ сѫ особенно внимателни. Писмото отъ министерството на вѫтрѣшнитѣ дѣла въ Ца-

риградъ до валията не ми помогна никакъ, а ми помогна само енергическото застжпване на австрийския консулъ. Имахъ нужда отъ прѣработване на събрания материалъ, както и на снимкитѣ, а това не можаше да стане въ хана, затова си наехъ една кжщица въ сѣверната часть на града, дѣто сжщеврѣменно имаше и оборъ за коня ми.

Въ града се намиратъ нѣколко гостилници, дѣто се добива ефтено хубаво ядение и прѣкрасно вино. Въ хана, дѣто обикновенно ходяхъ, едно нѣмско-чехско дружество отъ Зонненбергъ даваше концерти. То се състоеше отъ шесть мжже и седемь дами, които, въ това отдѣлено отъ свѣта и твърдѣ рѣдко посѣщавано отъ чужденци градче, даваха мелодиитѣ на своитѣ нѣмски музикални парчета прѣдъ една многобройна и благодарна публика отъ християне и мухамедане. Тѣ знаяха много слабо гръцки езикъ, живѣеха съвсѣмъ отстранено въ една наета кжща и мислѣха да се прѣмѣстятъ слѣдъ нѣколко недѣли въ Корфу.

Населението на града се възкачва до 17,000 души и се състои отъ гърци, мухамедане, албанци и турци. Търговията въ града е доста жива. Говори се повече на гръцки, даже и въ нѣкои мухамедански фамилии. Тука ми посочиха и единъ дервишъ, който освѣнъ горня дрѣха нѣмаше нищо друго и служаше за присмѣхъ на дѣцата, а се прѣхранваше чрѣзъ просия.

Въ високата часть на града, Кастронъ, живѣятъ и нѣколко фамилии испански евреи. Аромжнския елементъ е слабо застжпенъ, едвамъ броятъ 50 фамилии. Най-богатитѣ граждани сж аромжнскитѣ търговци Парески и Мевьо, дѣцата на които не знаятъ аромжнски. Почти всички златари, нѣкои обущари, сѣдлари и бакали сж придошли тука отъ Мецово и Сираку.

Тукъ има една ромжнска гимназия съ свое собственно здание, съ трима учители и 22 ученика, но всички ученици сж странни, дѣца на бѣдни овчари и живѣятъ въ училището, дѣто добиватъ всичко, каквото имъ трѣбва. Богаташитѣ аромжне отъ Загора и Мецово слѣдъ за-

криването на мускополската гимназия, изпращатъ дѣцата си въ гръцката гимназия, която отъ 500-тѣхъ си ученици брои само 50 аромжнски дѣца, споредъ както ми разказа директора на гимназията, българинъ отъ Сересъ, но получилъ образованието си въ Мюнхенъ. Господинътъ бѣ достатъчно честенъ, че ги призна за власи, а гърцитѣ се пазятъ да споменатъ това име, като го замѣняватъ съ „Влахофони елинесъ," т. е. елени, които говорятъ влашки.

Тукъ отношенията между аромжнскитѣ учители и гръцкото население не сж тъй неприятелски, както въ мѣстата, дѣто нѣма никакви гърци, а само една гръцка партия, както напримѣръ въ Битоля. Тамъ учителитѣ нѣматъ никакъ достжпъ въ други фамилии, които принадлѣжатъ на друга народность; а тука не само че не се гонятъ, но живѣятъ и приятелски. Види се, гърцитѣ съзнаватъ слабостьта на аромжнетѣ въ Епиръ, та затова ги и не прѣслѣдватъ.

Градътъ нѣма нищо интересно отъ своето минало. Само могжщия Али паша направи името му извѣстно прѣдъ свѣта. Народнитѣ пѣсни и традиции разказватъ за дързкитѣ и свирѣпи работи на човѣка, който чрѣзъ енергия и свирѣпость, чрѣзъ хитрость и лукавство, чрѣзъ лична храбрость и военно изкуство е можалъ да подчини цѣлата тази страна и да я ограби. Чрѣзъ него и отъ неговото врѣме насамъ отношенията въ Епиръ съвсѣмъ сж се измѣнили. Свободата, която имаха планинскитѣ жители, албанци и аромжне, се отне, а турцитѣ слѣдъ смъртьта на тиранина завладѣха страната пакъ тъй здраво, както е било нѣкога подъ властьта на Али паша. Въ горня и срѣдня Албания турското владичество е слабо и само посрѣдствомъ религията се крѣпи, а тука въ долня Албания и Епиръ иматъ властьта здраво въ ржцѣтѣ си и я упражняватъ дързко.

Положението на града е едно отъ най-хубавитѣ, които би могалъ да си помисли човѣкъ. Градътъ, простърянъ на длъжъ по западния брѣгъ на езерото, заедно

съ вдадената въ езерото крѣпость съ двѣтѣ ѝ красиви джамии дава най-хубавата гледка отъ височинитѣ, които лежатъ задъ него и отъ които въ сжщото врѣме се вижда езерото съ острова, а стръмнитѣ височини на пиндската планинска верига заграждатъ хоризонтътъ на истокъ.

Не е безполезно, ако се направи и разходка изъ езерото, което е много богато съ риба и всѣкакви птици, а по края е покрито съ тръстика и съ това дава удобни мѣста за развъждание на рибата. Въ острова има и едно селце, жителитѣ на което се занимаватъ съ риболовство и носение вода въ града. Вода за пиене взематъ отъ източния брѣгъ на езерото, покрай политѣ на планината, отъ многоводния изворъ, а отъ къмъ сѣверната страна не взематъ, защото мѣстото е низко и блатисто. Мѣстото, отдѣто взематъ вода, го наричатъ „Драбадова,“ което е промѣнение на славянската дума „добра вода.“ Водата въ дѣйствителность е добра за пиене и има температура 10° R.

Азъ посѣтихъ и манастиря на острова, който е разположенъ прѣкрасно въ скалитѣ и почти закритъ отъ голѣмитѣ дървета. Тука ми се показа стаята въ първия етажъ, дѣто е билъ убитъ Али паша. Многото дунки на пода, ако сж дѣйствителни, показватъ, че много вистрѣли сж дадени отдолу, додѣто да се влѣзи най-послѣ въ стаята на страшния паша, който се е считалъ за непобѣдимъ.

14. Сираку, Каларитесъ и манастирътъ Кепине.
(17—19 ноември).

Въ Янина намѣрихъ багажа си, който отъ Битоля изпратихъ тукъ по кераджия. Но не знаяхъ какъ и съ кого ще го изпратя по-нататъкъ. Мисляхъ да го изпратя въ нѣкое пристанище и отъ тамъ по море за Атина, но ми се виждаше мъчно и опасно и затова най-послѣ се рѣшихъ и взехъ единъ конь подъ наемъ, на кой-

и паспортитѣ, тръгнахме въ недѣля на 17 ноемврi въ 6 часа сутриньта, съпроваждани отъ единъ стражарь.

Върху езерото се простираше гѫста мъгла, въздухътъ бѣше доста студеничъкъ и не безъ страхъ лутахъ погледътъ си по височинитѣ на Пиндъ, които трѣбваше да прѣмина, за да отида въ Тесалия. Още не бѣше падналъ никакъвъ снѣгъ и понеже си взехме покривки и топли дрѣхи, мислѣхъ, че можахъ да се рѣша на такова пѫтуване, иначе трѣбваше да се откажа да посѣтя селата по горния Аспропотамосъ. Ний бѣхме всички на коне и затова скоро прѣминахме плодородната равнина, която се простира на западъ отъ езерото и почнахме да се изкачваме по височината, която раздѣля Артенската долина отъ кутловината на Янина. При единъ изворъ застигнахме единъ аромѫнинъ, който ми каза, че отива за Сираку, но послѣ се отдѣли незабѣлѣзано отъ насъ, защото бѣше безъ паспортъ и се страхуваше отъ стражарина. Той направи това, за да прѣмине границата незабѣлѣзано. Въ околностьта на селото Кондовраки се спрѣхме при уединената черква Параскеви и се възползувахъ отъ почивката, като снѣхъ надписътъ отъ единъ пѣсъчливъ камъкъ въ стѣната. Въ горнята дѣсна страна на камъка имаше написано: JC. X. C. Nika, което често правятъ на хлѣба изъ Македония и означава Исусъ Христосъ побѣждава.

Понеже склонътъ бѣше много стръменъ, ний слѣзохме пѣши въ тѣсната долина на Арта, прѣминахме рѣката по единъ високъ каменeнъ мостъ и се установихме за обѣдъ не далеко при една воденица. До тука дойдохме за $5^1/_2$ часа. Малко по-надолу отъ насъ рѣката си пробива пѫть прѣзъ една скала въ видъ на единъ тѣсенъ и непроходимъ процѣпъ съ отвѣсни стѣни.

Слѣдъ това тръгнахме по единъ опасенъ пѫть, който на нѣкои мѣста имаше стѫпала и се изкачихме на височината при хана на селото Пальохори. Кѫщитѣ или по-право колибитѣ на това село сѫ разпръснати и правятъ скръбно впечатление.

Мѣстностьта става все по-дива и усамотена, а растителностьта въ каменистата почва постоянно се намалява. Прѣминахме прѣзъ купове камани, които бѣха попадали отъ едра разрушающа се планина. Пѫтеката измѣняваше постоянно направлението си, вслѣдствие на непрѣстанно падающитѣ нови камънаци. Като минавахме обърнахъ внимание на една голѣма скала, готова да се сгромоляса и туку едвамъ минахме подъ нея и тя се сгромоляса съ силенъ и грозенъ шумъ, като засипа въ сѫщото врѣме и пѫтеката. По-малки камачета отхвръкнаха чакъ до насъ, а единъ голѣмъ камъкъ падна върху коня на кераджията, който вървѣше най-подиръ, но, за щастие, удари единъ отъ сандъцитѣ и отхвърли животното на страни. Единъ облакъ отъ прахъ се издигна въ въздуха, а азъ настръхнахъ и мисляхъ за ужасната сѫдба, която можаше да ме сполѣти, ако бѣхме закѫснѣли една минута.

Като пристигнахме въ Сираку, запитаха ни дали не сме усѣтили землетрѣсението, което станало въ $3^1/_2$ часа. Тъкмо по това врѣме се срина и скалата и си помислихъ, че този трѣсъкъ се е чулъ тукъ и сѫ го взели за землетрѣсение. По-послѣ се увѣрихъ, че дѣйствително е станало землетрѣсение въ Сираку и това растръсвание тукъ е повлияло и на планината, а не обратно, както масляхъ.

Ний достигнахме скоро въ областьта на варовититѣ скали съ отвѣсни стѣни, въ които пѫтьтъ бѣ изкопанъ, а въ нѣкои особенно опасни мѣста бѣ ограденъ и съ камъни. По нѣкой пѫть пѫтеката се стѣснява толкозъ, че е невъзможно да се разминатъ натоварени животни, затова нашия водачъ въ врѣме на завивание извикваше за да прѣдупрѣди онѣзи, които би се случило да идатъ насрѣща ни. Пѫтьтъ се разширява полегка и излиза на една малка полянка, дѣто се намира една черква, а по нивитѣ се познава, че на близо има нѣкое село. На срѣщуположната височина се виждаха селата: Каларитесъ и

за имената и прибави на аромѫнски езикъ, че тѣ сѫ „гяурескъ“ (гръцки), а пъкъ Сираку е „домнескъ“ (турско). Веднага слѣдъ това се намѣси стражаринътъ и поправи грѣшката на кераджията, като каза, че той трѣбва да каже „грецескъ,“ а не „гяурескъ.“ Той билъ зналъ аромѫнски и затова ми бѣше даденъ за придружвачъ, а азъ не знаяхъ, че той разбиралъ аромѫнски. Той, стражарина, чувствуваше повече отколкото кераджията, че „гяурескъ“ е едно докачение за насъ, които бѣхме сѫщо гяури (християнски кучета).

Още веднажъ пѫтьтъ се стѣснява и минава покрай пропасти, дѣто най-послѣ насрѣща съгледахме Сираку, като че бѣ приковано въ скалитѣ. Азъ се спряхъ, за да се нагледамъ на хубавата гледка, на хубавитѣ кѫщи въ тази каменна пустиня, дѣто не се очакваше таквозъ нѣщо. (Вижъ картината). Прѣди да се влѣзе въ селото минава се по единъ мостъ, подъ който има единъ водопадъ.

Малко прѣди захождането на слънцето пристигнахме въ селото и се установихме въ кѫщата на Димитру Крустали, който е търговецъ въ Янина. Той ми бѣ далъ прѣпорѫка до своитѣ домашни тукъ. Тѣ ми дадоха една доста голѣма и чиста стая съ голѣмъ каминъ. Всичкитѣ кѫщи сѫ съградени много солидно отъ камъни, покрити сѫ съ грамадни плочи и всичкитѣ сѫ снабдени съ камини. Аромѫнската община брои 550 кѫщи. Гръцкото училище има трима учители и двѣ учителки и се поддържа отъ общината.

Онѣзи, които сѫ овчари, прѣкарватъ зимата въ равнината при Превеза и вематъ съ себе си своитѣ фамилии, а другитѣ жители, които не сѫ овчари, оставатъ фамилиитѣ си въ Сираку, но ги снабдяватъ съ храна и отопление, защото често пѫти се случва, че съ недѣли сношението се прѣкъсва. Съ гордость ми разказаха, че двама прочути мѫже на модерната Гърция произлизатъ отъ селото Сираку. Тѣ сѫ: Министрътъ Колети и поета Джелакоста (Залакоста). Показаха ми и мѣстото, дѣто

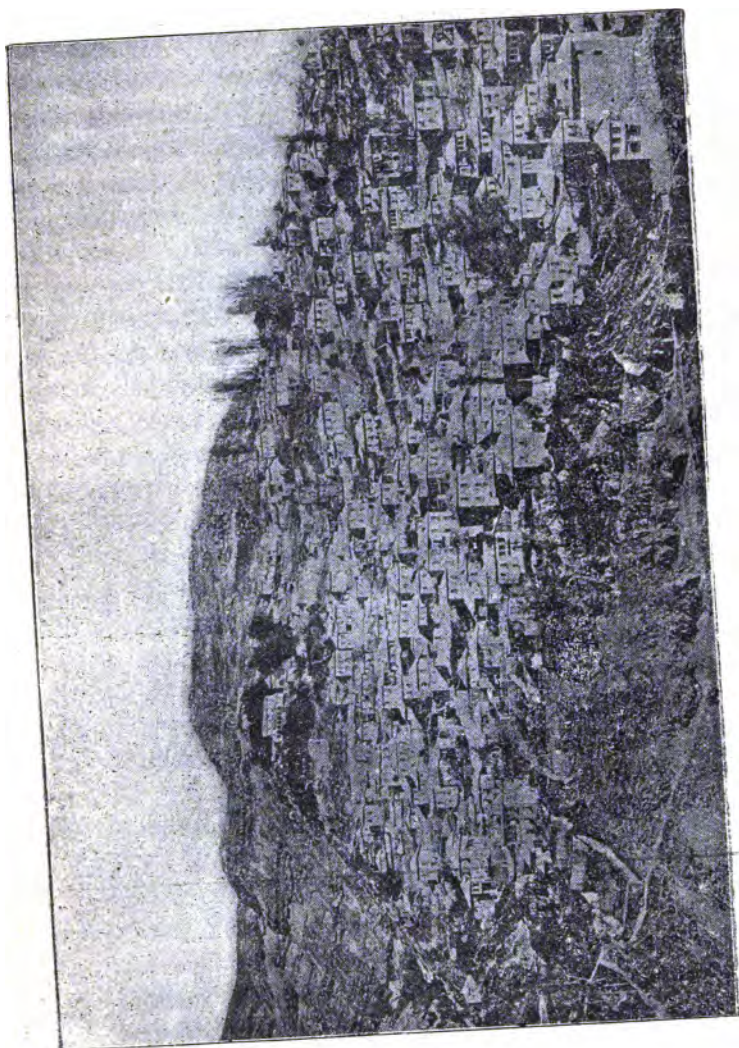

Сираку.

Горѣ на височината се намира стария манастиръ, заобиколенъ съ дървета. Почти на края на селото се намира главната черква, накрай която се издига камбанарията съ три камбани. Въ Турция камбанитѣ сѫ нѣщо особенно и мъчно се срѣщатъ другадѣ, освѣнъ по планинскитѣ аромѫнски села. Въ градове, дѣто живѣятъ християне и мухамедане, тѣзи послѣднитѣ не могатъ да търпятъ звона на камбанитѣ.

Въ вторникъ на 19 ноември бѣхъ поканенъ за близкото село Каларитесъ и се възползувахъ отъ случая, та посѣтихъ прѣдъ обѣдъ и манастирътъ Кепине.

Придружаваха ме нѣколко войници и нѣкои хора отъ Сираку, които ми служеха като пѫтеводители. Вървяхме по горния край на една пропасть, която служаше за граница между Гърция и Турция и дойдохме до единъ мостъ. Оттукъ вървяхме по единъ мочорливъ пѫть покрай скалата, който на нѣкои мѣста се провираше подъ нея и то толкозъ низко, че трѣбваше да се снишавамъ до сѣдлото на коня за да прѣмина. По-послѣ пѫтьтъ се разширява малко и излиза прѣдъ една отвѣсна и гладка скала, изъ която стърчеше една дървена сграда. Извикахме и на нашия викъ се отзова едно момче, което спусна единъ мостъ отъ пръти, който свързва малката скална издаднина съ сградата; по този мостъ минахме ний и влѣзохме въ издълбания въ скалата манастиръ, дѣто живѣятъ трима калугери и момчето.

Изгледътъ отъ прѣградието на манастиря е единъ отъ най-диво романтичнитѣ, който би могалъ човѣкъ да си помисли и ми напомни на планинитѣ и долинитѣ при Лунга въ срѣдня Албания, макаръ тамъ и да е несравненно по-усамотено.

Нѣщо хиляда крачки надъ насъ се съединяватъ двѣ долини: онази отъ Сираку и тази на Мацуки. Послѣдньото село е гръцко и лежи на сѫщата почти височина съ манастира, но на срѣщуположната страна, а подъ него се вижда зданието на манастиря Зовистиана. Планинскитѣ склонове сѫ покрити съ храсталакъ или дървета,

а само при насъ се изпрѣчва червена и гладка скалиста стѣна, въ която само тукъ-тамѣ нѣкой храстъ или нѣкой буренъ сѫ можли да пуснатъ корени.

Посѣтихме малката пещеря, която служи за черкова и въ която нѣма нищо значително. Манускрипти не се намѣриха никакви, такива имало въ манастиря Зовистиана, но гръцкото правителство ги събрало отъ цѣлата страна и ги отнесло въ Атина, така че на гръцка почва всичко бѣ обрано съ врѣме. Отъ черквицата се отива въ друга една пещеря, която, навѣрно, е дала първата мисълъ да се основе на това недостѫпно мѣсто манастиръ. Снабдихме се съ свѣщи и се освободихме отъ всички дрѣхи, които ни прѣчаха. Калугеритѣ ни придружаваха до единъ изворъ, отъ дѣто си вдематъ вода и дѣто се оттеглюватъ въ студено врѣме, защото тамъ температурата не спада по-долу отъ 14° R. Сѫщо и придружвачитѣ ми се уплашиха и се върнаха, защото въ пещерята имаше голѣми пукнатини и то толкозъ голѣми, щото сме щѣли да се изгубимъ въ тѣхъ, но пакъ моитѣ другари ме придружиха прѣзъ таквазъ една пукнатина, която прѣминахме, опирайки се у стѣнитѣ и слѣдъ половинъ часъ стигнахме до края. На тази пещеря липсува интересното, което се срѣща при варовититѣ пещери, именно: фантастичнитѣ сталактити и сталагматити. Пещерята е покрита отдолу съ нѣколко сантиметровъ дебелъ пластъ отъ гладка черна прьсть. Прѣди насъ бѣха влизали и други хора и бѣха си написали имената по пръстьта, но не можаха да се прочетатъ добрѣ. Калугеритѣ не можаха да ни кажатъ кои сѫ биле онѣзи хора прѣди насъ, които сѫ стигнали до края на пещерята. Потънали въ потъ се върнахме назадъ.

Безъ да се спираме повече потеглихме изъ пѫтеката, по която дойдохме, назадъ къмъ моста и слѣдъ това по стръмната височина се отправихме къмъ Каралии, т. е. „коницитѣ,“ което подъ гръцка форма е познато като „Каларитесъ.“

Селото брои 300 кѫщи, а въ врѣмето на Али па-

ша е броило 1,200 кжщи, съ твърдѣ богати търговски фамилии, които имаха своитѣ гимии въ Срѣдиземното море. Богатството е привлѣкло жаждата на тиранина, та както Мускополе, Линотопи, Николица и туй мѣсто е било разграбено и съсипано, а жителитѣ му трѣбвало да се спасяватъ съ бѣгство. Много сж избѣгали въ Корфу и сж се установили подъ францусско покровителство и скоро забравили и националностьта си. И днесъ населението спада за въ полза на Сираку, дѣто отиватъ да се избавятъ отъ гръцката военна служба.

Въ кжщата на лѣкаря Георги Малакаси се събра едно множество хора, между които бѣха и прѣдсѣдателя на общината, гръцкия пагграниченъ офицеръ и даже турския военноначалникъ отъ Сираку съ митничаря и ми дадоха блѣскаво угощение. Въодушевлението за Германия бѣ голѣмо, защото бѣше тъкмо слѣдъ свадбата на прѣстолонаслѣдника и тѣ се надѣваха да получатъ като зестра най-малко Епиръ и Критъ.

Слѣдъ като раздигаха трапезата, трима цигане засвириха мѣснитѣ хора (съ цигулка, кларне и тамбура) и се подкачи хорото, въ което взеха участие мжже и жени, които не бѣха никакъ на угощението; тѣ играха отчасти поотдѣлно, отчасти заловени.

Трѣбва да призная, че младитѣ хора, облѣчени въ фустанели, окичени съ оржжие и играющи по такта на живата музика, направиха ми особенно впечатление. Мелодиитѣ сж познати, но всѣки се силѣше да играе по своему, да покаже своето изкуство и пъргавость и съ това да спечели удобрението на зрителитѣ. При това и самитѣ музиканти не оставаха безучастни на веселото хоро; щомъ забѣлѣжаха нѣкой изкусенъ играчъ, тѣ сами ставаха по-живи и по-пламенни, па даже и самитѣ зрители се заразяваха отъ кършенията на играча, движеха си и тѣ ржцѣтѣ и краката заедно съ него. Тука може да се види какво се казва танцъ и какъ отдѣлни лица надминаватъ нашитѣ най-добри балетни танцйори и танцйорки, ако не по грация, то по своята пъргавина

и отрайване. Ако нѣкой иска да бжде „джоне“ (способенъ момъкъ), той трѣбва непрѣменно да бжде добъръ и способенъ играчъ.

Привечерь всички събрани на чело на музиката ме придружиха близо до границата. При това гърмѣха и се провикваха, а ехото отнасяше викътъ къмъ Сираку и оттамъ ни отговаряше. Наки трѣбваше да се върне съ коня си по сжщия пжть назадъ, защото пжтеката бѣ много тѣсна и бѣ удобна само за пѣшаци, но пъкъ значително по-къса отъ другата. Посрѣдствомъ стжпала, изсѣчени въ скалата, и една дървена стълба се слиза отъ едната страна долу въ тѣснината, а отъ другата страна пакъ се искачва горѣ въ височината.

15. Прѣминаване прѣзъ Пиндуската верига, Котури, Вендища. (20—21 ноември).

Сутриньта при тръгването ми се яви турския офицеръ, ржкува се съ мене и изказа съжалението си, за дѣто не можи да ми направи сжщото, както и въ Каларлии, но той пожела да ме придружи до нѣкадѣ. Като се научи той отъ слугата ми какъ безобразно ме ускуба братовчеда на хазаина ми, искаше да го затвори, но азъ го помолихъ да го остави, защото трѣбваше да ме придружи до Котури, дѣто имаше работа.

Ний потеглихме въ сѣверно направление по долината нагорѣ. Слѣдъ половинъ часъ достигнахме границата и войницитѣ се върнаха назадъ. Пограничния офицеръ ни пропусна да прѣминемъ безъ да прѣгледа паспорта ми или пъкъ багажа или да иска мито за конетѣ.

Домакина съ още двѣ момчета бѣше съ мене, така че ний бѣхме заедно съ кераджията 6 души. По това врѣме нѣмаше никакъвъ страхъ отъ разбойници изъ планината: тѣ се възвръщатъ по градоветѣ, отиватъ даже и въ Атина, за да проядатъ спокойно онова, което сж ограбили прѣзъ лѣтото, но щомъ се стопи снѣгътъ хващатъ се пакъ за пушката и тичатъ въ планината.

Попитахъ моитѣ придружвачи да ли сж принадлѣ-

жали нѣкога къмъ нѣкоя разбойническа шайка. Единъ отъ тѣхъ ми каза, че е ходилъ. Слѣдъ това го запитахъ къмъ коя националность принадлѣжатъ разбойницитѣ изъ Пиндъ. Той ми отговори, че сѫ аромѫне, гърци и албанци, но водачитѣ сѫ всѣкога аромѫне, защото сѫ най-способни и защото иматъ ятаци и шпиони изъ аромѫнетѣ по планинскитѣ села и между овчаритѣ, които имъ обаждатъ всѣкога, когато има негдѣ плячка.

При таквизъ разговори достигнахме края на долината и трѣбваше да се изкачваме въ височината, което не бѣше лесна работа за тежко натоваренитѣ коне, защото пѫтеката бѣ покрита съ дебелъ пластъ отъ ледъ. Азъ слѣзохъ да си стопля краката и да поведа коня си по-прѣдпазливо. Нашитѣ придружвачи ни оставиха и се покатериха направо изъ скалата, за да съкратятъ пѫтя и се покатериха доста изкусно, но и ний не закъсняхме много.

Погледътъ къмъ западната страна срѣща само голи, каменни височини и склонове, а пъкъ напротивъ къмъ източната страна гористи планини и долини. При слизането ни коньтъ на кераджията падна и единъ сандъкъ се строши, та много мои книги и тетрадки бидоха разсѣяни отъ вѣтъра. Додѣто събирахъ съ Наки разпръснатитѣ книги, при което една тетрадка съ пѣсни и думи изгубихме, послѣ забѣлѣзахъ това, другитѣ пъкъ набраха дърва и накладоха огънь, за да опекатъ месото, което си бѣхме взели. Тѣ опекаха месото на харбията (шомпала) на пушката и имаше приятенъ вкусъ, който се увеличаваше отъ единъ коренъ, хвърленъ въ огъня.

Ний прибързахме да продължимъ пѫтьтъ си, за да не закъснѣемъ и навлѣзохме скоро въ гората, дѣто ни бѣше по-лесно за пѫтуване подъ бѣлитѣ елхи. Първоначално считахъ тѣзи дървета за кедри и затова събирахъ колкото можахъ да намѣря сѣмена, но въ Атина ми казаха, че това не сѫ кедри, но плодове отъ грѫцката бѣла елха. Нейнитѣ шикалки изгубватъ листата и ядкитѣ си, като оставатъ само една шийка, украсена отъ

една главичка и понеже стоятъ прави, изглеждатъ като да сѫ високи гѫби по клонитѣ на елхата.

Долината, изъ която вървѣхме, ни водѣше къмъ рѣката Аспропотамасъ, която прѣминахме безъ голѣма мѫчнотия при единъ изоставенъ манастиръ. Дълбочината ѝ не бѣше повече отъ единъ метръ. Отъ тука се вижда къмъ сѣверно направление селото Лепеница, което прѣзъ зимата е безъ жители.

Чакъ сега почна за насъ истинската мѫка. До сега вървѣхме изъ пѫтеки, които не бѣха толкозъ опасни, ако човѣкъ паднѣше; но сега трѣбваше да вървимъ по планински склонове и то изъ поледени тѣсни пѫтеки, гладки като огледало. Ний вървяхме твърдѣ полегка, защото водяхме конетѣ си, а по нѣкой пѫть трѣбваше да нахвърляме листа и камъчета върху леда, за да могатъ да се задържатъ копитата на конетѣ. Това обстоятелство не взехъ въ внимание, когато се рѣшихъ да странствувамъ прѣко прѣзъ планината, за да посѣтя нѣкои аромѫнски села, разположени къмъ югъ, и затова сега гледахъ съ четире очи да излѣза по-скоро отъ планината, което можаше да ми се не удаде, ако да бѣше се случила нѣкоя снѣжна виелица.

Бѣше се вече смрѫчило, когато стигнахме въ Котури и то слѣдъ 10 часовъ пѫть, когато прѣзъ лѣтото сѫщиятъ пѫть се взема за 7 часа. Слѣдъ като почакахме доста, яви се ханджията, който живѣеше при фамилията си въ друга кѫща, и ни посочи една низка стая, въ която липсуваше всѣкаква мебелъ, па даже нѣмаше и камина. Понеже бѣхме поизмръзнали, затова ханджията ни наклади огънь, но вслѣдствие на пушека принудихме се да отворимъ и вратата. Яденето се състоя отъ яйца и млѣко, но много ни помогнаха и гроздоветѣ, които убихме изъ пѫтя. Спахме на голата земя, но при все това доста сладко, защото бѣхме уморени.

На сутриньта ханджията ми поиска 17 лева за яйцата, млѣкото и храната, която даде на конетѣ, а всичко това не струваше повече отъ 3 лева, споредъ тукаш-

нитѣ цѣни. Това бѣше твърдѣ скѫпо за мене, затова не му прѣмълчахъ, а го сканфузихъ за тази му безобразна постѫпка, при което той слѣзе на 14 лева, азъ му дадохъ 10 лева, съ които той най-послѣ се задоволи. Навѣрно, той е билъ потбутнатъ да ми иска толкозъ скѫпо отъ аромѫнина, който пѫтува съ насъ отъ Сираку и който сѫщо бѣ ме тъй оскубалъ миналиятъ день.

Съ мѫка намѣрихъ единъ кераджия, за да ми отнесе багажа въ Вендища, а оня повърнахъ назадъ отъ Сираку.

Пѫтьтъ върви на високо покрай Аспропотамосъ, послѣ се извива къмъ сѣверо-истокъ въ една долина при аромѫнското село Величани, въ което достигнахме слѣдъ два часа. Още слѣдъ два часа бѣхме срѣщу двѣтѣ села: Краня (аромѫнски Корну) съ 500 кѫщи и четвъртъ часъ къмъ сѣверъ, Доленъ съ 30 кѫщи. И двѣтѣ тѣзи села бѣха оставени отъ тѣхнитѣ жители аромѫне още прѣзъ октомври. Долинитѣ тукъ не сѫ населени и то не затова, че става много студено, а защото пѫтекитѣ се затрупватъ съ снѣгъ и ставатъ непроходими и вслѣдствие на това се прѣкъсва всѣкакво сношение и още затова, че нѣма паша за многобройнитѣ стада.

Богато залесената и прорѣзаната съ потоци страна прави едно приятно впечатлѣние на човѣка и му напомнюва на приятнитѣ пейзажи изъ Туринческитѣ гори.

Спрѣхме се само веднажъ, за да отпочинатъ конетѣ ни прѣдъ послѣднйото възкачване по втората паралелна верига на Пиндъ, която служи за водораздѣлъ между Аспропотамосъ и Саламвриасъ. Тази верига е нито много стръвна, нито много висока отъ онази, която прѣминахме вчера, пъкъ и гората ни закриляше чакъ до върха.

Слѣдъ като прѣминахме височината, слизанието ни по нея бѣ много лесно покрай една рѣкичка и най-послѣ стигнахме въ Вендища, което е разположено доста на високо и е отдалечено 7 часа отъ Котури. Останахъ доста доволенъ отъ хана.

Вендища, или пъкъ както се нарича отъ аромѫнетѣ

„Неводенъ,“ брои 160 фамилии. Половинъ часъ къмъ сѣверо-западъ се намира аромънското село Кастаня съ 250 фамилии. Тукъ климатътъ е много по-мекъ, отколкото въ отвъдната страна на планината. По склоноветѣ на планината растатъ добри лозя, а кестенитѣ вирѣятъ отлично.

16. Калабака и метиорнитѣ манастири. (22 и 23 ноември).

Възползувани отъ хубавото врѣме и безъ да страдаме отъ студъ, както прѣзъ двата прѣдидущи дни, продължихме пѫтуването надолу по долината. Ний се приближавахме къмъ благословената тесалийска равнина съ приятния ѝ зименъ климатъ, която служи за прибѣжище прѣзъ зимата на аромѫнскитѣ жители отъ горния Аспропотамосъ и въ която се събиратъ стадата не само на аромѫнетѣ, но и онѣзи на албанцитѣ и даже на дебърчанетѣ.

Слѣдъ $3^1/_4$ часа стигнахме въ хана Кастаня на брѣга на Саламврия и тукъ имахме случай да гледаме пѫтуването на безконечни камилски кервани, които идѣха отъ Албания и Македония. Тѣ бѣха прѣминали планината прѣзъ проходитѣ при Мецово или при Куцуфленъ и, пѫтувайки по течението на Саламврия, иматъ за цѣль да достигнатъ Трикала, Лариса или пъкъ Алмиро.

Срѣщу хана, на сѣверния брѣгъ на Саламврия, на не голѣма височина, е разположено послѣднйото чисто аромѫнско село Чорани съ 30 кѫщи, а половинъ часъ долу разположеното по долината село Чересъ е само на половина аромѫнско.

Ний ездѣхме по дѣсния брѣгъ на рѣката, а по послѣ по широкото ѝ, само въ нѣкои мѣста водно корито, а отъ лѣво съгледахме гигантскитѣ скали на метиорнитѣ манастири. Веднага силната свирка на лъкомотива ме изненада радостно. Сега ми се стори това изсвирване като музикаленъ тонъ. Отъ цивилизования свѣтъ това бѣ първия поздравъ, който приемахъ слѣдъ седемь мѣсечно странствуване по планинитѣ на Македония и Албания.

Имахме да прѣминаваме още една малка височина откъмъ рѣката, за да навлѣземъ въ градеца Калабака. Ханътъ, въ който се спрѣхме, не познаваше лукса на кревати, па и за храната трѣбваше сами да се грижимъ, но находящитѣ се столове и маси показваха, че културата е направила и тукъ извѣстенъ напрѣдъкъ.

Това мѣсто е послѣдната станция на желѣзницата отъ Воло и споредъ голѣмината си има доста живо съобщение, на което помага и сѫществующия тукъ гарнизонъ.

Войницитѣ съ своитѣ бѣли фустанели и дълги калци, съ тъмно сини робашки, фригийска шапка съ дълъгъ пюскюлъ, обути въ червени пантофи, окрасени съ едно пюскюлче на върха, правятъ едно извънрѣдно красиво, макаръ и малко куклообразно впечатлѣние, въ сравнение съ турскитѣ тежки и по-стари войници, които ходятъ обикновенно твърдѣ опърпани. До колко сѫ устойчеви въ походитѣ, не мога да се произнеса, защото, за щастие, сигорностьта въ Гърция бѣ такава, че не се нуждаяхъ отъ военна защита при пѫтуванието си. Съ това не искамъ да кажа, че тукъ е съвсѣмъ чисто отъ разбойничеството, защото съмъ слушалъ да ми говорятъ много затова, но, въ сравнение съ Турция, може да се каже, че въ туй отношение Тесалия е цвѣте.

На слѣдующия день посѣтихъ метиорнитѣ манастири, които възбуждатъ силно очудвание у всѣки пѫтникъ; Наки ме придружаваше и ми носяше фотографическия апаратъ. Heake, Pouqueville и Heuzey сѫ описали доста подробно тѣзи манастири, затова азъ ще се ограпича само съ нѣкои бѣлѣжки. Понеже старитѣ пѫтешественници не споменуватъ нищо за тѣзи странни образования, то възможно е да сѫ получили сегашната си форма много по-кѫсно. Тази скала, състояща се отъ конгломерати, е паднала по-прѣди въ една тераса близо до Саламврия; но пенеже скалата не е навсѣкждѣ еднакво твърда, което зависи отъ свойството на разнитѣ съединителни цементи, то тамъ, дѣто сѫ се образували улеи, разширявали сѫ се постепенно и сѫ дошли до послѣдната фор-

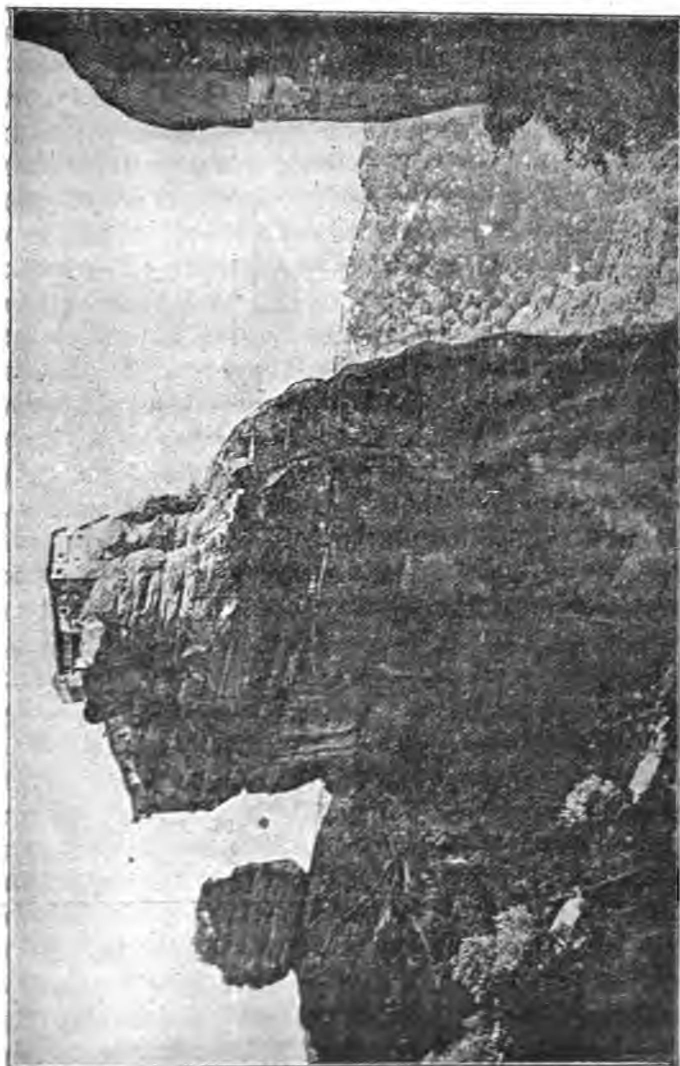

Манастирътъ **Св. Варлаамъ**, отъ дѣсно скалнитѣ стѣни на **Метеоронъ**.

ма, както ни показва картината. Въ тази картина се вижда една тѣсна скала, която грози да се събори всѣки моментъ и затова именно е напуснатъ нейния манастирь. Отъ тази главна скала се е отдѣлилъ и другия голѣмъ отломъкъ на лѣво, въ който се намира и манастиря Метеоронъ. Този конособразенъ отломъкъ е нѣщо 160 метра високъ. И другитѣ конособразни скали сж се образували по сжщия начинъ и разпаданието имъ върви много бързо, така че сега отъ 40-тѣхъ сжществующи манастири само петь сж обитаеми, причината на което е не само несигорностьта на почвата, върху която сж построени, но и това обстоятелство, че имуществата на манастиритѣ, които осигоряваха единъ приятенъ животъ за калугеритѣ, бидоха отнети отъ правителството, а на сжществующитѣ калугери се даде до животна издържка. Сжщата сждба, навѣрно, ще постигне слѣдъ нѣколко десетки години и другитѣ останали още манастири.

Интересенъ е начинътъ, по който се дохожда до манаcтиритѣ, което безъ помощьта на стжлби, вжжета и стжпала, отчасти създадени отъ природата, а отчасти изсѣчени отъ самитѣ хора, е почти невъзможно. При манастира метеоронъ е поставена една висока и ягка стълба, допряна до стѣната, върху която се намира цѣла една верига отъ свързани една о друга стълби, които сж спуснати надолу и висятъ свободно въ въздуха.

Въ манастиря Св. Барлаамъ (вижъ картината), който лежи непосрѣдствено при Метеоронъ, се спуща отъ горѣ една мрѣжа, сѣда се въ нея и послѣ я издигатъ горѣ, но и това не е твърдѣ удобно. Мжчно е да се разбере като какъ сж изкачили горѣ и материала за съграждането на сградитѣ. Най-добрѣ запазенитѣ манастири сж: Метеоронъ, Барлаамъ, Стефаносъ, Николаосъ и Св. Троица. Многото естествени пещери въ скалитѣ служатъ на бѣдни хора за жилища. Тѣ сж оградени само съ единъ простъ плетъ.

17. Трикала и пжтувание кжмъ Атина. (24—30 ноември).

Прѣдъ обѣдъ изпратихъ Наки за Трикала съ двата коня и една часть отъ багажа, а подиръ обѣдъ тръгнахъ и азъ съ желѣзницата. Наки ме посрѣщна на станцията и ме отведе въ единъ по-добъръ ханъ, дѣто той се бѣше установилъ. Въ Трикала има и единъ хотелъ, но азъ искахъ да остана незабѣлѣзанъ отъ страна на образованитѣ, защото инакъ нѣмаше да бжда свободенъ отъ посѣщения и покани и по този начинъ щѣхъ да изгубя скжпоцѣнното си врѣме.

Една само разходка изъ града дава да се разбере, че той е добрѣ устроенъ и че съвсѣмъ се различава отъ градоветѣ въ Турция, които сж толкозъ голѣми, колкото и Трикала. Магазинитѣ иматъ добъръ изгледъ, съ голѣми прозорци и богати депозити отъ европейски стоки, улицитѣ сж послани и даже освѣтени съ свѣтиленъ газъ.

На една височина къмъ сѣверъ е построенъ единъ замъкъ отъ византийско врѣме. При политѣ на тази височина протича една доста многоводна рѣкичка, която промива западната и южната части на града. Лежащата часть отъ града, на отвъдната страна на рѣката, не се е промѣнила никакъ отъ турското врѣме насамъ. Кжщитѣ сж съградени вжтрѣ въ градинитѣ и сж обградени съ високи огради, така щото неможе да се гледа вжтрѣ въ тѣхъ. Жителитѣ на тази часть отъ града сж биле турци и прѣзъ 1880 година тѣхното число е било 2,000, а сега сж останали само 30 фамилии. Кжщитѣ на изселенцитѣ сж купени отъ аромжнетѣ съвсѣмъ ефтино. Азъ посѣтихъ тукъ отъ тѣзи фамилии доста, а сжщо и онѣзи, които сж расположени при политѣ на замъка. Тѣзи малки и повечето двуетажни кжщи сж прѣпълнени съ хора. Въ таквазъ една кжща намѣрихъ да живѣятъ заедно 50 души. Бѣха аромжне отъ планинскитѣ страни на Аспропотамосъ, а нѣкои дохождатъ и отъ по-далеко тукъ и, за да не изразходватъ много, задоволяватъ се съ тѣсни квартири.

Тази страна прѣзъ срѣднитѣ вѣкове е позната подъ името „Голѣма Влахия“ и нейния главенъ градъ е билъ Трикала и затова се интерисувахъ да науча точно неговото население. Единъ гръцки източникъ Николаусъ Георгиадесъ, Тесалия, (Атина 1880) указва 12,000 души, отъ които $^2/_3$ сѫ гърци, а $^1/_3$ аромѫне, надошли тукъ изъ влашкитѣ села на Пиндъ; при туй прибавя още, че прѣзъ зимата числото на жителитѣ се възкачва до 18,000 души, защото надохаждали и планинцитѣ. Моитѣ изслѣдвания ме доведоха до съвсѣмъ другъ резултатъ. Разпитахъ много лица отъ разни народности и излиза, че само общото число е вѣрно, а другото невѣрно. Георгиадесъ навѣрно смѣта за гърци и онѣзи аромѫне, които сѫ се заселили тука, или пъкъ работятъ като занаятчии или търговци. Тѣзи хора или сѫ забравили майчиния си езикъ или пъкъ говорятъ много лошо гръцки въ примѣсъ съ аромѫнски и като ги смѣта и тѣхъ, изважда числото на гърцитѣ 8,000 души. Ако пъкъ счита $^2/_3$ отъ 18,000 души, тогава е още по-погрѣшно. Тука има нѣщо около 600 фамилии истински гърци, т. е. такива, прадѣди на които сѫ биле пакъ гърци. Това се потвърди и отъ гръцка страна, значи числото имъ възлиза на 3—4 хиляди души. Останалитѣ гърци сѫ погърчени аромѫне и албанци.

Прѣди нѣколко години е било станало официално прѣброяване и въ него сѫ отбѣлѣзали гръцкия езикъ за майчинъ даже и на аромѫнетѣ отъ Македония, които прѣкарватъ тукъ само зимата. По-голѣмата часть отъ населението тука е сигорно аромѫнско, ако вземемъ въ внимание даже само ония, които се задържатъ тука само прѣзъ лѣтото. Всѣко едно отъ селата Периволи, Самарина и Краня изпращатъ тука по 200 фамилии, освѣнъ това голѣма часть и отъ жителитѣ около Аспропотамосъ придохаждатъ тукъ. Освѣнъ аромѫне и гърци тука има още, както по-горѣ спомѣнахъ, 30 турски фамилии, 200 испански евреи и 200 българе и албанци. Значи че аромѫнското население трѣбва да брои най-малко 6,000 ду-

ши прѣзъ лѣтото, а прѣзъ зимата се удвоява. Главниятъ езикъ, на който се говори тукъ на всѣкждѣ, е гръцкия и затова гърцитѣ иматъ право, дѣто считатъ аромжнетѣ за свои. И сега даже жителитѣ на повечето аромжнски села, които сж подъ гръцко владение, говорятъ на нечистъ гръцки езикъ, но съ врѣме ще се изглади, защото погърчването крачи бързо напрѣдъ и слѣдъ врѣме само овчаритѣ и кераджиитѣ ще могатъ да говорятъ аромжнски, тъй като тѣ сж въ съприкосновение съ аромжнетѣ въ турската область [1].

По причина на трѣска забавихъ се въ Трикала единъ день повече, отколкото мислѣхъ. Като оздравяхъ, гледахъ да се прибера по-скоро въ Атина и да си отпочина прѣзъ зимата. Грижата за конетѣ прѣдоставихъ на вѣрния си Наки, като му казахъ да ги продаде и слѣдъ това по сухо или по море да дойде при мене. Понеже и той е сподѣлялъ съ мене опаснноститѣ и трудноститѣ и се показа сжщеврѣменно честенъ и съвѣстенъ слуга, затова заслужваше и той да си отпочине, още повече, че бѣше страдалъ отъ трѣска повече, отколкото мене.

Изгледътъ отъ Тесалийската гола равнина ставаше уморителенъ. Тукъ-тамѣ се виждаха малки селца, на които изгледътъ даваше да се заключи, че сж чифлици. Като прѣминахме Кардица, дѣто аромжнетѣ обитаватъ и зимѣ, и лѣтѣ, потърсихъ другари въ хубавия вагонъ,

[1]) Тука желая да спомѣна още една погрѣшка на Георгиадесъ. На стр. 290 въ своята „Тесалиенъ“ той казва, че Трикала е единъ отъ малкото градове въ Гърция, който въ течението на вѣковетѣ е запазилъ старото си име. Азъ бихъ желалъ да се обясни какъ тъй отъ „Трике“ или „Трикка“ се е дошло до „Трикала?“ Отъ дѣ е дошла послѣдната сричка „ла?“ Аромжнското население нарича градътъ „Търколо“ а не „Трикала;“ а пъкъ „Търколо“ е славянска дума и значи „колело.“ Че у гърцитѣ се обърнало „Търкало“ въ „Трикала.“ Това е обяснимо и съ турската форма „Тирхала,“ а народната етимология го обяснява отъ три „кала́,“ което значи „три пжти хубавъ.“ Градътъ се спомѣнува съ това име най-напрѣдъ при Анна Комнина въ XII ст., когато славянитѣ бѣха прѣминали тази страна, а послѣ името е останало и при аромжнетѣ, защото тѣ бѣха запознати съ славянския езикъ. Който не е увѣренъ въ това, нека се обърне къмъ селото Трикала, на юго-западъ отъ Вериа въ картата на Фонъ Деръ Голцъ, което е получило името си по сжщия начинъ и нѣма нищо общо съ Трикке́.

строенъ въ Белгия. Освѣнъ единъ чиновникъ отъ линията, другиго не намѣрихъ. Той бѣ полякъ и азъ влѣзохъ въ разговоръ съ него. Той ми съобщи, че прихода на линията е слабъ, че три вагона за пасажери сж достатъчни, а пъкъ стока за прѣнасяние има повече, когато е добра жетвата. Тукъ се прѣдпочитало изпращанието на стока или на житю посрѣдствомъ влашкитѣ кераджии, а само въ бързи случаи се изпращало по желѣзницата. Тѣзи кираджии натоварватъ конетѣ си прѣдъ самитѣ магазии и ги стоварватъ тамъ, кждѣто трѣбва, така че разноскитѣ по прѣтоварванието се спестяватъ. И понеже прѣнасятъ ефтино, тѣ могатъ да сжществуватъ при все че има желѣзница.

Изгледътъ отъ Фарсала нататъкъ става по-добъръ; този градъ е разположенъ при политѣ на планината и е малко отдалеченъ отъ станцията. Желѣзния пжть се извива като змия до гребена на една планина и се отклонява къмъ Велестино, отдѣто единъ клонъ отива за Лариса. Слѣдъ малко врѣме стигнахме въ Воло, послѣдната станция на желѣзницата. Файтони очакваха чужденцитѣ на гарата и слѣдъ толкова врѣме можахъ да се обтегна на креватъ въ Hôtel de France. Колко скоро привиква човѣкъ да се задоволява съ каквото намѣри и да вѣрва като Диогена, че може да прѣкара безъ нужди, но пъкъ какво приятно чувство изпитахъ, когато се видѣхъ заобиколенъ отъ малко конфортъ!

На слѣдующия день подиръ обѣдъ единъ гръцки параходъ тръгваше отъ Воло и азъ се възползувахъ да замина съ него за Пирей. Въ врѣме на пжтуванието се случи бура, затова се отбихме въ Ламия и Халкисъ, понеже парахода не можеше да се спрѣ въ отворения Лаурионски заливъ. За Пирей парахода закъснѣ два часа. Отъ тукъ за Атина тръгнахъ съ желѣзницата.

Глава IV.

ЗИМА 1889/90 ГОДИНА.

1. Аромжне и албанци въ Атина.

Цѣли три мѣсеци присѣдѣхъ въ столицата на Гърция, не считайки врѣмето, което употрѣбихъ за разходка при аромжнетѣ въ Акарнания. Първитѣ нѣколко дни прѣкарахъ въ хотела „Атина,“ а послѣ се прѣмѣстихъ въ кжщата на г-на Доктора Хризикопулосъ. Нѣколко дни слѣдъ това пристигна и Наки, той бѣше продалъ конетѣ на добра цѣна.

Нека ми е позволено да не дамъ никакво описание на града Атина, нито да съобща моитѣ наблюдения върху жителитѣ му. Моята книга е посвѣтена на аромжнетѣ и една отъ задачитѣ ми бѣ да ги прослѣдя и въ Атина. Наки намѣри твърдѣ скоро своитѣ сънародници. Тѣ бѣха продавачи на печени кестени и шекерджии, които крастосваха изъ улицитѣ или пъкъ се събираха по кюшетата имъ, дѣто кавардисваха на мангалчета своитѣ кестени. Колкото души запитахъ отъ тѣхъ, всички почти бѣха отъ горний Аспропотамосъ; тѣ бѣха мръсни, съ лукави погледи, водятъ единъ много мизеренъ животъ, свиратъ се и спятъ въ нищо и никакви дупки и се хранятъ само съ хлѣбъ и маслини, за да могатъ да спечелятъ нѣкоя пара. Най-горещитѣ мѣсеци прѣкарватъ въ своитѣ планини. Занаятчии има много малко и то като обущари, шивачи и златари. Търговци не намѣрихъ никакъ. Измежду студентитѣ има много аромжне отъ Тесалия и Македония.

Само по себе си се разбира, че тѣзи господа сж вписани въ официалнитѣ списъци за гърци. Единъ отъ тѣзи студенти отъ Вовуса, Васили Василаки, съ когото се запознахъ доста отблизо и на когото длъжа за нѣкои скжпи съобщения, като е билъ запитанъ върху народностьта си, той казалъ, че е влахъ; вслѣдствие на туй виканъ билъ нѣколко пжти и най-послѣ го заставили да

сѐ признае за гъркъ. Азъ бихъ съвѣтвалъ господата при управлението на университета да направятъ едно посѣщение на кафенето „'Η 'Ανάπαυσις" въ околностьта на Лаурионската станция. Тука ще могатъ да чуятъ съ каква приятность говорятъ на своя майчинъ аромънски езикъ тѣзи καθαροί Ελληνες отъ Битоля, Крушево, Невеска, Клисура и други мѣста. Азъ направихъ тука въ това кафене повече отъ 40 запознанства съ аромъне, но, както увѣряватъ студентитѣ, тѣ биле повече отъ 200. Разбира се, че всичкитѣ сѫ прѣдадени на гърцизма и сѫ огънь и пламъкъ за него.

Измежду професоритѣ има само двама аромъне: едина отъ тѣхъ е филолога господинъ Пантесидисъ отъ Крушево и е доста влиятеленъ въ университета, той е билъ учитель по грьцки езикъ и на сестрата на нашия императоръ, — другия професоръ е господинъ Спиридионъ Лампросъ — историкъ, роденъ въ Корфу, дѣто билъ забѣгналъ баща му отъ Каларитесъ. И двамата тѣзи господа сѫ получили образованието си въ Германия и благодарение на таланта на аромънетѣ къмъ чуждитѣ езици, изучили бѣха прѣвъсходно нѣмския.

Въ камарата, Вули, има само двама депутати аромъне: Хаджи Гаки изъ Пертули и Таки Янушъ изъ Вендища.

Ако аромънския елементъ въ Атина изчезва, то толкозъ по-нагледно свидѣтелствуватъ нѣколко паметници за въодушевлението и самопожертвованието отъ страна на аромънетѣ за еленизма, а сѫщо и за богатството на нѣколко куцовласи — название, което гърцитѣ даватъ за присмѣхъ на аромънетѣ.

Най-напрѣдъ трѣбваше да спомѣнемъ прѣкрасното здание на Академията, което е подаръкъ отъ многозаслужившия на гърцитѣ баронъ Сина въ Виена, който произхожда отъ Мусконоле; само това е за съжеление, че заедно съ зданието не подарилъ и академицитѣ. Зданието за Политехниката е сѫщо съградено отъ нѣколко аромънски търговци отъ Мецово; тѣ сѫ, както показва единъ надписъ: Стурнара, Михаилъ и Елена Тошица и

Георги Аверовъ. Отъ братята Аверовъ сѫ и паметниците на патриарха Арига и филолога Кораисъ, както и богатото завѣщание за офицери въ техническото училище. На благодетеля Тошица е издигнатъ единъ великолѣпенъ мряморенъ памятникъ въ гробищата и при туй родното му мѣсто Мецово е означено тукъ по единъ недостоенъ начинъ „Месовонъ“ само и само да се даде на тази дума грѫцка физиономия.

И албанцитѣ сѫ направили доста завѣщания на града Атина. Дѣвическото училище Арсакионъ е подаръкъ отъ Арсаки, палата на изложението е подаръкъ отъ Джаппа. Албанския елементъ е доста многочисленъ въ нѣкои части въ Атина и Беоция, пъкъ и въ Атина се е задържалъ още къмъ сѣверната страна на Акрополисъ. Въ тази часть старитѣ жители и сега си служатъ съ албанския езикъ. Нѣколко пѫти се опитахъ да заговоря на албански и съ малкитѣ дѣца, които играеха по пѫтя, а тѣ ми отговаряха на грѫцки, макаръ и да разбираха какво ги питамъ.

Споредъ изчислението въ 1879 година въ Кралство Гърция има само 58,858 души, които не знаели грѫцки. Какво искатъ да кажатъ съ това, менѣ ми е неизвѣстно. Ако мислятъ, че само 58,000 поданници не знаятъ да говорятъ грѫцки, то това число е твърдѣ голѣмо, но ако подъ това число разбиратъ албанцитѣ и аромѫнетѣ, които се ползуватъ още съ майчиния си езикъ, то тогава това число е твърдѣ малко. Споредъ изслѣдванията на Филипсона, въ Петерманновитѣ съобщения 1890 г. часть I, само въ Пелопонесъ има 90,000 албанци, които още говорятъ на майчиния си езикъ.

Има и доста много албански студенти отъ Корча, Бератъ и Елбасанъ. Подновихъ познанството съ Ефремъ Гинисъ отъ Елбасанъ, който ме придружи при дупката (пещерята) при Бидцула, съ цѣль да науча деалекта на гегитѣ отъ околностьта на Елбасанъ. Чрѣзъ него се запознахъ съ студенческия животъ по-отблизо, до колкото е възможно на повечето пѫтници.

Ний нѣмцитѣ изучаваме грънкитѣ студенти по нашитѣ университети, които студенти се срѣщатъ почти при всички по-голѣми университети, само отъ къмъ добрата страна. Тѣ сѫ хора, взети изобщо, твърдѣ прилѣжни и жадни за наука. Чрѣзъ дружението ми съ студентитѣ аромѫне и албанци, запознахъ се по-отблизо съ студенческия животъ въ обществото и кафенетата. Туй, което видѣхъ и чухъ отъ тази студенческа младежъ, не ме твърдѣ въодушевлява. Тукъ не се пиянствува много, но пъкъ затова се играе на карти и табла доста късно прѣзъ нощьта. Този кумарджилъкъ се простира върху всички крѫгове на обществото и всѫдѣ се чуватъ разговори върху него, като напр. тѣзи: „Добъръ день, какъ сте?“ „Благодаря, добрѣ.“ „Какъ се забавлявахте при г-нъ Х?“ „Добрѣ, твърдѣ добрѣ.“ „Играхте ли малко?“ „Разбира се.“ „Спечелихте ли?“ „120 драхми изгубихъ, завчера спечелихъ 200, оставатъ ми печалба още 80.“ Това се чува отъ хора, които по вънкашность никакъ не изглеждатъ, че спомѣнатата сума е нищожна работа за тѣхъ. И студентитѣ играятъ твърдѣ много.

Ако се подкачи нѣкакъвъ разговоръ измежду студентитѣ, то бѫдѣте увѣрени, че той е върху политиката или пъкъ върху женитѣ. Обичаятъ на нѣмскитѣ студенти да дрънкатъ постоянно по специалностьта си тукъ е съвършенно непознатъ. Най-много, което може да се чуе, е повърхностна критика за нѣкой отъ професоритѣ.

За да не бѫда едностранчивъ рѣшихъ да ги посѣтя въ врѣме на лекция, затова избрахъ лекцията на познатия професоръ класикъ Кондосъ. Като влѣзохъ въ доста голѣмичката аудитория, която бѣше прѣпълнена съ доста слушатели, съ очудване видѣхъ, че повечето отъ студентитѣ стояха съ шапкитѣ си, други пушеха, а трети се разговаряха доста високо. Професорътъ влѣзе въ 11 ч. и 12 минути и се мина доста врѣме, до дѣто се възстанови тишината до тамъ, щото да се чуватъ твърдѣ високо изговарянитѣ думи на почтения старецъ; но забѣлѣжкитѣ на моитѣ съсѣди и тѣхното безпокоително

сѣдене прѣчеше да се разбере нѣщо. Вмѣсто да станатъ по-мирни и да улеснатъ задачата на стареца, тѣ, напротивъ, нѣколко пѫти му извикваха да повтори, защото го не разбрали. Нѣколко млади студенти бѣха се натрупали много близо около него, за да не изпуснатъ нѣкоя негова дума. Нѣкои отъ тѣхъ той извикваше по имена и тѣ отговаряха на въпроситѣ му, които повечето пѫти съдържаха и отговорътъ съ „да“ и „не.“ Нѣкои студенти си държаха бѣлѣжки, а повечето стояха твърдѣ безучастни. Измежду студентитѣ имаше и много момчета по около 16 годишни. Отдѣ ще се вземе тогазъ сериозностьта, която сѫществува въ нѣмскитѣ аудитории? Двайсеть минути прѣди 12 часа стана шумъ отъ чукането на бастунитѣ, съ които бѣха вѫоржени повечето студенти. Азъ попитахъ придружвача какво означава това тропане. „Искатъ да излѣзатъ,“ бѣ лаконическия отговоръ. Професорътъ извади твърдѣ хладнокръвно часовника си и каза: „имаме още 20 минути врѣме.“ Шумътъ се прѣостанови за малко врѣме, така че той можá да чете още 5 минути, слѣдъ това трѣбваше да сключи лекцията си. Съвсѣмъ наскърбенъ оставихъ салона, който стои върху сѫщата почва, дѣто нѣкога ученицитѣ на Сократа съ въодушевление сѫ поглъщали думитѣ му.

Отъ що зависи това печално явление? отговорътъ е далъ господинъ професора Пантелидисъ прѣзъ 1890 год. въ камарата. До колкото мога да си припомня, споредъ изложението на вѣстницитѣ, тамъ професора е забѣлѣжилъ, че въ Гърция има много малки и лоши гимназии, които даватъ твърдѣ много неприготвени и незрѣли ученици. Да, незрѣли сѫ студентитѣ, но който си издигне гласътъ, той бива усмиванъ и се напада отъ вѣстницитѣ.

Много е напрѣднало младото Кралство и се мисли още много да се направи за неговото подобрение; търговията и индустрията сѫ добрѣ развити, науката брои нѣколко прочути прѣдставители, но неограничения и свободния парламентаризмъ, цѣльта на много адвокати къмъ

придобиване на народната обичь и стрѣмлението имъ къмъ политическо влияние заплашватъ здравото развитие на държавата.

2. Разходка къмъ аромжнетѣ на Маняна въ Акарнания. (20—27 януари 1890 г.).

Първата новина, че въ Акарнания има аромжне, научихъ отъ стария челникъ Буламаче въ Корча (Албания), който е дохаждалъ по тѣзи мѣста и знаеше, че тѣ принадлѣжатъ къмъ плѣмето фарсериоти. Pouqueville (II, 208) пише за влашки овчари, които прѣкарватъ зимата въ Акарнания и сж извѣстни подъ името Пистики. За това нѣщо питахъ много гърци въ Атина да ли има въ Акарнания аромжнски села, но не можахъ нищо да науча, а само въ Bädecker'овата Гърция намѣрихъ писано за едно влашко село Суровели, което било построено върху развалинитѣ на Стратосъ. Азъ рѣшихъ да отида най-напрѣдъ тамъ. Едно обстоятелство ми откри случайно адреса на единъ чиновникъ по тютюня въ Патросъ, който всѣка година е купувалъ тютювь отъ нѣкой си господинъ Челингасъ въ едно аромжнско село въ околностьта на Врахори. Отъ тукъ влѣзохъ въ слѣдитѣ имъ.

Въ понедѣлникъ на 20 януари отпжтувахъ, придружавайки ме Ефремъ Гинисъ. На Наки не се искаше да остане въ Атина. Съ себе си взехъ съвсѣмъ малко багажъ, който ми бѣше нуженъ и можахъ да го нося на гърба си, така щото Наки не ми бѣше потрѣбенъ. Желѣзницата ни носѣше изъ хубавата мѣстность покрай прѣкрасно разположената Мегара, покрай морския брѣгъ къмъ Каламака, отдѣто тренътъ се изкачва съ мжка по височинитѣ на Истмусъ.

Въ Коринтъ искахме да дочакаме слѣдующия тренъ, а прѣзъ това врѣме мисляхме да посѣтимъ Акрокоринтъ, но хубавото вино на станцията ни задържа повече, отколкото трѣбваше, така щото ний прѣдпочетохме да посѣтимъ постройката на ближния каналъ, който по при-

чина на безпаричието не се работѣше по това врѣме и изглеждаше много печално.

Картината стана по-хубава, когато пѫтувахме изъ лозята на Коринтъ, дѣто всѫдѣ се забѣлѣзваше едно усилно трудолюбие. Измежду работницитѣ имаше и много геги отъ сѣверна Албания, особенно отъ Шѫмри (Св. Мария), които, за да спечелятъ пари, не се плашатъ отъ дългия пѫть. Въ Патрасъ се установихме въ хотела съ сѫщото име, съдържатель на който бѣше единъ холандецъ и останахме много доволни. Още сѫщата вечерь сполучихъ да взема една прѣпорѫка отъ господинътъ, до когото бѣхме пратени за нея. Тази прѣпорѫка бѣ за господина Челингасъ въ Суровели.

На другата сутринь потеглихме съ парахода за Мисолонги. Въ него имаше и арестанти, и пасажеритѣ се отнасяха доста довѣрчиво къмъ тѣхъ. По причина, че крайбрѣжието е плитко, параходътъ спрѣ доста далеко, една голѣма ладия откара всичкитѣ пасажери по близо и оттамъ на по-малки лодки излѣзохме на брѣга. Оттука пѫтувахме почти цѣлъ часъ съ кола по насипа и стигнахме въ родното мѣсто на Трикуписъ.

Слѣдъ обѣдъ, веднага слѣдъ яденето, потеглихме още съ двама хора, които отиваха за сѫщото мѣсто, въ едно ландо за Врахори. Пѫтьтъ води въ сѣверо западно направление покрай политѣ на планината Цигосъ, по склоноветѣ на която забѣлѣзахъ бѣднитѣ колиби на овчаритѣ аромѫне отъ племето фарсериоти, които прѣкарватъ тукъ зимата въ мекия климатъ съ своитѣ стада. Това сѫ пистикитѣ, за които Pouqueville съобщава. Слѣдъ това въ сѣверно направление минахме прѣзъ една широка и къмъ срѣдата малко възвишена тѣснина, наречена клисура, която се образува отъ скалисги стѣпи. Въ срѣдата на тази клисура се намѣрва единъ ханъ и параклисъ. Въ този параклисъ е живѣлъ единъ пустинникъ, който е указалъ въ освободителната война доста услуги на града Мисолонги.

Градътъ е билъ заобиколенъ отъ къмъ морето отъ

турски параходи, а отъ къмъ сушата отъ дивитѣ орди на Омеръ паша Верионъ. Но въодушевенитѣ гърци, особенно Марко Бочари, съ своитѣ юнаци отъ Сули, сѫ се защищавали като лъвове и затова обсадата е траяла дълго врѣме. Напослѣдъкъ се подкачили прѣговори само и само да се спечели врѣме. За щастие, въ това врѣме пристига гръцката флота, изгоня турската и донесла храна и припаси на града. При тѣзи обстоятелства Омеръ паша се отказалъ да прѣвземе крѣпостьта съ сила, а почналъ чрѣзъ хитрина. Той се оттеглилъ съ всичката си войска. Прѣзъ нощьта на връхъ Коледа, когато християнетѣ празнували за освобождението си отъ неприятеля, турцитѣ сѫ се върнали внезапно назадъ, за да нападнатъ града и тѣ щѣли да сполучатъ, ако монахътъ отъ параклиса не бѣ забѣлѣзалъ тѣхното връщане. Той се завтекълъ въ града колкото му силитѣ държели и обадилъ на хората, че турцитѣ се връщатъ. По такъвъ начинъ градътъ се е избавилъ отъ голѣмата опасность прѣзъ 1822 година[1]).

Като се достигне най-високото мѣсто въ Клисурата, прави се едно завивание и пѫтьтъ бързо се спуща въ равнината до единъ ханъ, отдѣто чрѣзъ една блатиста нискость полегка пакъ се издига и извива къмъ Врахори.

Ний слѣзохме въ единъ голѣмъ ханъ, който се държеше отъ единъ албанецъ. Съдържательтъ се погрижи да ни намѣри лѣгла въ една близка кѫща. Азъ подкачихъ веднага да запитвамъ за аромѫнетѣ отъ Суровели и се научихъ, че тамъ имало много села и тѣхнитѣ притежатели сѫ извѣстни подъ името „Челингасъ“ и трѣбва да сѫ тѣхни еднородци. Азъ знаяхъ какво можеше да се извлече отъ това съобщение. Гърцитѣ сѫ направили отъ думата „челникъ,“ която не сѫ разбирали, „Челингасъ“ и считамъ тази дума за собственно име, а пъкъ

[1]) Заслугата на монаха е възпѣта въ едно стихотворение отъ единъ Сиракуски аромѫнинъ. 'Ο Καλόγηρος τῆς Κλεισοὺρας του Μεσολογγίου отъ Константинъ Кристали, Атина 1890. Езикътъ въ това стихотворение е интерссенъ за филолозитѣ, понеже е народенъ. За съжаление е, че младиятъ и талантливъ съчинитель неотдавна е умрѣлъ.

тя означава кметъ на общината. Тази дума е отъ славянско произхождение, въ Македония се чува турската дума „кехая.“

Тази система на управление е била распространена нѣкога при всички овчари власи, но за сега все повече и повече отстжпва за въ полза на фамилийната самостоятелность. За сега тя се е задържала само до нѣкждѣ при скитающитѣ се овчари фарсериоти. Сжщо и селата, които посѣтихъ въ Акарнания, намѣрихъ ги съ сжщитѣ обичаи, както и при фарсериотитѣ.

Челникътъ има подъ свое управление 20—200 фамилии и е тѣхенъ неограниченъ господарь. Богатството имъ се състои въ стадата, които се скитатъ лѣтно врѣме изъ планинитѣ, а зимѣ изъ равнината и то не въ едно мѣсто, защото тѣ нѣматъ свои паши, а трѣбва да си откупуватъ. Това племе поради това нѣма солидни кжщи даже и прѣзъ зимата, а живѣе въ мизерни колиби, сплѣтени отъ прѫти и покрити съ слама, наречени каливе. Тѣ вървятъ на кждѣто имъ посочи челника. Той плаща всичкитѣ данъци, погранични мита и за други нужди, а членоветѣ на общината му плащатъ за всѣка овца по 20 пари. Който нѣма повече отъ 20 овце, той не плаща нищо. Главната часть на стадото принадлѣжи на челника и нѣкои челници иматъ до 10,000 овце. Овчаритѣ пасятъ овцитѣ и козитѣ отдѣлно отъ агнетата и яретата. Всѣкой овчарь получава отъ 3—5 лири и единъ чифтъ царвули отъ Гергйовдень до Димитровдень. Освѣнъ това всѣкой овчарь добива прѣзъ есеньта и една гуня (тумбаръ) отъ козина, която не пропуща вода и съ нея могатъ да спятъ на открито безъ повреда. Брашно имъ се дава по една ока на день. Всѣки двама овчари получаватъ по 6 кози и млѣкото имъ се пада тѣмъ. На всѣки 14 дни, или повече, получаватъ едно ягне; ако овчаритѣ искатъ да ядатъ месо и прѣзъ другитѣ дни, тѣ трѣбва да си откраднатъ, което често се случва, така щото овчаритѣ отъ разнитѣ сюрии често пж[illegible] се съгласяватъ и крадятъ заедно, та не тѣ, а челни[illegible]

страда. Придобивката отъ вълната се пада изключително на челника, отъ която той събира нуждната сума за данъцитѣ и ако тази сума не достигне, остатъка се плаща отъ сирене и масло, но въ това отношение условията при разнитѣ общини сѫ различни. Ако се породятъ незадоволства, то тѣ се изглаждатъ отъ челника, неговата дума е била прѣди законъ. Въ ново врѣме овчаритѣ не се подчиняватъ на наказанията на челника, а пъкъ прѣди той е можалъ да осѫжда и на смърть. Върху сегашния отпадъкъ на благосъстоянието на тѣзи овчари и неговитѣ причини спомѣнахъ по-прѣди на стр. 130.

3. Суровели*).

Въ срѣда сутриньта подкачихме странствуването, за водачъ имахме единъ гръкъ, запознатъ съ мѣстностьта. Слѣдъ $2^1/_2$ часа усиленъ ходъ стигнахме до моста върху рѣката Аспропотамосъ. Този мостъ е желѣзенъ, доста скѫпъ и е близо до селото Сполайто. Слѣдъ като си отпочинахме малко при военната станция, продължихме пѫтуването си къмъ югъ. Единъ войникъ ни придружаваше и ни отведе по една пѫтека за Суровели, първото аромѫнско село, което лежи на единъ часъ разстояние отъ моста.

Суровели брои 90 фамилии и принадлѣжи на челника Янкасъ. Този човѣкъ е притежатель на кѫщитѣ, на мѣстностьта и на стадата, съ които една часть отъ младитѣ хора отиватъ прѣзъ лѣтото нагорѣ по Аспропотамосъ, но безъ да прѣминатъ турската граница; а другата часть остава съ челника въ селата и обработватъ доста обширното землище. Тукъ се сѣе доста много тютюнъ и тозъ, който излиза отъ Влахори, е най-добрия въ цѣла Гърция. Въ Суровели се добива годишно 15,000 оки тютюнъ, въ близкото село Охту 6,000 оки,

*) Вижъ топографическата скица, която прибавихъ при „Едно посѣщение при власитѣ на Маняна въ Акарнания." Globus, томъ 63 № 6, стр. 88.

разбира се, че това е достатъчно количество, доходътъ на което се пада на челника, който макаръ и да живѣе доста скромно, но все пакъ е богатичъкъ човѣкъ.

Кѫщитѣ сѫ повечето ниски колиби; нѣкои сѫ съградени отъ камъкъ, а кѫщата на челника е двуетажна. Близо до челниковата кѫща се намира една продълговата, ниска, съ дъсчанъ подъ кѫща, въ която ни приеха. Наредата е много проста. Окачепата на стѣната софра е едничката мобелъ, която краси стаята. Когато иматъ гости, постилатъ келими, които се изработватъ отъ женитѣ и сѫ доста хубави. Особенностьта на аромѫнскитѣ келими е тази, че едната имъ страна е покрита гъсто съ осемь сантиметра дълги рѣсни, които съ разноцвѣтностьта си образуватъ праволинейнитѣ или квадратни юрнеци. Покрай стѣнитѣ турятъ тѣсни и дебели възглавници, които заедно съ келимитѣ служатъ и за креватъ. Въ стаята се намира и камина, но служи малко за употрѣбление, защото климата е мегкъ и рѣдко става нужда за огънь, а пъкъ готвенето става вънъ на отворено мѣсто.

Готварскитѣ принадлѣжности сѫ тѣзи: перостия, нѣколко гърнета, тиганъ, шишъ и скара.

Слѣдъ вечерята, която се състоеше отъ едно опечено на шишъ агне, останахме насѣдали въ крѫгъ. Пѣха се аромѫнски пѣсни, които ми бѣха повечето извѣсни, а непознатитѣ си записахъ. (Вижъ Аромѫне II, стр. 174, дѣто указвамъ и на особенностьта на диалекта). Слѣдъ това челника заповѣда да повикатъ двѣ момичета: едното на 12 годишна възрасть, а другото на 14, за да ни изпѣятъ нѣколко пѣсни.

Едното момиче подкачи да пѣе съ по-високъ тонъ, а другото съ по-нисъкъ и слѣдъ това тонътъ постепенно се сниши, та двата гласа образуваха терца, въ който интервалъ тѣ продължиха пѣнието, до дѣто едното въ една сричка взе пакъ високъ тонъ, а другото пѣеше много бързо текста и въ обикновенъ снишенъ говоримъ тонъ

по-нисъкъ тонъ и то безъ разлика да ли хармонираше съ солото или не. Пѣнието ми направи добро впечатлѣние, но съжелявамъ, че го не записахъ, това бѣ твърдѣ мѫчно за мене като не специалистъ, пъкъ и за специалиститѣ не би била лесна работа да схванатъ всичкитѣ потънкости, защото по отношение на ритма царува пълна свобода; освѣнъ туй случватъ се и по-малки интервали, като полутонове, които прѣдизвикватъ въ слушателитѣ едно особно възхищение и възбуждатъ едно безпокойно, но все пакъ приятно настроение.

Момичетата ни изпѣха три различни пѣсни и ги заставихъ да ги повторятъ нѣколко пѫти, въ което врѣме сполучихъ да си образувамъ нотната скала, която, както ми се струва, има прилика съ онази на циганитѣ, понеже се срѣщатъ два извънмѣрни интервали. Тя е такава: g, a, b, cis, d, es, fis, g. За забѣлѣзване е това, че като имъ изпѣхъ нашата естественна moll скала, тѣ подкачиха не съ основния тонъ, а съ квинта, така че скалата имъ бѣше: d, es, fis, g, a, b, cis, d. Въ тѣзи пѣсни чудното бѣ и това, че текста бѣ непонятенъ, както на пѣвцитѣ, тъй и на слушателитѣ. Въ тѣзи пѣсни имаше много албански думи, но както азъ, тъй и Ефремъ Гинисъ, като албанецъ, не можахме да отгатнемъ съдържанието имъ. Нѣма съмнение, че когато тѣзи хора напуснали срѣдня Албания въ врѣмето на Али паша, тѣ сѫ знаяли още добрѣ своя езикъ, но тъй като не сѫ се завръщали отъ десятки години въ отечеството си, тѣ си забравили езика, но пѣсеньта, макаръ и измѣнена, останала запазена.

Хората не могатъ да укажатъ точно на своитѣ първи жилища, но знаятъ, че сѫ дошли тука отъ къмъ сѣверъ. Въ всѣки случай, тѣ сѫ се прѣселили тука много по-рано, имали сѫ сношение съ първитѣ си жилища, а тука сѫ прѣкарвали зимата съ стадата си. И въ народнитѣ пѣсни, които съмъ събралъ въ Албания, се споменува областьта Ксиромери, къмъ която принадлѣжатъ тамкашнитѣ села. (Вижъ Аромѫне II, стр. 64 и 101).

Облѣклото на женитѣ е старо и е подобно на онова, както при фарсериотитѣ. Тѣ носятъ и фесъ (чупаре) съ „чичероана,“ едно бѣло, обвито около него платно и сини шигуне съ бѣли рѣзки, но при все това се отличава отъ онова на фарсериотитѣ съ тази часть, която се спуща върху плѣщитѣ и покрива рамѣнѣтѣ, тя се нарича „чипа.“ Вслѣдствие на тази „чипа“ на сѣверъ такива аромжне ги наричатъ „Чипанъ,“ но това име при самитѣ тѣхъ не чухъ. Тѣ се наричатъ на своя си диалектъ „Аржменъ,“ а отъ околнитѣ гърци се наричатъ Карагунидесъ; по облѣкло и по обичаи аромжнетѣ отъ тази страна стоятъ най-близо до фарсериотитѣ.

На слѣдующата сутринь посѣтихъ развалинитѣ на Стратосъ, всрѣдъ които е построено селото. Пространството е доста голѣмо и отчасти е очистено за ниви. Никакви здания не сж се запазили освѣнъ въ западната страна високата и широка градска стѣна. Поискахъ да се покатеря по стѣната, но изведнажъ се спрѣхъ. Въ единъ жгълъ между стѣната и нѣкогашния изходъ стояха нѣщо 20 боси и лошо облѣчени дѣца, а прѣдъ тѣхъ единъ човѣкъ съ фустанела, фесъ и съ единъ дългъ въ ржцѣ прътъ. Имахъ прѣдъ себе си училището, което прѣзъ януари си вършеше на открито своята работа между развалинитѣ на античния този градъ.

Приближихъ доста прѣдпазливо къмъ мѣстото, за да чуя обучението на това интересно училище. Учителя се занимаваше съ десеттѣхъ заповѣди на гръцки, и понеже не разбираше аромжнски, дѣцата се шигуваха съ него, а той биеше съ пърта по-палавитѣ отъ тѣхъ. За жалость, въ туй врѣме се търкули единъ камъкъ отъ стѣната и откри присжтствието ми. Най-напрѣдъ ме забѣлѣза едно момче и подиръ това всички си обърнаха главитѣ на горѣ, па и учителя прѣкрати бързо обучението. Той дойде при мене и ми се оплака отъ ленивостьта на ученицитѣ и за лошата заплата, която бѣ 4 наполеона годишно. Освѣнъ това, той трѣбваше да се храни всѣки день при различни фамилии, а пакъ за кжща не се гри-

жаше, защото спѣше на открито, па и кждѣто искаше, безъ нѣкой да му прѣчи. Въ лошо врѣме занимането ставаше въ кжщата на челника.

Слѣдъ това той ме отведе въ друго мѣсто на развалината, дѣто се намираха момичетата. Тѣ подъ ржководството на една жена се занимаваха прилежно съ ржкодѣлие, везание и плетение върху ленено платно и говоряха само аромжнски. Спряхъ се само малко врѣме, защото тамъ наблизо бѣше изсипанъ торъ и смърдѣше много, а пъкъ, както се виждаше, никакъ не смущаваше носоветѣ на момичетата.

Останалитѣ тамошни аромжнски села иматъ сжщо такива лоши училища или пъкъ никакви. Бѣднитѣ аромжне! ако да бѣха въ Македония, то силогоса щѣше да имъ изпрати учители и учителки повече, отколкото трѣбваше, за да ги прѣвърнатъ по-скоро въ чисти гърци, а сега, като живѣятъ въ Гърция, никой не се грижи за тѣхъ, нека се грижатъ сами за обучението на своята младежь!

4. Охту. Кацаросъ. Куцобина и завръщание.

По-късно отидохме съ нашия домакинъ Янкасъ къмъ Охту, което е разположено единъ часъ на югъ въ равнината и брои 70 фамилии. Това село принадлѣжи на челника Нику Пангу, който ни прие сжщо тъй приятелски и ни нагости съ печено агне.

Слѣдъ обѣдъ пакъ тръгнахме, прѣминахме една рѣкичка при една воденица и вървѣхме по едно поле, посѣто съ тютюнъ. Слѣдъ това минахме прѣзъ една гора, въ която бѣха изпопадали много дървета, оставихме на дѣсно малкото езеро Лигувица и се изкачихме по една не много висока височина, но доста стръмна, на която $1\frac{1}{2}$ часъ отъ Окту лежи селото Кацаросъ, наречено по името на челника. Той не бѣше въ кжщи, та затова отидохме въ хана. Около насъ се събраха мжжетѣ, които ни забѣлѣзали още когато сме идѣли по полето и искаха

да се научатъ кои сѫ тѣзи чужденци. Говорихъ съ тѣхъ само на гръцки, а съ Ефремъ Гинисъ албански, който езикъ тѣ считаха за французки и така ги оставихъ да говорятъ за мене на майчиния си езикъ, безъ да подозиратъ, че ги разбирамъ. Нѣкои мислѣха, че съмъ чиновникъ при строящата се желѣзница, други, че щѣло да се строи шосе, а трети, че съмъ дошелъ за нови данъци и върху послѣднйото се ядосваха най-много и изпущаха заплашителни думи по мой адресъ.

По това врѣме дойде челника, поздравихъ го на аромѫнски и прѣдадохъ му поздравления отъ Суровели и Охту и го помолихъ за квартира. Онѣзи, които викаха около мене и се заканваха да ме изгонятъ отъ селото съ камъни, уфейкаха веднага, а другитѣ, които ме защищаваха, се приближиха радостно около мене.

Кацаросъ брои 90 фамилии, на западъ отъ него е разположено селото Буша съ 50 фамилии; то е отдалечено отъ Кацаросъ $1^{1}/_{2}$ часъ, а половинъ часъ по-нататъкъ се намира селото Нушасъ съ 30 фамилии. Понеже тука не научихъ нищо ново, затова на слѣдующия день потеглихъ нататъкъ за Куцобина. Моя придружвачъ отъ Влахори повърнахъ назадъ, защото незнаеше по-нататъкъ пѫтя и послѣ узнахъ, че той ми задигналъ единъ приборъ отъ торбата за възпоминание. Съ мѫка намѣрихъ едно момче, което щѣше да ни показва пѫтя прѣзъ гората. Молихъ ги много, но тѣ не искаха, защото ги мързеше, макаръ и да имъ обѣщавахъ подаръкъ. Слѣдъ $1^{3}/_{4}$ часа стигнахме въ Куцобина, което е разположено на сѫщата височина, както и Кацаросъ.

Куцобина е най-голѣмото отъ тѣзи села и брои 150 кѫщи. То носи още и названието Ма̀няна и по това цѣлата тази страна се нарича Ма̀нянния. За забѣлѣзвание е, че тука на чело на общината не е мѫжъ, а една вдовица е „челникоаня,“ която ще владѣе селото до тогава, додѣто синъ ѝ порастне.

На сѣверъ отъ тази община такова нѣщо е невъзможно, защото въ такъвъ случай мѣстото ѝ ще се зав-

земе отъ най-близкия роднина на умрѣлия челникъ, додѣто синътъ порастне и се признае отъ общината за пълнолѣтенъ. При аромжнетѣ овчари жената има съвсѣмъ малко влияние и гърцитѣ сж повлияли съвсѣмъ малко върху имъ, съ изключение на това, че сега момичетата не ходятъ закрити, както прѣди. Мжжетѣ се лентѣятъ по цѣлъ день и се припичатъ на слънце, а пъкъ женитѣ извършватъ повече работа; азъ видѣхъ съ очитѣ си какъ женитѣ беряха дърва и оряха нивитѣ.

Единъ часъ къмъ западъ отъ Куцобина лежи селото Гакия Пипа, съ 54 кжщи и принадлѣжи на зетя на челникоанята.

Като се подкрѣпихме съ една закуска отъ яйца и сирене, опържени въ тиганъ, продължихме пжтьтъ си безъ водачъ, минахме покрай черквата Св. Никола и слѣдъ два часа стигнахме на рѣката Аспропотамосъ, която прѣминахме съ лодка. Вървѣхме по-добъръ пжть и слѣдъ 2½ часа стигнахме въ Етолико, дѣто, по причина на моя уморенъ придружвачъ, наехъ една кола и стигнахме привечерь въ Мисолонги.

Слѣдъ вечерята излѣзохме и посѣтихме памѣтника на Лордъ Байрона, който се намира въ гробищата. Вратитѣ бѣха затворени и на нашето почукване се отзова единъ войникъ, комуто дадохме подаръкъ, за да ни въведе прѣзъ една малка вратичка. Наблизо при този памятникъ се намира и единъ другъ по-малъкъ на храбрия сулиотинъ Марко Бочари.

Въ 7 часа на другата сутринь бѣхме на пристанището и чакахме пристиганието на парахода, но понеже бурята му прѣпятствуваше, затова и закъсне. Чакахме до 9 часа, но пакъ напразно и не се забѣлѣзваше нищо даже и съ дълекогледа.

Слѣдъ това прѣдложихъ на петдесетѣхъ присжтствующи, че е по-хубаво да наемемъ една гимия и да отпжтуваме; 20 души веднага приеха прѣдложението ми, между които имаше и двама души работници италианци съ фамилиитѣ си. Гемията взе 30 клм. пространство за

2 часа, но пакъ на повечето пасажери се стори дълго това врѣме, защото ги бѣше хванала морската болесть.

Като пристигнахъ въ града, разходихъ се изъ него и намѣрихъ много аромѫне, които имаха своя работа и ми казаха, че тукъ имало повече отъ 20 фамилии отъ Епиръ (Сираку, Каларитесъ и Мецово). Споменвамъ това, защото Филипсонъ въ Petermann-овитѣ съобщения 1890 г., часть I, стр. 19 прави бѣлѣжката: „нѣма никакъвъ човѣкъ въ Пелопонесъ, който да говори влашки." Кѫдѣ привечерь отидохъ съ Ефрема въ високо разположения замъкъ и оттука имахме прѣкрасенъ изгледъ както въ околностьта, тъй и въ залива.

На другия день желѣзницата ни откара обратно за Атина, острията и прашенъ въздухъ на която ми се видѣ неприятенъ въ сравнение съ мекгия и влаженъ климатъ на Акарнания.

Глава V.

ПРОЛѢТЬ 1890 г.

1 Отъ Атина прѣзъ Тива и Халкисъ за Воло.

(8—13 мартъ).

Слѣдъ тримѣсечно стоене въ Атина радвахъ се, че пролѣтьта ми позволяваше да се спусна пакъ въ странствувание, което, чрѣзъ постоянното промѣнение на мѣсноститѣ, чрѣзъ сношението ми съ проститѣ хора, чрѣзъ освобождението отъ градското общество, възбуждаше въ мене голѣма наклонность.

Вечерьта на 8 мартъ отидохъ въ единъ ханъ на Атинската улица, отдѣто тръгва пощата за Тива. Бѣхъ изпратилъ единъ голѣмъ сандъкъ багажъ за Германия, но все пакъ оставаше доста още съ мене, което ми прѣчеше. Въ часа $8^1/_2$ тежката пощенска кола, теглена отъ четире коня, тръгна. Въ тѣсното ѝ купенце сѣдѣхме шестима души, но много притиснати. Врѣмето бѣше ясно, та виждахме доста на далеко.

Отъ Дафне нататъкъ пѫтьтъ се спуща покрай морето къмъ елойзинската равнина, която прѣминахме скоро и слѣдъ това почнахме да се изкачваме по планината. При Вилари слѣзохме отъ колата, защото пѫтьтъ бѣше много стръменъ и вървѣхме нѣши до хана Кундура, дѣто стигнахме малко по-късно слѣдъ полунощь. Слѣдъ $^1/_4$ часъ пристигна и колата.

Въ низкия и укаденъ ханъ лежаха прострени на земята нѣколко лица, които се събудиха съ голѣма мѫка. Запали се огъньтъ и почнаха да ни готвятъ. Дадоха ни ядене и вино, което отначало не е толкозъ вкусно, но отпослѣ човѣкъ навиква, както и на маслинитѣ.

Въ часа 2 потеглихме нататъкъ съ други коне. Въ околностьта на развалинитѣ отъ Елефтерае трѣбваше пакъ да слѣземъ и походимъ пѣши, което не ми бѣше неприятно, макаръ и да бѣше доста хладно, замѣнявахъ тѣсната кола съ приятния изгледъ. На височината при

една развалена караулница се качихме пакъ на колата и бързо слѣзохме въ равнината на Беоция. Бѣше вече видѣло, когато минахме прѣзъ албанското село Крюекуки и въ $6^1/_2$ часа колата влѣзе шумливо въ Тива.

Слѣзохъ въ скромния хотелъ Беоция, който бѣше доста прѣпълненъ, защото по това врѣме имаше много инжинери и други майстори по желѣзницата и Копайското езеро. Азъ трѣбваше да сподѣлямъ една стая съ единъ италианецъ, инжинеръ отъ Венеция, а Наки се задоволи съ потона. Близо до хотела се намира единъ ресторантъ, отдѣто се получава малко ядене за много пари.

На обѣдъ се срѣщнахъ съ нѣколко американци, дошли тукъ отъ ближната Платеа, дѣто правяха разкопки. Заедно съ тѣхъ посѣтихме забѣлѣжителнитѣ мѣсности въ Тива. Остатъци отъ старини има съвсѣмъ малко и сѫ събрани въ единъ зимникъ. Нѣкои части се намиратъ въ гробищата, дѣто е и гробътъ на евангелиста Лука, а други се намѣрватъ въ кулата на венецианцитѣ и сѫ изградени като украшение на чешмата.

Този градъ се състои отъ три отдѣлни части. Найголѣмата часть отъ града е построена на височината, дѣто е билъ и стария градъ — тази часть е много красива отъ къмъ западната страна. Другитѣ двѣ части сѫ построени въ низкостьта.

По-голѣмата часть отъ жителитѣ сѫ албанци, както и околнитѣ жители изъ селата. Слѣдъ тѣхъ по численность идатъ аромѫнетѣ. Изъ главната улица говорихъ съ нѣколко души аромѫне и тѣ ми потвърдиха, че половината отъ жителитѣ на главната улица сѫ аромѫнско потекло. Тѣ сѫ повечето отъ горния Аспропотамосъ, отъ Котури, Лепиница, Пира и отъ други мѣста. Повечето отъ тѣхъ знаятъ своето родно мѣсто само отъ слушане, защото сѫ прѣселени тука още въ началото на това столѣтие. Младото поколѣние до нейдѣ разбира още майчиния си езикъ, но не говори на него. Чужденци, които не познаватъ аромѫнския типъ, ще ги считатъ за гърци. Истинскиятъ гръцки елементъ е слабо застѫпенъ въ Тива.

Възползувахъ се пакъ отъ пощата, за да отида въ Халкисъ. Този пѫть бѣхме само двоица въ колата, но тя нѣмаше прозорецъ отъ къмъ дѣсната страна, защото бѣше затуленъ съ една тенекия, а пъкъ отъ прѣдната страна духаше свободно вѣтърътъ и дъждътъ ни пръскаше въ лицето. Единственото добро на тази пощенска кола бѣ, че тя вървѣше бързо, и слѣдъ 3 часа изминахме 35 клм.

Слѣзохъ въ хотела Etranger, наредата на който никакъ не отговаряше на горделивото му име. За една малка стая съ два мръсни и кални кревата поискаха 4 франка, цѣна твърдѣ висока за тѣзи мѣста. Подътъ бѣше отъ прости дъски, помежду които можаше да се гледа въ долния етажъ и се угъваха подъ краката ни. Наки казваше смѣешкомъ, че това е потонъ а ла Франца съ пружини. Колкото се отнася до храната, то тя не бѣ лоша за човѣкъ, който е навикналъ на гръцкото ядене.

Тукашното население възлиза на 18,000 души и е чисто гръцко. Аромѫне намѣрихъ само нѣколко като златари, тѣ бѣха отъ Невска. Тѣзи хора ми се оплакаха, че работата имъ не вървѣла добрѣ, защото европейскитѣ работи биле по-ефтени.

Населението отъ селата се придържа още къмъ старитѣ обичаи и момичетата се считатъ щастливи, когато се понакитятъ и излѣзатъ тъй въ празднични и недѣлни дни. Цѣната на едни павти е отъ 100—150 лева, а прѣди, когато се е употрѣбявало чисто срѣбро, тогава сѫ стрували 500—1000 лева. Освѣнъ павтитѣ тѣ носятъ и верижки около шията, парчетата на които сѫ излѣни. Тукъ чухъ за пръвъ пѫть, че аромѫнетѣ сѫ прѣнесли своя занаятъ въ Венеция. Не зная кое е истината въ това, да ли тѣ сѫ го прѣнесли тамъ, или пъкъ тѣ сѫ се научили отъ тѣхъ. (Вижъ Аромѫне II, стр. 62 и таблица I).

Въ Халкисъ бѣ интересно да се види водопровода, оставената крѣпость още отъ врѣмето на венецианцитѣ и прѣди всичко мостътъ върху тѣсната морска ивица, между острова Елбея и сушата, подъ който водата се

ту издига или ту намалява, споредъ това да ли е приливъ или отливъ. Мостътъ се състои отъ двѣ части, които се отдѣлятъ, когато минава нѣкой параходъ.

Интересенъ изгледъ има главното мостово украшение съ своитѣ голѣми кули, съединени посрѣдствомъ пѫтьтъ и покрити отгорѣ съ назѫбени и отчасти разрушени дрѣвни стѣни, които ни напомнятъ за венецианското величие, когато сѫ владѣели Адриатическото море.

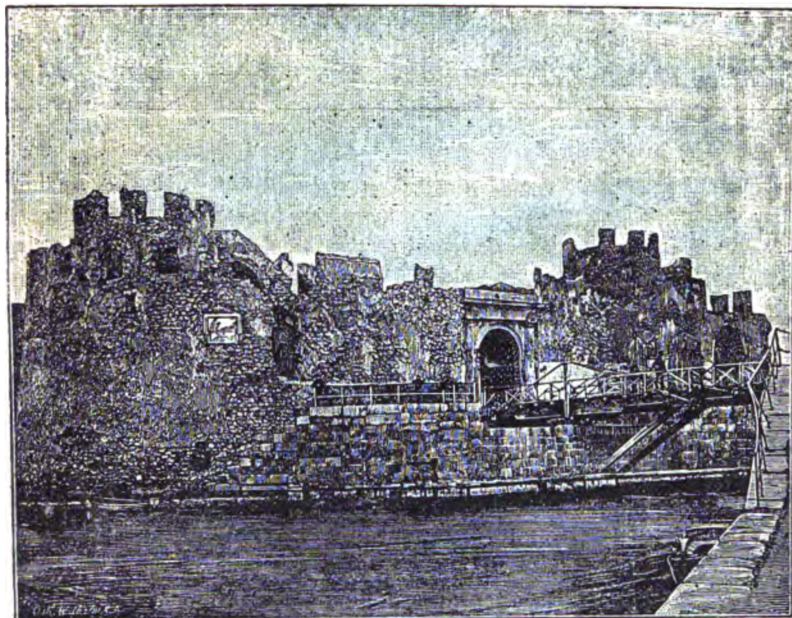

Мостъ върху морската тѣснина при Халкисъ.

Модерното име на Халкисъ „Негропонте“ навѣрно произлиза отъ тъмния изгледъ на главното мостово укрепление. Находящитѣ се още обкопи по укрѣплението даватъ да се разбере до колко здраво е билъ укрѣпенъ градътъ и какъ е било възможно на храбритѣ венецианци да противостоятъ на 12,000 турска войска и 300 кораби флота отъ 15 юни до 12 юли 1470 год.

Съ голѣма загуба отъ 5,000 души турцитѣ сѫ спо-

лучили най-послѣ и навлѣзли въ града, като изклали всички италиянци, безъ разлика на жени и дѣца.

Въ 10 часа сутриньта на 13 мартъ се качихъ на парахода, но той тръгна едвамъ въ 2 часа, защото не можаше да устои на противното течение. Въ каютата имахъ за съпжтникъ единъ полковникъ отъ Лариса. Сношението между пасажеритѣ бѣ твърдѣ живо и свободно. Всички безъ разлика говоряха върху политиката и вземаха еднакво участие въ разговора както занаятчията, тъй и капитанина, и офицерина, и селенина, и студента. Това е добра черта и се срѣща само на изтокъ.

Въ врѣме на пжтуванието се наслаждавахме на прѣкрасното врѣме. Главнитѣ планини се спущатъ стръмно къмъ морето, но върховетѣ имъ се забѣлѣзваше снѣгъ, а по политѣ имъ бѣха се разцъвтѣли дърветата прѣкрасно. Въ часа единъ слѣдъ полунощь пристигнахме въ Воло.

2. Воло и околностьта му. (14—19 мартъ).

Още при първото посѣщение на града се запознахъ съ младия господинъ Д-ръ Николаидисъ Пердикисъ, свършилъ наукитѣ си въ Мюнхенъ, и той се радваше, че му се дава случай да бжде водачъ въ родното си мѣсто на единъ нѣмецъ. Баща му е богаташъ търговецъ, аромжнинъ отъ Добриново въ Загори и има търговски кантори въ Триесъ и Пиреусъ. Аромжнскиятъ елементъ тукъ е слабо застжпенъ. Прѣзъ зимата има по-много аромжне, но тѣ живѣятъ повечето изъ околностьта, а се срѣщатъ само изъ пазаритѣ. Тука намѣрихъ аромжне отъ Периволи, Самарина и отъ Загори да продаватъ своитѣ хубави вълнени черги и чорапи.

Въ околностьта на Воло има и много аромжнски фамилии, които сж се заселили тука и се занимаватъ съ земледѣлие. За да се принуди аромжнинътъ да се занимава съ земледѣлие накарала го е много голѣмата нужда, инакъ той по никакъвъ начинъ не би промѣнилъ жилището си въ планината. Посѣтихъ ближното селце Бах-

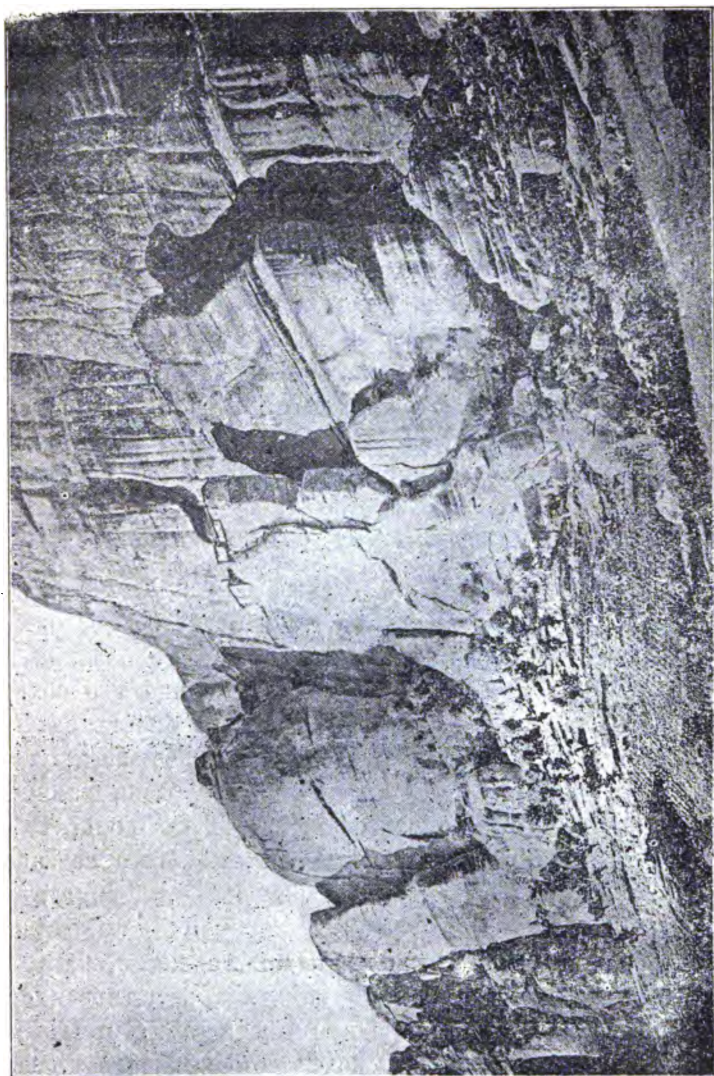

Свободностоящи скални стѣни при Калабака.

(На по-ниската стѣна въ срѣдата се забѣлѣзва единъ манастиръ).

че, което е отдалечено 20 минути къмъ сѣверо-изтокъ отъ Воло и въ което сѫ се заселили 50 фамилии, повечето отъ Периволи. Тѣ сѫ захванали турскитѣ кѫщи, защото турцитѣ, слѣдъ като се отстѫпи Тесалия на Гърцитѣ, сѫ се изселили. Тѣзи хора сѫ запазили езикътъ и носията си, но при това не забравятъ и родното си мѣсто.

Половинъ часъ на изтокъ отъ Воло е разположено друго едно село Алимерия или Лавлахлу, което сѫщо тъй посѣтихъ. Тукъ сѫ се заселили аромѫнетѣ по-отдавна. Единъ възстаричъкъ човѣкъ ми разправи, че тѣ сѫ дошли тукъ въ врѣмето на Али паша. Тукъ има 60 фамилии аромѫне, а другитѣ сѫ гърци и тѣ сѫ задържали езикътъ и носията, макаръ и да живѣятъ между гърци. Трето едно село къмъ западъ е Шеску съ 40 фамилии, всички почти отъ племето фарсериоти и ги наричатъ тукъ въ Тесалия Качаунъ или Качунъ. Занимаватъ се съ земледѣлие и скотовъдство, но оставатъ тука и прѣзъ лѣтото.

3. Велестино и Лариса. (20—22 мартъ).

По-голѣмата часть отъ багажа си изпратихъ съ парахода за Солунъ до германското консулато. Господинъ Пердики ме придружи до Велестино, дѣто се бавихме до подиръ обѣдъ. И управлението по желѣзницата е обхванато съ идеята за погърчване. Поискахъ билетъ за Велестино и получихъ такъвъ съ надписъ „Ферае.“

Като пристигнахме тамъ, посѣтихме разни ханища, но пакъ не получихме хубаво ядене. Тукъ посѣтихъ и бащата на моя приятель Василаки, съ когото се запознахъ въ Атина, а баща му прѣкарваше тука зимата съ цѣлата си фамилия. Тѣзи хора, макаръ и да сѫ богати, живѣятъ сѫщо тъй бѣдно и въ прости кѫщи, както и слугитѣ имъ аромѫне. Прѣзъ зимата три четвърти отъ населението въ Велестино е аромѫнско, а прѣзъ лѣтото оставатъ само 60 фамилии, които се занимаватъ съ земледѣлие. И тѣзи аромѫне произхождатъ повече отъ Периволи. Единъ отъ прочутитѣ поети на модерна Гърция Рига (Фереосъ) е роденъ тукъ отъ аромѫнска фамилия.

Подиръ обѣдъ тренътъ ме отнесе къмъ Лариса, дѣто се спрѣхъ въ хотела на Ери Чами отъ Влахо-Ливадонъ. Този хотелъ е чистъ и се посѣщава доста отъ офицери, които се и хранятъ тука.

Съ съдържателя на хотела се разговаряхъ върху неговото родно мѣсто Влахо-Ливадонъ, дѣто въ първото си пѫтуване се бавихъ 4 недѣли. Той говорѣше Влахо-Ливадонски диалектъ, който, поради особенното изговаряне на ш, изглежда малко смѣшенъ за другитѣ аромѫне. Той ми каза, че е билъ войвода въ врѣме възстанието прѣзъ 1878 година и получилъ пари за въоржжение и поддържка отъ Гърция, съ цѣль да възбуди възстание въ турска страна. Това е фактъ, но до сега не бѣхъ се срѣщалъ съ лица, които да ми дадатъ по-вѣрни свѣдения върху това. Че тѣзи сурови хора сѫ ставали често разбойници и вмѣсто да употрѣбятъ своята сила срѣщу турскитѣ войници, употрѣбявали сѫ я, за жалость, срѣщу християнетѣ и това се е случвало твърдѣ често. Имуществото на Чели се взело отъ турцитѣ и той слѣдъ това се заселилъ въ Лариса, но се оплакваше много отъ гръцкото правителство, за дѣто не билъ възнаграденъ толкозъ, колкото му се падало. Той чрѣзъ своята енергия и интелигентность се е издигналъ твърдѣ скоро.

Лариса не стои тъй добрѣ, както Воло или Трикала, но очевидно градътъ се повдига постоянно и вмѣсто турскитѣ глинени бордеи се издигатъ хубави кѫщи. Калнитѣ и тѣсни улици отстѫпатъ на по-широки, застроени съ голѣми магазии. Населението е около 15,000 души, числото на турцитѣ е твърдѣ малко, понеже всички почти сѫ се изселили въ Македония и Мала Азия. Въ вѫтрѣшностьта на града живѣятъ нѣщо 20 аромѫнски фамилии, а въ прѣградието отвѫдъ рѣката има цѣлъ кварталъ, който се завзема прѣзъ зимата отъ овчаритѣ аромѫне, които се връщатъ отъ планинитѣ.

Посѣщението ми въ онази часть на града, както и по дюкянитѣ, накара единъ господинъ, съ когото се запознахъ въ парахода, да распръсне слухътъ, че съмъ синъ

на Апостолъ Маргарити, водителя на ромѫнската пропаганда въ Турция, а сега съмъ дошелъ и тукъ въ грѫцка почва да пропагандирамъ. Слѣдствието бѣ, че полицията ме слѣдеше на всѣка стѫпка и веднага запитваше хората за какво съмъ имъ говорилъ. И моя домакинъ сѫщо не вѣрваше, че съмъ Германецъ. Това шпиониране ме угорчи доста много и затова дадохъ паспортитѣ да се визиратъ при турския консулъ и отпѫтувахъ.

4. Тоивашъ и долината Темпе. (23 и 24 мартъ).

Отъ Лариса бѣхъ принуденъ да ездя пакъ и понеже нѣмахъ вече свои собствени коне, то за нѣколко дни до границата взехъ подъ кирия двѣ мулета. Тѣ бѣха стари и слаби животни, та прѣдпочитахъ повечето да ходя пѣша, отколкото да ездя. Вървѣхме къмъ сѣверо-истокъ по равнината около Лариса. Тази страна е била населена нѣкога повече съ турци, а сега сѫ останали съвсѣмъ малко. Страната е много плодородна, но всѣки петь години се наводнява отъ находящиятъ се на югъ воденъ басеинъ. Има изработенъ планъ да се отстрани тази опасность и блатистата страна да се спечели за нивя.

По това врѣме подкачи да вали силенъ дъждъ, така щото не можахме да вървимъ по глинестата почва. Намѣрихме подслонъ, до като прѣстане дъждътъ, подъ единъ мостъ. Слѣдъ това продължихме пѫтуването си, изкачихме се по една височина и навлѣзохме слѣдъ това въ една котловина, въ която се намираше и селото Тоивашъ.

Жителитѣ на това село сѫ аромѫне и нѣщо 50 фамилии. Повечето оставатъ въ селото, но мѫжетѣ, по-голѣмитѣ момчета и нѣкои жени отиватъ прѣзъ лѣтото подъ рѫководството на челника въ колибитѣ, между Охрида и Ресенъ, покрай които минахъ миналото лѣто, като прѣминавахъ планинския възелъ. Попитахъ въ хана нѣколко момчета за разбойницитѣ въ онази опасна страна, а тѣ ми казаха: „теби не би се случило нищо, защото те познаваме като нашъ приятель.“

Тѣзи хора сж отъ Периволи и сж купили това мѣсто отъ турцитѣ, когато сж се изселили отъ тукъ. Поголѣмата часть отъ мѣсностьта е купилъ челника, като е платилъ 1500 лири. Общината за сега има процесъ съ гръцкото правителство върху границитѣ на землището. Половинъ часъ къмъ юго-истокъ се намира едно друго аромжнско село Суфлари съ 35 кжщи. Ханджията ме прие въ кжщата си, която бѣше една бѣдна колиба и не можаше да ме закрили отъ студа. Най-послѣ увихъ се хубаво въ чергата и можахъ така да се поуспокоя.

На сутриньта, слѣдъ като се поочисти мъглата, потеглихме къмъ сѣверъ по долината, която лежи между Кисаво (Осса) и една по ниска планинска верига. Тази долина е обработена добрѣ и има доста голѣми села изъ нея, а пъкъ аромжнетѣ завзематъ тукъ своитѣ зимни квартири распрьснато. Слѣдъ единъ часъ бѣхме въ селото Боюкъ Кисерли, чието население се състои отъ албанци, българи и гърци, а още слѣдъ единъ часъ пжтуване стигнахме въ Кючюкъ Кесерли. Слѣдъ 3½ часа отъ тръгването ни стигнахме въ селото Баба, което лежи при започванието на долината Темпе.

Обѣдъ направихме въ хана, съдържатель на който бѣ единъ аромжнинъ отъ Добриново. По-послѣ тръгнахме съ Наки изъ тази въспѣта и много пжти описвана долина. Тя бѣше покрита сега съ жълта утайка и при всичко че хубавия ѝ сезонъ бѣше прѣминалъ, азъ бидохъ изненаданъ.

Долината Темпе е тѣсна, отъ околнитѣ склонове пада шумно много вода, па и политѣ не сж бѣдни отъ извори; тази нейна тѣснина, усамотеность и сжщеврѣменно и нейното минало омайватъ всѣки образованъ човѣкъ. Оставихъ Наки съ апарата въ срѣдъ долината, а азъ самъ се покатерихъ по височината къмъ развалинитѣ на Ореасъ. Стигнахъ до източния изходъ на пукнатината и по-нататъкъ не можахъ да вървя, защото почна да се здрача. Бѣше се стъмило хубаво, когато ме посрѣщна Наки, който се бѣше загрижилъ за дългото ми отсжтствие,

та бѣ тръгналъ да ме дири. Двамата заедно стигнахме съвсѣмъ уморени въ хана.

5. Чаричена и Еласона. (25—27 мартъ).

На слѣдующия день вървѣхме па горѣ по дѣсния брѣгъ на Саламвриа; слѣдъ $1^{1}/_{4}$ часа минахме селото Башларъ, което се населява отъ аромѫне изъ Сиикси. Слѣдъ други $^{3}/_{4}$ часа минахме втѣснената рѣка между скалитѣ по единъ каменeнъ мостъ, който се намира 2 клм. по-нагорѣ, отколкото е означенъ въ Кипертовата карта — Епиръ и Тесалия.

Държахме се по политѣ на планинския възелъ, който служи за граница между Турция и Гърция. При една рѣкичка съ студена вода си отпочинахме нѣщо единъ часъ и слѣдъ това продължихме пѫтуванието си и минахме прѣзъ селото Караджало. Въ това село аромѫне отъ Аспропотамосъ прѣкарватъ зимата, а нѣкои сѫ се и заселили тукъ и слѣдъ половинъ часъ стигнахме въ селото Лигари, прѣзъ което село минава пѫтьтъ отъ Тирнова. Този пѫть се извива на високо къмъ пограничната станция, която стигнахме за $6^{1}/_{2}$ часа, смѣтайки отъ Баба.

При гърцитѣ се изпълниха скоро формалноститѣ, а при турцитѣ трая дълго врѣме. Трѣбваше да послѣдвамъ офицерина въ кѫщата му и да пия съ него кафе, при което трѣбваше и да му разкажа отдѣ ида, накѫдѣ отивамъ, съ каква цѣль, съ една дума имахъ пакъ изслѣдвание, каквито съмъ ималъ много въ Турция. Притърсванието на багажа ми трая дълго врѣме, защото повидимо бакшиша, който Наки даде отъ своя страна на чаушина, не бѣ го задоволилъ. Азъ нѣмахъ нищо за облагане съ мито и затова си оставихъ багажа да го прѣтърсятъ.

Кираджията, когото взехъ отъ Лариса, испратихъ назадъ заедно съ мулетата му, защото случайно намѣрихъ едно момче съ два коня, което отиваше сѫщо за Царичена. Азъ бѣхъ благодаренъ, че слѣдъ дългото пѫтувание можахъ сега да поездя.

Бързо вървяхме нагорѣ по долината и бѣше се ве-

че смръчило, когато стигнахме въ Царичена, което село не е много далече отъ границата. Тукъ въ това село слѣзохъ у единъ познатъ отъ по-прѣди аромѫнинъ отъ Самарина. Той ме прие много радостно и ми услужи.

Царичена има 500 кѫщи, повечето отъ жителитѣ сѫ аромѫне. Тукъ прѣзъ лѣтото живѣятъ само 50 фамилии, а другитѣ сѫ пръснати изъ планинитѣ. Останалитѣ жители сѫ гърци, но и аромѫнетѣ сѫ надѫхани съ гръцки духъ. Че жителитѣ сѫ съ такъвъ духъ е испиталъ моя домакинъ Папаянъ. Той дошелъ тукъ прѣзъ есеньта и искалъ да отвори аромѫнско училище. Никой го не приемалъ въ кѫщата си, най-послѣ една вдовица, синътъ на която билъ умрѣлъ наскоро, се съжелила и го приела въ кѫщата си, но затова пъкъ всички я доста много намразили. Младиятъ енергиченъ човѣкъ сполучилъ да събере доста бѣдни дѣца, но наскоро родителитѣ на дѣцата сѫ биле принудени чрѣзъ заплашвание и уговаряне да си оттеглятъ дѣцата отъ аромѫнското училище. Но тѣ не сполучили съ всички дѣца, затова клеветитѣ се започнали и то главно отъ владиката, който е албанецъ. Обвинявали учителя, че е въ свръзка съ разбойницитѣ, че имъ помагалъ и билъ откаранъ затова въ затвора, но го пуснали слѣдъ една недѣля, понеже не сѫ могли да докажатъ вината му. Цѣльта се постигнала, защото всичкитѣ ученици напуснали аромѫнското училище.

На слѣдующия день по обѣдъ дойде единъ мой познатъ отъ ближната Еласона и ме покани да му ида на гости. Този човѣкъ се казваше Адамъ Котула и е родомъ отъ Влахо-Клисура. Ний тръгнахме пѣши и стигнахме за $^3/_4$ часа, а Наки идѣше подиръ насъ на конь съ багажа.

И въ Еласонъ, който градъ е главния центръ на окрѫга и сѣдалище на каймакаминъ, има доста аромѫни, които сѫ повече отъ Влахо-Ливадонъ. Тукъ има и гърци, но главната маса образуватъ турцитѣ. Тука има и доста голѣмъ гарнизонъ, защото границата е наблизо. Положението на града е много хубаво: разположенъ по политѣ на

една стръмна височина, а на самия върхъ се намира единъ старъ манастиръ. Къмъ юго-западъ има една равнина, заобиколена отъ планини. Въ тази равнина е станало сражението прѣзъ 1885 год. между турци и гърци.

Този пѫть тукъ е единствения между Македония и Тесалия и затова движението е доста голѣмо. Тука въ града има и гръцки консулъ, единъ твърдѣ любезенъ господинъ. Азъ посѣтихъ и каймакамина, за да му покажа книжата си, а той отказа да ги прѣгледа съ забѣлѣжката, че моитѣ ясни очи и чисто чело иматъ по-голѣмо значение, отколкото паспорта ми; но пакъ не забрави да изпрати полицията, която затова пъкъ ме изпита много по-изтънко. Каймакаминътъ, заедно съ главнокомандующиятъ на войскитѣ и съ шефа на полицията, повърна ми визита и азъ по тѣхно желание ги фотографирахъ, което единъ фанатикъ турчинъ нѣма да направи никога. Слѣдъ това ги придружихъ до една градина, дѣто свирѣше военната музика и то повечето нѣмски маршове.

Посѣтихъ и манастира Св. Мария, лежанцъ на височината, за да разгледамъ библиотеката, която, както слушахъ, имала черковни книги и ржкописи. За съжеление, ключътъ отъ библиотеката билъ въ града и бѣше вече късно да се испрати да го вэематъ.

6. Сервия (Селфидже). (28—29 мартъ).

Единъ господинъ отъ Смирна пѫтуваше отъ тука за Сервия и биде тъй добъръ, че ме покани въ своята кола, което приехъ съ благодарность. За отплащание на услугата му погрижихъ се за полицейска охрана, тъй като тази мѣсность бѣ прѣпълнена съ разбойници. Огначало дойде съ насъ само единъ стражарь, а послѣ по заповѣдь на каймакамина ни застигнаха още 6 души конни стражари, така щото можахме да пѫтуваме съвсѣмъ покойно. Наки вървѣше подиръ насъ съ натоварения онь. Пѫтьтъ за Сервия, като воененъ, е доста добъръ,

всички мостове бѣха добри, което нѣщо е голѣма рѣдкость въ Турция.

Ний прѣминахме скоро Еласонската височина и вървѣхме по вълнообразенъ теренъ, отдѣто свободно виждахме покрития съ снѣгъ Олимпъ, въ политѣ на който лежи голѣмото аромѫнско село Кокинопло, а по склоноветѣ на планината Чапка се виждаше селото Влахо-Ливадонъ, дѣто прѣзъ лѣтото на 1886 год. прѣкарахъ 4 недѣли, занятъ съ изучване на езика.

Отпочинахме си само веднажъ въ единъ ханъ и си похапнахме отъ студеното ядене, което ми бѣше далъ любезния гръцки консулъ въ Еласона. Отъ хана нататъкъ пѫтьтъ се издига почти близо до Сервия и отдалече се вижда съборения замъкъ въ града. Напослѣдъкъ изоставихме шосето и за понаправо тръгнахме изъ една пѫтека и стигнахме въ града доста рано.

Бидохъ приетъ радостно отъ Д-ръ Атанасъ, старъ мой познайникъ, аромѫнинъ отъ Солунъ, членъ на една Ливадонска фамилия. Интересно е сѫждението на този човѣкъ върху неговата собственна нация. Д-ръ Атанасъ, като има прѣдъ видъ, че едни отъ аромѫнетѣ се гърчеятъ и не искатъ да знаятъ нищо за своята националность, други пъкъ, отъ народната партия, като се мислятъ, че сѫ милиони, изпадатъ въ илюзия и си прѣдаватъ значение, че нѣкога ще играятъ важна роля измежду народитѣ въ Балканския Полуостровъ, казва: „Ний аромѫнетѣ сме родени подъ лоша звѣзда.“ Съ това той е узналъ истинското положение на аромѫнетѣ. Сѫдбата е била лоша за тѣхъ, дѣто сѫ се отдѣлили отъ своитѣ братя, отъ своитѣ съплеменници, защото и тѣ ще се изгубятъ, както власитѣ въ Моравия или пъкъ както онѣзи въ Истрия, които сѫ близо на издъхванието си. Той не отрича националностьта си, а се гордѣе съ това. Аромѫнетѣ въ тѣзи мѣста сѫ по-развити и по-богати, както отъ славянетѣ, тъй и отъ албанцитѣ, но понеже живѣятъ между гръцки народъ, затова прѣдпочитатъ да се

[illegible] въ гръцката партия, защото е напразно да се [illegible]

Въ тритѣ села около Олимпъ: Влахо-Ливадонъ, Ко[illegible] и Фтери, аромѫнетѣ сѫ всецѣло прѣдадени на гърцизма и това се вижда отъ участието, което тѣ сѫ взели и въ освободителната война, като Георгиесъ Олимпиосъ, аромѫнинъ отъ Фтери, наричанъ отъ турцитѣ влашки [illegible], Андруцу и неговия синъ Одисеусъ отъ Влахо-Ливадонъ, [illegible] доказва какво е било тѣхното въодушевление.

Населението въ Сервия е повечето турско, има 100 турцки и 50 аромѫнски фамилии, дошли тукъ отъ Влахо-Ливадонъ и отъ изчезналото село Неохори. За забѣлѣзвание е тука, че и турцитѣ говорятъ аромѫнски или поне го разбиратъ и то се обяснява съ туй, че като побѣдени, женятъ се за аромѫнетѣ.

На другия день ни посѣтиха четирма разбойници и ги нахраниха тъй, като да бѣха порядъчни хора. Тѣзи хора, слѣдъ като сѫ разбойничествували дълго врѣме, отрѣкли се отъ занаята си и се прѣдали на турцитѣ. Намѣсто да бѫдатъ наказани за злинитѣ, които сѫ правили, тѣ ходятъ сега свободно, плаща имъ се и ги употрѣбяватъ понѣкога като потера противъ разбойницитѣ, съ това имъ се дава случай да се захванатъ пакъ за занаята си, щомъ се затѫжатъ за него. Тѣзи хора бѣха снажни и силни, съ голѣми коси и дълги бради, съ фустанели и произвеждаха страхъ у човѣка. Тѣхния капитанъ ми каза съ най-голѣмо спокойствие, че ме видѣли и пазели, че ще дойда, но съ мене имало доста конница, така че нападението било мѫчно.

— Какво щѣхте да искате, ако ме бѣхте хванали? [illegible] ги азъ.

— Хиляда лири.

— Но азъ нѣмамъ толкозъ пари.

— Вий френцитѣ носите панталони, вий имате мно[illegible]ри, каза ми той.

Като какъ се отплащатъ онѣзи хора, които иматъ

злощастието да попаднатъ въ разбойнически ржцѣ, показватъ слѣдующитѣ примѣри:

Г-нъ Д-ръ Атанасъ, моя домакинъ, е билъ хванатъ отъ разбойници, които биле повечето аромжне, и сж го отпуснали срѣщу 500 лири, сжщо и жена му е била хващана и оцѣнена за 400 лири. Разбойницитѣ сж се отнасяли добрѣ спрямо тѣхъ, па даже и жената на доктора не се оплакваше. Мухамеданитѣ албанци и геги никогажъ не хващатъ жени, неучтиви сж въ това отношение само гърцитѣ и аромжнетѣ.

Д-ръ Зиси Папанастасъ въ Гребена е билъ хванатъ съ много други още, но сполучилъ да избѣга съ помощьта на единъ отъ разбойницитѣ.

Въ единъ празниченъ день въ Влахо-Клисура сж биле откарани много жени и всички послѣ сж биле отпуснати, но съ тѣхъ не се отнели учтиво.

Отъ сжщото мѣсто било хванато едно момче и изисквали за него голѣма сума. Бащата на дѣтето отъ изискваната сума имъ изпратилъ само една часть и ги молилъ да се задоволятъ само съ нея, защото нѣмалъ повече. Тѣ повърнали паритѣ назадъ, а главата на дѣтето турили въ една торба и му я изпратили. Самъ бащата съ сълзи ми разказа това злодѣйство, което станало прѣзъ 1886 година. И въ двата случая разбойницитѣ биле аромжне, които не вематъ никакъ въ внимание дали иматъ работа съ сънародници или не.

Господинъ Герасимосъ Кириасъ въ Битоля е билъ хванатъ отъ албански разбойници и цѣли 5 мѣсеци съ голѣми мжки и оскждности е билъ влачанъ отъ мѣсто на мѣсто, до дѣто най-послѣ е билъ откупенъ отъ английското библейско общество за 700 лири.

Както спомѣнахъ по-напрѣдъ, билъ е хванатъ и аромжнския учитель отъ Низополе и трѣбвало да плати една сума, за да го пуснатъ. Той билъ сиромахъ и като не можалъ нищо да заплати, отрѣзали му ухото, но и това като имъ не помогнало нищо, слѣдъ три недѣли го отпуснали.

Въ всичкитѣ тѣзи случаи имаме работа съ разбойници, на които това имъ служи като занятие. Тѣ гледатъ да хващатъ по-богати хора и да изискватъ по възможности по-голѣми суми. Отнасятъ се спрѣмо хванатитѣ изобщо добрѣ и гледатъ да ги хранятъ по-добрѣ, отколкото себе си; но много изморяватъ съ ходенето и по нѣкой пжть не липсува и боятъ за да накаратъ човѣка да върви заедно съ тѣхъ. Животътъ на уловенитѣ е само тогазъ въ опасность, когато ги прѣслѣдватъ; въ такъвъ случай тѣ не съжеляватъ. Живѣятъ въ чети по 6—100 човѣка, по нѣкой пжть се срѣщатъ и такива до 300 души. Всички сж юначни хора и не се боятъ отъ смърть. Qustav Meyer, въ своитѣ Essays und studien II, стр. 195, се произнася така върху разбойницитѣ: „Прѣзимуването на тѣзи хора по студенитѣ планински склонове, които се напущатъ отъ жителитѣ имъ, е доказателство за тѣхната устойчивость.“ Това не може да се каже за разбойницитѣ по Пиндъ, защото тѣ живѣятъ зимно врѣме изъ градоветѣ, съвсѣмъ рѣдко по селата. Много малко се усмѣляватъ да продължаватъ занаята си по крайбрѣжието. Зимѣ всѣки пжтува прѣзъ планината безъ да се страхува, защото знае, че нѣма разбойнически шайки. Пъкъ и съ какво ще се хранятъ тѣзи хора, когато планинитѣ сж напуснати отъ жителитѣ и сж покрити съ снѣгъ? Тѣхния прѣстжпенъ животъ се продължава съ години, додѣто нѣкой куршумъ тури най-послѣ край на живота имъ. Има още единъ видъ разбойници: тѣ сж такива, които убиватъ своята жертва отъ засада и слѣдъ това я ограбватъ. Това сж повече случайни разбойници, като овчари, селени и кераджии, които слѣдъ убийството, за да ги не подозиратъ, хващатъ се веднага пакъ у занаята си.

Между различнитѣ разбойнически шайки на различни страни сжществуватъ или добри сношения или пъкъ неприятелски. Ако има между такива шайки приятелство, въ случай на нужда тѣ прѣдаватъ заробенитѣ хора на ...и, които не сж притеснени; ако ли пъкъ се гонятъ, щомъ се срѣщнатъ въ гората, често пжти ставатъ и

кървави сражения по между имъ. Тѣ не прѣсгаватъ до тогазъ, додѣто не паднатъ и двамата водители и слѣдъ това, при нови водачи, тѣ се примиряватъ. Разбира се, че разбойницитѣ аромѫне иматъ своитѣ ятаци между овчаритѣ по планинитѣ и тѣ срѣщу пари имъ даватъ храна, а пъкъ измежду кираджиитѣ иматъ шпиони, които имъ съобщаватъ, кога е врѣме за плячка. Разбира се, че мнозина сѫ принудени да имъ помагатъ, особенно отъ овчаритѣ, защото сѫ всѣкога въ рѫцѣтѣ имъ. Всѣка измѣна заплащатъ съ живота си. Че разбойничеството може да се унищожи въ Турция, доказалъ е това Рифатъ паша, като битолски валия. Чрѣзъ мѣркитѣ, които той взе, цѣлиятъ вилаетъ се очисти за кратко врѣме отъ разбойницитѣ. Това е една явна тайна, па и управлението знае това нѣщо, че нѣкои високопоставени лица си служатъ съ шайки отъ албански разбойници. Особенно прочути сѫ въ това отношение Али бей въ Корча и Изетъ бей въ Флорина, който, навѣрно, за заслугитѣ си спрямо населението въ послѣдно врѣме, е произведенъ паша (!?). Гърция е почти свободна отъ разбойници, защото голѣми шайки не могатъ да се удържатъ. Но въ Тесалия, въ Аграфа, особенно въ областьта на Аспропотамосъ, даже и въ околностьта на Трикала, се случватъ доста често обири.

7. Ксероливадонъ и Верия. (30 мартъ — 2 априлъ).

Понеже моя спѫтникъ отъ Смирна искаше да остане още за нѣколко дни въ Сервия, затова азъ продължихъ пѫтуванието си. Намѣрихъ единъ кираджия съ два коня за 4 1/2 турски меджидии (нѣщо 25 лева), който се съгласи да ме откара прѣзъ планината за Верия. Наки и кираджията тръгнаха въ 5 часа сутриньта, а азъ съ единъ стражарь ги послѣдвахъ слѣдъ два часа. Слѣдъ като заплатихме опрѣдѣлената такса при голѣмия мостъ, който се затваря съ рашетка, оставихме шосето, което води за Кожани и нататъкъ за Битоля въ сѣверо-източ-

но направление потеглихме нагорѣ по единъ тѣсенъ и каменистъ пѫть. При турското село Оджакъ излѣзохме въ една прѣкрасна долина и най-голѣмото тукъ село се казва Акшала. При тѣзи села нѣма много вода. Минахме въ една височина покрай единъ кладенецъ, който бѣ заобиколенъ отъ много жени и слѣдъ това слѣзохме въ Егрибуджанската равнина, въ която сѫ разположени 24 турски села. Тука застигнахме Накя съ кираджията и се спряхме срѣдъ равнината, за да отпочинемъ и ний и конетѣ прѣди изкачването на планинския гребенъ.

Ний изпуснахме да се снабдимъ съ храна, защото мисляхъ, че ще минемъ достатъчно села, което и наистина стана, но понеже бѣха мухамедански, затова и нищо не намѣрихме. Стражаринътъ ни достави малко хлѣбъ, а отъ единъ албанецъ си купихме малко халва. За щастие, имахъ още малко хайверъ отъ Атина и той ми служаше доста въ подобни случаи. Нашия стражарь принадлѣжеше къмъ една мухамеданска секта и бѣше почти оплюскалъ шишето съ ракия, — той трѣбваше на всѣки половинъ часъ да му смукне. Той имаше повече отъ 60 годишенъ, прѣди е билъ офицеринъ, но, по нѣкакви си причини, билъ е разжалванъ. Щомъ излѣзохме отъ Сервиа, той си свали феса и го не тури на главата си, до като не влѣзохме въ Вериа. Прѣзъ лѣтото и зимата, при дъждъ и слънце, изключая въ гарнизона, той ходи всѣкога гологлавъ, безъ да му прѣчи старостьта или пъкъ да му поврѣди нѣщо, макаръ и да имаше *лиса* глава.

Слѣдъ като прѣминахме селото Дйортали, навлѣзохме въ една долина и наскоро почнахме да вървимъ нагорѣ. Додѣто да дойдемъ до височината на прохода, минахме на двѣ мѣста покрай караулни домове, въ които имаше само по нѣколко войника. По височината имаше още много снѣгъ, който сѫщеврѣменно се и топѣше и тамъ, дѣто се бѣ вече стопилъ, израснало бѣше и цвѣте, което разхубавяваше природата, а пъкъ хиацинитѣ цъвтяха нѣколко стотини стѫпки по-долѣ. Като слѣзох-

ме по източната страна на гжсто обраслата планина, намѣрихме сжщо иглика, кокиче и още по-долу и теменуга.

Въ три часа слѣдъ обѣдъ стигнахме въ лѣтното село Ксеро-Ливадонъ. Бѣше твърдѣ рано, затова овчаритѣ ги нѣмаше още. Освѣнъ нѣколко души войници и ханджията други хора нѣмаше тука. И тука пеможахме да получимъ нѣщо за ядене, нѣмаше даже и сухъ хлѣбъ, защото по-напрѣдъ сж били минали войници и го изѣли.

Това село съ своитѣ 100 едноетажни колиби, които иматъ остри покриви, прави особенно впечатлѣние. Видѣхъ много лѣтни села, кжщитѣ на които бѣха съ здрава направа и добра нареда, повечето двуетажни, но видѣхъ и колиби, съградени отъ плѣтъ и слама. Тукъ всичкитѣ кжщи сж съградени отъ камъкъ, но не сж измазани съ хоросанъ. За да не влиза вѣтърътъ въ стаитѣ, тѣ сж измазани съ глина. Стѣнитѣ не сж по високи отъ единъ човѣшки ръстъ, а покривитѣ, напротивъ сж твърдѣ високи. Тѣзи аромжне произхождатъ отъ Периволи и Авдела, дѣто сж прѣвикнали на здравичко. Тѣзи имъ зграды за да не бждатъ твърдѣ здрави, причината е, може би, тази, че тѣ принадлѣжатъ на двама души: единия турчинъ, а другия гъркъ отъ Вериа, а не сж собственность на самитѣ аромжне. Така че това лѣтно село прилича повече на чифликъ, само съ тази разлика, че жителитѣ се занимаватъ само съ скотовъдство, а не и съ земледѣлие.

Слѣзохме скоро долу и вървѣхме повечето пѣши, защото мѣсностьта бѣше много страшна и около часа 7 стигнахме въ Вериа, който градъ е разположенъ сжщо както Воденъ въ една тераса, но е по низка отъ воденската. Тукъ има добра вода. Въ източната страна се виждатъ още остатъци отъ нѣкогашното укрепление, а въ управлението се е запазила още една голѣма кула. Улицитѣ сж тѣсни и жглести, кжщитѣ съ своитѣ дълги стрѣхи придаватъ староврѣмененъ изгледъ. Въ тази часть, дѣто живѣятъ евреитѣ, е мръсно и пълно съ всѣкакви вони, човѣкъ мисли, че се намира въ нѣкогашнитѣ ев-

рейски квартали изъ нѣмскитѣ градове. Като излѣзе човѣкъ изъ еврейската мръсотия и тръгне къмъ западъ, навлиза се въ едно много прѣкрасно мѣсто. Една рекичка се спуща пѣнливо въ една клисура, а брѣговетѣ ѝ

Еврейска часть въ Вериа.

сж обрасли съ дървета и храсталакъ. Въ тази тука часть турцитѣ иматъ своитѣ кафенета. Турчинътъ пие тукъ съ кефъ кафето си, смучи тютюня близо до града, но пакъ всредъ хубавата природа, къмъ която той е много чувствителенъ.

Населението на Вериа се състои почти отъ еднакво число гърци и турци и то по 2500 души. При това трѣбва да прибавимъ нѣщо по 100 еврейски, български и аромжнски фамилии. Въ турскитѣ фамилии се говори чисто грънки, когато пъкъ гръцкитѣ фамилии не говорятъ чисто, защото иматъ много славянски думи. При-

чината на това е, че турцитѣ сѫ дошли тукъ въ послѣднитѣ десетки години отъ Тесалия и Мореа, дѣто се ґовори на чисто гръцки езикъ.

Въ този градъ има и трикласно аромѫнско училище съ 150 дѣца, но човѣкъ ще се излъжи, ако мисли, че тѣзи дѣца сѫ отъ града Вериа. Тѣ сѫ дѣца на аромѫнскитѣ овчари, които прѣкарватъ тукъ зимата. Прѣзъ лѣтото живѣятъ въ планинскитѣ села на югъ отъ Воденъ до Бистрица. Тамъ сѫ разположени всичко осемь села: 1) Селя съ 400 фамилии; 2) На западъ отъ него фарсериотското Селя съ 200 фамилии; 3) Волода съ 50 фамилии; 4) Маруша съ 130 фамилии; 5) Доляни съ 90 фамилии; 6) Ксеро-Ливадонъ съ 150 фамилии; 7) Кастаня съ 70 фамилии; 8) Чарковианъ съ 50 фамилии. За забѣлѣзвание е, че до сега само Ксеро-Ливадонъ, което е единъ чифликъ, е спомѣнвано отъ пѫтници, а другото аромѫнско население изъ Нягушъ планина никакъ не е спомѣнвано. Тѣзи аромѫне сѫ дошли тука въ това столѣтие изъ Авдела и Периволи. Тѣ прѣкарватъ зимата въ равнината: една часть отива за Вериа, а друга къмъ Ниауста.

Въ послѣдния градъ населението е българско, сѫщински гърци има много малко, а околнитѣ села сѫ чисто български. Тукъ трѣбва да забѣлѣжа, че българетѣ въ Ниауста сѫ на пѫть къмъ пълно погърчвание, понеже въ много фамилии се говори гръцки. Какъ се простира границата между гърци и българе, нека се види въ третата притурка.

Аромѫнското население изъ селата, вслѣдствие енергическото застѫпвание на ханджията Гога отъ Вериа, е въодушевено отъ националната идея, а аромѫнетѣ отъ града се числятъ къмъ гръцката партия.

Моето пристигание въ Вериа възбуди много злъчката на владиката, попа, лѣкаря и изобщо на цѣлата гръцка партия, особенно пъкъ съ посѣщението, което направихъ на аромѫнското училище. Тѣ закроиха своитѣ планове и не закъсняха да ме наклеветятъ прѣдъ каймакамина като аромѫнски агитаторъ. Като посѣтихъ кай-

макамина и му прѣдставихъ книжята си, той ми каза, че съмъ ромжнинъ и изискваше да отпжтувамъ веднага за Солунъ. Почна се пририрня по между ни и азъ не можахъ де остана равнодушенъ. До сега запазвахъ всѣкога хладнокръвие къмъ турцитѣ, но въ този случай излѣзохъ отъ търпѣние, а моитѣ придружвачи се загрижиха за сигорностьта ми. Не стана нищо, защото на слѣдующия день напуснахъ мѣстото.

8. Солунъ. (2—18 априлъ).

На слѣдующия день въ 6 часа сутриньта отпжтувахъ въ една кола съ Наки. Врѣмето се бѣше влошило. Духаше студенъ вѣтъръ и ни принуди да се угънемъ въ покривкитѣ си. При прѣминаването на рѣката Карасмакъ, оттока на езерото при Яница, видѣхъ малки морски ладии, които дохождаха до тукъ по рѣката и ги натоварваха — това ме изненада. При хана на вардарския мостъ се спрѣхъ, отпочинахъ си доста и въ 6 часа вечерьта стигнахме въ Солунъ (този градъ европейцитѣ го изговарятъ Салоникъ, българитѣ — Солунъ, а аромжнетѣ — Съруна), който ми бѣше познатъ отъ едно прѣдишно прибиване въ него.

Европейцитѣ посѣщаватъ много прочутия хотелъ Коломбо, но понеже той е въ вжтрѣшностьта на града, затова прѣдпочетохъ хотела Тракали, принадлѣжащъ на единъ гръкъ, отдѣто можахъ да се наслаждавамъ на морския изгледъ, на Олимпъ и на множеството хора.

За чужденеца е полезно, ако знае гръцки езикъ, защото е много разпространенъ и се говори и отъ евреитѣ, които образуватъ тукъ болшинството. Солунъ има 120,000 души и $^2/_3$ отъ населението му е еврейско; евреитѣ се чувствуватъ много добрѣ подъ турското управление. Тѣ сж тука голѣми търговци, бакали, занаятчии отъ всѣкакъвъ сортъ и хамали. Като лодкаджии и рибаритѣ се рѣшаватъ да навлѣзатъ въ морето и въ найбурно врѣме, а като занаятчии никой не смѣе да конкорира съ тѣхъ.

Едно посѣщение изъ еврейската часть, дѣто живѣятъ по-бѣднитѣ евреи, е голѣма смѣлость. Четире и петь етажни кѫщи, прѣпълнени съ хора, вонѣятъ извънмѣрно много, построени сѫ една срѣщу друга толкозъ на близо, щото улицитѣ сѫ непроходими за кола, вслѣдствие на което тѣ сѫ тъмни, влажни и прѣпълнени съ нечистотии. Женитѣ, съ разгърдени пазви и немирни дѣца, лежатъ по портитѣ или на улицитѣ, облѣчени съ кални и изпокъсани дрѣхи и изглеждатъ чужденеца неприятно, за дѣто е посмѣялъ да тръгне изъ тѣхнитѣ улици. Еврейската часть е и за самата полиция особенна область, дѣто тя се промъква въ голѣми групи и само въ врѣме на нужда. Прѣзъ лѣтото на 1891 год. тази ужасна часть се подпалила и повечето изгорѣла, защото, както се говори, властитѣ не сѫ се грижили много за потушване на пожара, а сѫ гледали да се запазятъ другитѣ части на града.

Гръцкиятъ елементъ въ този градъ се състои отъ погърчени аромѫне и българе. Първитѣ сѫ забравили до негдѣ майчиния си езикъ, но, при все това, въ частитѣ Св. Никола, Св. Атанасъ и Св. Тодоръ отчасти пакъ се говори. Тукъ прѣкарахъ Великдена и видѣхъ много лица съ аромѫнски типъ. Тукашнитѣ аромѫне сѫ повечето отъ Влахо-Ливадонъ, Мускополе и Влахо-Клисура. Опитаха се да отворятъ едно аромѫнско училище, но не сполучиха, защото всичкитѣ аромѫне сѫ съ гръцката партия.

Българетѣ, напротивъ, иматъ една уредена гимназия, но ученицитѣ сѫ повечето вънкашни. Въ града нѣма повече отъ 250 български фамилии, които да се признаватъ за такива. Слѣдъ евреитѣ по численость идатъ турцитѣ. Търговцитѣ турци се славятъ по това, че сѫ найчестни отъ всички.

И нѣмската колония въ Солунъ не е сѫщо незначителна. Тѣ си иматъ и училище и мислятъ да повикатъ наскоро и другъ нѣкой учитель. Въ хотелъ Коломбо има единъ кегелбанъ и прѣкарватъ опрѣдѣлени вечери много весело. Нѣмската бира повдига още повече духътъ имъ,

пъкъ и туземцитѣ признаватъ особенния вкусъ на нѣмската бира. Въ градината на хотела се виждатъ често ефендета и кирии (господа) да сѣдатъ и слушатъ пѣснитѣ на едно ческо общество, изпразновайки една слѣдъ друга криглитѣ, подъ това название въ г. Солунъ е извѣстна баварската бирена чаша. Членоветѣ на нѣмската колония сѫ повечето висши чиновници отъ желѣзната линия, които си служатъ и въ официалнитѣ книжа съ нѣмския езикъ, а долнитѣ чиновници, водителитѣ на трена, както и началницитѣ на по-малкитѣ гари, сѫ левантинци и употрѣбяватъ при рапортитѣ си французския езикъ. Нѣмски търговци и занаятчии има съвсѣмъ малко. Много приятни часове прѣкарахъ съ нашия германски консулъ господина Д-ръ Мордтманъ и съ господина Хайнце, директоръ на банката.

И двамата тѣзи господа, които чрѣзъ дългото имъ прибивание въ Ориента сѫ го изучили добрѣ, съгласяватъ се въ това, че турцитѣ сѫ единственнитѣ между другитѣ народи въ Балканския Полуостровъ, които иматъ найсимпатиченъ характеръ, който се отличава съ рицарство и правдолюбие и който чрѣзъ спокойствието и учтивостьта си правятъ впечатлѣние на другитѣ, а тѣзи черти при другитѣ народи отсѫтствуватъ. Обратната страна на тѣхния характеръ не се забѣлѣзва отъ чужденцитѣ, които живѣятъ въ градоветѣ; но ако тѣ тръгнатъ както мене съ мѣсеци изъ селата и се запознаятъ по-отблизо съ притѣснения народъ, ще узнаятъ тогазъ други работи, които хвърлятъ една съвършенно друга свѣтлина върху този прѣхваленъ характеръ. Азъ не мога да се оплаквамъ отъ малкото неприятности, които срѣщнахъ, напротивъ, мене сѫ ме приемали много любезно. Че сѫ се показвали много пѫти недовѣрчиви, това е твърдѣ естественно. Но пръснатитѣ изъ провинцията по-долни чиновници мѫчатъ и притискатъ бѣдниятъ народъ съ нечути данъци и рушвети, пристраснитѣ сѫдии обръщатъ често пѫти очевидното право въ криво, стражаритѣ и солдатитѣ се установяватъ въ селата па вcase иматъ и послѣдния залъкъ отъ

хората, а въ случай на противене, тѣ биятъ немилостиво и убиватъ. Това сѫ работи, които можи да извърши само единъ свирепъ характеръ, и единственното имъ извинение е това, че имъ се било плащало лошо и че съ мѣсеци не получаватъ никаква заплата. Ако на единъ чиновникъ се плаща лошо, или пъкъ не му е дадено нищо, то той търси да извади хака си отъ християнетѣ. Ако да бѣше финансиалното положение друго, ако вишитѣ чиновници и бейове да не завличаха голѣма часть отъ доходитѣ, тогазъ и християнетѣ нѣмаше да се оплакватъ и да копнѣятъ за друго управление. Сега отношенията сѫ така лоши, че много селени сѫ достигнали до тамъ, че казватъ: „за насъ е съвсѣмъ безразлично, кой ще управлява страната, ний искаме да се освободимъ отъ турцитѣ, защото другото управление нѣма да бѫде въ никакъвъ случай по-лошо, отколкото сегашното при тѣхъ.“

Глава VI.

ИЗТОЧНА МАКЕДОНИЯ. ПРОЛѢТЪ, 1890 г.

1. Сересъ и Джумая. (19—21 априлъ).

Слѣдъ като прѣкарахме празницитѣ, намислихъ да посѣтя и послѣдната область, дѣто живѣятъ аромѫне въ голѣмо число — тази область бѣ Източна Македония. Въ $1^1/_2$ часа слѣдъ полунощь дойде колата въ хотела, за да ни откара, но, додѣ да се приготвимъ, измина се още единъ часъ. Едвамъ бѣхме отминали малко и полицията веднага се яви, за да се научи кѫдѣ отиваме. При вратата се присъедини къмъ насъ и стражарина, даденъ ни по заповѣдь отъ валията.

Вървѣхме полегичка изъ лошия пѫть нагорѣ и въ петь часа сутриньта стигнахме до Хайватово, отдѣто нататъкъ до езерото Лангаза се простира една плодородна долина, която прѣминахме бързо до селото Гювешне. Оттука нататъкъ пѫтьтъ пакъ се изкачва по възвишеность. Наблизо и надалече се виждаха много села и вѣтърни мелници. Никѫдѣ не се съглеждаше гора, но страната е много добрѣ обработена. Жителитѣ сѫ българи и въ нѣкой мѣста сѫ погърчени, а освѣнъ това тукътамѣ се виждаха и минарета, което показваше, че тукъ и турския елементъ е застѫпенъ, па даже нѣкѫдѣ и прѣобладающъ.

Шосето е полудовършено и по него пѫтуватъ само когато искатъ да се изкачатъ на височината или пъкъ да слѣзатъ въ равнината, иначе вървятъ покрай него по мегкия пѫть. Минахме прѣзъ голѣмото село Негованъ, а обѣдвахме въ турското село Лахана, което е отдалечено единъ часъ отъ Негованъ.

Указаха ни мѣсто отзадъ двора и тукъ, до като си варяхъ чай и закусвахъ, яви се веднага една млада госпожа и ми заговори на нѣмски:

„Господине, вий сте Германецъ?“ Като потвърдихъ,

че съмъ такъвъ, тя продължи: „Вий сте изпратенъ отъ небето. Азъ съмъ тука самичка съ една стара госпожа и моята слугиня. Научихъ се, че ме слѣдятъ разбойници и ще ме хванатъ."

„Огдѣ заключавате това?"

„Прѣди малко дойде тука единъ съмнителенъ човѣкъ и питалъ талигарина да ли старата жена не е Х. Отдѣ е знаялъ той името, незная; но моята слугиня била близо и чула разговора. Слѣдъ това той се отстрани бързо и зави около селото. Подиръ него дойдоха други още. Сигорно, тѣ сж се научили, че отиваме за Солунъ и искатъ да ни уловятъ."

Помжчихъ се да я утѣша и уговоря да продължи пжтуванието си, но не сполучихъ. Тя бѣше много развълнувана и ме молѣше да направя всичко възможно само и само да склоня каруцарина да се върни назадъ въ Сересъ. Каруцаринътъ пъкъ не искаше никакъ да се върне и това даваше поводъ да се мисли, че той е въ споразумение съ разбойницитѣ. Азъ не се страхувахъ много, но понеже разбойницитѣ често пжти сж отвличали изъ тази страна пжтници и понеже въ Негованъ видѣхъ двама души, въ фустанели и въоржжени до зжбитѣ, да се изкачватъ по една пропасть, и сѣднаха подъ дърветата, то тѣзи нѣща правяха мѣсностьта съмнителна.

Най-послѣ сполучихъ да върна каруцарина съ помощьта на стражарина, но, додѣто да тръгнемъ, измина се единъ часъ, а пъкъ госпожата искаше да заминемъ колкото се може по-скоро. Тя се поуспокои, когато сѣднахъ съ нея въ колата съ револверъ въ ржка и когато потеглихме за Сересъ. Стражарьтъ ездѣше подиръ насъ, а другата талига съ Наки и слугинята слѣдваше подиръ стражарина. Тя бѣше сжщо тъй развълнувана, като господарката си. Тази госпожа е била хващана и другъ пжть отъ разбойницитѣ и мисъльта ѝ за прѣдишното тегло я правѣше да изпада съвършенно въ несвѣсть. Мжчихъ се да я отклоня отъ тази мисъль съ разни разговори, но тя я бѣ всецѣло обхванала. И двѣтѣ тѣзи же-

ни, се стрясках щомъ зърнѣха въ далечностьта нѣкого съ фустанела. Тѣ се успокоиха съвършенно, слѣдъ като изминахме мостътъ на Струма. Тукъ въ хана се поспрѣхме заради болната слугиня.

Не се ядосвахъ ни най-малко отъ случая, че можахъ да помогна на дамитѣ, напротивъ, този случай ме запозна съ една аромѫнска фамилия, отъ която научихъ много по-точни нѣща за отношенията въ Сересъ, отколкото да бѣхъ останалъ да принощувамъ въ нѣкой ханъ.

Тази госпожа е израснала при уйча си, познатия въ Виена Думба. Той е аромѫнинъ отъ Плаца и въ околностьта на Сересъ има чифликъ. Госпожата била ходила да посѣти своитѣ, фамилията Кара Мичу и сега искаше да отпѫтува за Солунъ.

Подиръ обѣдъ стигнахме въ Сересъ и въ кѫщата на изненаданата фамилия ме приеха много добрѣ, като избавитель на дъщеря имъ, макаръ на другата сутринь да се узна, че въоружения човѣкъ е билъ чиновникъ по тютюня и всичко друго е било въображение отъ страна на страхливата слугиня.

Запознахъ се съ директора на грцката гимназия Папа Ергю, слѣдвалъ въ Германия, а сѫщо и съ другитѣ учители. Всичкитѣ говоряха добрѣ нѣмския езикъ и, съ изключение на едного, другитѣ бѣха аромѫне. Отъ тѣхъ се научихъ, че нѣщо 2—3,000 души отъ жителитѣ на Сересъ сѫ отъ аромѫнско потекло, между които и най-богатитѣ фамилии, като: Тегочикъ, Дуро, Контосъ, Кара Мичу и пр.; но всичкитѣ принадлѣжатъ на грцката партия, а пъкъ младото поколѣние не знае вече и майчиния си езикъ. Тѣзи хора сѫ надошли тука отъ аромѫнскитѣ села изъ Пиндъ и Олимпъ и ако се запитатъ кога сѫ дошли тука, тѣ отговарятъ, че въ врѣмето на Али паша. Градътъ брои повече отъ 20,000 души жители, отъ които 11,000 турци, 6,000 гърци (между които

много сж погърчени българи) 2,500 аромжне, 1,500 евреи и 3,000 българе*).

Една часть отъ българетѣ се числятъ къмъ гръцката партия, но чрѣзъ уредената гимназия и голѣмата дѣятелность на пропагандата, българската национална партия се е усилила значително. Гърцитѣ сж се усигорили съ подържката на турското правителство както тука, тъй и въ Мелникъ, дѣто освѣнъ нѣколко дузини гръцки фамилии, които се занимаватъ съ търговия, населението е чисто българско. Единъ мой познатъ учитель въ солунската българска гимназия, г-нъ Кжнчевъ, е искалъ да прѣпжтува тази мѣстность, но по интригата на гръцкия владика въ Мелникъ е билъ запрѣнъ и стоялъ въ затвора цѣли 14 дни, додѣто неговитѣ приятели въ Солунъ издѣйствували пущанието му.

Ако единъ български учитель посѣти нѣкое село, дѣто има гръцка партия, то той трѣбва да знае, че сигорно ще отиде въ затвора. Колко е възмутителенъ случая съ виенския ученъ Облакъ, който, съ цѣль да изучи езика, отишелъ билъ съ познати хора отъ Солунъ въ едно българско село, близо до Солунъ, дѣто биле веднага хванати и откарани въ затвора. Той, като австрийски поданникъ, билъ пуснатъ скоро на свобода, но другитѣ лежяли дълго врѣме въ затвора и най-послѣ биле изпратени на заточение.

Селенитѣ се мжчатъ по единъ нечуванъ начинъ отъ гръцката партия. Чрѣзъ затваряне, бой и заточаване на влиятелнитѣ българе гледатъ да сплашатъ другитѣ; но получаватъ тъкмо противното на туй, което се стрѣмятъ. Село слѣдъ село се изкубватъ отъ гръцкото влияние и неодържимо изпъква българизма, като се разширява отъ сѣверъ. Националното съзнание се пробужда и отъ послѣдователнитѣ и търпѣливи селени, които толкова дъл-

*) Въ етнографията на Македония, Пловдивъ 1881 год., която е отъ непознатъ съставитель, населението наСересъ е такова: 3,500 турци, 4,900 българе, 2,800 гърци, 765 евреи. Гопчевичъ прѣписва тѣзи числа, като замѣнява само българетѣ съ сърби. Числото на българетѣ е твърдѣ голѣмо, аромжнетѣ се не споменаватъ, а другитѣ сж приблизително вѣрни.

го врѣме сѫ се водили и скубали отъ гръцкитѣ владици, се явяватъ упорити и съзнателни противници, които се застѫпатъ съ въодушевление за народното дѣло. Жаждата на владицитѣ за забогатяване ги е карала да събиратъ съ най-голѣма строгость владиштината си, която е била узаконена, и тази именно суровость отъ гръцка страна е помогнала повече, отъ колкото самата българска пропаганда, за да стане таквозъ промѣнение въ отношенията. И ако сега гърцитѣ се плачатъ, че отъ день на день Македония се изплъзва изъ рѫцѣтѣ имъ, ако тѣ сега правятъ напразни усилия, за да възвърнатъ проникващето и неудържимо движение, то тѣ длъжатъ това на първо мѣсто на безсрамнитѣ постѫпки на владицитѣ си.

Ако да не е страхътъ на селенитѣ отъ турскитѣ чиновници, които заплашватъ много повече българетѣ, отколкото гърцитѣ и вслѣдствие на това работятъ въ съдружие, промѣнението отдавна би станало и то много по-скоро. Българетѣ сѫ постѫпили по-разумно, като сѫ отмахнали владиштината. Екзархътъ получава тѣзи пари, които прѣди сѫ биле разхвърлени за владицитѣ, отъ княжеството, и тази сума възлиза на 400,000 лева, която сума е по-малка отъ половината на онази, която гърцитѣ харчатъ за Македония.

Придруженъ отъ единъ евреинъ-испанйолъ, азъ посѣтихъ каймакамина. Приемътъ бѣше твърдѣ студенъ и не знаяхъ причината за това. Той ми обѣща, че ще ми даде двама души стражари, за да ме придружаватъ. Наки нае 3 коня, стопанинътъ на които щѣше да ни придружи. Сутриньта на 21 априлъ напущахме Сересъ, който е разположенъ при политѣ на планината. Бѣхме 5 души.

Отначало вървѣхме за Димиръ-Хисаръ по шосето, което напуснахме скоро и тръгнахме по единъ правъ пѫть за Джумая. Той минаваше прѣзъ блатиста равнина, която служи за паша. Само въ околностьта на Джумая пѫтьтъ стана по-добъръ.

Слѣдъ $3^1/_2$ часа ездене стигнахме въ Джумая и, понеже нѣмахъ никаква прѣпоржка, останахъ въ хана. Слѣдъ обѣда, въ който взе участие и придружвача-мухамеданинъ, при все че бѣше байрама имъ, дойдоха да ни посѣтятъ българскитѣ учители, които ме познаваха само по името. Посѣтихъ и азъ училището имъ и направихъ нѣколко снимки, слѣдъ това се разположихъ съ нѣколко господа подъ сѣнкитѣ на дърветата при едно кафене.

Слѣдъ малко врѣме дойдоха и гръцкитѣ учители, които се разположиха и тѣ близо до насъ. Единъ отъ тѣхъ извади единъ гръцки вѣстникъ и почна да чете на високо една статия, въ която се излагаше, че съмъ дошелъ въ Македония да пропагандирамъ за въ полза на ромжнетѣ, да възбуждамъ населението и др. подобни работи. Гръцкитѣ вѣстници започнаха да се занимаватъ съ мене и да ме клеветятъ прѣдъ турското правителство още като бѣхъ въ Солунъ. Тѣ съобщиха напримѣръ, че съмъ ималъ апаратъ и снимамъ укрѣпленията около Солунъ, че съмъ шпионинъ и като такъвъ трѣбвало да ме изгонятъ и пр.

Като свърши гръцкия учитель статията, азъ се явихъ прѣдъ него и му се прѣдставихъ, върху което тѣ се зачудиха. Помолиха ме да сѣдна и имъ обяснихъ смѣшното изъ статията. Господинътъ, който четѣше вѣстника, бѣ лѣкарь, свършилъ въ Германия и владѣеше доста добрѣ нѣмския езикъ. Той се увѣри, че съмъ чистъ нѣмецъ и съ това се възстанови послѣ външно едно приятелско сношение; при все туй, слѣдъ нѣколко врѣме въ солунския гръцки вѣстникъ се яви едно съобщение отъ Джумая, че основно сж открили намѣренията ми и вслѣдствия на това на слѣдующия день съмъ си отпжтувалъ.

Главната маса отъ населението е българско, нѣщо 3000 души на брой, аромжне има 1000 души, турци 250 души, цигане и мухамедане 750 души. Гърци нѣма никакъ, при все че иматъ училище съ 11 учители и учителки отъ българско и аромжнско произхождение. Бъл-

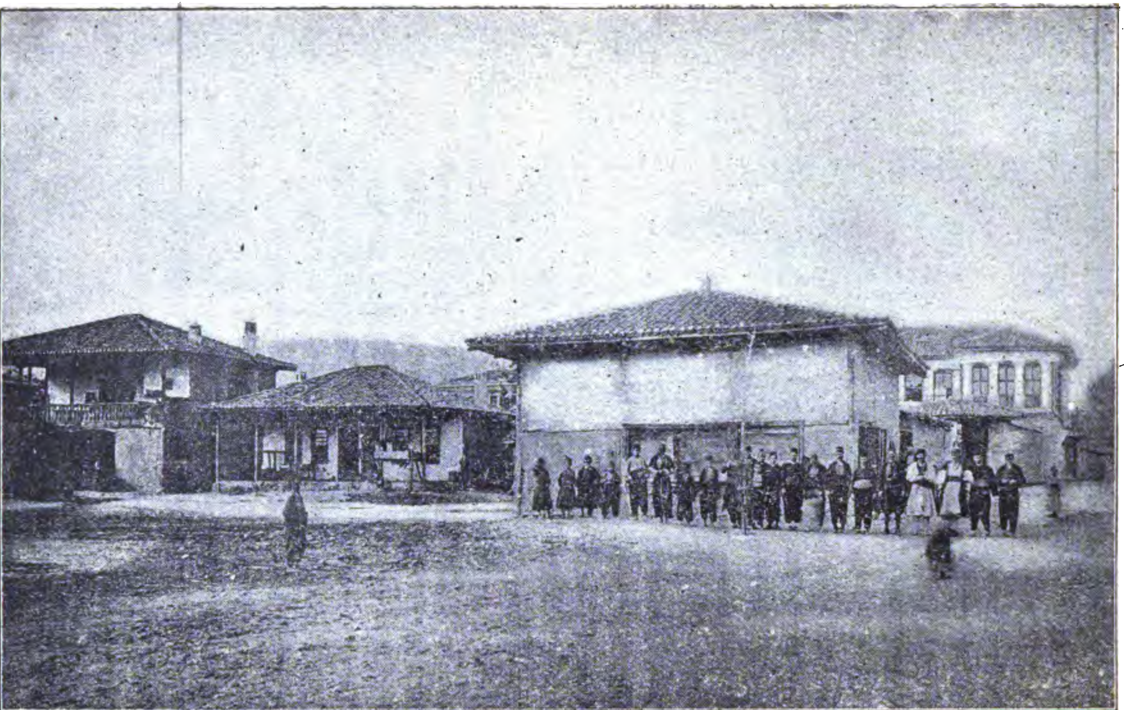

Пазарна площадь въ Джумая.

(Между българетѣ се виждатъ двама аромѫне съ своитѣ бѣли дрехи).

гаретѣ иматъ само двама учители, но числото на ученицитѣ постоянно се увеличава въ ущърбъ на гърцитѣ.

За чудение е какъ аромѫнетѣ сѫ се рѣшили да останатъ тукъ въ тази равнина. Повечето отъ тѣхъ сѫ търговци, ханджии и занаятчии. Тѣзи тукъ аромѫне, както и онѣзи въ Демиръ-Хисаръ, които сѫ нѣщо 500 души, и въ Нигрита, сѫщо толкозъ на брой, произлизатъ отъ западнитѣ села на Пиндъ.

Овчаритѣ власи отъ Стара Планина прѣкарватъ зимата въ равнината около езерото Тахино, така напр. въ селото Кишларъ, Петелино, Хурвища и другадѣ още разпръснати. Едно лѣтно село лежи въ планината Врунду на сѣверъ отъ Сересъ и брои 40 колиби. Това село се казва Баба-Али. На сѣверъ отъ Мелникъ, въ планината Алабурунъ, аромѫнскитѣ села Буждова и Лупова иматъ 300 колиби.

2. Рамна, Пороя и Доиранъ. (22—24 априлъ).

Бѣхъ поканенъ да принощувамъ въ кѫщата както на лѣкаря, тъй и на българския учитель и, за да не обида никого, останахъ да спя въ хана. Добрѣ щѣхъ да направя, ако бѣхъ приелъ една отъ поканитѣ, защото отъ тахтабитѣ не можахъ да мигна цѣлата нощь. По единъ полски пѫть напуснахме града Джумая въ сѣверозападно направление и слѣдъ единъ часъ застанахме на брѣга на Струма, която бѣ придошла много.

Единъ часъ по-горѣ можахме да прѣминемъ рѣката съ чамъ, но стражаритѣ искаха да спестятъ това заобикаляние и затова настояваха да я прѣгазимъ тукъ, като увѣряваха, че често пѫти сѫ я прѣгазвали. Тукъ на това мѣсто рѣката бѣ широка нѣщо 250 метра. Не далеко отъ насъ бѣ зимната квартира на единъ аромѫнинъ и той ни съвѣтва да я не прѣгазваме, но турцитѣ настояваха на своето. Стражаритѣ принудиха синътъ на аромѫнина да върви съ конь прѣдъ тѣхъ, за да показва пѫтя. Ний слѣдвахме единъ слѣдъ други доста гѫсто, обърнати малко срѣщу течението. Азъ бѣхъ на трето

мѣсто, а слѣдъ мене вървѣше Наки. Нашитѣ коне (моя и на стражарина) подкачиха да се носятъ отъ водата, само коня на водача се държеше здраво. По едно врѣме Наки извика и то отъ страхъ, защото не знаялъ да плува. Но изобщо конетѣ се държаха здраво.

Безъ да се случи нѣщо отправихме се къмъ единъ островъ въ срѣдата на рѣката и го достигнахме щастливо. Рѣката не бѣ тъй дълбока отвъдъ острова, както отсамната страна. Стражаритѣ бѣха много разядосани на водача и искаха да го убиватъ, защото ни водялъ нарочно изъ дълбокитѣ мѣста. Мъчихъ се доста, додѣто запазя бѣдното момче, което бѣше съвсѣмъ невинно. Дадохъ му подаръкъ и го върнахъ назадъ.

Измокрени до кждѣ бедрата, трѣбваше да продължимъ пжтуванието си. Слѣдъ $1^1/_4$ часъ стигнахме въ с. Хаджи Бейликъ, разположено при политѣ на проточената отъ изтокъ къмъ западъ Белишъ планина и ни трѣбваше, до дѣто се изкачимъ до селото Рамна, още толкозъ врѣме.

Тукъ най-послѣ разгрѣхме схванатитѣ си членове и се поусилихме, като се нахранихме и напихме. За щастие, дрехитѣ ми въ дисагитѣ не бѣха се измокрили, така щото можахъ да се прѣоблека. Кожанитѣ ми панталони изсъхнаха отъ голѣмия огънь и азъ не пострадахъ почти никакъ отъ това измокрюване, даже и хропотница не ме олови, а моитѣ придружвачи на слѣдующия день страдаха отъ трѣска.

Рамна е аромжнско селце съ 65 кжщи, по-прѣди то е имало 150. Изселенцитѣ сж отишли повече къмъ Джумая и Демиръ-Хисаръ. Когато ги запитахъ отдѣ произхождатъ, можаха да ми кажатъ точно, че тази фамилия произлиза отъ Невеска, онази отъ Самарина, трета отъ Авдела и т. н. Откакто сж се заселили тукъ нѣмало още сто години. Положението на селото е много отдѣлено, защото отъ него по-нависоко не се намира друго село, а пъкъ отъ къмъ долината рѣдко дохожда нѣкой тукъ, така че женитѣ не разбиратъ другъ езикъ освѣнъ аромжнския, а мжжетѣ, напротивъ, всички говорятъ

български. Азъ се надѣвахъ да срѣщна тукъ особенъ диалектъ, но съмъ се лъгалъ и затова сѫщия още день послѣ обѣдъ потеглихъ нататъкъ.

Въ два часа разтояние слѣзохме пѣши надолу изъ планината и по пѫтя изгубихме кираджията, което ни накара да се побавимъ повече врѣме и слѣдъ единъ часъ стигнахме по добъръ пѫть въ околностьта на селото Мандраджикъ.

Посрѣдъ така наречената циганска кула стигнахме въ селото. Пространството на тази кула има квадратна форма и е обработено съ една стѣна, широка до единъ метръ, а висока отъ 2—5 метра. Въ нѣкои мѣста се виждатъ слѣди отъ прозорци, но никакви украшения се не забѣлѣзватъ, нито пъкъ надписи. Хората си разправятъ, че тукъ нѣкога е живѣлъ циганския кралъ. Hahn съобщава въ своето съчинение: „Пѫтуване прѣзъ областьта на Дринъ и Вардаръ“ (Reise durch die Gebiete des Drin и Vardar) сѫщото нѣщо за една развалина покрай брѣговетѣ на Вардаръ — „Жевийтъ Кале,“ което отстои отъ тукъ къмъ западъ нѣщо на единъ день. Името Боемица, което го е очудило доста, нѣма нищо общо съ французкото „Bohême,“ а е славянско произхождение.

Минахме покрай езерото Буткова, въ което се събиратъ водитѣ отъ плодородната и гѫсто населена долина между планинитѣ Белешъ и Курша. Доста широката долина не е равна въ сѣверната си часть, понеже водитѣ, които падатъ отъ стръмната планина, сѫ повличали много пръстъ и камъни и въ течение на много врѣме се образували при всѣка пукнатина голѣми възвишения, които се спущатъ навѫтрѣ въ долината. Въ таквазъ една издигната височина е построено и селото Горни-Пороя, дѣто стигнахме въ $5^1/_2$ часа.

Азъ попитахъ за аромѫнския кметъ и като поискахъ да ме приеме въ кѫщата си, той отказа, защото се билъ научилъ за мене отъ вѣстницитѣ и вслѣдствие на това считаше ме за агитаторъ. Азъ останахъ въ една малка стаичка въ хана.

Населението се състои отъ 200 аромжнски, 100 турски и 450 български фамилии. Аромжнетѣ заематъ високата часть на селото. Привечерь повикахъ доста хора, съ които се забавлявахъ. И тукъ не намѣрихъ особености въ езика, при всичко че по-прѣди се бѣхъ срѣщалъ въ Солунъ съ единъ човѣкъ отъ сжщото село и въ неговия говоръ да бѣхъ забѣлѣзалъ особености. Това нѣщо скоро се отгатна. Бѣше вече късно, когато при мене се яви единъ българинъ, който говорѣше и аромжнски. Той ми разправи, че нѣкога се е срѣщалъ въ Солунъ съ нѣкакъвъ си френецъ и той го запитвалъ сжщо тъй, както и азъ. Напослѣдъкъ френецътъ искалъ да му даде една шепа пари, но той ги неприелъ. Когато го запитахъ по-отблизо, излѣзе, че той е билъ сжщиятъ този човѣкъ, съ когото бѣхъ говорилъ по-напрѣдъ. Но съ „пълната шепа пари“ той не бѣше правъ. Наистина, че за неговата услуга азъ му прѣдлагахъ една малка сума, но той отказа да я вземе, защото бѣше дошелъ да ми даде свѣдения по указанието на единъ мой познатъ, но тогазъ той се не каза, че е българинъ. Това, което съмъ взелъ за особеность, почиваше върху недостатъчното му знание на езика.

Твърдението ми за една особенна група струмешки власи, както съмъ изложилъ това на стр. 5 при олимпийски власи, не може да стане на основание на особенъ диалектъ, нито пъкъ на нѣкаква етнографическа разлика между тѣзи и другитѣ аромжне, а ако нѣкой иска да приеме такава група, това може да стане само на основание тѣхнитѣ отдѣлни жилища.

Рано сутриньта по единъ каменистъ пжть и между градини потеглихме за селото Долни-Пороя, разположено при политѣ на височината, съ 550 турски и български кжщи. Въ тази долина болшинството образуватъ мухамеданетѣ. Безъ да се спираме тукъ, ний слѣдвахме нагорѣ по долината доста бързо и за 2½ часа стигнахме ханътъ, който лежи на съвсѣмъ низкиятъ водораздѣлъ между Вардаръ и Струма.

Сгражаритѣ набраха малко гѫби и ги приготвиха по единъ много простъ начинъ: откѫснаха опашкитѣ имъ, посолиха ги съ соль и ги поставиха съ горнята имъ часть върху разгорѣли вѫглища, додѣто сольта се смѣси съ сокътъ на гѫбитѣ. Сокътъ и миризмата имъ бѣха отлични.

Трѣбваха ни още три часа, за да стигнемъ въ градеца Полянинъ или Доиранъ.

Нощьта прѣкарахъ въ единъ нечистъ и пъленъ съ тахтаби ханъ, така щото за слѣдующата нощь гледахъ да отида въ нѣкоя кѫща. Имахъ прѣпорѫка до единъ българинъ кожухарь, при когото намѣрихъ макаръ и скромна, но поне чиста квартира.

Положението на мѣстото е прѣкрасно, особенно като се гледа откъмъ езерото. Една часть отъ градеца е построенъ по снишающата се постепенно височина, а другата покрай езерото. Минаретата и черковнитѣ кули показватъ, че населението е смѣсено. Този градецъ има 1000 кѫщи, отъ които 600 сѫ турски, 400 български и нѣколко цигански.

Гръцката партия има доста още влияние и то чрѣзъ владиката. При едно помѣщение на черквата владиката ме чакаше на вратата и ме покани да го посѣтя. Той ме задържа додѣто дойде лѣкаря, който бѣ българинъ и който бѣ водитель на гръцката партия. И двамата ми запѣха хвалби за гръцката партия и за тѣхнитѣ успѣхи въ Македония. Тѣ се оплакваха много отъ Европа, която е виновна, за дѣто Турция не е още гръцка. Лѣкарьтъ мислѣше, че Европа е задължена много на Гърция, за дѣто Темистокалъ и Леонидъ сѫ възпрѣпятствували на персийското нахлуване. Гърция трѣбвало да бѫде най-силната държава около Срѣдиземно море, понеже Турция, Мала Азия и долня Италия (Велика Гърция) иматъ гръцко население. Оставихъ ги да си говорятъ свободно и се зарадвахъ, когато се освободихъ отъ тѣзи фанатици.

Да се слушатъ подобни взглядове тукъ не е нѣщо необикновенно. Всичко това е слѣдствие отъ училището,

въ което се изучава миналото на Гърция, запознаватъ най-добрѣ съ своята история и указватъ на своитѣ велики хора съ гордость, „безъ които Европа щѣла да кисне още въ варваризмъ,“ а пъкъ срѣдната история и новата, както и реалнитѣ прѣдмети изучаватъ или никакъ или съвсѣмъ повърхносно. Намѣсто да напрѣдватъ съ търпѣние и старание, тѣ прѣдъвковатъ миналото. Такива сѫ героитѣ на Стара Гърция, тѣ сѫ станали нещастие за модерната гръцка нация.

Гръцкото училище има двама учители и една учителка по рѫкодѣлие. Отъ посѣщението, което направихъ, се увѣрихъ колко сѫ жалки тѣхнитѣ успѣхи, а особенно пъкъ изъ славянскитѣ села, дѣто първитѣ четире години се употрѣбяватъ, за да почнатъ дѣцата едва да разбиратъ, а слѣдъ това даватъ имъ нови книги и започватъ пакъ отначало, за да разбератъ изкусния езикъ. Много пѫти се увѣрявахъ, че всичкитѣ учители не разбиратъ нѣкои думи и конструкции. Ако мѫчнотиитѣ да схванатъ думитѣ и смисълътъ на книжовния езикъ сѫ голѣми въ Гърция за дѣцата, то сѫщитѣ тѣзи мъчнотии въ славянска Македония сѫ почти непрѣодоляеми.

Посѣтихъ и българското училище, което има трима учители. Тукъ вѣе съвсѣмъ другъ духъ. Вървятъ полегка, но съзнателно, не работятъ строго педагогически, но затова пъкъ учителитѣ работятъ съ устойчивость върху своята задача и получаватъ хубави резултати. Помещението за ученицитѣ, числото на които постоянно се увеличава, е тѣсно. Българинътъ дохажда полегка въ съзнание къмъ коя страна принадлѣжи той.

3. Гевгелий. (25 априлъ).

Прѣди да замина отъ Доиранъ, посѣтихъ каймакамина, който бѣ албанецъ. Той ми обѣща да изпрати единъ стражарь и си устоя па думата. Наки услови единъ кираджия съ два коня, които възбуждаха доста подозрение. Качихъ се твърдѣ неприятно на високия самаръ, защото не прилича на английското сѣдло. Животнитѣ, за ща-

стие, отъ слабость не можаха да лудуватъ, затова нѣмаше и опасность. При спирание на животното човѣкъ се намѣрваше въ чудо кое вѫже да тегли, а пъкъ вмѣсто стрѣмена имаше по едно двойно вѫже; такива сѫщитѣ сѫ се употрѣбявали и въ Германия прѣзъ миналото столѣтие.

За да пристигнемъ въ Гевгелий трѣбваше да се изкачимъ по единъ не високъ хълмъ. Почвата е глинеста и на всѣкждѣ обработена, но сухата зима и слѣдующата горѣща пролѣть подѣйствували до толкозъ, че посѣвитѣ бѣха изгорѣли съвсѣмъ или пъкъ стърчаха жалки остатъци. Вслѣдствие на това и правителството бѣ много загрижено и се принуди да раздаде сѣме за втора сѣидба; но ползата отъ това остана, както винаги, повече за долнитѣ чиновници, които бѣха натоварени съ раздаванието, отколкото за бѣднитѣ селени.

Нашия дъгообразенъ пѫть ни водѣше къмъ югъ между селата Кращали и Ерезели (въ послѣднйото това село живѣятъ прѣзъ зимата аромѫне) къмъ Даутли, Селимли, Богородица, Стояково, до брѣга на Вардаръ. Тукъ е имало нѣкогажъ голѣмъ мостъ, но сега отъ него сѫ останали само малки слѣди.

Откараха ни на отсрѣщния брѣгъ съ единъ съвсѣмъ лошъ чамъ, изъ който, при всѣко потеглювание, трѣбваше прѣдварително да се изгрибе водата. Малко по-нататъкъ прѣминахме и желѣзния пѫть, тръгнахме слѣдъ това изъ единъ добъръ пѫть и най-послѣ се спряхме прѣдъ единъ ханъ. Този ханъ бѣше до толкозъ мръсенъ, че казахъ на Наки да види другадѣ да спрѣмъ.

Додѣто му говоряхъ, при насъ пристѫпи единъ господинъ въ европейски дрехи и ме покани на французски езикъ да заповѣдамъ въ неговата кѫща. Приехъ поканата съ голѣма благодарность и се разположихъ съвсѣмъ удобно въ квартирата му.

Господинъ Масси, така се наричаше моя любезенъ домакинъ, е арменецъ по произхождение, но французски поданикъ, което нѣщо му спомагаше да може съ

по-голѣма свобода да върти търговията си, отколкото тукашнитѣ поданици. Той бѣ отъ римо-католическо вѣроизповѣдание, а жена му, дъщеря на единъ заселенъ тукъ отъ Битоля аромѫнинъ, бѣ отъ православно вѣроизповѣдание. Ний се обяснявахме съ нея на гръцки, защото аромѫнетѣ по обичатъ този езикъ, отколкото майчиния си.

Гръцката партия въ този градъ е доста силна, макаръ че въ града освѣнъ малко турци, останалото население е само българско. Туку едвамъ що се бѣхъ прибралъ въ кѫщата на домакина, ето че се домъкна нѣкой си Кивернитисъ, аромѫнинъ отъ Влахо-Ливадонъ, за да ме изпита, понеже се считаше задълженъ, като водителъ на гръцката партия и инспекторъ на гръцкитѣ училища. И тукъ бѣхъ извѣстенъ на хората чрѣзъ вѣстницитѣ и много имъ се искаше на гърцитѣ, или по право да се каже на гръкоманитѣ, да ме отдалечатъ, защото се страхуваха, че ще повдигна аромѫнетѣ противъ тѣхъ и по този начинъ ще ги лиша отъ главната имъ подпорка въ Македония. Въ който градъ и да отидите, вий ще видите, че водителитѣ на гръцката партия сѫ всѣкога аромѫне. Учителитѣ въ Битоля, Солунъ, Сересъ, Джумая и въ много други мѣста, съ малки изключения, сѫ все отъ аромѫнско произхождение, но ако питате тѣхъ, тѣ ще ви отговорятъ, че сѫ чисти еллини.

На господина Кивернитисъ обадихъ цѣльта на пѫтуването ми, че е планината Караджова и той ме остави, като ме увѣряваше въ приятелството и поддържката си. Вмѣсто това той побърза да се яви при каймакамина, съ когото се разбира ясно, че е билъ въ най-добри отношения и му доложи, че ще отивамъ по селата измежду влашкото население, за да го повдигамъ срѣщу турцитѣ и гръцкиятъ владика и затова ще трѣбва да ми попрѣчи на отиването. Това се научихъ слѣдующия день отъ слугата на каймакамина, който бѣ влахъ-мухамеданинъ отъ Нонте.

Сѫщата вечерь, както и много пѫти на слѣдующия день, опитахъ се да се срѣщна съ каймакамина, но на-

праздно. Едвамъ кждѣ обѣдъ можахъ да го видя. Той бѣ арнаутинъ и владѣеше гръцкия езикъ съвършенно. Слѣдъ като му съобщихъ намѣрението си и му подадохъ прѣпоржката отъ солунския валия, той ми каза, че е твърдѣ опасно да се пжтува изъ планината, защото имало много разбойници и затова той неможе да вземе върху си отговорността. Слѣдъ това го помолихъ да ми даде охранение до селото Люмница, дѣто искахъ да се побавя повече врѣме. На това ми отговори, че тамъ нѣма военни и че лесно мога да бжда отвлеченъ изъ селото. Казахъ му, че съмъ съгласенъ да храна двама души, а той ми отговори, че не може да позволи това, понеже нѣма заповѣдь отъ валията. Съ една дума, той търсѣше въ всѣки случай причини, за да ми прѣчи и затова азъ му казахъ напослѣдъкъ опрѣдѣлено, че въ два часа азъ ще отпжтувамъ съ или безъ охранение; казахъ му, че той е длъженъ да ми съдѣйствува изъ пжтя, а не да ми прѣчи. Съ това го напуснахъ. Въ два часа дойдоха двама стражари, за да ме придружаватъ за Люмница.

4. **Влахо-Мегленъ. Люмница.** (26 априлъ до 15 май).

Отначало пжтьтъ изъ Гевгелий води къмъ юго-западъ по равнината, слѣдъ това взема западно направление къмъ планината по дължината на една рѣкичка, покрай селото Мойна. На въпроса, който зададохъ на кираджията албанецъ върху жителитѣ на това село, той ми отговори така:

„Тамъ живѣятъ гърци, българи и папишташи.“

„На какъвъ езикъ говорятъ тѣ?“

„Български, а нѣкои могатъ и нѣщо турски.“

Подъ думата гърци той е разбиралъ онѣзи българе, които признаватъ патриарха; подъ думата българе е разбиралъ онѣзи, които признаватъ екзарха, а пъкъ подъ папишташи е разбиралъ римокатолицитѣ. Тъкмо въ гевгелийската околия римокатолицитѣ сж развили голѣма дѣятелность и иматъ осемь малки общини подъ свое вѣдомство.

По какъвъ начинъ е сполучила пропагандата показва долната история, която научихъ въ Солунъ отъ достовѣрно мѣсто.

Една община имала нужда отъ пари и пратила депутация въ Солунъ при банкерина. Този изискалъ гарантъ и ги отправилъ къмъ консула Х, който имъ казалъ: „Хубаво, но ако бѣхте католици, така не мога да ви помогна."

„По сърдце сме отдавна католици," отговорили селенитѣ.

„Ако ми донесете потвърждение отъ единъ попъ, тогава ще ви повѣрвамъ."

„Ний нѣмаме попъ."

„Добрѣ, тогава азъ ще ви изпратя единъ."

Попътъ отишелъ въ селото, далъ на селенитѣ нуждното потвърждение и тѣ получили сумата.

За да не се сплашатъ селенитѣ, попа оставилъ устройството тъй, както си е и се присъединилъ къмъ православната церимония и чакъ като усѣтилъ, че почвата е здрава, тогава подкачилъ легка-полегка да промѣнява по римското богусложение. Селенитѣ не могли да се върнатъ назадъ, защото се свързали съ заема.

Наскоро оставихме брѣгътъ на рѣкичката и по едно доста стръмно мѣсто се обърнахме нагорѣ, а при селото Люмница имаше да прѣминемъ още една долинка. Слѣдъ $2^1/_2$ часа стигнахме въ селото.

Слѣзохме при селския кметъ. Той ни остави на разположение стаята си и принощувахме тамъ. На другия день намѣрихъ една стаичка при брата му Стефу Бибе и се прѣнесохъ въ нея. Тя бѣ единственната стаичка въ цѣлото село, послана съ дъски; въ нея слизалъ и гръцкиятъ владика, когато дохождалъ въ селото.

Накарахъ Наки да я очисти, че тогазъ влѣзохъ вжтрѣ и се настанихъ доста удобно. Набавихъ си съ мжка маса и столъ. Стаята бѣ много тѣсна, тъй че, когато се протегняхме съ Наки, за трето лице не оставяше мѣсто. Тукъ се заседѣхъ цѣли три недѣли, за да свърша

наченатата още миналата пролѣть работа върху езика, нравитѣ и обичаитѣ на открития народецъ. Резултата отъ това мое прѣстояване тукъ издадахъ въ моитѣ „Влахо-Мегленъ“ Лайпцигъ 1892 год. и затова тукъ ще бѫда кратъкъ.

Службата на моя слуга се състоеше главно въ туй, да се грижи за храната. Освѣнъ козе месо, яйца, млѣко и просеникъ друго не можаше да се намѣри. По нѣкой пѫть получавахъ по-добъръ хлѣбъ отъ Гевгелий. Бѣхъ поставенъ не добрѣ, но пъкъ съ изслѣдването на интересния диалектъ забравяхъ неприятноститѣ. Моятъ домакинъ Стефу Бибе, както и неговитѣ роднини, двѣтѣ момчета, Анастасиосъ Ставро отъ Люмница и Ставраки Христо отъ Лунци, ми служаха като учители на езика си. Случайно сѫ ми помагали и други. Въ първитѣ дни ми помогна доста много и гръцкия учитель при установяването на флексията. Наскоро той бидѣ повиканъ за училищенъ инспекторъ въ Гевгелий и слѣдъ като се върна, не искаше да ми помага по никакъвъ начинъ. Не стигаше това, но той заповѣда и на ученицитѣ да не дохождатъ при мене. Това трѣбваше да благодаря на фанатизма на господина Кивернитисъ.

Слѣдъ нѣколко дни азъ вече разбирахъ произношението на хората, па и тѣ ме разбираха. Наки, напротивъ, говорѣше български, макаръ като аромѫнинъ да говорѣше на близъкъ диалектъ и даже слѣдъ три недѣли пакъ мѫчно разбираше. Дългото изговаряне на гласнитѣ го бъркаше много повече, отколкото непознатитѣ дакоромѫнски думи. Сѫщо и госпожа Масси отъ Гевгелий ми каза, че тѣзи хора тукъ тя не може да ги разбира.

5. Купа и Хума. (2—10 май).

Разходкитѣ къмъ другитѣ влашки села направиха едно промѣнение въ еднообразния ми животъ. Мѣстностьта е планинска, варовита, издига се високо, покрива се съ гора и се спуща стръмно. Въ нѣкои мѣста почвата

е тъмно-червена, царевицата и лозята вирѣятъ добрѣ, но най-много се срѣщатъ черницитѣ, отъ които е заобиколено селото, а така сжщо се срѣщатъ и вжтрѣ въ самото село, така че червенитѣ покриви на кжщитѣ се подаватъ твърдѣ приятно изъ между сочната зеленина на дърветата.

На 2 май тръгнахъ съ Наки и моя домакинъ къмъ селото Купа, което лежи на $1\frac{1}{4}$ часа отъ Люмница. Изкачихме се по една височина и слѣзнахме въ една долина, която се съединява далече съ долината отъ Караджова. Селцето Купа се вижда, когато се наближи много. То брои 80 кжщи и е твърдѣ бѣдно. Климатътъ е по-суровъ отъ Люмница, затова копринарството не е толкозъ развито, па и земледѣлието и скотовъдството сж незначителни.

Отбихме се въ кжщата на попа, дѣто бѣ само жена му. Тя се изплаши много при появяванието ми, защото ме считаше за турчинъ. Това се обяснява лесно, защото щомъ отидатъ въ селото стражари или войници, то тѣ се отнасятъ съ женитѣ като съ робини. Ако се не задоволятъ отъ това, което искатъ, тѣ ги биятъ немилостиво. Чудно е, че случаитѣ сж толкозъ рѣдки, дѣто мжченика селенинъ се освобождава съ сила отъ своя мжчитель.

Като запитахъ бѣдната жена на майчиния ѝ езикъ, нейното лице се развесели. Скоро дойде и попа, който доеше козитѣ, и ни нагости съ прѣсно млѣко. При раздѣлата ни азъ му дадохъ малко барутъ, съ което го задоволихъ много, защото му трѣбваше.

Осемь дни по-кжсно направихъ разходка къмъ селото Хума, но понеже пжтьтъ минава прѣзъ гора, затова моя домакинъ не дойде отъ страхъ. За водачъ взехъ селския пазачъ, единъ турчинъ и моя Наки. Въоржжихме се добрѣ и така пжтувахме смѣло напрѣдъ.

Пжтьтъ върви въ сѣверно направление надолу въ една долина, която прѣминахме, слѣдъ това се изкачихме по една не висока височина и навлѣзохме въ една втора долина, по която вървѣхме твърдѣ малко. Прѣми-

нахме една рѣкичка и се изкачихме съ много извивания по една стръмна планина. Като достигнахме височината, видѣхме Люмница на югъ и до тука употрѣбихме тъкмо единъ часъ пѫть. Отъ тукъ нататъкъ пѫтьтъ ни водѣше прѣзъ дѫбова гора къмъ сѣверо-западъ, слѣдъ това покрай развалинитѣ на селото Гусиетъ, което е отбѣлѣзано въ нашата карта. Хората сѫ се прѣселили повечето въ Хума, а тукашнитѣ полета се обработватъ още отъ тамъ. Това село е изоставено прѣди 80 години по причина на безводие.

Слѣдъ $2^1/_4$ часа стигнахме въ Хума. Трѣбваше да почакаме доста, додѣто ни отведоха въ кѫщата на напрѣжния кметъ. Наки опече донесеного съ насъ козе месо, имахме си сѫщо и хлѣбъ, а домакина се погрижи за тамкашно вино.

Наскоро дойде и гръцкия тамъ учитель, но можахъ малко нѣщо да науча отъ него. Пѣснитѣ, които се пѣятъ тука, сѫ само български.

Това село брои 70 кѫщи, но понѣкѫдѣ живѣятъ по двѣ и по три фамилии въ една кѫща, така щото селото все пакъ има 700 души жители. То е чифликъ на единъ солунски турчинъ. Жителитѣ се занимаватъ съ земледѣлие, дърварство, копринарство и малко скотовъдство.

Изкачихъ се на една височина задъ черковата и видѣхъ къмъ сѣверъ влашкото село Коинско, което е отдалечено нѣщо единъ часъ, а още единъ часъ по-нататъкъ лежи друго едно сѫщо влашко село Сирминина.

На завръщание тръгнахме направо по единъ високъ планински рѫтъ, който по-прѣди заобиколихме. Пѫтьтъ изисква повече напрѣгане на силитѣ, но е по-кратъкъ и по-хубавъ, защото води прѣзъ прѣкрасна букова гора и сѫщеврѣменно отъ най-високитѣ части изгледътъ е много хубавъ. Родопитѣ и планинитѣ отвъдъ Сересъ заграждатъ хоризонта, Вардарътъ се вижда доръ до устието му и съ здрави очи се виждатъ даже бѣлѣющитѣ се кѫщи отъ Солунъ.

Многото костенурки изъ ливадитѣ особенно биятъ

на очи. Тукъ хората ги не ядатъ, а се отвръщаватъ отъ тѣхъ толкозъ много, че не искаха да ми дадатъ и сѫдъ, за да ги сваря.

Малко прѣдъ Люмница пѫтьтъ се спуща стръмно на долу въ сѫщата долина, която прѣминахме на сутриньта по-надолѣ и пакъ слѣдъ едно стръмно изкачване стигнахме селото. Ний не срѣщнахме никакъ хора изъ пѫтя.

Оставаха ми за посѣщене още двѣ влашки села: Черна-Рѣка и Баровица. Азъ свързахъ посѣщението на тѣзи села съ завръщанието си, което смѣтахъ да направя кждѣ 15 май.

6. Черна-Рѣка и завръщане за Солунъ. (15—16 май).

За водачъ дойде пакъ турския полякъ, а коне получихме отъ нашия домакинъ. Че ми не стана мѫчно, за дѣто се раздѣляхъ отъ козето месо, отъ просеника и отъ неприятнитѣ тахтаби, нѣма нужда да увѣрявамъ.

Слѣдъ единъ часъ достигнахме долината на югъ, която се спуща отъ Купа. Изгледътъ на потоцитѣ, които се спущатъ отъ отвѣснитѣ скали, живо припомня мѣсностьта на Вериа и Воденъ; не е тъй прѣкрасна, както при послѣдното мѣсто, а е по-дива и упражнява извѣстно очарование върху зрителя. Нѣколкото заключени воденици и тепавици напомнюватъ, че понѣкогажъ и тукъ дохаждатъ човѣци.

Единъ тѣсенъ пѫть ни водѣше нагорѣ къмъ планинската сѣдловина и слѣдъ това завихме надѣсно вѫтрѣ въ гората. Пѫтьтъ ставаше все по-тѣсенъ и непроходимъ и затова трѣбваше да се навождамъ и провирамъ прѣзъ увисналитѣ клони, за да излѣза отъ него; напослѣдъкъ не можеше да се различи пѫть ли е. Моятъ водачъ-турчинъ поддържаше, че това му е направлението и затова продължихме да пѫтуваме нататъкъ. По едно врѣме срѣщнахме селени турци отъ селото Мъдж (Маядала), които сѣчаха дърва и това показваше, че ний я бѣхме забъркали. Направлението бѣ вѣрно, но една дъл-

бока долина ни раздѣляше отъ истинския пѫть, който заобикаляше чрѣзъ голѣма дѫга единъ стръменъ склонъ. Неможахме да се вържемъ назадъ. Полегка и съвсѣмъ прѣдпазливо слѣзохме долу въ долината, като се придържахме за дърветата и слѣзохме така долу безъ даже да падне и нѣкой конь.

Изкачването по другата страна бѣ сѫщо тъй тежко, трѣбваше да тикаме и теглимъ конетѣ съ съединени сили, за да прѣминемъ прѣзъ скалитѣ и нападалитѣ дървета. Достигнахме височината, потънали въ потъ, и наскоро навлѣзохме въ истинския пѫть.

Този пѫть ни заведе въ така наречената „Студена долина“ (Валеараци), прѣзъ която протича многоводна и шумлива рѣкичка. Подъ буковитѣ сѣнки си отпочинахме и изѣдохме остатъцитѣ отъ миналата вечерь. Нашиятъ водачъ, макаръ и мухамеданинъ, яде сладко съ насъ отъ печеното прасенце, но комично бѣше неговото тюхкане, като узна случайно, че е ялъ свинско месо, което той мислилъ за ярешко.

Пѫтьтъ се извива по дължината на планината и отива къмъ селото Черна-Рѣка, което е отдалечено $3^1/_2$ часа отъ Люмница. Въ селото имаше голѣмо оживление, бѣше празника на черковата имъ. Възползувахъ се отъ случая и снѣхъ нѣколко моментни снимки отъ хората, а надвечеръ разгледвахъ общата имъ черковна трапеза, която обаче не бѣше приготвена отъ самата черкова, а отъ селенитѣ било съ пари или пъкъ въ натура.

Слѣзохме при кмета Христо Софче, който ни прие доста радостно. Храната бѣ прѣкрасна, а нощното ми легло не бѣ удобно, защото бѣше приготвено вънъ на чардака, та ми бѣше студено. Квартирата ми бѣше една нова кѫща, въ която още не бѣха се прѣнесли да живѣятъ.

Тѣзи хора тука сѫ по-култивирани, отколкото онѣзи изъ влашкитѣ села по Караджова планина. Селенитѣ сѫ свободни, иматъ добри нивя и копринарството е доста развито. Ако тѣ пакъ не виждатъ бѣлъ день, при-

чината за това сж голѣмитѣ данъци. „Турчинътъ и владиката, каза ми добрия Христо, работятъ заедно, за да събличатъ насъ бѣднитѣ селени.“ Забѣлѣзва се при все това едно извѣстно благосъстояние въ сравнение съ другитѣ села.

Кжщитѣ сж построени добрѣ, а нѣкои отъ тѣхъ сж двуетажни. Облѣклото на хората е сжщо такова, каквото и на българетѣ отъ равнината. Женитѣ носятъ копринени кърпи и прѣстилки и се труфятъ съ венециански златни монети, наречени венедичко. Особенно бие въ очи голѣмата чистота, която въ празднични дни достига до висша степень.

Жителитѣ въ това село иматъ гръцко училище, но прѣдпочитатъ да иматъ българско. Българскиятъ езикъ подкача отскоро да се распространява и нѣма да мине много врѣме и въ Черна-Рѣка ще стане тъй, както и въ Баровица, което село е отдалечено два часа оттука и въ което само старитѣ хора говорятъ влашки.

Езикътъ се отличава малко отъ оня въ Люмница и има доста аромжнски думи, защото прѣзъ есеньта дохаждатъ доста аромжне отъ високото лѣтно село Ливади и прѣкарватъ тукъ студеното врѣме. Въ Черна-Рѣка, сж се омжжили нѣколко момичета и за аромжне. Обратното не се случви никакъ, защото аромжнина е много гордъ и не дава дъщеря си на селенинъ, та послѣ да работи прѣсилната полска работа.

На слѣдующия день напуснахъ селото. Щѣхъ да отида въ Баровица, но тамъ хората говорятъ само български и не прѣдвиждахъ никакъвъ за мене интересъ, та затова се отказахъ отъ намѣрението си. По склоноветѣ на Караджова сж разположени единадесеть влашки села съ около 14,000 жители. На западната страна на сжщия Влахо-Мегленъ сж разположени: 1) Нонте, единственното село, което има мухамедане, 2) Бориславъ, 3) Лунци, 4) Ошинъ; на източната страна сж разположени: 5) Люмница, 6) Хума, 7) Сирминина, 8) Койнско, 9) Купа, 10) Черна-Рѣка и 11) Баровица.

Което изложихъ на стр. 53 и 54 въ моето съчинение Влахо-Мегленъ, като резултатъ отъ изслѣдванието ми върху този особенъ народецъ, на когото дадохъ името Мегленити, по името на мѣсностьта, то това име не се успори отъ критиката, а се успори изложеното въ стр. 55 по произхождението имъ, че тѣ сж наслѣдници на онѣзи българо-власи, които въ 12 и 13 столѣтие слѣдъ сражението при Косово поле сж се оттеглили въ планината Караджово. Иричекъ въ своята подробна критика томъ XV на Archivs für slavische Philologie се е изказалъ, че тѣ сж потомци на една тълпа печенеги, които сж прѣселени въ провинцията Мегленъ отъ императора Алексиосъ слѣдъ сражението при Choirenoi и Levunion въ 1091 год.

Азъ се радвамъ, че този особенъ типъ, който се срѣща при много мегленити най-послѣ намира своето обяснение. Но онова, което казахъ върху българо-власитѣ, съ това се усилва още повече, защото единственото противно мнѣние, което можеше да се наведе, именно: чуждия типъ при една часть отъ народа, сега пада. Ако печенегитѣ дѣйствително сж се заселили тамъ, а не въ по-низко лежащето българо-Мегленъ, то тѣ щѣха да приематъ ромжнски езикъ само въ такъвъ случай, когато се смѣсватъ съ народъ голѣмъ най-малко толкова, колкото бѣха тѣ, това бѣха меглетинитѣ, които, като дойдоха по-послѣ, сж се заселили не само въ мѣсностьта Мегленъ, но и по източния наклонъ на планината и се смѣсиха съ по-прѣдишнитѣ жители. Това е толкозъ по-вѣрно, че ромжнетѣ сж биле повече, защото езика е съвършенно ромжнски, или, по-добрѣ да кажа, носи ромжнски отпечатъкъ и освѣнъ това на стр. 56 изрично е казано, че този не кавказки типъ не образува даже половината отъ народа.

Христо Софче ни даде коне и ни придружи съ сина си. Ний минахме изъ лозята по наклона на планината прѣдъ Караджова за въ дълбоката долина, която се прѣсича отъ една доста голѣма рѣкичка. Ний я прѣ-

минахме тъкмо тамъ, дѣто се съединява съ друга рѣкичка и навлѣзохме наскоро слѣдъ това въ Гюмендже. Ний се побавихме само толкова, додѣто подковаха коня ми.

Колко скоро се разпространява новината за дохажданието на нѣкой чужденецъ, може да се види отъ това, че когато се готвяхъ да тръгна, яви се при мене единъ аромѫнинъ и ме замоли да остана да принощеувамъ у него, съ което съмъ щѣлъ да го зарадвамъ много. Щѣхъ да приема поканата, ако да не бѣхъ явилъ за пристиганието си въ Солунъ.

Жителитѣ на Гюмендже сѫ българи и по-голѣмата часть сѫ прѣдадени на гръцката партия. Това село има 450 кѫщи.

Моятъ домакинъ ме придружи до селото Горгопикъ и отъ тукъ се опѫти къмъ Солунъ, а синъ му ме придружи до станцията на Гюмендже, която отстои на 3 часа растояние отъ селото.

Мѣстото на Гюмендже е указано съвсѣмъ криво въ нашитѣ карти, тази мѣсность макаръ че се засѣга отъ желѣзницата, то пакъ нейната топография е ужасно не пълна. Гдѣ се стичатъ спомѣнатитѣ отъ мене рѣкички въ Вардаръ, азъ съмъ отбѣлѣзалъ приблизително въ картата. Кѫдѣ привечерь тренътъ ни отнесе пакъ въ Солунъ. Бѣхъ прѣчаканъ па станцията отъ слугата на единъ мой познатъ и отидохъ въ неговата кѫща.

Приготовлявахъ се да отпѫтувамъ за у дома си. Съ Наки прѣкарахъ много добрѣ, той на драго сърдце би дошелъ съ мене и въ Германия, но не ми трѣбваше. За вѣрната му служба не знаяхъ какъ по-добрѣ да го наградя, освѣнъ да го поставя пакъ на занаята му като обущаръ. Дадохъ му срѣдства да си купи всичко, отъ което се нуждаеше.

7. Завръщане. Скопие. (23 и 24 май).

Рано сутриньта на 23 май се опѫтихме къмъ станцията. Тамъ заварихъ единъ познатъ старъ господинъ,

лазаристъ, съ когото щѣхме да пѫтуваме заедно доста голѣмо растояние. На първата станция Наки ни напусна. Още въ послѣднитѣ дни азъ забѣлѣзахъ тѫгата на лицето му за прѣдстоящата раздѣла; тя бѣ за него много тежка, па и азъ почувствувахъ, че изгубвамъ за всегда единъ вѣренъ приятель, макаръ че отъ друга страна се радвахъ за щастливо свършената работа. По-кѫсно забѣлѣзахъ, че той турилъ между дрѣхитѣ ми една везана кърпа и едни хубави чорапи, оплетени отъ жена му, — подаръкъ, който щѣше да ми служи за спомѣнъ. Съ сълзи на очи той ми цѣлувна рѫка и като ми каза „калембаръ“ (щастливо пѫтуване), обърна се бързо къмъ улицата, дѣто го чакаше кираджията съ накупената стока и се опѫти за Влахо-Клисура при жена си и дѣтенцето си. Че той не е забравилъ своя „фрате Доктору“ показватъ неговитѣ писма, които получавахъ отъ врѣме на врѣме*).

Врѣмето прѣмина твърдѣ скоро въ разговоръ съ стария патеръ, който живѣе отъ много години въ Битоля и работи дѣятелно за въздиганието на ромѫнското училище. Съ особена ненавистъ говори той върху „maudits grecs,“ чийто противници сѫ лазариститѣ, макаръ францускии народъ да се застѫпа за Гърция. Той слѣзе въ Градско и си взе сбогомъ съ думитѣ: „Permettez moi que je vous embrasse.

Забѣлѣжката на Гопчевичъ, че Аматовското езеро не може да се види отъ желѣзницата, ме очудва много. То лежи до самата линия и понеже брѣгътъ му е обрас-

*) За да покажа съ какъвъ поетически езикъ си служатъ даже и не образованитѣ хора, давамъ началото отъ писмото му отъ 15 декемврий 1892 год. въ буквalenъ прѣводъ.

„Скѫпий брате Густавъ! Твоето писмо и твоя образъ, както и тоя на годеницата ти, получихъ. То е едно парченце книга, но за мене, незная какъ да се искажа, е едно богатство, защото ми причини таквазъ радость, че не зная какво да направя: да го поставя въ рамка ли и да го окича съ изкусни цвѣтя, или пъкъ съ онѣзя хубави майски цвѣтя отъ нашитѣ планини, изпълнени съ благовоние и покрити тукъ-тамѣ съ росни капки, които лъщатъ на слънцето, като диаманти. Трѣбва ли да покажа образътъ на моитѣ приятели или да го скрия, така щото само азъ да виждамъ годеницата на моя приятель, който взема най-голѣмо участие въ моята сѫдба ....

налъ гжсто съ тръстика, то затова водата му не може да се вижда много, но сѣверната по-широка часть на езерото се вижда цѣла. Като се гледа това езеро отъ височинитѣ при Черна-Рѣка, изглѣжда като да сж двѣ езера, съединени чрѣзъ блатисто мѣсто.

Тукъ трѣбва да забѣлѣжа, че тамъ, дѣто многоводната Черна се втича въ Вардаръ, въ околностьта на Градско, се е заселилъ единъ нѣмецъ отъ Хаилбротъ въ развалинитѣ на Стоби и отъ 6 години насамъ обработва единъ голѣмъ чифликъ. Съ този господинъ се срѣщнахъ въ трена, той отиваше за говеждия пазаръ въ Велесъ. Той ми каза, че е твърдѣ доволенъ и че прави добра търговия. Ако сигорностьта би била по-добра, то е за прѣдпочитание Македония прѣдъ далечни отвъдъ морски страни. Мѣсто има доста много.

Слѣдъ това трена мина прѣзъ Велесъ, който е расположенъ въ една тѣсна долина. Тукъ се намиратъ 50 аромжнски фамилии и дѣйствуватъ противъ българетѣ. Въ Скопие се спрѣхъ въ хотела на италианеца Дурети, на когото жената е нѣмкиня, и намѣрихъ отличенъ приемъ.

Първото посѣщение направихъ на Австрийския консулъ Господинъ Шмукъ, който ме прие сжщо тъй любезно, както и неговитѣ колеги въ Битоля и Янина. Той е билъ по-прѣди въ Скутари (Албания) и тамъ научилъ и албанския езикъ. Той се запозналъ тамъ съ албанолога г-нъУставъ Майеръ, като съжеляваше, за дѣто се е спрѣлъ тамъ само единъ день. Като го запитахъ за Гопчевичъ, каза ми, че той никога не е бивалъ въ Призрѣнъ, дѣто господинъ Шмукъ се е бавилъ дълго врѣме; той се съмнява много върху сжществуванието на личностьта Петровъ (българинъ), когото Гопчевичъ въ своята „стара Сърбия и Македония“ вмъква въ една такъва смѣшна роля. Въ Солунъ потърсиха да се научатъ нѣщо върху личностьта Петровъ и българскитѣ учители, но не открили нищо. Никога на нѣмски не е отпечатано такова съчинение, което подъ булото на нѣкаква научность, дава на свѣта толкова груби лъжи и което е написано на такъвъ

надмененъ и отчасти простъ езикъ, щото при четението човѣкъ се възмущава, като вижда какъ по единъ безсраменъ начинъ разсѫждава върху заслужилитѣ хора, като Barth, Griesebach и Hahn. Нѣма нужда да се впущамъ въ повече подробность, защото на познавачитѣ е извѣстно отдавна, че това произведение е босо и тенденциозно.

Слѣдующата сутринь употрѣбихъ за разходка изъ града. Пазаря и улицитѣ намѣрихъ точно тъй, както и прѣди четире години; нищо не бѣ се промѣнило. На завръщание видѣхъ двѣ циганки (пеперуди), окичени съ листи и цвѣтя, които ходяха отъ кѫща въ кѫща, играеха и пѣеха пѣсни и се моляха за дъждъ. Хората ги поливатъ съ вода и тѣ си излизатъ. Една стара циганка събираше подаръцитѣ. Сѫщия обичай го има и въ Романия подъ името Папарудѫ, при южнитѣ славяне и албанцитѣ този обичай наричатъ Додола, при гърцитѣ и аромѫнетѣ — Пирпируна.

Слѣдъ обѣда, който направихъ при господина Шмукъ, отидохме въ станцията, дѣто бѣха се събрали служащитѣ по линията нѣмци. Той ме придружи и въ трена до станцията вънъ отъ Скопие.

Щомъ останахъ самъ въ купето, тутакси се протегнахъ и да ли отъ голѣмата горѣщина или отъ силното вино, което пихъ при яденето, заспахъ дълбоко. Въ това си спане сънувахъ и ще прѣдамъ на читателитѣ си тоя си сънь:

Лежахъ край една ливада подъ единъ храсталакъ и, безъ да бѫда забѣлѣзанъ, виждахъ отъ тамъ, че се гонятъ нѣколко дѣца, а единъ старъ войникъ съ патерица, която замѣстѣше отсечения му кракъ, ги наблюдаваше. Моето внимание се обърна най-много къмъ онова момче, което играеше главната роля и което се бѣше нѣкакъ особенно укичило. На главата си носѣше златенъ блѣстящъ шлемъ, на който имаше снопъ отъ сини и бѣли пера. Сетрето му имаше модеренъ кроежъ, но панталонитѣ му бѣха оръфани. То маршироваше на високи кокили, които управляваше съ изкуство. Далеко се разна-

сяше неговия звученъ гласъ и съ присмѣхъ се приближаваше често къмъ инвалида, но щомъ този грабваше сопата си, то се отдалечаваше веднага. Съ него бѣха още двѣ момчета: едното бѣ силно и съ фустанела, а другото малко, съ хитри очи и облѣчено въ бѣла вълнена дреха, носѣше овчарска сопа въ ръка. И двѣтѣ гледаха съ въодушевление къмъ момчето съ кокилитѣ и всѣко се подчиняваше на заповѣдитѣ му. На друго мѣсто на ливадата се занимаваше старателно съ градинска работа едно ягко, дебело и червендалесто момче и никакъ не се смущаваше въ работата си, макаръ другитѣ момчета да идваха често при него и да го замѣряха съ камане и пръсть.

Неговото хладнокръвие правѣше другитѣ още по-безочливи. То се наближаваше отъ едно друго селско момче, което ту помагаше сегисъ-тогисъ, но когато другитѣ се отдалечаваха, за да се съвѣтватъ, като какъ по-успѣшно да попрѣчатъ на трудолюбивия работникъ, тогава и то се оттегли отъ него и се присъедини къмъ другитѣ. Търпеливия градинарь забѣлѣза това и не се уплаши никакъ, защото той прѣдвиждаше такова нѣщо още отъ по-прѣди. Той взе една суровица, установи се и очакваше спокойно това, каквото имаше да се случи.

За да видя по-добрѣ настъпающата борба, азъ станахъ отъ мѣстото си и се приближихъ по-близо до бойното мѣсто. Съединенитѣ неприятели настъпваха вече напрѣдъ и веднага въ това врѣме нѣкой ме хвана за ръката и чухъ гласа на стария войникъ: „тескере ефендимъ.“

Мъчно се пробудихъ и чухъ още единъ пътъ по-ясно: „тескере ефендимъ.“ Като се разбудихъ хубаво, видѣхъ единъ човѣкъ въ униформа и съ фесъ да ме тупа по рамото. Бѣхме пристигнали на турско-сръбската граница.

Аромжнинъ-челникъ (фарсериотъ).

ПЪРВА ПРИБАВКА.

1. Типъ. 2. Жестове. 3. Носия. 4. Положение на селата. 5. Градежъ и нареда на кѫщитѣ.

1. Типъ.

Понеже съмъ описалъ характера, нравитѣ и обичаитѣ въ II томъ на своитѣ аромѫне, тукъ ми остава да съобща само нѣкои външни чърти. Познато е, че въ страни съ смѣсено население, туземцитѣ могатъ веднага съ точность да различатъ отдѣлнитѣ националности, даже и тогазъ, когато имъ не помага носията — когато пъкъ за чужденеца това е твърдѣ мѫчно. Ако се попитатъ туземцитѣ за главнитѣ признаци, по които отличаватъ чужденцитѣ, то тѣ ще ви отговорятъ: по изгледа. При все това трѣбва да има нѣкакви признаци, по които да се отличаватъ, иначе националноститѣ не ще могатъ да се разпознаватъ. По отдѣлно да се даватъ признацитѣ нему се чини като невъзможно. Чрѣзъ по-дълго сношение съ единъ народъ, чрѣзъ многото видѣни типически фигури, чрѣзъ личнитѣ чърти, чрѣзъ начина на говора, чрѣзъ начина на движенията, чрѣзъ хода, се получава едно прѣдставление за всичкитѣ особености на дадения народъ, така че въ даденъ случай безъ колебание може да опрѣдѣли съ коя националность се има работа. И съ мене се е случило сѫщото, защото, като отидохъ за пръвъ пѫть въ Битоля, чудѣхъ се какъ тъй моятъ приятель можаше да опрѣдѣля точно националностьта на всѣкиго, а пъкъ когато напущахъ Турция, сѫщото бѣ и съ мене — тогава можахъ вече и азъ да разпознавамъ.

При завръщанието си въ Нишъ тръгнахъ да се разходя съ секретаря на германското консулство господинъ Тобе и видѣхъ единъ човѣкъ съ сръбска носия да про-

дава суджучета. Едвамъ го загледахъ хубаво въ очитѣ и казахъ на придружвача си, че този човѣкъ е аромжнинъ (цинцаринъ). Той се усъмни въ това и попита единъ свой познатъ изъ пжтя за продавача, но и той го взе за сърбинъ. Слѣдъ това азъ отидохъ самъ при продавача и заговорихъ съ него на аромжнски езикъ. Той се зарадва много и ми отговори, като мислѣше, че съмъ му съотечественникъ. Нито езика, нито носията, нито пъкъ занаята му сж ми дали поводъ да мисля, че е аромжнинъ, а само изключително неговия типъ.

За да изслѣдвамъ по-добрѣ този типъ, прѣдприехъ още въ началото на пжтуването си множество измѣрвания. Намѣрихъ съ дългъ черепъ, съ кжсъ черепъ и прѣходи въ всички отношения. При такова едно народно смѣшение, каквото е населението на Балканския П-въ, измѣрването е съвсѣмъ излишно споредъ мене, или пъкъ трѣбва да се измѣрятъ толкозъ много, че това е невъзможно да се направи отъ едного. Което може да се каже изобщо е слѣдующето:

Намѣрихъ два типа между аромжнетѣ, но къмъ тѣзи два типа не се отнася болшинството отъ народа. Единия се срѣща повече на сѣверъ въ страната, той е русокосия типъ: повече отъ срѣдна голѣмина, красиво тѣлосложение, изпъкнало чело, груби лични чърти, голѣми уста, сиви или кестеняви очи, гжсти вѣжди (некосмато лице или съ мустаки), бавно движение и почти съ достоинство. (При това единъ гласъ, звънтението на който неволно припомнува на оня отъ тржба). Втори типъ се срѣща повечето на югъ, именно при плѣмето фарсериоти. Голѣмината на тѣлото е по-малко отъ срѣдня, формата е широка и силна направа съ голѣми гжрди, главата повечето е жглеста, челото ниско, косата черна или пъкъ съвсѣмъ тъмноруса, по нѣкой пжть и кадрява, вѣждитѣ гжсти и черни, очи лукаво свѣткающи се, движения бързи и енергически, а цвѣта на кожата повечето тъмножълтъ. Едно сравнение съ римския легионенъ войникъ е съвсѣмъ намѣсто.

При това се срѣщатъ всевъзможни прѣходи! Хората изобщо не сѫ тъй едри, както гегитѣ, но по-голѣми, отколкото българетѣ. Лицето е повечето продълговато, а пъкъ на българетѣ е повечето крѫгло и това се забѣлѣзва повече при женския родъ, отколкото при мѫжетѣ. Хора съ червена коса се срѣщатъ често, сѫщо тъй има и хора съ сини очи. Единъ единственъ пѫть, и то въ Трикала, видѣхъ единъ албиносъ и то момче на 14 години. Моя слуга Наки ми съобщи много такива случаи. Въ III класъ на аромѫнското училище въ Верия намѣрихъ между 36 ученици слѣдующия резултатъ:

Коса черна 2, черникъва 11, тъмноруса 17, ясноруса 4, зеленожълта 2.

Очи черни 2, черникъви 26, сиви 2, ясносиви 2, сини 4.

Носъ правъ 34, тъпъ 2.

Уши съ зарастнали тряпочки 5, безъ тряпочки 2, останалитѣ правилни.

Тъмна кожа 17, ясна 19.

Космитѣ ставатъ по послѣ тъмни, така че числото на чернокоситѣ се увеличава.

Единъ общъ признакъ при аромѫнетѣ е и тоя, че очитѣ имъ сѫ много вдълбочени. При тѣхъ не се срѣща толкова тъпоумность, колкото при славянитѣ селяни и при гегитѣ, но разумность, рѣшителность, дързость и размишление, а сѫщо хитрость и злоба.

Женитѣ сѫ повечето малки и нѣжни, иматъ продълговато овално лице, слабо развити гѫрди и кротко изражение на лицето.

2. Жестове.

Изобщо аромѫнетѣ правятъ не толкова движения, колкото гърцитѣ, но повече отколкото българетѣ, албанцитѣ и турцитѣ. Говорътъ е високъ и звученъ, личнитѣ мускули сѫ при това въ живо движение. Когато се навожда главата полегка, свързано съ повдиганието на вѣждитѣ означава отрицание, а по-лекото клатение на глава-

та означава потвърждение, това е общо и за другитѣ народи въ Балкан. П-въ, сѫщо и поканванието наблизо се извършва съ рѫка обърната къмъ повърхностьта. Едно особенно рѫкодвижение, което, до колкото ми е извѣстно, се срѣща само при тѣхъ, е за означение на „нищо.“ То се прави, като се тури палеца отъ дѣсната рѫка върху цѣлата свита въ юмрукъ рѫка и се допрѣ послѣ нокътя на сѫщия палецъ къмъ зѫбитѣ и се потегли на вънъ, при което става едно цъкание*).

3. Носия.

Едно общо, еднакво национално облѣкло нѣма при аромѫнетѣ, то е различно при разнитѣ мѣстности и поколения, но, при все това, може да се говори за аромѫнска носия, като се иматъ прѣдъ видъ овчаритѣ, на които еднаквото почти облѣкло е сходно съ нѣкогашното имъ и се отличава отъ носиитѣ на другитѣ националности. Онѣзи отъ тѣхъ, които сѫ се отдалечили по търговски работи отъ родното си мѣсто, носятъ чужда носия и я задържатъ, когато се завърнатъ назадъ. По-богатитѣ търговци носятъ европейско облѣкло.

Всичко, което носи аромѫнина овчарь, съ изключение на онова, което носи на главата, е приготвено въ кѫщи. Женитѣ, па и малкитѣ момичета, щомъ нѣматъ друга работа, вкзематъ хурката и вретеното и прѣдатъ вълна, памукъ и лѣнъ.

Бѣлянето, боядисването и тъкането на прѣждата се извършва само отъ женитѣ. Ризата (къмежшѫ) рѣдко се прави само отъ лѣнъ, обикновено е прѣмѣсена съ памукъ, тя достига до колѣнѣ при мѫжетѣ, а при женитѣ бива още по-дълга. На горнята си часть се завършва съ яка, която по нѣкой пѫть бива везана (кукотъ). Онѣзи мѫже, които стоятъ повече врѣме на открито, носятъ подъ

*) Това се срѣща и при българетѣ, но, види се, почитаемия професоръ не е знаелъ това.

Прѣводача.

ризата обикновено една вълнена фанела (флънелѫ, фанелѫ, фарсериотски фънож).

Върху ризата носятъ ентерия (джимъндане) отъ вълна или памукъ, или илече (илекие) съ загънати единъ върху други пешове и често биватъ украсени съ везано. Върху това иде чипуната или шигуна, който при фарсе-

Овчарска носия. Отлѣво съ, а отдѣсно безъ мантелъ.

риотитѣ е всѣкога бѣлъ, отворена горна дрѣха безъ рѫкави и достига до колѣнѣ. Въ нѣкои мѣстности шигуна е черъ и съ червено или синьо, или обшита съ черна панделка по края. Тази дреха се носи не само отъ мѫжетѣ, но и отъ женитѣ и въ такъвъ случай тя е тъмна, снабдена съ рѫкави и се нарича кундушъ или шкурту.

Чрѣзъ единъ дълъгъ поясъ (бранъ) отъ червена, бѣла или синя материя, по нѣкой пѫть и отъ коприна, всичкитѣ тѣзи дрехи се опасватъ и се държатъ заедно. Върху този поясъ стои въ повечето случаи единъ кожанъ поясъ съ прѣградки (чилеахе), въ които стоятъ ножове, пищови и др. п. Когато рѫкавитѣ на шигуна висятъ надолу отъ рамѣнѣтѣ му, въ такъвъ случай се нарича дулумичъ, а подъ думата дулумѫ разбиратъ черенъ шигунъ съ поясъ и рѫкави.

Панталонитѣ не принадлѣжатъ къмъ аромѫнската носия, но само единъ чифтъ памучни (лайнене) долни гащи (перекли де донури или измеане), които подъ колѣнѣтѣ се турватъ въ дълги бѣли или пъкъ тъмни калцы и се завързватъ съ червена панделка съ пискюли. Ризата подъ пояса отдулу се носи врѣхъ долнитѣ гащи и се вижда, до колкото позволява шигуна, но понеже е бѣла и на много дипли, затова отдалече изглежда като да е албанска фустанела.

Женитѣ носятъ изобщо подъ шигунитѣ фустани, повечето отъ черна материя, а само при фарсериотитѣ сѫ тъмно-сини, съ бѣли чърти набраздени. Върху фустата носятъ шарена вълнена прѣстилка (поалѫ или пудиао), която не се застѣга въ пояса, а една рѫка по-долу отъ него се закрѣпва чрѣзъ особенъ поясъ (тискѫ) съ широки, хубаво изработени срѣбърни пофти (чупрекъ).

Като най-горня дреха мѫжа носи единъ тежъкъ вълненъ шинелъ (сарикѫ), тѣсно прищѫпнатъ къмъ тѣлото, а долнята часть е широка и на много дипли. Тази ~~дреха отпрѣдъ е отворена и не е толкова дълга, колкото~~ шигуна, цвѣта ѝ е черъ, а при фарсериотитѣ бѣлъ и откъмъ вѫтрѣшната страна има дълги вълнени реси. Рѫкавитѣ сѫ отрѣзани и висятъ надолу или пъкъ се простиратъ надъ рамото като намѣтало. Теглото на тази дреха е доста значително и се колебае между 4—6 килограма, сѫщо тъй тежъкъ е и оня шинелъ, който се прави отъ козина (тъмбаре) и се ползуватъ съ него, когато приспиватъ на открито.

Женитѣ носятъ сжщо една сарикж (горня дреха), както мжжетѣ, но е по-легка и повече украсена; фарсериоткитѣ пъкъ повечето иматъ кжса, тъмносиня дреха и богато украсена. Всичкитѣ жени и малки момичета при фарсериотитѣ носятъ дрехитѣ си отворени на гжрдитѣ, това пъкъ при другитѣ аромжне не е обичай. Една особена примѣна, която се срѣща само при фарсериоткитѣ е чичероани или чичероанж — едно бѣло платно, което се увива около покривката на главата. Мжжетѣ носятъ обикновено червенъ фесъ на главата си или пъкъ бѣлъ (фесъ или къчулж), а женитѣ червенъ фесъ, обвитъ съ кърпа или съ косата (Загори) или обикновено само една тъмна кърпа.

На краката си носятъ чорапи (чорапе, пърподцъ) съ черни кожани обуща (пъпуце) или съ червени чехли. Бѣднитѣ хора сами си правятъ обущата — царвулитѣ. Женитѣ и дѣцата при фарсериотитѣ ходятъ повечето боси.

Тѣзи послѣднитѣ иматъ на челото си кръстъ или пъкъ звѣзда съ синъ цвѣтъ. Това се срѣща не толкова при мжжетѣ. Този обичай се срѣща и между гърцитѣ и албанцитѣ, твърдѣ рѣдко при другитѣ аромжне.

Въ послѣдно врѣме ефтинитѣ памучни платове сж си пробили пжть и въ планинскитѣ мѣстности и затова се употрѣбяватъ и фабрични материи вмѣсто тъканитѣ, като кърпи за главата, джобни кърпи, прѣстилки и ризи.

Аромжнина обича хубавитѣ дрехи, описаната ей-сега носия е прилична и съ българската по равнината на ~~Битоля, но само относително кроежа, а изгледа е хубавъ.~~ Бѣли вълнени дрехи българетѣ не носятъ, а женитѣ имъ се различаватъ по носията си отъ аромжнкитѣ, защото българкитѣ не носятъ фустани, а дълги ризи до глезенитѣ, върху нея прѣстилка и черна отворена дреха, както шигунитѣ на аромжнетѣ.

Носията на албанцитѣ, както на москитѣ, тъй и на гегитѣ, на турцитѣ и гърцитѣ е толкова различна, че неможе да стане промѣнение. Това се отнася само до но-

сията на овчаритѣ, макаръ и при тѣхъ да се срѣща, че взематъ носията и на други народности; така напр. образа въ стр. 64 момчето на лѣво има носията на тоскитѣ, а онова на дѣсно — на гегитѣ, макаръ и двѣтѣ да сж аромжне отъ едно и сжщо село. Занаятчиитѣ изъ градоветѣ оставатъ настрана своето национално облѣкло и носятъ кжси гащи (ширвжри), търговцитѣ се обличатъ въ дълга и нашарена риза (антериу, андриу, съие) отъ памучно платно, която по срѣдата се опасва съ поясъ и на него се туря дивита (каламара). Върху това носятъ сукне-

Аромжнски занаятчия и търговецъ.

на дреха, подплатена съ кожа изцѣло или само по крайщата. Сжщо тъй ходятъ и българскитѣ и еврейскитѣ търговци.

Влечението къмъ шарени, особени дрехи, къмъ блѣсъкъ и украшения при аромжнскитѣ мжже и жени не е

тъй голѣмо, колкото при българетѣ или турцитѣ. Тѣ обичатъ повече едноцвѣтнитѣ материи. Изъ Загори въ селото Лака аромѫнетѣ носятъ носията на българетѣ отъ югоизточна Македония, защото тѣ намиратъ своята прѣхрана повечето тамъ. (Вижъ образа въ стр. 138).

Въ Гребенити и Загори женитѣ носятъ българска носия, а не аромѫнска, макаръ сега и да не се срѣщатъ по тѣзи мѣста българе. (Вижъ стр. 142).

Трѣбва да забѣлѣжа тука, че въ по-прѣдишнитѣ врѣмена носията на бѣли дрехи отъ естественна вълна е била много по-разпространена, отколкото сега.

4. Положение на селата.

Англичанина пѫтникъ Leake казва въ своята Researhes стр. 372: „Some of the Vlakhiote colonies, although placed in situations, which do not produce a sifficiency of the necessaries of life for more than the consumption of a month ortwo, are the lagrest, best regulated, anq most florishing towns in Greece.“ Leake има прѣдъ видъ мѣста като Сираку, Каларитесъ, Мецово, Влахо-Ливадонъ, които, при все че сѫ уединени въ планината, правятъ приятно впечатление на чужденеца чрѣзъ своята голѣмина, чрѣзъ чистотата и прѣкрасния изгледъ, чрѣзъ здравата направа на кѫщитѣ. Ако той бѣ посѣтилъ Крушево, Невеска и други на сѣверъ разположени села, то неговото удивление щѣше да прѣмини границитѣ на смайванието. Ако човѣкъ е видѣлъ бѣднитѣ български села съ тѣхнитѣ малки и кални глинени колиби, или сѫщо така бѣднитѣ гръцки села въ Епиръ или пъкъ много осѫднитѣ камени кѫщи на планинцитѣ албанци, то при аромѫнскитѣ села ще се възхити не само отъ прѣкрасното имъ мѣстоположение и общия изгледъ, но сѫщо и отъ хубавитѣ кѫщи и хубавото устройство вѫтрѣ въ тѣхъ. Съ тѣхъ могатъ да се сравняватъ най-много нѣкои гръцки села въ околностьта на Воло, като напр. Портория.

За устройство на аромѫнскитѣ села сѫ тръсили такива мѣста, които да бѫдатъ отдалечени отъ главнитѣ

пѫтища, съ изключение може би на Мецово, Мускополе и Влахо-Клисура, но не съвсѣмъ много. За такива мѣста сѫ се избирали склоноветѣ на стръмни и гористи планини, а не долини, нито пъкъ планинскитѣ върхове. Както се вижда, най-много сѫ обръщали внимание на това, щото да има доста вода, както напр. въ Влахо-Ливадонъ, Клисура, Невеска и много други; защото аромѫнина много прѣдпочита добрата вода и прѣсниятъ въздухъ. При това искамъ да притуря, че и хигиенически принципи сѫ подѣйствували за избора на такива мѣста. Понеже голѣма часть отъ населението се прѣхранва отъ скотовъдството, а другата часть, като занаятчии и бакали, се занимаватъ съ скотовъдство само отчасти, затова положението на селата при високи и близки паши е било отъ голѣма полза и лесно сѫ го отглеждали. Като трета причина трѣбва да наведемъ страхътъ на заможнитѣ жители отъ къмъ разбойницитѣ и военнитѣ плячкаджии, че затова сѫ избирали такива високи и мѫчно проходими мѣста. При това се навожда още и обстоятелството, че повечето голѣми мѣста се състоятъ отъ население надошло отъ разни мѣста само и само, като бѫдатъ повече, да могатъ всички заедно да противостоятъ на неприятеля. За това нѣма да се сбърка, ако се каже, че зачатъка на повечето голѣми мѣста е туренъ въ онова врѣме, когато се разпростирала властьта на турцитѣ.

Укрепяване по какъвто и да е начинъ нигдѣ не се забѣлѣзва. Най-много може да се каже, че въ нѣкой по-богатички мѣста често пѫти се срѣща, че много кѫщи сѫ оградени съ голѣма стѣна и само една малка вратичка води навѫтрѣ, а пъкъ прозорцитѣ сѫ запазени съ рашетки. При новитѣ поселения, както напр. Крушево, Рамна, се е вървѣло пакъ по сѫщитѣ принципи. Само Али паша е въздѣйствувалъ чрѣзъ своитѣ опустошения, че една голѣма часть аромѫне сѫ се заселили въ голѣмитѣ градове, като напр. въ Солунъ, Битоля, Сересъ, Велесъ, Beратъ. Въ тѣзи градове сѫ се придържали къмъ сѫществующитѣ условия при изграждането.

Българскитѣ села сж разположени изъ равнината по край течението на рѣкитѣ или покрай пжтищата, турскитѣ по голѣми мѣста и градоветѣ съ смѣсено население сж разположени по политѣ на планината. Часть отъ кжщитѣ, особенно онѣзи въ турската часть, се издигатъ високо. Албанскитѣ малки мѣста сж построени доста на широко и лежатъ както въ долина, склонове, тъй и по върховетѣ на не много високи планини. Височината се прѣдпочита и отъ албанцитѣ, даже и въ такива мѣста, гдѣто се занимаватъ и съ земледѣлие.

Овчарското население, както по прѣди, тъй и сега, търси своето прѣпитание въ планината. Лѣтнитѣ села лежатъ по най-високитѣ части на планината, заобиколени съ гори и паши, па даже и най-стръмнитѣ склонове сж достжпни за тѣхъ. За пжтища не може и да се говори, а дѣто позволяватъ обстоятелствата, срѣщатъ се послани улици и скали.

Срѣдата на селото е праздно мѣсто, което много пжти се засѣнчва отъ голѣмъ чинаръ и въ околовръсть се намира дюкяна на бакалина.

Ханъ, гдѣто може да прѣнощува чужденецъ, се намира само въ по-голѣмитѣ мѣста. Рѣдко се срѣщатъ пазари съ много дървени колибки, както въ голѣмитѣ мѣста. Дюкенджии има съвсѣмъ малко, защото аромжнетѣ сж заняти, като такива, повече въ странство, па и нуждитѣ въ лѣтнитѣ села сж съвсѣмъ малко и си ги приготвуватъ сами.

При аромжнетѣ не се срѣщатъ толкова много незапазени гробища, както въ повечето градове изъ Турция. Мъртвитѣ се заравятъ въ черковния дворъ или пъкъ въ отдѣлени мѣста.

5. Градежъ и нареда на кжщитѣ.

Кжщитѣ сж построени повечето отъ ломени камъне, а жгловетѣ, около вратитѣ и прозорцитѣ отъ лесно дробими камъне. Кжщитѣ на аромжнетѣ сж двоетажни и даже триетажни, често снабдени съ чардаци.

Ако мѣстото е малко по стръмнината, тѣ си изграждатъ кѫщята на високо, но не и въ ниско мѣсто. Основната форма на кѫщитѣ е повечето квадратна; покрива съ своитѣ тежки плочи прѣдставлява низка пирамида, а ако тя е построена върху правоѫгъленъ четириѫгълникъ, плоскоститѣ отъ кѫсия върхъ се спущатъ къмъ четиртѣхъ страни. Двоестраненъ покривъ съ ръбове видехъ само при българетѣ и гърцитѣ, сѫщо тъй непознаватъ и отворени галерии въ първия етажъ, както въ българскитѣ кѫщи — климата забранява подобенъ отворъ на жилищата.

Колкото по-високо се намиратъ мѣсноститѣ, толкова по-дебели сѫ и стѣнитѣ, толкова по-малки и по-редки сѫ прозорцитѣ и иматъ повечето стъкла и често сѫ снабдени съ рашетки и дървени капаци. Повечето лѣтни села, като Периволи, Авдела, Самарина и пр. сѫ съградени по сѫщия начинъ.

По-бѣднитѣ лѣтни села, както онѣзи, които сѫ разположени по Караташъ, сѫ съ прости и низки камени кѫщи (вижъ стр. 217) или пъкъ сѫ направени отъ глина, листя и тръстика, както колибитѣ на странствующитѣ овчари. (Вижъ стр. 42 и 86).

Вѫтрѣшното устройство на кѫщитѣ е различно и зависи отъ състоянието на жителитѣ. Има съвсѣмъ луксозни кѫщи въ Крушево, Клисура, Невеска, но изобщо устройството е твърдѣ скромно. Креватитѣ не сѫ си пробили пѫть, спѫтъ съ дрехитѣ си въ черги или по послани одрове, които се правятъ покрай двѣ или три стѣни. Високи маси, столове и огледала сѫ рѣдкость, но трѣбва да призная, че женитѣ се грижатъ много за чистотата въ жилището. Потона е всѣкога чистъ, хубави килими, везани работи по ѫглoветѣ и даже завѣси украшаватъ стаята. Нигдѣ изъ аромѫнскитѣ планински села не чухъ за дървеници, само фарсериотитѣ въ това отношение сѫ небрѣжни и то вслѣдствие на скитническия имъ животъ.

Входътъ въ една по-добра аромѫнска кѫща става

всѣкога чрѣзъ външна стълба, която води въ широкото прѣдвѣрие (*а*), което служи като обикновено мѣсто за стояне. Въ долния катъ е готварницата (*б*), стая за женитѣ (*в*), зимна стая (*г*) и стая за продуктитѣ (*д*). Въ задната часть на прѣдверието една или двойна стълба води за горния етажъ (*е*), дѣто се приема посѣщението. Всичкото горньо прѣдверие служи за приемание на гоститѣ, което е доста развито и замѣства ходенето изъ локалитѣ. Горния етажъ служи повечето прѣзъ лѣтото, а долния прѣзъ зимата. Рѣдко се срѣщатъ повече отъ една фамилия въ кѫща, инъкъ трѣбва да сѫ роднина. Въ горния етажъ стаитѣ сѫ разпрѣдѣлени тъй: *б* е стая за странни, *в* — за продукти, *г* спалня прѣзъ лѣтото, *д* — гостоприемна. Прѣдната страна на прѣдверието има много прозорци, а задната никакъвъ прозорецъ.

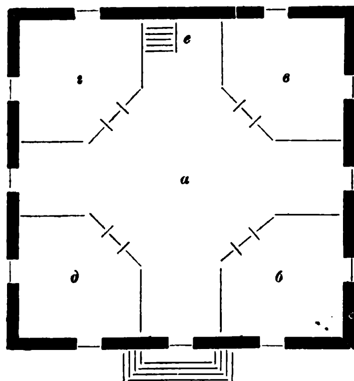

Планъ на една аромѫнска кѫща. Притежатель г-нъ Данъ въ Невеска.

Въ лѣтнитѣ села нѣма толкова много излишно пространство. Кѫщитѣ сѫ тамъ по-малки, често се сбиратъ по нѣколко фамилии въ една кѫща. Прѣдверието често пѫти се изхвърля. Ако стане нужда да се запали огънь прѣзъ лѣтото, то се сбиратъ по много въ малко пространство.

Колибитѣ на фарсериотитѣ иматъ само по двѣ отдѣления и сѫ отдѣлени посрѣдствомъ плѣтъ. Нѣколко черги, перостия (триножникъ) и най-нужднп потрѣби за готвение, една маса, състояща се отъ обвивка (мисалъ), образуватъ цѣлата покѫщнина. Сѫдоветѣ за приготовление на сиренето се намиратъ въ особена колиба, близо до мѣстото, дѣто нощуватъ овцетѣ.

ВТОРА ПРИБАВКА.

1. Прѣдварителни бѣлѣжки. 2. Имена и плѣмена измежду аромжнетѣ. 3. Прѣдишни указания върху разширението и численостьта на аромжнетѣ. 4. Статистика. 5. Прѣдишна численость, назадничавость на населението и причинитѣ. 6. Численностьта му. 7. Национално движение и училищата.

1. Прѣдварителни бѣлѣжки.

Езика не е единственното и сигурно срѣдство за да се опрѣдѣли етнографическото мѣсто на единъ народъ. Ако ний изслѣдваме днешнитѣ романи относително произхождението имъ, ще видимъ, че тѣ сж се образували отъ най-различни елементи. Ний можемъ да говоримъ върху романи само въ езиковно отношение, но не и въ етнографическо. Сжщото е и съ ромжнското плѣме, отъ което плѣме образуватъ единъ клонъ и нашитѣ аромжне. Чрѣзъ езика се свързватъ най-тѣсно четиртѣхъ ромжнски плѣмена: Дако-ромжне, аромжне, мегленити и истриици; но езика не показва повече освѣнъ това, че тѣзи раздѣлени за сега плѣмена нѣкога сж били заедно и сж населявали едно пространство. Но който иска да заключи отъ сжщественно въ езика, че тѣзи ромжнски плѣмена сж потомци на римскитѣ колонии, той ще се излъжи. Кои сж били образующитѣ елементи, кои сж първоначалнитѣ, кои сж онѣзи, които сж се прибавили съ течение на врѣмето, това сж въпроси, които не разрѣшава историята, както е случая съ ромжнитѣ, но, разбира се, дава ни най-важното срѣдство въ ржцѣтѣ, а сама не може да разрѣши въпроса. Историята, Етнографията и Филологията трѣбва да си спомагатъ една на друга, да си даватъ материалъ и така по този начинъ да припалятъ свѣтлина въ тъмнотата. Ако азъ се ползувамъ особенно отъ езика, за да докажа тѣхната принадлѣжность, това правя на основание, че аромжнетѣ въ послѣднитѣ

столѣтия сигурно само малко чужди елементи сѫ взели въ себе си, защото тѣхното число е станало по-малко, отколкото онова на тѣхнитѣ съсѣди и второ, защо не е имало аромѫнска култура, та да могатъ да подѣйствуватъ върху другитѣ. Случаитѣ, гдѣто хора, принадлѣжащи къмъ друга националность, да сѫ приели аромѫнския езикъ, сѫ единични случаи и се срѣщатъ само тамъ, дѣто аромѫнетѣ живѣятъ на голѣма маса съ други националности. Тѣзи послѣднитѣ изучватъ езика на аромѫнетѣ, но безъ да изгубватъ националностьта си, на пр. много българе и евреи въ Битоля разбиратъ аромѫнски, а въ случаи на нужда и говорятъ, сѫщото е и съ гърцитѣ въ Вериа. Аромѫнетѣ пъкъ напротивъ изучватъ и говорятъ езицитѣ на другитѣ народи, азъ не съмъ намѣрилъ нѣкой аромѫнинъ, който да не знае освѣнъ майчиния си езикъ поне и единъ чуждъ езикъ. Даже и женитѣ знаятъ да говорятъ и на оня езикъ, изъ между който народъ живѣятъ. Само нѣколко голѣми затворени общини правятъ изключение като на пр. Лака (Лаища) въ Загори, Писодери, Мецово, Сираку и нѣкои други, гдѣто старитѣ жени се забавляватъ само на аромѫнския езикъ. Мѫжетѣ сѫ много напрѣдничави въ изучването на чуждъ езикъ. Повечето отъ тѣхъ знаятъ гръцки, послѣ български или албански, а доста и турски. Отъ културнитѣ езици французкия е познатъ повечето между учителитѣ, а нѣмския повечето между търговцитѣ.

2. Имена и племена измежду аромѫнетѣ.

Както споменахъ въ прѣговора на това си съчинение името аромунъ (аръмѫнъ, армѫнъ, арменъ) е единственото, което може да се даде еднакво на всичкитѣ клонове на този народъ. Жителитѣ на Мегленъ, които и въ други отношения се отклоняватъ отъ аромѫнетѣ, сѫ замѣнили това име съ онова, което имъ дали славянитѣ, именно съ „влахъ."

„Власи" се наричатъ въ Босна и Далмация източноправославнитѣ славяни, въ Истрия сѫщо тъй се нари-

ча една група славяни, които живѣятъ на югъ отъ Monte Maggiore въ направление къмъ Antignano и Corridoco и се различаватъ отъ другитѣ славяни по това, че панталонитѣ имъ сж много прилѣпнали. Живущитѣ тука непосрѣдствено истриски ромжне се наричатъ чирибири, а на своя езикъ се наричатъ чирибирски и влашки. Въ Гърция, особенно въ Атина и Беоция разбиратъ подъ думата „Власи“ въобще селяни, все едно да ли сж тѣ албанци или аромжне, даже и думата „влахипименесъ“ се отнася къмъ двѣтѣ националности, едвамъ въ послѣдно врѣме образованитѣ гърци употрѣбяватъ това название само за аромжнетѣ. Ако ли пъкъ нѣкой иска да говори направо за аромжнетѣ, то той си служи съ прѣкора „Куцовласи“ (куци власи).

Цинцаре е прѣкоръ, даденъ тѣмъ отъ сърбетѣ, въ чиято страна тѣ отиватъ и особено имъ се виждало изговарянието на съгласната ц, както въ думата „цинцъ“ петь, вмѣсто дакийското „чинчъ.“ Това се видѣ особенно на сърбетѣ, защото дохождатъ въ съприкосновение съ дако-ромжнитѣ, които живѣятъ на сѣверо-изтокъ отъ тѣхъ и изговарятъ „чинчъ.“ Слѣдъ това названието цинцата се е прѣдало и въ Унгария, Ромжния даже, но по-малко се е разпространило на югъ. И въ Епиръ се чува тукъ-тамѣ, но се употрѣбява само на присмѣхъ.

Ако човѣкъ повѣрва на пжтницитѣ като Leake, Pouqueville, Неизеу и Болинтинеану, то аромжнетѣ се раздѣлятъ на много клонове и се остро различаватъ.

Болинтинеану е докаралъ този си фокусъ до края, като е характеризиралъ всичкитѣ указани отъ него клонове на пр. Линтопенитѣ сж най-рѣшителнитѣ и устойчивитѣ човѣци. Тѣхната твърдоглавость е пословична и т. н. Никулченитѣ се отличаватъ чрѣзъ наклоностьта си къмъ красивостьта и т. н. Гобишенитѣ или Писодеренитѣ сж най-войнственитѣ и т. н. По такъвъ начинъ описва той своитѣ различни клонове, които сжщо тъй сж измислени отъ него, както цѣлата характеристика. Разбира се, че има Линотопени, което ще рече потомци на

жителитѣ отъ разваления градъ Линотопи, Никулчени — потомци на жителитѣ отъ съсипания градъ Николица; но тѣзи градове не сж се населявали отъ различни аромжне, при това тѣ не сж много отдалечени единъ отъ други, а сж имали сжщо такива жители, както и ближния тѣмъ градъ Мускололе. Той смѣта жителитѣ на Гопешъ за еднакви съ онѣзи на Писодери, макаръ че сж раздалечени на дванадесеть часа едно отъ друго и макаръ, че не може да става нито дума за войнственость. Менѣ ми се струва и такова впечатление ми прави, че Болинтинеану не е навлизалъ никакъ въ вжтрѣшностьта на страната, а е стоялъ въ Солунъ и Битоля, дѣто е събиралъ материалъ и го прѣработилъ по „поетически" начинъ. Другитѣ пжтници като Leake и Pouqueville сигурно сж постжпили съвѣстно, но понеже не сж знаели езика, затова не сж се запознали направо съ народа, а пъкъ грьцкия езикъ по това врѣме е билъ още по-малко разширенъ, отколкото сега. Слѣдствието само това е, че Леаке не е можалъ да научи и имената на аромжнскитѣ села, напримѣръ той пише: Каларитесъ или Акаларритесъ вмѣсто Кълардии и т. н.

Ще се отвлѣка много, па ще бжде и безполезно, ако взема да навеждамъ всичко, което моитѣ прѣдшественици сж направили по раздѣлението аромжнетѣ на клонове. Като разгледаме цѣлата маса народи, ще можемъ да говоримъ само за два ясно различающи се клонове, които сами се наричатъ „аромжне" но едни други се наричатъ „Карагуни" (т. е. такива съ черни дрехи) и фаршериоти*).

Първитѣ (съ чернитѣ дрехи) сж болшинството отъ аромжнетѣ, тѣ сж търговци, занаятчии, ханджии и овчари; послѣднитѣ, които всѣкога почти носятъ бѣло облѣкло, се занимаватъ повечето съ овчарството. Тѣ живѣятъ скитнически и се установяватъ тамъ, кждѣто имъ понася и откупуватъ правото за паша, а пъкъ карагунитѣ

*) Това име произхожда навѣрно отъ фрашери, главно мѣсто на всички фаршериоти отъ Албания; сега тази страна е завзета повече отъ албанцитѣ.

имать каменни кѫщи въ лѣтнитѣ села и свои планини. Споредъ традицията на аромѫнетѣ лѣтнитѣ села на карагунитѣ сѫ били първоначално свърталище на фарсериотитѣ, отъ които една часть сѫ напуснали номадството и сѫ се поселили между другитѣ аромѫне. Онѣзи аромѫне, които притежаватъ свои планини, опрѣдѣлени лѣтни и зимни жилища, не могатъ да се наричатъ номади.

Макаръ че двата тѣзи клона често пѫти сѫ въ тѣсно сношение, но бракове не ставатъ помежду имъ. Всѣка сипе*) (община) се управлява отъ челника, който на сѣверъ се нарича кехая. Нѣколко общини образуватъ единъ родъ (фарѫ), измежду които ставатъ бракове. Имената, които се чуватъ измежду фарсериотитѣ, като Костачани, Каракочани, не означаватъ друго нищо, освѣнъ че рода на челника при тѣхъ е Коста или пъкъ Кара-Никола и т. н. По какво се отличаватъ въ носията карагунитѣ отъ фарсериотитѣ погорѣ описахъ, но освѣнъ това тѣ се познаватъ лесно и по езика. (Вижъ Аромѫне II стр. 184).

Гърцитѣ наричатъ фарсериотитѣ „Арванитовлахи,“ защото идатъ отъ Албания и знаятъ албанския езикъ. Тѣ се наричатъ още и „Дотенъ,“ което произлиза отъ честото употрѣбление на албанската думичка „дотъ“ (не, никакъ не), а пъкъ на нейно мѣсто карагунитѣ употрѣбяватъ думата „хючъ“ (хичъ) или „дипъ“ (вижъ аромѫне II стр. 346). Аспропотамскитѣ аромѫне се наричатъ „Амунени,“ защото употрѣбяватъ думата „аму“ (сега) вмѣсто гръцката „тора“ и то безразлично дали сѫ карагуни или пъкъ фарсериоти.

Отъ аромѫнското значение „карагуни“ гърцитѣ производятъ „мавровуни“ и съ това означаватъ гърцитѣ отъ сѣверна Тесалия около Кардица, дѣто сѫ промешени гърцитѣ доста съ аромѫнски елементъ. Гърцитѣ въ Акарнания разбиратъ подъ названието карагунидесъ живущитѣ аромѫне по Маняна, които сѫ по-близо до фарсериотитѣ, отколкото до карагунитѣ.

*) Вижъ въ стр. 156.

Кѫчжуни (кѫчуни) и Бои се отнасятъ къмъ клона фаршериоти и сѫ овчари — власи изъ Тесалия, а пъкъ онѣзи, които се занимаватъ съ земледѣлие се наричатъ „Моцени,“ което название е произлѣзло вслѣдствие на единъ трансилвански клонъ власи. Pouqueville, томъ II стр. 152, 158, 215, 222 говори за единъ клонъ Дасаретенъ (Масаретенъ) изъ Мускополе, Периволи, Авдела, Самарина. Никой човѣкъ изъ тѣзи мѣстности не знае името Дасарети или Масарети.

Малкото число още пистики въ Акарнания сѫ навѣрно послѣднитѣ остатъци отъ онѣзи аромѫне на Етолия и Акарнания, които въ срѣднитѣ вѣкове сѫ образували населението на малка Влахия. Сѫщото това име се срѣща и въ Мала Азия при прѣселенитѣ тамъ аромѫне, за което съобщава Бурада *). Пистикитѣ сѫ почти съвършено погърчени, както и споменатитѣ отъ Pouqueville Боми (едни и сѫщи съ по-горѣ споменатитѣ Бои), аромѫне отъ Беоция, отъ които се срѣщатъ още двѣ села Имербей и колибитѣ алъ Гога въ околностьта на Ламия. Останалитѣ, които отъ Pouqueville се наброяватъ на 10,000 души сѫ погълнали отъ грѫцкото и албанското население. Philippson е обходилъ тази мѣстность и казва относително планината Отрисъ, че не е намѣрилъ тамъ никакви аромѫнски села, но не отказва възможностьта, че нѣкога сѫ сѫществували. (Списание на Геогр. дружество въ Берлинъ томъ XXX, стр. 224). Азъ прѣдполагамъ, че двѣтѣ села Фурка и Гура споредъ имената си иматъ аромѫнско население или пъкъ сѫ имали, това е толкова по за вѣрване, че отъ послѣдното село е и прочутия разбойникъ Чули (Philippson съобщава неговата история въ стр. 179 на горното списание и го нарича Чурлисъ), за когото сигурно се научихъ, че е аромѫнинъ и то фаршериотинъ.

Чипъни се наричатъ онѣзи аромѫни, женитѣ на които оставятъ да имъ виси кърпата на надолу по рамото, което се срѣща и при аромѫнетѣ въ Маняна, а сѫщо

*) Archiva, Organyl societatii etc Jassy IV година стр. 53—84.

и съвсѣмъ на сѣверъ измежду нѣкои фарсериотски общини; но за отдѣленъ клонъ не може да става нито дума.

Подъ названието Копачаръ (Купъчаръ) разбиратъ аромжне, които сж запазили обичаитѣ и носията си, но сж заменили езика си съ гърцкия. (Повече върху това вижъ стр. 137). Нѣкои аромжне мислятъ, че „Саракачанитѣ“ (или Каракачани), които живѣятъ на открито по Тесалия и Македония, говорятъ гръцки и носятъ облѣкло подобно на фарсериотитѣ, че сж аромжнско произхождение.

По причина на тѣхния типъ и начина на живота имъ считамъ ги за чисти гърци, макаръ че и при тѣхъ водача, подобно на аромжнетѣ, се нарича Челингасъ (челникъ), но въжможно е да се лъжа, защото не съмъ ги изучилъ достатъчно. Бракове не ставатъ между каракачани и аромжне и сж неприятелски настроени спрямо аромжнетѣ и албанцитѣ, когато пъкъ между послѣднитѣ два народи особенно между овчаритѣ сжществува найдобро съгласие.

„Комбиси“ се наричатъ фарсериотитѣ въ южния Епиръ, защото прѣкарватъ зимата на западъ отъ Арта въ Кампосъ (Камбосъ). Бруцо-власи е сжщо тъй название за присмѣхъ, което се дава отъ страна на гърцитѣ на аспропотамскитѣ аромжне.

Щѣше да бжде напразенъ трудъ, ако се опитахъ да дамъ числото на онѣзи, които носятъ тѣзи названия, защото тѣ не живѣятъ отдѣлно, пъкъ и дѣйствително различие сжществува само между карагунитѣ и фаршериотитѣ.

3. Прѣдишни показания върху разпространението и числото на аромжнетѣ.

Върху никой другъ народъ въ Бал. П-овъ съобщенията не сж били толкова различни, колкото върху аромжнетѣ. Ponqueville указва тѣхното число на 74,450 души, Болинтинеану на 1,200,000, а максимума достига Гр. Грандеа въ прѣдговора на аромжнската читанка отъ Ан. Багавъ (Букурещъ 1887 год.) на 3,134,450 души, въ което число влизатъ и ромжнитѣ въ Сърбия и Бълга-

рия. Лесно е за всѣкого да указва, каквато ще сума, но такива указвания нѣматъ никаква стойность. Въ II томъ отъ II серия на аналитѣ отъ ромънската академия (1879—80) се намира въ стр. 67—70 една статистика, съобщена отъ водителя на аромѫнетѣ, Г-нъ Апостолъ Маргарити.

За 69 аромѫнски мѣста той дава крѫглата сумма 100,000 жители, значи едно твърдѣ малко число, макаръ, че той често удвоява и утроява жителитѣ на селата. Тази листа не е съвършена и Г-нъ Маргарити макаръ че е аромѫнинъ, самъ не е знаялъ всичкитѣ села. De Gubernatis е обходилъ Албания прѣзъ 1869—1875 год. и съобщава въ Bulletino della Societa ит. географическо дружество прѣзъ ноември 1879 год. числото на онѣзи, които говорятъ влашки и гръцки на 45,000 души, а онѣзи, които говорятъ влашки и албански, на 25,000 души, значи всичко 70,000 души власи, които могли да говорятъ на два езика. Мавроматисъ е пѫтувалъ прѣзъ 1876—1881 год. съобщава Petermann-овитѣ съобщения 1884 год. 367 стр., че въ Долна Албания има 10,500, въ Срѣдна Албания 1,700, въ Горна Албания 12,200 власи, значи всичко 24,000 души. Господинъ Picot въ своята „Les Roumains de la Macédoine.“ (Paris 1875 год.) ни съобщава нѣкои нѣща, но нѣма да ги разгледвамъ, пъкъ и не сѫ особенни.

По различни причини е мѫчно да се даде една точна статистика:

1) Не сѫществува никаква официална статистика за числото на жителитѣ, а само се броятъ нуфузитѣ, т. е. мѫжкия полъ, мухамеданитѣ се записватъ за да изслужватъ военната си повиность, а друговѣрцитѣ, понеже се освобождаватъ отъ служба, то затова трѣбва да плащатъ данъкъ, отъ който се освобождаватъ само онѣзи, които не притежаватъ нищо. За да се избѣгне данъка често пѫти числото на дѣцата се показва по долу, това се случва особенно въ такива мѣстности, които остаятъ на страна или пъкъ нѣматъ опрѣдѣлено мѣстожителство, а по нѣкой пѫть, ако имъ се удаде, подкупватъ и чиновници,

за да укажатъ по долно число. Така че, за да се получи сѫщинското число на жителитѣ, трѣбва изъ равнината числото на нифуза да се увеличи $2^1/_2$ пѫти, а изъ планинитѣ най-малко да се утрои.

2) При аромѫнетѣ има тази опасность, че жителитѣ могатъ да се броятъ два пѫти: единъ пѫть въ лѣтнитѣ имъ жилища, а другъ пѫть въ зимнитѣ. Ще бѫде погрѣшно на пр. ако се брои аромѫнското население изъ Царичена, Вериа, Трикала и много други още, защото тѣзи жители тука живѣятъ и изъ планината Смолика, Негушъ и по Аспропотамосъ. Статистиката трѣбва да се прави прѣзъ лѣтото, когато хората живѣятъ всички заедно, а прѣзъ зимата живѣятъ разпрѫснати и неможе да се установи точно числото имъ.

3) Аромѫнетѣ, които сѫ заняти въ странство като търговци, занаятчии и ханджии по много мѣста, не трѣбва да се броятъ, защото сѫ турени при тѣхнитѣ фамилии въ Крушево, Клисура, Невеска, въ селата изъ Загори и т. н.

4) Обстоятелството, че тѣ странствуватъ като овчари, кираджии, продавачи, златари и пр. увеличава числото имъ, понѣ така ни се чини.

Но и противното може да се случи, именно да се изпустнатъ, защото повечето отъ тѣхъ се казватъ че сѫ гърци, а това може да се случи, когато той не е опитенъ и не е запознатъ съ езика имъ. Напр. повидимому гръцкото население въ Трикала въ сѫщность е повечето аромѫнско, а добрата часть отъ „числитѣ еллини“ въ Тива, Сересъ или Солунъ сѫ чисти аромѫне.

Колко сѫ пъкъ съвършено погърчени може да се укаже само приблизително. Азъ се старахъ най-главно да укажа на числото, които по настоящемъ още сѫ си запазили майчиния езикъ. Това е било лесно за чисто ромѫнскитѣ мѣста или пъкъ за такива, дѣто живѣятъ голѣма маса, а мѫчно е тамъ, дѣто сѫ се прѣселили по-отдавна и сега само по-старитѣ сѫ запазили майчиния си езикъ.

Вслѣдствие на това имахъ за цѣль да установя сегашното положение и приблизително онова прѣди 100 години.

Указанията за числото на населението сж слѣдствие на личното ми посѣщение на повечето мѣста или наймалко съмъ ги виждалъ, дѣто това не е изпълнено отбѣлѣзалъ съмъ ги съ една звѣздичка. Въ селата съмъ броилъ самъ кжщитѣ, дѣто живѣятъ хора, изисквалъ съмъ отъ хората да ми укажатъ числото на фамилиитѣ, а отъ коджабашията, какъвто иматъ всѣка часть отъ мѣстата, съмъ изисквалъ да ми даде числото на нуфуза, а отъ челницитѣ голѣмината на общината имъ. Въ много кжщи живѣятъ само по една фамилия и за да получа числото на всички, увеличавалъ съмъ го петь пжти, а по нѣкждѣ, като напр. въ Грамости, по селата на югъ отъ Смолика живѣятъ повечето по много фамилии въ една кжща. Всичкитѣ тѣзи обстоятелства съмъ ги ималъ прѣдъ видъ и ги съблюдавахъ, за да дамъ по възможность едно точно число, така че смѣя да подържамъ, че числото, указано отъ мене, е твърдѣ близо до дѣйствителностьта. За аромжнскитѣ села по пл. Нягушъ, които не съмъ посѣтилъ, прѣдавамъ официално познато число на нуфуза, за другитѣ пъкъ съмъ указвалъ числото на основание различнитѣ изпитвания; на нѣкои прѣдавамъ и числото на кжщитѣ, ако се различава твърдѣ отъ прѣдишни указания.

4. Статистика.

I. Голѣмата маса въ центра.

Тази областъ се простира отъ планината Смолика въ юго-източно направление, прѣзъ планината Василица, къмъ Мецовския планински гребенъ, оттука надолу навлиза въ гръцка областъ и взема течението на Саламврия и Аспропотамосъ.

Забѣлѣжка: туреното въ скоби название е аромжнско.

1) По склоноветѣ на планината Смолика сѫ разположени слѣдующитѣ села:

	Число на жителитѣ
*Фурка на сѣверъ отъ планината. 80 кѫщи	500
Самарина на сѣверо-истокъ отъ планината	3000
Бреаца въ южния наклонъ на планината	480
Арматовонъ (Армата) 1 часъ отдалечено отъ прѣдидущето	180
Пѫцъ (Пѫдцли) 1/2 часъ отдалечено отъ прѣдидущето	800
Пальосели 1/2 часъ отдалечено отъ прѣдидущето	800

2) Отъ високия гребенъ на Смолика къмъ юго-западъ прѣзъ Василица, Кулео, Оу, Мавровуни до Мецовския планински гребенъ;

Смикси на източния наклонъ на Василица (Pouqueville 250 фамилии)	800
Авдела (Авела) на източния наклонъ на планината Кулео, 2 1/2 часа на югъ отъ прѣдидущето село съ 200 кѫщи, 300 фамилии	1500
Периволи (Пирволи) 400 фамилии, Pouqueville показва 305 фам., лежи единъ часъ на югъ отъ прѣдидущето село	2000
*Краня (Турия) 4 часа на юго-истокъ отъ прѣдидущето	1500
*Лѫбъница, близо при прѣдидущето, 40 кѫщи	200
*Миля (Амеру)	750
*Болтинонъ (Пълтинъ) 1 1/2 часа на истокъ отъ Краня въ сѣверния наклонъ на Мавровуни	100
*Бозовонъ 1 1/2 часа на истокъ отъ Миля на сѣверния наклонъ на планината Зигосъ	150

3) Загори въ долинитѣ на Вовоса, Рашипитъ и Загоритикосъ, която се влива въ Арта.

а) Сѣверното Загори:

Вовуса (Бъясѫ) на Войуса, 2 1/2 часа на юго-западъ отъ Периволи	700
Лайща (Лака, 3 1/2 часа отдалечено отъ прѣдидущето, 450 кѫщи	2250

Добриново $1^1/_4$ часа на западъ отъ пуѣдидущето, 175 кжщи 875

Лешница 1 часъ на сѣверо-западъ отъ прѣдидущето, 230 кжщи 1150

Пальохори 2 часа на изтокъ отъ прѣдидущето, 100 кжщи 500

б) Южното Загори е отдѣлено отъ сѣверното чрѣзъ единъ високъ гребенъ. Този окржгъ се нарича отъ гърцитѣ „Пальо-Влахия:"

Чернеши $4^1/_2$ часа на югъ отъ Лаища, 120 кжщи 600

Макрини, намира се на западъ срѣщу прѣдидущето, 60 кжщи 300

Фламбурари (Флоро) 1 часъ на югъ отъ Чернеши, 100 кжщи 500

Гребенити (Гребенищъ) 2 часа на югъ отъ прѣдидущето, 200 кжщи 1000

*Търстеникъ, Дрѣстеникъ 1 часъ на изтокъ отъ прѣдидущето 800?

Драгари, *Доляни, *Лясковицъ се намиратъ въ сжщата долина и сж погърчени 500

Отъ планинския свързвателенъ пунктъ при Мецово именно отъ планината Загосъ се простира една планинска верига прѣзъ Перистери до планината Чумерка и образува водораздѣла между Арта и Аспропотамосъ. Една втора верига минава прѣзъ Докими, Баба, Нерайда къмъ планината Буджикаки и образува водораздѣлъ между Аспропотамосъ и Саламврия. Една трета верига, която прѣминава въ издигната область Хасия отива къмъ изтокъ и образува водораздѣлъ между Саламврия и Бистрица. Горното течение на рѣкитѣ Арта, Аспросъ и Саламврия и тѣхнитѣ притоци обхващатъ сжщинската область на аромжнетѣ. За да бжде по ясно, ще ги указвамъ по коритата на рѣкитѣ, покрай които лежатъ.

4) Коритото на рѣката Арта (безъ южното Загори):

Мецово (Минчу) 3500

Анильонъ (Кярж) срѣщу прѣдидущето 400

Вутуноси, 2 часа юго-западно отъ Мецово на стръмна височина 150
Пальохори въ южния наклонъ на планината Спаносъ, 6 часа на юго-истокъ отъ Янина 400
Сираку (Съраку) въ една странична долина на Арта, 500 кѫщи 3000
Каларитесъ*) (Кларлии) 1/2 часъ отъ прѣдидущето и е въ гръцката область 1500

5) Коритото на рѣката Аспропотамосъ. Всичкитѣ села сѫ въ гръцка територия.

Въ главната долина сѫ разположени:
*Халики при изворитѣ на рѣката. Pouqueville указва 300 фамили Маргаритъ 200 фамилии 1000
Лепеница 1 1/2 часа южно отъ прѣдидущето (Pouqueville 100 фам.) 300
Котури 3 часа юго-източното отъ прѣдидущето 300
Виличани 2 часа юго източно отъ прѣдидущето 250

Въ една странична долина, 2 часа на истокъ отъ прѣдидущето село сѫ разположени двѣтѣ села:
Краня (Корну) 2500
Доляни (Доленъ) 150
Въ главната долина надолу**):
*Миля 2 1/2 часа на югъ отъ Котури, като се придържа човѣкъ на западния брѣгъ 250
*Драговища (Драуща) 1 часъ на югъ отъ прѣдидущето 300
*Джурджа 3 часа на югъ отъ Котури въ гл. долина 500
*Гардики (Гардища) 1 1/2 часа на югъ отъ прѣдидущето 1500
*Мучара 1/2 часъ на югъ отъ прѣдидущето (то е почти погърчено) 250

---

*) Каларитесъ е имало кѫдѣ края на миналото столѣтие 1200 кѫщи. Pouqueville съобщава само 180 фамилии. Лежащето на сѫщата долина Мацуки има гръцко население, а нѣкои, както и Апостолъ Маргарититъ го считали за аромѫнско. Дали е било прѣди аромѫнско, не можахъ да се науча.

**) По причина на студеното врѣме не можахъ да посѣтя тѣзи села, показанията длъжа на хора изъ сѫщитѣ села, които намѣрихъ въ Трикала.

Въ страничнитѣ долини изъ които текатъ водитѣ отъ Нерайда планина въ юго-западно направление, се намиратъ слѣдующитѣ села:

*Пертули, Петрули най-високо разположено 500
*Ветернико 1 часъ на юго-западъ отъ прѣдидущето 350
*Пира 1 часъ на сѣверо-западъ отъ прѣдидущето, на сѣверния брѣгъ на рѣката 500
Камя $1^1/_2$ часа на западъ отъ прѣдидущето 200
*Тифлосели (Оргили) лежи $^1/_2$ часъ на югъ отъ Камя въ южния брѣгъ на рѣката, по правъ пѫть отъ Ветернико има 3 часа 150
*Ндеси (Ндесли) лежи въ една странична долина $2^1/_2$ часа отъ Гардики къмъ сѣверо-истокъ. Pouqueville 80 фамилии 250

6) Въ коритото на Саламвриа и то въ гл. долина:

*Малакаси (Малакашъ) въ източната страна на пл. Зигосъ, $3^1/_2$ часа отъ Мецово. Pouqueville 500 фамилии 1000
*Бруикъ или Бурикъ 1 часъ на юго-истокъ отъ прѣдидущето 150
*Лябовонъ 1 часъ на югъ отъ Малакаси 100
*Кокли $^3/_4$ часа на истокъ отъ Бруикъ 150
*Глицадесъ 2 часа на истокъ отъ Кокли 150
*Гудовази 1 часъ на юго-истокъ отъ Кокли 350

На дѣсно въ първата по-голѣма странична долина сѫ разположени:

Бендища (Неводенъ) $3^1/_4$ часа отъ хана Кастаня, отдалечено отъ брѣга на рѣката 800
Кастаня (Кустеана) $^1/_2$ часъ на западъ отъ прѣдидущето 1250

Въ втората голѣма отъ къмъ югъ странична долина въ дѣсно сѫ разположени:

*Котеана въ източния наклонъ на планината Нерайда, 2 часа отъ отвъдъ разположеното Пертули 350
*Перняко (Пърлеанго) и то едно горно и едно долно заедно 500

*Клиново 1 часъ на сѣверо-западъ отъ прѣдидущето	1000
*Аиванъ въ една странична долина, 1 часъ на западъ отъ прѣдидущето	400
*Шклинеаса въ една странична долина 2 часа къмъ юго-изтокъ отъ Вендища	500
*Лужешти въ околностьта на прѣдидущето	250

Въ главната долина по височинитѣ на лѣвия брѣгъ на Саламвриа:

*Куцуфлени, Куцуфлеанъ, лежаще най на сѣверъ	750
(Мокоси е било прѣди аромжнско село, а сега е съвсѣмъ изоставено, Pouqueville показва 300 фамилии)	
*Дженерадесъ, Дженераджли $1^1/_2$ часа отъ прѣдидущето	200
*Струджа сжщо и Стурджа се нарича, 1 часъ отдалечено	175
Чоранъ, 1 часъ отъ прѣдидущето	150
Кераси (Черешъ) $^3/_4$ часа отъ прѣдидущето. Половината е гръцко.	100

II. Аромжне въ Македония, на сѣверо-изтокъ отъ центра.

Като се напустне този аромжнски центръ и се тръгне къмъ сѣверо-изтокъ отъ планината Смолика, навлиза се най-напрѣдъ въ гръцка, а въ околностьта на Костурското езеро — въ славянска езиковна страна. И въ двѣтѣ области има аромжнски общини, било съвършено изолирани, или пъкъ разпръснати на малки групи, но пакъ заедно се чувствуватъ. Освѣнъ това въ по-голѣмитѣ мѣста и градове има малки или голѣми колонии отъ аромжне. Да разгледаме най-напрѣдъ общинитѣ въ Западна Македония, послѣ онѣзи въ Източна и то *а*) чисто аромжнскитѣ общини и *б*) общини съ смѣсено население.

А. Арομжнски общини въ Западна Македония до Вардаръ.

а) Чисто аромжнски общини.

1) По планинския възелъ между Острово и Костурското езеро:

*Блаца (половината отъ жителитѣ сж вече погърчени)	800
*Сисани (Шайнли) вижъ стр. 126	100?
*Пипилище е наблизо разположено	100?
Влахо-Клисура (посѣтихъ го въ първото си пжтуване), прѣди 8000	5000
Невеска (Невеастж) 4 часа на сѣверъ отъ прѣдидущето	2000
Писодери на юго-западъ отъ Флорина въ пл. Неречка	600

2) По сѣвернитѣ и западнитѣ склонове на пл. Перистери въ околностьта на Битоля сж разположени 4 села:

Низополе (Barth го пише Джинджонуло, а българетѣ нарича погърчени).	2000
Търново	3000
Мегарово*)	3000
Маловища	2000
Гопешъ $2^1/_2$ часа на сѣверъ отъ Маловища	2700

3) Села по планината Нягушъ на западъ отъ Вериа:

Ксероливади въ пл. Докса (150 нуфуза)	450
*Доляни (82 нуфуза)	250
*Селя а, 400 фамилии б, 200 фамилии фаршериотски	3000
*Волада (41 нуфуза)	120
*Маруша (121 нуфуза)	400
*Кастаня (64 нуфуза)	200
*Царковеанъ (41 нуфуза)	120

4) Отдѣлно разположени села:

*Папади, лѣтно село, на сѣверо-западъ отъ Островското езеро, въ планината Горничево, неотдавна поселено отъ фаршериоти 160 кжщи.	800

*) Въ тритѣ спомѣнати мѣста има 60 турски, албански и български фамилии.

*Ливади, лѣтно село въ пл. Паякъ всрѣдъ областьта на мегленититѣ 2000

Двѣ колибарски села между охридското и преспанското езера, (каливе) отчасти населени съ фарсериоти 500

Тръстеникъ наблизо до Крушево 180

в) Община съ смѣсено население.

Гребена 20 кѫщи (прѣзъ зимата 20 фамилии) 100

Хрупища (прѣзъ зимата се увеличава отъ фамилии изъ Грамости) 1000

*Шатища прѣди чисто аромѫнско, почти погърчено. Гопчевичъ съобщава 600 аромѫнски кѫщи 3000?

Костуръ 100

*Кожани 300?

Негованъ, на сѣверъ Невеска (повечето албански) 100

Бѣлкаменъ*) на северозападъ отъ Невеска 100

Флорина 100

Битоля (може би 10000) 8000

Крушево (800 албанци, 4000 българе) 7000

Прилѣпъ 500

*Призренъ 500

Велесъ 250

Ресенъ, на западъ отъ Битоля 800

Янковецъ 180 български кѫщи, 40 аромѫнски, на сѣверъ отъ Ресенъ 200

Охрида 700

Струга 100

Верия (прѣзъ зимата значително повече) 250

*Ниауста 100

Воденъ 86

Б. Аромѫнски общини въ Източна Македония.

а) Чисто аромѫнски общини.

Рамна на сѣверъ отъ езерото Бутково 325

*Баба Али, лѣтно село на сѣверъ отъ Сересъ 200

*Буждова и *Лопова, на сѣверъ отъ Мелникъ въ планината Алабурунъ, 300 колиби 1500

*) Бѣлкаменъ посѣтихъ въ първото си пѫтешествие.

б) Общини съ смѣсено население.

Солунъ (кварталитѣ Св. Никола, Св. Атанасъ и Св. Теодоръ иматъ повечето аромѫнско население, но на пѫть сѫ къмъ погърчване) 2500?*)

Сересъ 2500**)
Джумая (3000 българе, 250 турци, 750 мух. цигане) 1000
Демиръ Хисаръ 500
*Нигрита 500

*Алистрате 400
*Хурвища, Петелино***) 80
*Килиларъ, наблизо до Петелино, покрай езерото Тахино 20
Горни Пороя (450 бъл. фам., 100 турски фамилии) 800

III. Аромѫнетѣ въ Албания, на сѣверо-западъ отъ главния центръ.

а) Чисто аромѫнски общини.

1) Села въ планината Грамосъ. Фурка е най-сѣверното аромѫнско мѣсто отъ главния центръ, къмъ него се приближава аромѫнското население по височинитѣ на планината Грамосъ.

*Денциконъ (Денску) въ юго-западната страна на планината 400
*Пилгадесъ, въ южната страна на планината 250
*Грамости въ източния наклонъ на планината 300

Нѣкогашнитѣ голѣми мѣстности Николица, Линотопи, Фуша и Въртени, всички разположени по сѣверния и източния наклонъ на планината, сѫ съсипани и за сега сѫ напустнати отъ аромѫнетѣ. Нѣколко албански овчарски фамилии сѫ се поселили въ тѣхъ.

2) Групата въ планината Морава, на сѣверо-из-

---

*) Числото на аромѫнетѣ навѣрно е двойно повече, защото сигурно е, че повечето отъ гърцитѣ тука сѫ аромѫнско потѣкло, пакъ сѫщо сигурно е, че слѣдъ много години и тѣзи аромѫне, че ще се погърчатъ.

**) Погърчването въ Сересъ върви много полегка, отколкото въ Солунъ.

***) Хурвища и Петелино въ етнографията на Македония. Пловдивъ 1881 е указано 210 нуфуза (500 души).

токъ отъ Корча. Жителитѣ сѫ само овчари и кираджии и сѫ фарсериоти.

Пляса $^1/_2$ часъ надъ близкото до пѫтя разположено албанско Пляса 540

*Стропанъ 1 часъ на юго-изтокъ отъ прѣдидущето (Въ долината е разположено албанското Стропанъ) 240

*Морава $1^1/_2$ часа на югъ отъ Пляса 180

3) Села изъ пл. Камна, която служи за водораздѣлъ между Шкумпъ и Деволъ.

Лънга (Лунга) при изворитѣ на Шкумпъ, по сѣверния наклонъ на планината 450

*Нича 3 часа на югъ отъ прѣдидущето, по южния наклонъ на планината 150

*Грабово 3 часа юго-източно отъ Лунга 400

4) Села изъ Музаке*), която равнина се простира на западъ отъ Бератъ до Адриатическото море и се напоява отъ Семани. Шесть села сѫ съ смѣсено население. Редътъ имъ е такъвъ, какъвто съмъ слѣдвалъ при посѣщението.

На югъ отъ Семани:

Душникъ (смѣсено)	10	кѫщи	Побратъ (при турското Побратъ)	15	кѫщи
Килбизире	15	„	Калфанъ	10	„
Конисбалте	20	„	Фери или Феарикѫ	180	„
Шкепуръ	20	„	Пояни	15	кѫщи
Радощина (смѣсено)	13	кѫщи	Сопи	12	„
Крюегата	15	„			

Колкондаси съ 7 села, между които 20 „
*Левани 6 клм. на югъ отъ Аполония 20 „
*Скрофотина 10 клм. южно отъ прѣдидущето 20 „
*Церковина 2 клм. южно отъ прѣдидущето 40 „
Горичанъ 20 „
Кутали 10 „

Левани, Скрофотина, Церковина се отнасятъ къмъ

*) Неотдавна обнародвани въ ромѫнския Revue 1892 год. стр. 19 и 109.

окржга Авлона, дѣто сжщо и по селата Сврънеши, Мефоли, Армениа, Скапари се срѣщатъ аромжнски фамилии, но навѣрно само прѣзъ зимата.

На сѣверъ отъ Семани сж разположени:

Колониа	40	кжщи	*Леванъ-Щабанъ	30	кжщи
Чюплакъ при Арденица	3	„	*Леванъ-Самаръ	30	„
Либофца (смѣсено)	20	„	*Фракула	20	„
Имища (смѣсено)	20	„	*Дувиакъ	40	„
*Дриза (смѣсено)	5	„	*Круате	20	„
*Косова	40	„	*Гърмани	20	„
*Уржгурта	10	„	*Миза	30	„
*Суляни	15	„	*Курекуке	20	„
*Вадиса (смѣсено)	10	„	*Бабури	20	„
*Щуласъ	10	„	*Кятрж	20	„
			*Градище	40	„

Освѣнъ тѣзи 38 села има още много разпрѣснати кжщи, така че кржгло може да се приематъ 1000 кжщи съ нѣщо 7000 жители, а прѣзъ зимата се увеличава до 10000 души.

5) Изолирани общини:

Шиписка въ околностьта на Мусхополе	210
*Горна-Бѣла (Беала динсусъ) на сѣверъ отъ Охр. езеро, 150 кжщи	750
*Долна-Бѣла (Беала дингьозъ) 100 кжщи, има и нѣколко албански	450

б) Общини съ смѣсено население.

1) На западъ отъ планината Грамосъ се простира албанската мѣстность Колониа, а на западъ отъ нея мѣстностьта Дангли съ планината Радони. Лежащитѣ тукъ села прѣди сж били населени изключително отъ аромжне, а сега сж изтикани отъ албанцитѣ. Най-голѣмото село е било Фрасери, отъ дѣто носятъ и фарсериотитѣ своето название. Наученото върху тѣзи села длъжа на челника Буламаче отъ Корча; а албанеца гавазинъ при Германското консулато въ Солунъ ги е допълнилъ тѣзи показания, като роденъ въ тази страна.

*Фрашери	120	*Мичанъ	30
*Жаркани	50	*Заваляпъ	75

Сжщо и въ Кощреци и Куртеси се намиратъ заселени фамилии, така че могатъ да се смѣтатъ до 300

2) Мускопѳле 120 аром., 100 албански кжщи	720
Корча	300
*Биклища (Би(г)лища)	120
Елбасанъ	500
*Тирана (споредъ v. Hahn 100 кжщи)	100?
*Кавая (Hahn съобщава, че въ долината на Кованя имало най-малко 10 влашки села)	80?
*Дурацо	50?
*Авлона (Валона)	60?

Боратъ има петь квартали съ аром. кжщи:
Горица 150, Мангалеми 122, Цитате 15,
Порои 30, Вакуфи 270

Щкодра има споредъ v. Hahn 24 аром. кжщи, но когато за сега навѣрно сж се албанизирали, както повечето въ Тирана и Кавая.

IV. Аромжне въ Епиръ, на западъ отъ главния центръ.

Освѣнъ принадлѣжащитѣ къмъ центра мѣста други аромжнски села нѣма въ Епиръ. Прѣзъ зимата живѣятъ много аромжнски овчари въ Кампосъ между Арта и Превеза, а прѣзъ лѣтото отиватъ за Сирако, Мецово и околнитѣ села и сж вече присмѣтнати. Едно малко число се скитатъ ту въ планината Сули, ту въ планината Чумерка. Тѣхното число споредъ ~~указанието на овчари отъ~~ Сираку не е повече отъ 200 фамилии, значи кржгло 1000 души. Въ Янина има 50 фамилии, въ Превеза 30 фам. въ Арта 30 фамилии. Прѣзъ зимата въ послѣднитѣ два града числото имъ става доста голѣмо. Аромжнетѣ въ Корфу сж съвършено погърчени. Изобщо, не трѣбва да се смѣтатъ повече отъ 2000 души.

V. Аромѫне въ Акарнания, Етолия, Беоция и пр. на югъ отъ главния центръ.

а) Чисто аромѫнски села.

Села изъ Маняна по долното течение на Аспропотамосъ*).

Суровели върху развалинитѣ на Стратосъ	450	*Куцобина	750
Охту	350	*Буша	250
Кацаросъ	450	*Нушазъ	150
		*Гакя-Пипа	225

б) Общини съ смѣсено население.

Скитающитѣ се аромѫне, отъ гърцитѣ наречени Пистики, могатъ да се смѣтатъ около 600. Въ Врахори има нѣщо 15 фамилии, въ Мисолунги 20 фам., въ Патрасъ 20 фам., въ Тива 50 фам., въ *Ламия 30 фамилии. Въ околностьта на Ламия по планината сѫ разположени *Имилбай и *Каливи алъ Гога 30 фам., значи изобщо 2000 души. Навѣрно може да има Аромѫне — въ Карпенисионъ, но точно не можахъ да узная. Въ всѣки случай числото на живущитѣ въ стара гърция аромѫне се възкачва на 4000 души; но понеже азъ не мога да покажа повече отъ 2000 души, то ще се задоволя съ това число, толкова повече, че и тѣзи малцина сѫ много близо до погърчване (вижъ стр. 263).

VI. Аромѫне въ Тесалия, на изтокъ отъ главния центръ.

1) Общини въ гръцката область.

а) Чисто аромѫнски общини.

Бахче 20 минути на сѣверо-изтокъ отъ Воло	250
*Щеску 1½ часа на западъ отъ Воло, населено отъ Кѫчъуни	200

*) Неотдавна публикувани въ „Globus“ томъ XIII № 6.

Тоивашъ (съ 50 фам. прѣзъ зимата) 3 часа на сѣверо-истокъ отъ Лариса	50
Суфлари $^{1}/_{2}$ часъ отъ Тоивашъ къмъ юго-истокъ	150

б) Общини съ смѣсено население.

Воло (прѣзъ зимата съ много повече аромѫне)	60
Алимерия (Ла Влахлу) 1 часъ на истокъ отъ Воло	300
Велестино ($^{3}/_{4}$ отъ жителитѣ прѣзъ зимата сѫ аромѫне) прѣзъ лѣтото има само 60 фам.	300
*Абдуларъ близо до Велестино	60
*Алмиро или Кирцини прѣзъ зимата е пълно съ аромѫне	100
Башларъ, на сѣверъ отъ Лариса, прѣзъ зимата се населява отъ Аромѫне отъ Смикси	60
Караджоло 2 часа на западъ отъ Башларъ	40
Лариса (прѣзъ зимата квартала отвъдъ рѣката е изключително отъ аромѫне) инъкъ	100
Трикала (Търколо) (прѣзъ зимата дохождатъ още 6000)	6000
*Фанаръ има особено златари	100
Кардица (прѣзъ зимата има много аромѫне)	300
*Домоко	100
*Тирнаво (много отъ жителитѣ сѫ отъ аром. произхождение)	400?

2) Общини въ турска область.

а) Чисто аромѫнски общини.

Влахо-Ливадонъ (Прѣди 8000 жители, сега прѣзъ зимата 2000) прѣзъ лѣтото	3000
Кокиноплó (Barth указва 500 кѫщи)	1200
*Фтери	300

б) Общини съ смѣсено население.

атерина	произхождатъ повечето отъ Ливадонъ	1500
ѐрвиа		400
іасона		80

Царичена (прѣзъ зимата 500 кѫщи се завзематъ отъ пиндускитѣ аромѫне)	300
*Влахоянъ (прѣзъ зимата се населява отъ аромѫне изъ Самарина) прѣзъ лѣтото	80?

Прѣгледъ.

I. Главния центръ, както въ турската страна, тъй и въ гръцката брои	48310	жит.
II. Общинитѣ на сѣверо-изтокъ отъ центра, въ Македония броятъ	62405	„
III. Общинитѣ на сѣверо-западъ отъ центра, въ Албания броятъ	16850	„
IV. На западъ отъ центра въ Епиръ разпръснати	2000	„
V. На югъ отъ центра въ Гърция	4625	„
VI. На изтокъ отъ центра въ Гръцка и турска Тесалия	15430	„
всичко	149520	жит.

Чисто аромѫнски общини има:

въ	групи	I	68	съ	42210	жители
„	„	II	28	„	30825	„
„	„	III	44	„	11320	„
„	„	V	7	„	2626	„
„	„	VI	7	„	5150	„
			154	мѣста съ	98130	жители.

Смѣсени аромѫнски общини има:

въ	група	II	30	(измежду българе и гърци)	съ	31580	жители
„	„	III	18	(измежду албанци)	„	5530	„
„	„	IV	3	(измежду гърци)	„	2000	„
„	„	V	7	(измежду гърци)	„	2000	„
„	„	VI	18	(измежду гърци)	съ	10280	„
			76			51390	жители.

Значи, изобщо въ турска и гръцка областъ има 154 чисто аромѫнски села, отъ които само 49 по Аспропотамосъ не съмъ посѣтилъ, но съ жителитѣ имъ се запознахъ въ зимнитѣ имъ жилища изъ Тесалия. По-го-

лѣмитѣ и по-значителни мѣста безъ изключение съмъ ги посѣтилъ. Въ този случай не съмъ си считалъ трудътъ, нито пъкъ съмъ се страхувалъ, а съмъ отивалъ по най-отдалеченитѣ мѣста, като Лунга, Лещница. Лака и др. мѣста, дѣто не е стжпвалъ другъ пжтникъ. Ако азъ при толкова трудъ и старание не сполучихъ да укажа на повече отъ 150,000 аромжне, които и сега говорятъ на майчиния си езикъ, то други по-високи указания почиватъ на прѣувеличение. Възможно е да съмъ изпустналъ нѣкои села наблизо до Тирана и въ долината Арсенъ, но това е вслѣдствие на противорѣчиви указания върху жителитѣ. Но на всѣки случай тѣхното число, както и на изпустнатитѣ, ако има, е незначително, даже, може би, ще ме упрѣкнатъ, за дѣто смѣтамъ въ това число и жителитѣ отъ Шатиста, Сересъ, Нигрита, Солунъ, Тива и др. мѣста, понеже младото поколение говори гръцки, а не аромжнски; но нека служи това за поправка на изпустнатитѣ. При това трѣбва да прибавимъ и онѣзи аромжне изъ България и Сърбия, чийто фамилии сж въ Турция. Иречекъ въ своето съчинение, Княжество България, Виена 1891 год. стр. 115, съобщава споредъ офиц. прѣброяване въ 1891 г., че въ България има 2300 души заселени куцовласи. Въ това число не сж присмѣтнати овчаритѣ аромжне прѣзъ лѣтото по Родопитѣ, а отдѣлнитѣ турски поданици сж присмѣтнати, затова приблизително това число е вѣрно, но на всѣки случай тѣхното число не достига 5000 души.

Въ Сърбия прѣзъ лѣтото живѣятъ въ планината Суха при Нишъ 134 фам. съ 33,000 овце и 18,000 коне споредъ указанието на Миличевичъ (Иречекъ стр. 122). При това трѣбва да прибавимъ аромжнскитѣ фамилии изъ Нишъ, Бѣлградъ, Враня и други мѣста, чието число най-много може да се счита 5000, така че въ двѣтѣ княжества има не повече отъ 10,000 души аромжне. Числото на дако-ромжнетѣ въ България, споредъ Иречека, е 60,000 души, а въ Сърбия, както изобщо се взема, е отъ 150 до 180,000 души, та вслѣдствие

на това излиза, че числото на дако-ромжнетѣ на югъ отъ Дунава е по-голѣмо отъ онова на всички аромжне заедно, именно 240,000 срѣщу 160,000 души максимумъ, въ което число 14,000 мегленити не влизатъ, като различни по произхождение.

5. Прѣдишно число, назадъкъ на населението и неговитѣ причини.

Тъй като числото на аромжнетѣ за сега е твърдѣ малко, то можемъ си постави въпроса, да ли то всѣкога е било толкова. Въ историята сж спомѣнати най-напрѣдъ като народъ въ срѣдния вѣкъ и то като жители на западна Тесалия и съсѣднитѣ ѝ планини, която область и сега още населяватъ. Ако тѣ бѣхж задържали за себе си тази область, то пакъ числото имъ нѣмаше да се увеличи, защото не сжществуватъ условия за по-голѣмо множество. Навѣрно, тѣхната область е била по-голѣма и се е простирала далече прѣзъ планинитѣ къмъ сѣверо-западъ включително и Грамоската планина. Почти всички аромжне изъ градоветѣ въ Македония по прѣдание указватъ на своето произхождение (първото си родно мѣсто) и то се тази область за първоначално жилище, пъкъ и азъ съмъ въ състояние да укажа произхождението на по-голѣмитѣ общини, както това правяхъ въ първата часть за всѣко посѣтено отъ мене мѣсто.

Повечето прѣселения сж станали прѣзъ края на миналото и началото на сегашното столѣтие и то отъ планината Грамосъ къмъ сѣверо-източно направление. По-стари общини на сѣверо-изтокъ отъ центра сж само Гопешъ и Маловища, особено послѣдното мѣсто, въ което твърдѣ навѣрно сж се смѣсили аромжне съ мегленити. Всички други сж основани по-послѣ и то отъ аромжне изъ Албания. Въ мѣста, дѣто хората не знаятъ вече за своето първо жилище, както въ Невеска и Писодери, се доказва отъ езика чрѣзъ многото албански елементи. Ний можемъ да приемемъ безъ съмнѣние освѣнъ познатата отъ отдавна область между Трикала и Мецово още

една втора главна областъ въ албанска областъ, отъ която сѫ се запазили и днесъ още слѣди въ областьта около Фрасери, която прѣди е била чисто аромѫнска и то фарсериотска, а сега почти съвършено албанизирана, както онази по планината Грамосъ и съ която областъ навѣрно е била въ свързка. Въ всѣкой случай е имало и въ тѣзи втори области голѣми поселения отъ карагуни, смѣсени съ фарсериоти, защото езика на произходящитѣ отъ Мускололе бояджии показва ясно на фарсериотско влияние.

Най-голѣмитѣ мѣста въ албанската областъ прѣзъ 16 и 17 столѣтия сѫ били Шиписка и Николица, а кѫдѣ края на 17 столѣтие и началото на 18 столѣтие Мускололе се издигналъ много и е ималъ най-малко 60,000 души жители; този градъ се е отличавалъ не само чрѣзъ развитата си култура и дѣто станалъ центръ за западния полуостровъ, но и чрѣзъ благосъстоянието и богатството на своитѣ жители. Други голѣми и силни мѣста е имало по Грамосъ планина, освѣнъ спомѣнатото Николица, още и: Линотопе, Въртени и Фуша. Сѫщо и селата Лунга, Нича и Грабово по планината Камна сѫ били напрѣдъ много значителни; сѫщото е било и съ Самарина, Периволи, Гопешъ и много други още мѣста.

Че и цѣлата Загори прѣди е била аромѫнска, затова спомѣнахъ, сѫщо и областьта на копачаритѣ, която се погърчи по-рано отъ Загори. Отъ нашето изчисление се изоставатъ онѣзи търговци, които сѫ се поселили съвсѣмъ отдѣлно изъ градоветѣ на Турция, Гърция, Египетъ, Сърбия, България, Ромѫния, Австро-унгария и по крайбрѣжието на Срѣдиземното море и сѫ изгубили народностьта си. Въ Виена, Пеща, Бѣлградъ и Букурещъ има голѣми аромѫнски общини, отъ които сѫ произлѣзли знаменити хора и по-голѣмата часть отъ тѣхъ погрѣшно сѫ указвани за гърци. Онѣзи, които сѫ се поселили въ чужди страни, сѫ изгубени вече за аромѫнския народъ, завръщатъ се твърдѣ малко, напр. изъ България, защото младитѣ трѣбва да отбиватъ военната си повинность.

Азъ съмъ наклоненъ да приема, че отъ срѣдата на

миналото столѣтие до сега аромѫнския народъ е изгубилъ отъ 50—80,000 души. (Въ това число не влизатъ копачаритѣ, защото точно не имъ се знае числото, пъкъ и погърчванието е станѫло много по-рано съ тѣхъ). Въ послѣднитѣ десетки години сѫ изгубени за аромѫнския народъ полупогърченитѣ жители по долинитѣ на Аспропотамосъ и Саламврия, жителитѣ изъ градоветѣ на Тесалия възлизающи на 25,000 души, побългаренитѣ изъ Ведесъ, Скопие, Призренъ и албанизиранитѣ изъ Елбасанъ, Кавая, Тирана, Бератъ и пр. (вижъ стр. 288).

Повече врѣме ще се задържатъ жителитѣ отъ Битоля и околностьта му, отъ Крушево и особенно селата по високия Пиндъ, срѣщу които гръцката пропаганда прави всичко възможно, но до сега не е направила успѣхъ, па отъ възкръсванието на националното движение поскоро ще изгуби, отколкото да спечели. Ако слѣдъ 50 години измежду аромѫнетѣ останатъ още 100,000 които да се ползуватъ отъ аромѫнския, то това ще бѫде пакъ доста много.

Да видимъ сега и причинитѣ за назадничавостьта на аромѫнския елементъ.

Прѣди всичко трѣбва да спомѣнемъ жестокостьта и жаждата за грабежъ на Али Паша и неговия прѣдшественикъ, които отпустнаха своитѣ диви орди да ограбятъ богатитѣ аромѫнски мѣста и по такъвъ начинъ да си набавятъ неполучената заплата и себе си да убогатятъ. По такъвъ начинъ се съсипаха Нича, Мускополе, Николица, Линотопи, Фуша на сѣверъ и богатото Каларитесъ на югъ. Ако за сега Мецово, Сираку и др. иматъ приблизително сѫщото население, както въ врѣмето на Leake, то пъкъ нѣматъ сѫщото благосъстояние, а сѫ се доста влошили. Отъ богатитѣ фамилии сѫ останѫли само малко, а бѣдни овчари, фарсериоти и даже албанци сѫ захванали тѣхнитѣ жилища.

Не само богатството, но почти и независимото положение на планинскитѣ села като Периволи, Малакаси, Сираку, Мецово, Лунга е дразнило турскитѣ властители

да имъ покажатъ своята сила и да ги принудятъ да плащатъ по-голѣми данъци. Съ изключение на Лунга всички села сѫ принудени и плащатъ голѣми данъци, така че това е принудило мнозина да се изселятъ.

До колко се е влошило състоянието на овчарското население въ Турция, особенно отъ какъ Тесалия е станала гръцка, указахъ подробно въ стр. 134. Различнитѣ данъци, както и митническитѣ измѫчвания сѫ съсипали мнозина овчари и сѫ ги направили не въ състояние да се занимаватъ съ овчарството. Сега тѣ се занимаватъ съ земледѣлие, както сѫ напр. жителитѣ на Алимерия (отъ Периволи), Бахче при Воло, аромѫнетѣ въ Маняна, и фарсериотитѣ отъ Музаке. Понеже не се срѣщатъ по планинитѣ съ своитѣ съотечественици, забравятъ полегка своя майчинъ езикъ и се асимилиратъ съ околнитѣ земледѣлци.

Други причини за изселванието сѫ нетърпимостьта и фанатизма на мухамеданина спрямо друговѣрцитѣ (вижъ стр. 44) и това имъ настроение се забѣлѣжва само въ такива общини, гдѣто нѣма никакви или съвсѣмъ малко европейци; но не и въ градове покрай морето или дѣто има консулства. Друга причина е несправѣдливостьта на турчина сѫдия и твърдоглавието на чиновницитѣ, измежду които най-много се отличаватъ албанцитѣ. Сѫщо и несигурностьта на нѣкои мѣстности отъ разбойници или пъкъ проходящи войници (вижъ стр. 141—142) прѣчатъ на богаташитѣ да се установяватъ.

Знацитѣ за назадничавостьта на населението по число, както и по благосъстояние се виждатъ всѣкѫдѣ много ясно. Всички по голѣми мѣста иматъ доста развалини и напустнати кѫщи; черкви, които нѣкога сѫ били въ срѣдата на мѣстото, сега сѫ извънъ него (Шиписка, Мускололе, Влахоливадонъ, Каларитесъ и много други още); черквици, които сѫ били въздигнати отъ набожни християне, не се срѣщатъ вече; монастиритѣ, които нѣкога сѫ били дарявани богато отъ състоятелнитѣ, сега сѫ съвсѣмъ бѣдни; кладенци и чешми изъ пѫтищата сѫ

развалени, а пжтищата сж съвсѣмъ въ безнадѣяно положение. Общинитѣ не се грижатъ никакъ за мостоветѣ или пъкъ за сигурностьта изъ пжтищата. Което ще пада — нека си падне, служатъ си толкова съ него, до колкото могатъ, плащатъ търпѣливо на правителството пжтна повинность за правене на пжтища и сумитѣ влизатъ въ бездъннитѣ джобове на турскитѣ аги.

6. Движение на аромжнското население.

Подъ названието движение на аромжнетѣ имамъ прѣдъ видъ само такива, които сж станали въ най-ново врѣме, или пъкъ такива, които още се извършватъ. Това е повечето пжти, а) редовно изселване отъ лѣтнитѣ села къмъ зимнитѣ жилища. б) изселяване на жителитѣ отъ едно мѣсто на друго. с) странствувание на фарсериотитѣ. д) странствувание на мжжетѣ съ цѣль на печалба.

Къмъ а) се отнасятъ: Редовнитѣ странствувания, които ставатъ на пролѣть около Възкресение Христово и то отъ зимнитѣ квартири за високо разположенитѣ лѣтни мѣста. Завръщанието въ зимнитѣ жилища става споредъ врѣмето въ края на мѣсецъ октомври или въ началото на м. ноември.

Такъво поселение правятъ не само овчаритѣ власи, но и занаятчиитѣ и търговцитѣ изъ голѣмитѣ общини. Тръгванието, сжщо и пристиганието става на групи, като се съединяватъ онѣзи, които отиватъ къмъ едно направление. (Повече върху това нека се види въ стр. 128—129).

Изключително за лѣтни мѣстопрѣбивания служатъ селата: Грамости, Денску, Самарина, Смикси, Авдела, Периволи, повечето високо разположени села по долинитѣ на Аспропотамосъ и по страничнитѣ долини на Саламврия, селата изъ планината Нягушъ, която се намира на западъ отъ Вериа. Прѣзъ зимата отчасти се изоставятъ селата на югъ отъ пл. Смолика, въ сѣверното Загори, Мецово, Сирако, низко разположенитѣ села по Аспропотамосъ и онѣзи по Саламврия. Числото на скитающи-

тѣ се не ще достига 50,000 души. Гдѣ отиватъ тѣ, азъ по отдѣлно съмъ вече казалъ. Изобщо има да кажа, че болшинството отъ жителитѣ по Пиндъ отиватъ за Тесалия, както изъ градоветѣ, тъй и по равнината, особенно близо при добри паши, които се намиратъ по политѣ на източната тесалийска планинска верига. Сѫщинския Пиндъ се спуща твърдѣ стръмно въ тесалийската равнина и затова неговитѣ наклони не сѫ удобни за паша. Но не сѫ само аромѫнетѣ, които прѣзъ зимата посѣщаватъ тесалийскитѣ паши, а дохаждатъ и албанци, даже и геги отъ мѣстностьта около Дебръ; разбира се, че и гръцки овчари отиватъ тамъ, но аромѫнетѣ образуватъ болшинството.

За зимни квартири се прѣдпочитатъ още равнината на изтокъ отъ Олимпъ, покрай Солунския заливъ, мѣстностьта въ южна Македония между Солунъ и Вериа, Камбосъ въ Епиръ, на западъ отъ Арта и мѣстностьта Музаке, покрай Адриатическото море (стр. 82).

Къмъ б) се отнася: На постоянно жилище сѫ се поселили въ чужбина жителитѣ отъ прѣдишнитѣ населени мѣста: Мускополе, Николица, Линотопи, Фуша, Лунга, Нича, Грабово, Вътрени, Сисани и малкото Мокоси (въ Пиндъ), Неохори (въ Олимпъ) и нѣкои други. Значително сѫ се намалили: Самарина, Грамости, Периволи, Сираку, Каларли, Влахо-Ливадонъ, Халики, Малакаси. Числото на жителитѣ на тѣзи мѣста въ миналото столѣтие сигурно е било повече отъ 100,000 души, защото само Мускополе е имало 60,000 души, Самарина 15,000 души, Влахо-Ливадонъ 12,000 души, Периволя 10,000 души. На кѫдѣ сѫ отишли тѣзи жители, това знаемъ. За Мускополе указахъ въ стр. 99, сѫщо и за Периволи не е мѫчно да се знае кѫдѣ сѫ отишли.

Прѣзъ лѣтото 1889 год. е имало тамъ 400 фам. 2,000 души, оставатъ още 8,000 души. Три-четвърти отъ жителитѣ на селата по пл. Нягушъ произхождатъ отъ ...риволи (това сѫ значи 3,506), сѫщо и жителитѣ на ...имерия (300), Бахче (250) и двѣтѣ наблизо до Воло,

отъ Тоивашъ (250). Въ Трикала има най-малко 500 души отъ Периволи, а останалитѣ сж се разпръснали и сж изгубили националностьта си.

Аромжнския елементъ изъ градоветѣ въ южна Македония, както и въ новопостроенитѣ села, жителитѣ сж отъ Албания и отъ селата по Пиндъ. Съвсѣмъ погрѣшно мислятъ онѣзи, които прѣдполагатъ, че това население е отдавна населено тамъ. Всички аромжне знаятъ произхождението си и врѣмето, когато сж се прѣселили. Че въ градоветѣ е имало и прѣди аромжне, това е сигурно, но тѣ сж биле като занаятчии и търговци безъ своитѣ фамилии.

Къмъ c) се отнася странствувание на фарсериотитѣ.

Въ противоположность къмъ другитѣ аромжне фарсериотитѣ нѣматъ свои планини, а трѣбва да ги откупватъ за паша, както прѣзъ лѣтото, тъй и за зимата. Тѣ избиратъ повечето пжти сжщитѣ мѣста, но когато искатъ да се отклонятъ отъ заплащанието, скитатъ се съ мѣсеци и то заедно съ фамилиитѣ си. Тѣ не сж и твърдѣ богати, но понеже живѣятъ постоянно на отворено, много сж калени и се задоволяватъ съ малко. На кждѣто ги води челника, нататъкъ и вървятъ, като го оставатъ той да се грижи за всичко.

Тѣхнитѣ кервани прѣбродватъ отъ брѣговетѣ на Адриатическото море до планинитѣ въ България, Сърбия и до Морея, даже, както чухъ отъ вѣрно мѣсто, и въ Кавказъ има аромжнско население и то навѣрно отъ фарсериоти *). Но понеже благосъстоянието е много отпаднало при тѣхъ, затова и странствуванията постепенно се намаляватъ и мнозина се занимаватъ съ земледѣлие за сега, а нѣкои пъкъ сж се поселили между другитѣ аромжне.

Къмъ d) се отнася: Странствувание на мжжетѣ за печалба. Многото занаятчии и търговци, които не могатъ да се прѣпитаватъ въ своитѣ планински села, отиватъ въ странство съ цѣль да се отгледатъ.

Затова, въ всички по-голѣми градове изъ Турция, се

---

*) Съобщено ми е отъ единъ аромжнинъ отъ Низополе, който е служилъ въ руската Кавказка армия.

срѣщать малко или много прѣселени аромѫне, особено пъкъ като ханджии се срѣщать, както изъ българската езикова область, тъй и изъ албанската езикова область. Hahn ги слохѣва много изъ своитѣ пѫтувания като интелегентни и хора, които знаяли повече езици. Азъ самъ изъ Македония никога не съмъ билъ принуденъ да прибѣгна къмъ българския езикъ, защото навсѣкѫдѣ намирахъ аромѫне ханджии.

Онѣзи аромѫне, които отиватъ въ странство, щомъ имъ е възможно, връщатъ се прѣзъ лѣтото, па макаръ и за нѣколко недѣли. Тѣ не се страхуватъ отъ дългия пѫть отъ Египетъ и Романия и сѫ щастливи въ приятния климатъ на своитѣ планини, като забравятъ горѣщината по равнината. Онѣзи пъкъ, на които не имъ достигатъ срѣдствата, за да се върнатъ, оставатъ повече врѣме въ чужбина. Мнозина напущатъ родното си мѣсто наскоро слѣдъ като се оженатъ и като се върнатъ, намиратъ доста отраснало дѣтето си (вижъ стр. 146).

Съобщението между онѣзи, които сѫ въ странство, и домашнитѣ имъ не става съ пощата, а или съ особени хора отъ селото имъ, които отиватъ въ родното мѣсто и занасятъ писма и пари, или пъкъ чрѣзъ собствени пратеници на общински разноски търсятъ онѣзи, които сѫ въ странство — това обикаляние става два пѫти прѣзъ годината. (Крушево, Клисура, Невеска, Гопешъ).

7. Национално движение и училища.

Малко сѫ изпъквали прѣди националнитѣ различия между разното население на Балканския П-овъ, прѣди се е обръщало повече внимание на религиозната страна и затова сѫ стоели единъ срѣщу други само Християнинъ и Мухамеданинъ. Християнитѣ се чувствуваха като единъ, безъ разлика на какъвъ езикъ сѫ говорили. Въ войната за освобождението сѫ воювали срѣщу турцитѣ рамо до рамо гърцитѣ, албанцитѣ, българетѣ и аромѫнетѣ безъ да съзнаватъ националната си разлика. Едвамъ слѣдъ

сърбетѣ и гърцитѣ, когато и българетѣ се събудиха и разклатиха не само турското иго, но и чрѣзъ основанието на българската екзархия се освободиха отъ гръцкия натискъ, тогава почва националното движение и при аромжнетѣ. Отъ една страна дѣйствуваше примѣра отъ другитѣ националности, и отъ друга онѣзи хора, които се занимаваха въ Ромжния. Най-напрѣдъ това движение се подкачи съ отварянието на национални училища, въ които се обучаваше на майчиния езикъ, а не на гръцки. Това движение се поддържаше дѣятелно отъ кралство Ромжния. Около 1860 год. се образува комитетъ въ Букурещъ, подъ дѣятелното участие на поета Болинтинеану. Прѣзъ 1864 година се отвори първото училище въ Търново при Битоля отъ познатия Атанасеску, който е съставитель и на много книги — това училище се намира още подъ негово ржководство. Прѣзъ 1865 год. отъ калугера Аверкия се взеха нѣколко момчета изъ Македония, за да се образуватъ въ Букурещъ за учители и скоро слѣдъ това се отвориха много училища.

Единъ новъ потикъ на това движение се даде чрѣзъ основанието на дружество за македоно-ромжнската култура прѣзъ 1879 год., което дружество имаше за цѣль да заинтересува повече въ Ромжния и да се дойде до дѣятелно подпомагание, което и се сполучи чрѣзъ трудътъ на Господина Урехи. За тази цѣль се подкачи издаванието на единъ вѣстникъ подъ редакцията на единъ аромжнинъ отъ Ламия по име Бешу. Този вѣстникъ се наричаше „Fratilia întru dreptate“ и сж излѣзли отъ него 17 броя. Кратко сжществувание е имало и списанието „Macedonia, Revista Românilor din Peninsula balcanicâ, Букурещъ 1888,“ отъ което сж излѣзли 8 броя и съдържатъ скжпоцененъ материалъ по езика, макаръ другия материалъ да е твърдѣ сухъ. Отъ основания прѣзъ 1894 год. „Peninsula balcanicà“ сж излѣзли нѣщо 20 броя.

Отъ когато ромжнското правителство подкачи да отпуща всѣка година по една опрѣдѣлена сума (ако не се лъжа по 240,000 лева) за училищата въ Македония,

отворили сѫ се още доста училища; но че не съотвѣтствуватъ успѣхитѣ на направенитѣ жертви отъ пропагандата, ще укажа по-долу.

Господинъ Бурада е издалъ една книга върху ромѫнскитѣ училища прѣзъ 1889 год. Понеже моитѣ забѣлѣжки сѫ правени прѣзъ сѫщата година, затова имахъ случая да ги провѣря и ги намѣрихъ изобщо вѣрни. Тогава е имало училища:

1) Една гимназия съ пансионъ и 7 класа, 80 ученика, почти всички извънъ надошли, понеже тамошнитѣ аромѫне изпращатъ дѣцата си въ гръцката гимназия, на която Директора, както и учителитѣ сѫ аромѫне. Основното училище е имало нѣщо 80 ученика. Дѣвическо училище съ 2 учителки и 70 ученички, между които и нѣколко еврейчета.

2) Въ Крушево прогимназия, съ 4 учители и 140 момчета, дѣвическо училище съ 2 учителки и 60 ученички. Въ гръцкото училище има 900 дѣца, между които 550 аромѫнски, а въ българското училище има 250 дѣца.

3) Въ Янина има прогимназия съ пансионъ, съ 3 учителки и 23 ученика, всички почти извънъ надошли. Гръцката гимназия има 500 ученика, между които 52 аромѫнски изъ Загори. Всички други училища сѫ основни.

4) Търново 1 учитель, 30 ученика.

5) Мегарово 2 учители, 47 ученички, 1 учителка (която е гъркиня и знае аромѫнски) съ 20 ученика.

6) Низополе 2 учители съ 65 дѣца (въ гръцкото училище има 3 учители).

7) Маловище съ 3 учители, 93 ученика, 1 учителка съ 50 ученички (въ гръцкото училище има 2 учители и една учителка).

8) Гопешъ 3 учители, 95 ученика, 1 учителка, 40 ученички (въ гръцкото училище има 2 учители съ 45 ученика, 1 учителка съ 40 ученички).

9) Охрида 2 учители, 55 ученика, 1 учителка, 20 ички. Гръцкото училище нѣма никакви аромѫнски , а само 20 български дѣца.

10) Корча 2 учители, 50 дѣца, всички почти фарсериотски дѣца. Заможнитѣ аромжне изпращатъ дѣцата си въ гръцката гимназия.

11) Невеска 1 учитель, 45 ученика. (Гръцкото училище има 3 учители съ повече отъ 100 дѣца).

12) Влахо-Клисура*) 4 учители съ 65 ученика, ? учителки съ 56 ученички (едната учителка е албанка, дъщеря на Г-на Христофоридисъ отъ Елбасанъ).

13) Хрупища 1 учитель, 26 ученика (гръцкото училище има 4 учители, повече се посѣщава отъ аромжнски дѣца. Българското училище има 1 учитель).

14) Гребена има училище само прѣзъ зимата подъ ржководството на Г-на Д-ра Зиси Папанастасъ съ 40 ученика.

15) Самарина. При първото ми посѣщение училището имаше 38 ученика и се управляваше отъ Г-на Януди Томеску Сиому, който прѣзъ зимата отива съ ученицитѣ за Влахоянъ. Г-нъ Бурада съобщава за Самарина 110 ученика, безъ да спомѣнава имената имъ. Азъ считимъ това за невъзможно въ такъво погърчено село. И даже да има 110 ученика отъ 15,000 души, както ги прѣдава Г-нъ Бурада, резултата е печаленъ, но въ сжщность това мѣсто нѣма повече отъ 3,000 души прѣзъ лѣтото срѣщу 8,000 въ първитѣ години.

16) Авдела 1 учитель съ 76 дѣца.

17) Периволи 2 учители съ 74 ученика и 75 момичета (гръцкото училище има 80 дѣца).

18) Фурка 1 учитель съ 32 ученика.

19) Вовуса 1 учитель, 27 ученика (гръцкото училище има 40 дѣца).

20) Краня 2 учители съ 55 дѣца.

21) Вериа прѣзъ зимата има записани 150 ученика, посѣщава се отъ 115—120 ученика. Има 3 учители. Прѣзъ лѣтото училището се прѣнася въ Ксероливадонъ и Селя.

---

*) Това число е указано отъ Г-нъ Бурада, защото въ послѣдното си пжтуване не се отбихъ тамъ. Сжщото е и съ Фурка.

22) Прилѣпъ 1 учитель съ 30 дѣца, (между които нѣкои български).

Значи, прѣзъ 1889 год. е имало училища въ 22 мѣста съ 1,425 дѣца, а споредъ Г-нъ Бурада сѫ 1,500, защото сѫ смѣтнати ученицитѣ и на други училища, отворени слѣдъ 1889 год. За да разберемъ на каква маса отъ нар. партия се падатъ тѣзи ученици, трѣбва да вземемъ за основа Охрида, дѣто има само национална партия. Числото на ученицитѣ се отнася къмъ числото на жителитѣ, както 75 : 700. Значи 1,500 дѣца се падатъ на 14,000 жители отъ народната партия, което не е даже десетата часть отъ цѣлото число аромѫне.

Чрѣзъ конкуренцията на гърцитѣ и ромѫнетѣ, аромѫнскитѣ мѣста сѫ снабдени по-добрѣ съ учители, отколкото въ коя и да е страна въ Европа, не изключая и Германия. Когато въ Германия на единъ селски учитель се падатъ 60—80 и даже повече отъ 100 дѣца, тука на единъ учитель се падатъ едвамъ 30 ученика. Въ гръцкитѣ и аромѫнскитѣ училища обстоятелствата сѫ по-неблагоприятни, но все по-добри, отколкото въ Германия. Въ некултивирана Турция сѫществува народъ, между когото рѣдко се намиратъ неграмотни, а пъкъ въ Кралство Ромѫния споредъ статистиката отъ 1895 год. между 5,406,209 жители, 4,719,363 сѫ били неграмотни.

Повечето привърженици къмъ националното движение се намиратъ на сѣверъ. Охридъ и Пляса сѫ единственитѣ мѣста, дѣто всичкитѣ жители сѫ проникнати съ този духъ. Болшинство образуватъ въ Гопешъ, Маловища, еднакво равни сѫ партиитѣ въ Авдела, Периволи, Вовуса. Въ всички други мѣста, особенно пъкъ въ по-заможнитѣ мѣста, като Битоля, Невеска, Крушево, Мегарово, Търново — националната партия образува меншество, а пъкъ въ голѣмитѣ мѣста като Бератъ, Мецово, Вла-
ивадонъ, Сересъ, Лаища, въ всички мѣста изъ гръц-
область не може да става нито дума за национал-
артия. Постоянно се отварятъ нови училища — как-
е научавамъ въ Мецово, Бератъ, Влахо-Ливадонъ,

Ресна, Флорина, Бератъ, Мускополе и даже въ Алмиро (Тесалия) значи въ гръцка почва, дѣто се събира прѣзъ зимата доста много аромжнско население — но всичко това не може да се нарече успѣхъ, ако се съберат 20 — 30 отъ най-бѣднитѣ дѣца и имъ се даде учитель. Това е, съ малки изключения, на всѣкждѣ: овчаритѣ, кераджиитѣ и бѣднитѣ занаятчии пращатъ дѣцата си въ аромжнското училище или въ пансиона въ Битоля и Янина, дѣто се учатъ на държавни разноски, за да получатъ послѣ учителско мѣсто; богатитѣ пъкъ, които сж дали и още даватъ хиляди и даже милиони за гръцкитѣ училища, сж не само равнодушни спрямо националното движение, но и неприятелски настроени даже. Отвратителни сж постжпкитѣ на партизанитѣ: клѣветени прѣдъ турскитѣ чиновници, материални загуби отъ всѣкакъвъ видъ, бой, турско нападение и смърть и нѣма никаква надежда, че ще стане по-добрѣ.

Аромжнетѣ сж работили много за гръцката мегали идея, тѣ сж били носителитѣ на елинизма като учители и лѣкари изъ аромжнскитѣ, българскитѣ и албанскитѣ мѣста, подпомагани отъ еднаквата религия и сж направени значителни успѣхи. Откато въ ново врѣме се отдѣлихж българетѣ, а пакъ малкото гърчеюще се още въ южна Македония, макаръ че се напрѣгатъ, ще се отдѣли, то затова мжката е по-голѣма, че и аромжнетѣ ще се отдѣлятъ отъ тѣхъ, а така сжщо и албанцитѣ. Въ послѣдно врѣме се правятъ отчаяни напрѣгания отъ страна на гръцкото правителство и силогоса, за да се попрѣчи на горнето отдѣляние. Надежда за успѣхъ могатъ да иматъ само при една часть аромжне, които сж отдадени на Гърция. Да чуемъ основанията на приятелитѣ на Гърция. Тѣ казватъ: защо ни е аромжнския езикъ, като живѣемъ по Пиндъ и имаме отъ една страна Тесалия, а отъ другата Епиръ? Или, за какво ще ни послужи нашия езикъ? Това е добрѣ за овчаритѣ и кераджиитѣ, но не за културата, затова тѣ мълчатъ. Ний не можемъ да живѣемъ само въ нашитѣ планини, а сме принудени да отиваме

и по гръцката равнина, значи, трѣбва да учимъ гръцкия езикъ, който е много разпространенъ и можемъ на всѣкждѣ да пжтуваме изъ истокъ, старъ и на почитъ е този езикъ, на литературата му се очудва цѣла Европа.

По тѣзи причини въ Загорито и въ много общини на Пиндъ се учи на гръцкия езикъ и се поддържатъ училищата отъ общината, а силогоса обръща своето внимание повече въ опаснитѣ на сѣверъ мѣста. Тамошното население се прѣпитава изъ Сърбия, България и Ружния и затова е наклонно да се присъедини къмъ националното движение. Отъ националната партия се навожда това: Защо трѣбва нашитѣ дѣца толкова врѣме да губятъ съ изучванието на гръцкия езикъ? Гръцкото писмо е много мжчно за дѣцата, ний възрастнитѣ можемъ да четемъ, но не и да разбираме. Ний сме аромжне. Ний искаме, ний обичаме езика, който сме научили отъ майка си, тъй както обичаме нашитѣ села, нашитѣ планини. Ний произлизаме отъ римлянитѣ, които иматъ тъй сжщо стара история, както и гърцитѣ, ний можемъ да се гордѣемъ съ нашитѣ прадѣди сжщо тъй, както тѣхъ. Защо трѣбва да изоставимъ нашия езикъ?

Ако трѣбва да дадемъ право отъ практическа страна на онѣзи, които се застжпватъ за гърцкия езикъ, то пъкъ отъ идеална страна сж сжщо тъй важни и доводитѣ на националната партия. И ако ромжнското правителство поддържа това движение, то съ това има навѣрно идеална цѣль, то не иска да изгуби сродното си плѣме и да го остави да се прѣтопи въ другитѣ народи отъ Балканския П-въ — инъкъ безъ подържка, съ единъ ударъ ще се распадне цѣлото движение. Жертвитѣ, направени до сега, не отговарятъ на постигналитѣ успѣхи. Азъ показахъ колко малко и при това какъ е разпръснато аромжнското население и при това, като се опирамъ на моитѣ наблюдения, както и на Г-на Бурада, единъ патриотъ човѣкъ, вижда се, каква малка часть отъ аромжнското население е надъхано съ националния духъ. Откато е подкачено националното движение, погърчванието въ Гърция

върви по-скоро, защото сега избѣгватъ аромѫнския езикъ и говорятъ гръцки.

За нещастие на националната партия въ нея е станало едно разцѣпление, да се спущамъ въ него, тука не му е мѣстото. Едно е сигурно, че аромѫнетѣ не могатъ се задържа за много врѣме, защото сѫ разпръснати, изолирани и се намиратъ между по многобройни отъ тѣхъ народи, макаръ и да се разпространи националната идея измежду тѣхъ. Даже ромѫнскитѣ училища, които повидимому спомагатъ на националното движение, съ врѣме ще бѫдатъ единъ отъ факторитѣ за по-скоршното разложение; защото чрѣзъ тѣхъ се изучава езикъ, който затъпява чувството за аромѫнския майчинъ езикъ, който и безъ това е подъ влиянието на гърцкия, българския, турския и албанския езици и ги води къмъ по-бързо распадание. Още сега се забѣлѣзва това влияние, а съ врѣме ще стане по-голѣмо. Социалнитѣ, културнитѣ и даже политическитѣ обстоятелства съ непогрѣшима сигурность водятъ къмъ това, че аромѫнетѣ, както и други малки народи прѣдъ тѣхъ, ще се прѣтопятъ въ другитѣ народи на Балканския П-въ. Това може да съжаляваме, но не и да попрѣчимъ; прѣди малко спомѣнахъ изражението на Д-ръ Атанасъ въ Сервиа (вижъ стр. 201), „ний аромѫнетѣ сме родени подъ лоша звѣзда.“

ТРЕТА ПРИТУРКА.

Забѣлѣжки къмъ картата.

1. Поправки на топографическата и физическа География.

Като неупражненъ въ картографическа работа, костувало ми е много трудъ и врѣме, додѣто довърша тукъ придадевата карта. Азъ не искахъ да направя раздѣление на националноститѣ въ една отъ сѫществующитѣ карти, защото щѣха да се изгубятъ много поправки въ топографическо и физическо отношение. Затова се рѣшихъ цѣлата карта изново да я прѣработя. Че и тази карта има още неточности и погрѣшки, зная твърдѣ добрѣ, но спрямо австрийската, Кипертовата (Епиръ и Тесалия) и българската карта отъ Кривошиевъ, моята съдържа много поправки, особенно за обходенитѣ отъ мене мѣстности; така че, като етнографическа или по-право езиковна карта, мисля, ще се посрѣщни добрѣ.

Етнографическата карта на Гопчевичъ, трѣбва да признаемъ, че е била справедлива спрямо аромѫнския елементъ на сѣверъ, отъ отдѣлнитѣ групи е изпустналъ онѣзи изъ пл. Нягушъ и Морава; но неговитѣ прѣувеличения относително сръбската националность сѫ просто смѣшни. Така напр., на западъ отъ Сервиа лежатъ тритѣ села Ваница, Велиста и Ровиста. На основание славянското имъ название указва, че сѫ населени отъ сърби, макаръ, че тамъ живѣятъ само гърци. При Верия има едно Туркохори и затова неговитѣ жители сѫ за него турци, когато въ дѣйствителность селото има смѣсено население, състояще се отъ българе и гърци. Въ околностьта на Елбасанъ, на основание съобщението на кираджията, той указва на сръбска областъ, макаръ че тамъ никакъвъ славянинъ не се срѣща. Неговата карта не ни прѣдставлява друго нѣщо, освѣнъ повърхность и безочливость.

Употрѣбеното отъ мене наименование е повечето фонетическо, до колкото ми е било възможно и съотвѣтствува на мѣстното наименование, но при познати имена съмъ се придържалъ къмъ обикновеното имъ писание, ако не се е отклонявало много.

Ще почна съ поправкитѣ на изтокъ. Че областьта на власитѣ въ пл. Караджова и онази на мегленититѣ съдържа много промѣнения, е казано въ стр. 251. Една точна топографическа скица на тамошната мѣстность въ мащабъ 1 : 560000 съдържа Влахо-Мегленъ. Съмнително е още положението на аромжнското село Ливади и устието на съединенитѣ води въ Вардаръ. Главната рѣка въ Българо-Мегленъ носи названието Мегленица или Караджова-Су. Притоци сѫ: Голѣма Рѣка (при Суботско), Северенска рѣка или Котеръ, Мъртвица, Бѣлица и Слатина.

Водата отъ Водена се нарича Крему, а отъ турцитѣ се нарича Водена-Су. За областьта покрай желѣзницата отъ Солунъ до Битоля посочвамъ на отличната карта, която е придадена къмъ книгата „Ein Ausflug nach Makedonien.“ Само това не струва, защото названията сѫ повече споредъ офиц. турски езикъ или пъкъ споредъ развалени турски изговаряния, така че нѣкои названия не могатъ и да се познаятъ. Напр. въ околностьта на флорина (Леринъ) Забреденъ вмѣсто Забърденъ, Возеца вмѣсто Росна, Лиани вмѣсто Ложани, Пешвесница вмѣсто Песошница, въ околностьта на Битоля Дяндополъ, вмѣсто Низополе, въ Мегленъ Себиска вмѣсто Суботско и др. подобни.

~~Азъ указвамъ на аром. села изъ пл. Нягушъ, и по~~вечето отъ тѣхъ се намиратъ и въ картата на Голцъ. Селя се срѣща два пѫти, едното е населено отъ Карагуни и се намира на изтокъ, а другото на западъ отъ пл. Докса и е населено отъ фарсериоти. Въ сѫщата планина на западъ има едно турско-българско Граматиково, което лежи въ долина, и едно високо разположено, което е населено отъ фарсериоти. Сѫщо и на сѣверъ отъ Островското езеро има едно фарсериотско поселение Папади,

бания (Опара, Томара) и относително границитѣ на центра къмъ югъ сѫ твърдѣ голѣми, а пъкъ къмъ сѣверо-истокъ и сѣверо-западъ твърдѣ малко. Да се спущамъ повече въ това е излишно, защото въ втората притурка указахъ по-точно разширението на аромѫнетѣ.

Сѣверо-източната грѫцка езиковна граница все постоянно отсѫпва, тъй като причисляванитѣ българе къмъ грѫцката партия сѫ ги считали и за сѫщи гърци. Даже и Гопчевичъ, който е опрѣдѣлилъ границитѣ горѣ-долѣ по-вѣрно и той пъкъ е придалъ повече на гърцитѣ. Показанията си черпихъ въ Вериа, въ срѣдата на въпросната область и сѫ черпени отъ хора, които познаваха много добрѣ селата, така че никакво съмнѣние не може да сѫществува върху това.

Голѣми промѣни сѫ станали и въ Тесалия, отдѣто турското население почти съвсѣмъ е изчезнало като се оттѣглило на сѣверъ въ Македония и въ Мала Азия. Въ всѣкой случай мухамеданитѣ много по-скоро сѫ се изселили отъ грѫцката область, отколкото отъ българската или пъкъ отъ Австрия. Изоставенитѣ села сѫ захванати отъ гърци, аромѫне, христ.-албанци и даже отъ българе. По градоветѣ Трикала и Лариса едвамъ има по 20 мухамедански фамилии, а въ цѣла Тесалия турцитѣ не броятъ вече хиляди, а само стотини.

Едно второ явление, което промѣнява изгледа на картата, е натиска отъ къмъ сѣверъ на алб. елементъ. Пелагониската долина е почти цѣла населена съ алб. (и турски) елементъ. На западъ отъ Битоля българскитѣ села Ролина, Лера, Доленци, Кажани сѫ почти албанизирани, а алб.-мух. елементи въ Охридъ, Ресенъ и въ селата около Прѣспанското и Венровското езера се е доста уголѣмилъ.

До колко е смѣсено населението въ градоветѣ, това не се познава отъ моята карта, азъ искахъ повече да узная селското население, затова положихъ особенно старание за означението на езиковната граница и то за основа взехъ кѫщния езикъ, безъ внимание остана владе-

нието на два езика, както и религията: значи жителитѣ отъ Мегленъ сѫ означени като българе, макаръ че тѣ сѫ мухамедани (помаци), сѫщо тъй мух. валахадесъ за гърци. Тука се отнася работата до 3-тѣ националности: българе, албанци и гърци. Турцитѣ, аромѫнетѣ, циганитѣ, исп. евреи, черкези, татари, юруци и т. н. не образуватъ голѣми маси, както тритѣ първи националности.

А. Гръцка езиковна граница къмъ сѣверъ.

Като почнемъ отъ сѣверо-изтокъ за граница служи Вардаръ до притока и Карашмакъ, слѣдъ това случайно по новонаправения пѫть, но не по старото шосе близо до Вериа до селата Микросъ и Туркохори, едното отъ тѣхъ има смѣсено население отъ българе и гърци, слѣдъ това покрай желѣзния пѫть до Ниауста, който макаръ че е български градъ, но на пѫть е къмъ пълно погръчване, защото голѣма часть отъ населението говори въ кѫщи на гръцки езикъ. Селата Тарманъ и Св. Марина сѫ български. Гръцки погранични села значи сѫ: Плати, Пальохори, чиито жители сѫ дошли отъ Кулакя, Гида, Ресна, Пископи, (има доста български фамилии), Кавашла, Ставросъ, Микросъ или Микровуци, Туркохори (българе и гърци), Яворница, Рупанъ, Ниауста. Огвъдъ Вардаръ само селото Кулакя е гръцко; Валмаза е българско (Гопчевичъ казва, че е гръцко), така сѫщо и Иonджида, което Гопчевичъ забравилъ.

На югъ отъ Бистрица само селата Либаново и Милово иматъ покрай гръцко и българско население, а първото има и турци. Чисто българско е селото Ниселъ, но трѣбва да се забѣлѣжи, че това не сѫ остатъци отъ нѣкогашно българско население, а сѫ се прѣселили въ послѣднитѣ десетки години. Гопчевичъ съобщава за още едно българско село Лонджоносъ, което за сега е напустнато, а прѣзъ зимата зимуватъ въ него аромѫнски овчари.

Планината Нягушъ е изключително отъ аромѫне населена; Егрибуджакската равнина е населена изключително съ турци, а Кайларската повече съ турци, слѣдъ то-

ва българе, албанци, и двѣ черкески села: Свѣти Тодоръ и Новосело.

На западъ отъ Сервия е гръцка езиковна областъ съ граница рѣката Бистрица, а най-голѣмото ѝ сѣверно мѣсто е Кожани, слѣдъ това високия гребенъ, населенъ изключително съ аромѫне, който се простира отъ Влахо-Клисура къмъ югъ, образува границата между българе и гърци.

Костурската кутловина е българска, но Костуръ, както и Маврово сѫ гръцки или повечето погърчени; въ Хрупища гръцката партия е много силна, но за погърчване не може да става нито дума. Езиковната граница се простира отъ Гощерацъ къмъ моста при Смикси, на сѣверъ лежащето Пишакъ е българско, а Вицани и Бубуща сѫ гръцки. Долината на Бѣлица, която иде отъ Грамости, е българска до Хамотско, слѣдующето Линотопи е албанско, а по-нататъшното Грамости — аромѫнско. Планинския гребенъ при Грамости е билъ прѣди чисто аромѫнски, но сега отчасти е албански, а какъ се простира езиковната граница между пл. Грамосъ и пл. Смолика, не можахъ да се науча. Овчари отъ Грамости ми казахѫ, че въ Раздолъ и Пальомаери нѣма никакви села и че прѣзъ лѣтото тамъ пасятъ стадата си албански и фарсериотски овчари. Сѫщо и за албано-гръцката езиковна граница въ Епиръ мога само на основание слушаното да укажа. Сигурно е само това, че първото гръцко село отвъдъ пл. Смолика, наблизо до р. Вовуса е Грижбани. Въ Коница населението знае два езика, а гл. езикъ е албанския. Сѫщинския Епиръ е гръцки до мѣстностьта на юго-западъ отъ Янина — Чамури, която повечето е албанска. Навѣрно албанската езиковна граница се спуща още по на югъ, отколкото я означихъ азъ и то на основание показанията на албанци, които запитахъ въ Янина, но отъ друга страна трѣбва да забѣлѣжимъ, че гръцкия езикъ е разпространенъ и доста на сѣверъ до областьта на Аргирокастро, Преметъ и въ мѣстностьта Колоня.

Б. Езиковна граница между българе и албанци.

Грамоската планина е мѣстностьта, дѣто се досегатъ езиковнитѣ граници на гръцкия, албанския и българския езици. Деволъ е съвсѣмъ въ албанска страна, която область се извива доста на изтокъ прѣзъ Дарда, близо до Костуръ, дѣто и отвъдъ разположеното село на Бистрица — Сливенъ е албанско, слѣдъ това идатъ нѣколко малки села: Коциратъ, Терстеникъ, Рапшища, Курила, Визочища, Капешица, Биглища (Билища, дѣто има и бъл. и аром. фамилии) Битинскж, Тренъ (Търнъ), Ракицка, Шуецъ, Прогонъ, Мочурища, Голо-бърдж, Дзвѣзда оттукъ въ извита линия къмъ манастира Св. Наумъ на Охр. езеро. Има само двѣ села на югъ отъ изказаната линия, тѣ сж селата Дрѣново и Бобощица на югъ отъ Корча. Южния брѣгъ на Охр. езеро е албански до п-ва Линъ. Отъ тукъ нататъкъ разположенитѣ по ниско мѣста сж български, а по височинитѣ сж албански, това се отнася и за равнината на сѣверъ отъ Струга. Албанскитѣ погранични села сж: Пискупатъ, Фъргово, Радолища, Заграчани. Октиси (има и българе), слѣдъ това смѣсенитѣ села: Подгорци, Велешча, Боровецъ; разположеното при моста на Дринъ Джбовиани е чисто албанско село, сжщо тъй, както и разположенитѣ по височината Татешъ, Далагошчи, Боговица, Пезочанъ. Въ мѣстностьта около Дебъръ албанския елементъ бързо успѣва и изтиква българския назадъ.

Съдържание.

Стр.

[illegible]

[illegible]

[illegible]